

oIKos

LIETUVIŲ IŠEIVIJOS INSTITUTAS

LIKOS

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

2013 Nr. 2 (16)

VERSUS AUREUS

REDAKCIJOS KOLEGIJA

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS vyriausiasis redaktorius

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Dalia KUIZINIENĖ redaktoriaus pavaduotoja

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Vida BAGDONAVIČIENĖ

(Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Lietuva)

Tomas BALKELIS

(Mančesterio universitetas, Didžioji Britanija)

Daiva DAPKUTĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Mykolas DRUNGA

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Alfonsas EIDINTAS

(Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, Lietuva)

Violeta KELERTIENĖ

(Vašingtono universitetas, Siatlas, JAV)

Kaja KUMER-HAUKANŌMM

(Tartu universitetas, Estija)

Daiva Kristina KUZMICKAITĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Vèjas Gabriel LIULEVIČIUS

(Tenesio universitetas, JAV)

Saulius PIVORAS

(Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva)

Juozas SKIRIUS

(Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuva)

Giedrius SUBAČIUS

(Ilinojaus universitetas, Čikaga, JAV)

Romas VAŠTOKAS

(Trento universitetas, Kanada)

Lietuvių išeivijos institutas

S. Daukanto g. 25, Kaunas LT-44249, Lietuva

© Lietuvių išeivijos institutas, 2013

© „Versus aureus“ leidykla, 2013

TURINYS

ŠIUOLAIKINIAI MIGRACIJOS PROCESAI TRENDS OF CONTEMPORARY MIGRATION

Saulius PIVORAS	Pilietybės politikos europeizacija: raidos kryptys ir prielaidos The Europeanization of Citizenship Policy: Directions and Assumptions of Development	7
-----------------	---	---

DIASPOROS ISTORIJA IR KULTŪRA HISTORY AND CULTURE OF DIASPORA

Vitalija STRAVINSKIENĖ	Migraciniai procesai ir Vilniaus etninė demografinė padėtis: XX a. 3–4 dešimtmečiai Migratory Processes and the Ethno-Demographic Situation in Vilnius in the 1920s and 1930s	17
------------------------	--	----

Daiva DAPKUTĖ	„Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje“: PLB pirmininko Juozo Bačiūno veikla What We Want from and What We Can Do in the World Lithuanian Community: the Work of Its Chairman Juozas Bačiūnas	31
---------------	---	----

Asta PETRAITYTĖ- BRIEDIENĖ	Tylieji priesaikos riteriai (kelios pastabos apie Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone šaltojo karo metais) <i>Silent Knights of their Pledge</i> : Some Remarks about the Lithuanian Legation in Washington during the Cold War	45
-------------------------------	---	----

Aurelija TAMOŠIŪNAITĖ	Raštingumo link: keli sociolingvistiniai XX a. pradžios lietuvių išeivių portretai Approaching Literacy: Several sociolinguistic Profiles of Lithuanian Emigrants at the Beginning of the twentieth Century	59
-----------------------	--	----

Dalia KUIZINIENĖ	Stasio Barzduko lituanistinė veikla: lietuvių kalbos mokytojas ir normintojas Stasys Barzdukas as Teacher and Norm-Giver of the Lithuanian Language	75
Agnė JURČIUKONYTĖ	Sapno semiotika Jono Meko knygoje <i>Mano naktys</i> The Semiotics of Dream in Jonas Mekas's <i>My Night Life</i>	87
Ramūnas ČIČELIS	Individas Jono Meko publicistikoje, literatūrinėse pasakose ir kine The individual in Jonas Mekas's <i>Essays, Tales and Films</i>	103
Maksim IVANOV	'Hey, I Escaped the Ropes of Time Once More': Three Readings of Jonas Mekas's <i>Reminiscences of a Journey to Lithuania</i> Based on Their Temporal Aspects Trys Jono Meko <i>Prisiminimų iš kelionės į Lietuvą</i> perskaitymai, atsižvelgiant į laikinius filmo aspektus	115
Inga VIJAIKYTĖ	Kristaus ir Čingischano kova Londone. Tapatybės konstrukcija Marius Ivaškevičiaus pjesėje <i>Išvaymas</i> The Struggle between Jesus Christ and Genghis Khan in London. The Construction of Identity in Marius Ivaškevičius' Play <i>Expulsion</i> . .	125
IŠ ARCHYVŲ FROM THE ARCHIVES		
Valdas SELENIS	Adolfo Šapokos politinės veiklos ir pažiūrų atspindžiai korespondencijoje. Trys laišakai iš Kanados Adolfas Šapoka's Political Activities and Views as Expressed in Three Letters from Canada	139
RECENZIJOS BOOK REVIEWS		
Mykolas DRUNGA	Austrija ir Lietuva – ar laimingos? Austria and Lithuania: Are They Happy?	147
Sigita ŽEMAITYTĖ	Lietuvių pasaulio pakraščius belankant Visiting the Far Sides of the Lithuanian World	151
KRONIKA EVENTS		

Šiuolaikiniai migracijos procesai

Saulius PIVORAS

Pilietybės politikos europeizacija: raidos kryptys ir prielaidos

Šiame straipsnyje siekiama nustatyti, kaip galima kalbėti apie nacionalinių pilietybės politikų europeizaciją ir kokios yra sąlygos bei prielaidos tolesniam jos vyksmui. Todėl iš pradžių aptariamos nacionalinės pilietybės europeizacijos samprata, tyrimo galimybės ir europeizacijos masto ar poveikio nustatymo ir vertinimo kriterijai, metodika. Taip pat siekiama aptarti palengvintos natūralizacijos ES šalių piliečiams motyvus, bandoma įvertinti Lietuvos pilietybės politiką europeizacijos aspektu.

Europeizacija kaip nacionalinės pilietybės politikos ES šalyse konvergencija?

Nacionalinės pilietybės (kaip instituto), taip pat nacionalinės pilietybės politikos (kaip reguliavimo politikos) europeizacija gali būti suprantama įvairiai. Atskiras klausimas būtų ES pilietybės santykis su ES šalių narių pilietybėmis ir poveikis šalių narių pilietybėms. Tačiau šįkart jo specialiai nenagrinėsime ir pasitenkinsime teiginiu, kad ES pilietybė yra tik nacionalinės ES šalies

narės pilietybės papildinys, išvestinė pilietybė, kuri neprilygsta nacionalinei. Kalbėdami apie europeizaciją turime omenyje pirmiausia pilietybės teisinio reguliavimo tam tikrą suartėjimą, galbūt net galimą konvergenciją. Tiesmukiškas kelias ją įvertinti – nagrinėti tarptautinės ar europinės teisės poveikį. Tas poveikis pirmiausia susijęs su žmogaus teisių pirmenybės pripažinimu ir kiek toks žmogaus teisių prioriteto pripažinimas veikia tradicinę nacionalinių valstybių poziciją, kad nacionalinė pilietybė yra išskirtinė nacionalinės valstybės kompetencija (*domaine réservé*), pagal kurią kiekviena valstybė turi suverenias teises pilietybės kriterijams nustatyti.

Žmogaus teisių doktrinos sąsajas su pilietybe rodo jau 1948 m. JTO Žmogaus teisių deklaracija, kurios 15 straipsnyje sakoma: „Kiekvienas asmuo turi teisę į pilietybę.“ Bet tai – minimalus valstybės suverenumo suvaržymas, kadangi iš jokios valstybės nebuvo reikalaujama (neįpareigojama) kam nors pripažinti teises į pilietybę. Nėra tokios asmenų grupės ar asmens, kuriam kokia nors valstybė privalėtų automatiškai suteikti pilietybę. Kita vertus, JTO deklaracijoje šis teiginys skamba labai abstrakčiai, nenurodoma, ko-

kiomis sąlygomis asmuo turi teisę į pilietybę¹. Kaip žmogaus teisė pilietybė buvo pripažinta tik vienoje tarptautinėje žmogaus teisių sutartyje, būtent 1969 m. Amerikos žmogaus teisių konvencijoje, kuri įsigaliojo 1978 m.² (Europos žmogaus teisių konvencija nekalba apie pilietybę). Tarptautinė civilinių (pilietinių) ir politinių teisių konvencija, JTO priimta 1966 m. ir įsigaliojusi 1976 m., 24 straipsnio 3 dalyje pripažįsta teisę įgyti pilietybę tik vaikams, t. y. teigia, kad ši teisė negali būti paneigiama (pilietybės įgijimo teisė pripažįstama tik vaikams)³. Iš esmės tai toks pat deklaratyvus pareiškimas, kaip ir JTO deklaracija. Nepripažįstama teisė į specifinę pilietybę ar teisė keisti pilietybę. Tad teisė pakeisti pilietybę tebelieka negatyvia teise. Vis dėlto tarptautinė teisė (konvencijos ir sutartys, tarptautinių teismų nutartys ir pan.) eina vis didesnio valstybių teisės savo nuožiūra apibrėžti pilietybės kriterijus ribojimo keliu, ypač siekiant išvengti bepilietybės (jokios pilietybės neturėjimo), palengvintos natūralizacijos pabėgėliams ir lyčių lygybės aspektais.

Pilietybės europeizacijos kriterijumi gali būti laikomas Europos pilietybės konvencijos ratifikavimas. Europos Tarybos 1997 m. konvencija dėl pilietybės sako, kad kiekviena šalis narė turi savo įstatymuose apibrėžti sąlygas, pagal kurias teisėtai ir nuolat šalyje gyvenantys asmenys gali natūralizuotis. Maksimalus siūlomas nuolatinio gyvenimo terminas – 10 metų. Konvencijoje rekomenduojama sudaryti palengvintas natūralizacijos ar pilietybės įgijimo gimimu sąlygas tam tikriems asmenims: užsieniečiams sutuoktiniams/sutuoktinėms, įvaikintiems vaikams, antros ir trečios kartos imigrantams. Rekomenduojama ne tik maksimali nuolatinio gyvenimo trukmė, bet ir mažesni procedūriniai mokesčiai ir pan.⁴ Visgi sakoma, kad valstybių diskrecija pripažįstama. Konvencijoje draudžiama diskriminuoti piliečius gimimu ir natūralizuotus piliečius⁵. Bet pagal formuluotę tai daugiau pageidavimas, o

ne privalomas reikalavimas visais atvejais. Konvenciją iš Vidurio Rytų Europos naujųjų ES šalių ratifikavo tik Bulgarija (2006), Čekija (2004), Rumunija (2005), Slovakija (1998), Vengrija (2001). Baltijos šalys, įskaitant Lietuvą, neratifikavo⁶. Tuo tarpu senosiose ES šalyse situacija atvirkštinė – konvencijos nėra pasirašiusios ar ratifikavusios tik penkios iš penkiolikos šalių.

Pilietybės politikų konvergenciją ir jos dydį geriau visgi gali parodyti ne pavienių valstybių teisinio reguliavimo analizė, o sisteminė lyginamoji daugelio šalių atvejų analizė. Jos pavyzdžių mokslinėje literatūroje jau turime. 2005 m. Marcas Morje Howardas, mokslininkas iš Džordžtauno universiteto, išskyrė tris pagrindinius pilietybės politikos kriterijus:

Ar pilietybė yra, ar nėra priskiriama, remiantis *jus soli*, nuo gimimo nepiliečių vaikams.

Natūralizacijos reikalavimų, ypač gyvenimo šalyje trukmės, sunkumas.

Leidžiama ar neleidžiama natūralizuotiems imigrantams turėti (pasilaikyti) dvi gubą pilietybę⁷.

Norint sistemiškai apibūdinti ir palyginti šalis pagal kiekvieną kriterijų konkrečiai šaliai skiriama nuo 0 iki 2 taškų. Maksimaliai šalis galėjo gauti 6 taškus. Šią taškų pagal pilietybės politikos kriterijus skalę M. Howardas pavadino pilietybės politikos indeksu, kai nuo 0 iki 2 gavusios šalys buvo įvardijamos kaip besilaikančios griežtų suvaržymų politikos, nuo 2 iki 4 – kaip iš dalies liberalios, o nuo 4 iki 6 taškų surinkusios valstybės įvardytos kaip liberalios (atviros) pilietybės politikos atstovės⁸. 2008–2009 m., rengdamas monografiją apie lyginamąją pilietybės politiką, M. M. Howardas tobulino pilietybės politikos indeksą, atsižvelgdamas į tai, kad taškus pirminiame indekso variante jis skirdavo tik remdamasis teisės aktais (pilietybės įstatymais ir jų apibrėžiamomis sąlygomis pagal minėtus tris kriterijus).

Tikslinant pilietybės politikos indeksą buvo įvesti tam tikri „baudos taškai“, t. y. tam tikras skaičius proporcingai atimamas iš pagal kiekvieną kriterijų gauto pirminio taškų skaičiaus, atsižvelgiant į papildomas teisės aktų sąlygas (pavyzdžiui, vadinamoji sutuoktinių pilietybė, kai piliečių sutuoktiniai traktuojami labai suvaržytai, natūralizacija jiems iš esmės nėra palengvinta, palyginti su nuolatiniais gyventojais), bet taip pat į realius imigracijos ar natūralizacijos mastus. „Baudos taškai“ skiriami, kai didelės imigracijos šalyse natūralizacija yra nedidelė. „Baudos taškų“ sulaukia ir visos šalys, turinčios nedidelę imigraciją (taigi, visos naujosios ES šalys narės). Kai imigracijos mastai yra nedideli, teisės aktų nuostatos dėl dvigubos imigrantų pilietybės ar pilietybės teikimo šalyje gimusiems nepiliečių vaikams faktiškai neveikia, todėl jų negalima vertinti vienodai, kaip šalyse su dideliais imigracijos mastais⁹. M. Howardo metodiką galima įvairiai kritikuoti¹⁰. Iš tikro, pilietybės politikos indeksas nėra toks tikslus, kaip kokie nors statistiniai duomenys, tačiau jis leidžia pagal vienodus kriterijus sistemiškai palyginti daugelį valstybių, įvertinti kiekvienos

iš jų pilietybės politiką lyginamojoje perspektyvoje ir netgi vertinti pokyčius, jų dydį. Tai ir padarė M. Howardas, analizuodamas ES šalių narių pilietybės politiką nuo 1990 iki 2008 m. ES senųjų šalių (vadinamosios ES–15) suskirstymas pagal pilietybės politikos pobūdį pateikiamas 1 lentelėje.

Kaip matyti, kalbant apie šią ES šalių grupę, iš tikrųjų santykinai dominuoja gana atvira pilietybės politika. Iš ES šalių 4 valstybės (Belgija, Prancūzija, Airija, Jungtinė Karalystė) visą laiką turėjo liberalios (atviros) pilietybės politikos tradiciją. Penkios griežtų suvaržymų šalys (Austrija, Danija, Graikija, Ispanija ir Italija) išlaikė istorinį tęstinumą pilietybės politikoje. Tačiau bene svarbiausia tai, kad 1990–2008 m. net 6 iš 15 senųjų ES šalių švelnino savo pilietybės politiką, tad jų pilietybės politikos indeksas per kelis paskutinius dešimtmečius pasikeitė, kaip ir pilietybės politikos pobūdis¹¹.

Tačiau visiškai kitą (priešingą) situaciją turime naujosiose ES šalyse narėse (ES–10 ar ES–12, ar netgi ES–13). Liberalios ar atviros pilietybės politikos nesilaiko nė viena iš naujųjų ES šalių narių, iš esmės jos visos laikosi griežtų suvaržymų, kaip matyti iš 2 lentelės.

1 lentelė. Pilietybės politikos pobūdis senosiose ES šalyse (ES–15)

Griežtais suvaržymais pasižyminti (uždara) pilietybės politika	Iš dalies liberali (atvira) pilietybės politika	Liberali (atvira) pilietybės politika
Austrija Danija Graikija Ispanija Italija	Vokietija Liuksemburgas	Nyderlandai Suomija Portugalija Airija Prancūzija Jungtinė Karalystė Švedija Belgija

Lentelė modifikuota pagal M. M. Howardą (*The Politics of Citizenship in Europe*).

2 lentelė. **Pilietybės politikos pobūdis naujosiose ES šalyse narėse iš Vidurio Rytų Europos**

Griežtais suvaržymais pasižyminti (uždara) pilietybės politika	Iš dalies liberali (atvira) pilietybės politika
Lietuva Slovėnija Čekija Estija Latvija Lenkija Rumunija Vengrija	Bulgarija Slovakija

Lentelė modifikuota pagal M. M. Howardą (*The Politics of Citizenship in Europe*. Cambridge University Press, 2009, p. 173).

Preferencinis kitų ES šalių piliečių traktavimas nacionalinėje pilietybės politikoje

Europos integracijos tam tikrais prototipais ar variantais laikoma regioninė Beniliukso ar Skandinavijos valstybių integracija. Būtent Skandinavijos valstybių integracijos vienas iš rezultatų yra Skandinavijos valstybių pilietybės politikos konvergencija ir palengvintų pilietybės įgijimo (natūralizacijos) sąlygų nustatymas. Palengvintos natūralizacijos sąlygas kitų Skandinavijos valstybių piliečiams nustato šių valstybių pilietybių įstatymai, tačiau taip pat ir 5 valstybių ratifikuota Skandinavijos šalių pilietybės konvencija. Pagal ją vienos iš Skandinavijos valstybių pilietis gali įgyti kitos Skandinavijos valstybės pilietybę supaprastinta tvarka (padarydamas pareiškimą), jei: 1) savo jau turimos pilietybės neįgijo natūralizacijos būdu;

2) turi 18 metų; 3) gyvena šalyje, kurioje siekia pilietybės, 7 metus (šalys gali nustatyti ir trumpesnę terminą, bet ne mažiau 5 metų)¹². Skandinavijos šalyse labai anksti buvo apsispręsta, kad vykdant regioninę integraciją ir siekiant įvesti skandinavišką pilietybę negali likti didelių skirtumų tarp pavienių Skandinavijos šalių pilietybių įstatymų sąlygų, nustatančių pilietybės įgijimą ir jos netekimą. Iki šiol ES buvo einama visiškai skirtingu keliu, nes Sąjungos kompetencija niekada nebuvo laikomas nacionalinių pilietybės įstatymų harmonizavimas¹³. Netgi nėra jokio europinio pilietybės ar pilietybės politikos modelio, nes analizuojant įvairių ES šalių pilietybės teisinio reguliavimo praktiką galima rasti didžiulę įvairovę¹⁴. ES, žinoma, neturi jokio panašaus dokumento į Skandinavijos pilietybės konvenciją, tačiau galima pabandyti pažiūrėti, kaip individualios šalys narės žiūri į palengvintą natūralizaciją ES šalių piliečiams. Sisteminės visų 28 ES šalių narių pilietybės įstatymų analizės šiuo požiūriu neatlikome, tačiau, remdamiesi maždaug trečdaliao šalių teisinio reguliavimo žvalgomoja analize ir esama mokslinė literatūra, galime tvirtinti, kad palengvintos natūralizacijos sąlygas ES piliečiams turi patalinti nedaug šalių.

Esama šalių, kuriose siekiantiems natūralizacijos kitos ES šalies piliečiams nustatyta mažesnė nuolatinio gyvenimo šalyje trukmė. Tai visiškai atitinka europinės teisės normas, reiškia preferencinį traktavimą pagal pilietybę, o ne diskriminaciją tautinės kilmės pagrindu¹⁵. Preferencinis ES piliečių traktavimas reikalaujant mažesnės nuolatinio gyvenimo trukmės kaip sąlygos natūralizuotis būdingas Italijai ir Austrijai¹⁶. Austrija reikalauja 6 metų nuolatinio gyvenimo šalyje piliečiams tų šalių, kurios yra Europos ekonominės erdvės (EEE) sutarties dalyvės, t. y. tiek pat, kaip ir sutuoktinių natūralizacijos atveju, kai normalios natūralizacijos atveju reikalaujama 10 metų nuolat gyventi šalyje¹⁷.

Kitas įdomus atvejis yra Vokietijos, kur ES šalių piliečiams galioja tie patys nuolatinio gyvenimo šalyje trukmės reikalavimai kaip ir ne ES šalių piliečiams. Tačiau Vokietijoje natūralizacijos siekiantiems ES šalių piliečiams nuo 2000 m. daroma išimtis dvigubos pilietybės atžvilgiu. ES šalių piliečiai gali natūralizacijos būdu įgyti Vokietijos pilietybę ir neatsisakyti turėtos ES šalies pilietybės su sąlyga, jei užtikrinamas abipusiškumas. Vokietijos žemėse vyko diskusija, ką reiškia abipusiškumas. Dalis žemių teigė, kad ir natūralizacijos sąlygos turėtų būti vienodos. Diskusiją išsprendė Federalinis administracinis teismas, kurio nutarimu buvo pasirinkta liberalesnė interpretacija, t. y. Vokietijoje natūralizuoti asmenys neprivalo atsisakyti kitos ES šalies pilietybės, jei jų kilmės šalyje iš natūralizacijos siekiančių vokiečių nereikalaujama atsisakyti Vokietijos pilietybės, nors patys natūralizacijos reikalavimai gali būti ir griežtesni nei Vokietijoje¹⁸. Švedijoje preferencinis kitų ES šalių piliečių traktavimas natūralizacijos politikoje pasireiškia tuo, kad natūralizacijos Švedijoje siekiantiems kitų ES šalių piliečiams pakanka turėti laikiną leidimą gyventi, o nuolatinis leidimas gyventi nebūtinasis¹⁹. Dar vienas specifinis preferencinis kitų ES šalių traktavimas nacionalinės pilietybės politikoje būdingas Nyderlanduose. Jis susijęs su pilietybės pradimu. Dvigubas pilietis, kurio viena iš pilietybių yra Nyderlandų, gali prarasti Nyderlandų pilietybę tuo atveju, jei nuolat gyvena kitoje šalyje daugiau nei 10 metų. Bet tas negalioja kitoms ES šalims, t. y. nuolatinis gyvenimas kitoje ES šalyje daugiau nei 10 metų nėra Nyderlandų karalystės pilietybės pradžios pagrindas²⁰.

Lyg ir galima būtų tvirtinti, kad pilietybės įgijimo toje šalyje, kur nuolat gyvenama, klausimas nėra labai aktualus ES gyventojams. Pastovūs gyventojai iš kitų ES šalių yra vis labiau ryškėjanti daugelio ES valstybių realija. Beveik 12 milijonų ES šalių piliečių

gyvena ES valstybėje, kuri nėra jų pilietybės valstybė²¹. Tačiau daugelis turi tokias pat teises (civilines, socialines) kaip ir piliečiai. Tam tikras politines teises užtikrina ES pilietybė (rinkimai į Europos parlamentą). Tačiau netrūksta ir problemų, kai tos šalies, kurioje nuolat gyvena, pilietybės neturintys ES valstybių piliečiai diskriminuojami dėl politinių teisių įgyvendinimo. Neturintys pilietybės gyventojai negali dalyvauti nacionaliniuose tos šalies, kurioje gyvena, rinkimuose. O pilietybės šalis, kurioje jie nuolat negyvena, neužtikrina balsavimo teisių užsienyje. Pavyzdžiui, Didžioji Britanija apskritai atima teisę balsuoti 15 metų nuolat gyvenus užsienyje. Tam tikrą nustatytą laiką negyvenant šalyje balsavimo teisės netenka ir Danijos, Austrijos, Maltos, Vengrijos piliečiai²². Airija neužtikrina balsavimo teisių užsienyje, Graikijos konstitucija balsavimo teises gyvenantiems užsienyje garantuoja, tačiau neturi teisės įgyvendinimą numatančio įstatymo. Italija leidžia balsuoti gimusiems užsienyje, o ne laikinai išvykusiems ten dirbti. Kita vertus, pavyzdžiui, Belgijoje, balsavimas privalomas, įskaitant užsienyje gyvenančius piliečius²³. Iš tikro kur kas paprastesnis variantas būtų tai, kad pastovūs ES šalių gyventojai iš kitų ES šalių gautų balsavimo teises į tų šalių parlamentus, kur jie gyvena, nes, tikėtina, būtent ten yra integravęsi į visuomeninį politinį gyvenimą. 2012 m. buvo iškelta Europos piliečių iniciatyva „Leiskite man balsuoti“, kuria siekiama papildyti Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 20 straipsnio 2 dalyje nurodytas teises, suteikiant kitoje valstybėje narėje gyvenantiems Europos Sąjungos piliečiams teisę balsuoti visuose politiniuose rinkimuose jų gyvenamojoje šalyje tokiomis pat sąlygomis kaip ir tos valstybės piliečiai. Parašai (reikia surinkti 1 milijoną ir bent 7 ES valstybėse) dėl šios iniciatyvos, kad ji būtų paversta Europos Komisijos siūlomu teisės akto projektu, renkami iki 2014 m. sausio mėn. pabaigos²⁴.

Kita vertus, įvedus ES piliečiams balsavimo į nacionalinius parlamentus teisę tose šalyse, kur nuolat gyvenama, galimai būtų nepaisoma jų apsisprendimo teisės, ir kitas variantas yra būtent palengvintos natūralizacijos sąlygos, nes įgijus pilietybę gaunamos visos politinės teisės. Vienodėjančios natūralizacijos sąlygos ES šalyse ar bent jau palengvintų natūralizacijos sąlygų kitų ES valstybių piliečiams nustatymas visose ES šalyse leistų kalbėti apie realiai vykstančią nacionalinių pilietybės politikų suartėjimą (konvergenciją), o kartu tai, kas gal ir dar svarbiau, apie europinės integracijos gilėjimą (plėtrą). Kiek modifikuotas ar gal universalesnis ir moraliai teisingesnis kelias būtų vieningų europinių natūralizacijos standartų imigrantams nustatymas visose ES šalyse narėse. Tačiau kol kas netgi palengvinta natūralizacija piliečiams iš kitų ES šalių dar labai menkai paplitusi. Apibendrinant šiuos faktus ir svarstymus liečia tik visiškai pritarti M. M. Howardo teiginiui, kad „pilietybės politika yra turbūt ta viešosios politikos sritis, kuri bus europeizuota vėliausiai“²⁵.

Lietuvos Respublikos pilietybės politika: europėjančios teritorinės organizacijos narystė ar etninis uždarumas?

Lietuvos pilietybės politika nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu (1990–1991 m.) aiškiai išsiskyrė, palyginti su kitomis dviem Baltijos šalimis (Estija ir Latvija). Tų skirtumų esmę ir pagrindines priežastis konceptualiai tiksliai įvardijo žinomas pilietybės ir nacionalizmo tyrinėtojas Rogersas Brubakeris. Pasak jo, svarbu, kaip savo piliečių visumą (pilietyją) apibrėžia naujos ir atkurtos valstybės. Naujos valstybės savo pilietiją apibrėžia teritoriškai, o atkurtos valstybės akcentuoja tęstinumą. Atkurtose valstybėse pirmiausia identifikuojami buvę piliečiai

ir jų palikuonys. Kiti pastovūs gyventojai padalijami į dvi grupes: a) pasirinktinai apsisprendžiantys ir b) svetimšaliai, galintys įgyti pilietybę tik natūralizacijos būdu²⁶. Pagal pirmojo atsikuriančios Lietuvos pilietybės įstatymo (1989 m.) apibrėžtį praktiškai nebuvo numatyta tik natūralizacijos būdu galinčių įgyti pilietybę. Numatytas Lietuvos pilietybės atkūrimas. Kita vertus, visiems, net ir buvusiems piliečiams ar jų vaikams, kurie pastoviai gyveno šalyje, nustatytas apsisprendimo terminas dėl pilietybės. Tai labiau naujai besikuriančios, o ne atkuriamos valstybės būdas apibrėžti pilietiją. Estija ir Latvija labiau ir tiksliau, palyginti su Lietuva, rėmėsi vieno pagrindinių valstybės požymių – pilietybės – atkūrimu. Dar 1991 m. Lietuvos pilietybės įstatyme Lietuvos pilietybės instituto tęstinumas įtvirtintas tik iš dalies²⁷. Pasak R. Brubakerio, viena iš priežasčių buvo ta, kad pilietybė Lietuvoje anksti tapo kovos dėl nepriklausomybės priemone. Todėl gana ilgą laiką, įskaitant ir pradinį formaliai jau atkurtos valstybės gyvavimo laikotarpį, „simbolinė pilietybės dimensija buvo svarbesnė, nei praktinė funkcija atskirti narius ir nenarius“²⁸. Nuolatinių gyventojų, kaip pagrindinės pilietijos apibrėžties kriterijaus, pasirinkimas kartu reiškė ir pilietybės, kaip narystės valstybėje, kuri yra teritorinė organizacija, sampratą. Pilietybės atkūrimas nėra tiesiogiai ar būtinai susijęs su etniniais piliečių ar pilietijos požymiais, tačiau tokie požymiai Estijoje ir Latvijoje išryškėjo dėl to, kad daugelis nuolatinių gyventojų pilietybę gauti galėjo tik natūralizacijos būdu.

Atkurtos pilietybės su visais padariniais samprata Lietuvoje plito gerokai vėluodama. Pilietybės atkūrimo idėją ypač rėmė užsienio lietuviai. Iš dalies jų pastangomis nuo 1996 m. Lietuvos pilietybės atkūrimas pradėtas oficialiai siesti su kitų pilietybių išlaikymu, t. y. su dviguba pilietybe. Buvo plečiamas galinčių atkurti pilietybę ratas, pilietybės atkūrimui pagrįsti kaip įrodymai ėmė tarnauti etniniai

kriterijai. Juo labiau kad kaip „pilietybės atkūrimas“ imtas traktuoti ir Lietuvos pilietybės suteikimas jos niekada neturėjusiems etniniais lietuviams iš etninių lietuvių gyvenamų teritorijų, kurios niekada neįėjo į Lietuvos Respubliką. Pilietybės etnizacijos prielaidas Lietuvoje sudarė tam tikra pilietybės atkūrimo doktrina, pilietybės suteikimas kaip atkūrimas ją turėjusiems lietuviams ar jų vaikams, bet netgi jos neturėjusiems etninės lietuvių kilmės asmenims. Pilietybės įstatymo nuostata, kad „teisė į Lietuvos pilietybę neterminuotai išsaugoma [...] kitiems lietuvių kilmės asmenims, gyvenantiems užsienio valstybėse ar jų valdomose teritorijose“, buvo įrašyta 1991 m.²⁹ Šis aiškiausias pilietybės traktavimo kaip etninės pilietybės atvejis nebuvo traktuojamas kaip pilietybės atkūrimas *sensu stricto*, tačiau jis nebuvo ir labai tiksliai atskirtas nuo pilietybės atkūrimo turėjusiems pilietybę asmenims ar jų palikuonims. Abiem atvejais įstatyme buvo sakoma, kad „asmuo įgyvendina teisę į Lietuvos pilietybę“. 1991 m. pilietybės įstatymo redakcijoje pilietybės atkūrimas ir teisės į pilietybę įgyvendinimas įrašytas to pat įstatymo 7 straipsnio 2 punkte ir pabrėžiamas kaip vienas iš penkių pilietybės įgijimo būdų, t. y. įgijimas gimimu, natūralizacija, optavimas, kiti įstatymo numatyti pagrindai. Galima pasakyti ir pabrėžti, kad iki pat 2010 m. kalbant tiek apie Lietuvos pilietybę turėjusius asmenis, kurie nori ją atkurti, tiek apie lietuvių kilmės asmenis, norinčius įgyti Lietuvos pilietybę, toks įgijimo būdas niekada nebuvo apibūdinamas kaip natūralizacija, tarsi laikant šį terminą nederamu apibrėžiant lietuvių kilmės asmenų teisės į Lietuvos pilietybę įgyvendinimą. Tik 2010 m. pilietybės įstatymo redakcijoje išskiriamas pilietybės suteikimas supaprastinta tvarka, jis tiesiogiai irgi nėra vadinamas natūralizacija, bet tai neįvardijama ir kaip gimimu įgytos teisės realizavimas (tai reiškia teisės išsaugojimas ir jos įgyvendinimas), vadinasi, tai yra na-

tūralizacijos kaip negimimu įgyjamos pilietybės forma, palengvinta natūralizacija. Tai iš esmės vienintelis palengvintos natūralizacijos (neįskaitant sutuoktinių natūralizacijos ar pilietybės suteikimo išimties tvarka už nuopelnus valstybei) variantas Lietuvoje, nors kitų šalių pilietybės politikoje esama nemažai palengvintos pilietybės formų, iš jų ir bendros supranacionalinės bendruomenės, t. y. ES valstybių nariams.

Santykinai laikotarpį, 1996–2006 m., Lietuvos pilietybės politikoje galima įvardyti kaip vienareikšmiškai etninės pilietybės politikos tarpsnį, kada pilietybės kriterijai vis labiau buvo etnizuojami, pilietybę pastebimai imta laikyti narystės etninėje tautoje išraiška ar funkcija. Tai gali būti siejama su faktu, kad iš norinčiųjų atkurti Lietuvos pilietybę tuo laikotarpiu nereikalauta atsisakyti kitos įgytos pilietybės. Tačiau vargu ar tai buvo etninės pilietybės prioriteto priežastis ar netgi pagrindinė išdava. Dvigubos pilietybės plėtra nebuvo ydinga savaime, nors pasiremdamas konstitucija taip tvirtino Konstitucinis Teismas. Ji buvo ydinga dėl tam tikrų dvigubos pilietybės pripažinimo kriterijų ar aplinkybių. Esmė ta, kad tuo tarpsniu buvo įtvirtintas skirtingas įvairių grupių Lietuvos piliečių ar, tikriaus sakant, Lietuvos pilietybę turėjusiųjų ir norinčiųjų atkurti, traktavimas. Viena iš pagrindinių grupių – lietuvių kilmės asmenys, kurie yra piliečiai, nepaisant to, kur jie gyvena, o kita grupė – kitų tautybių asmenys, turėję Lietuvos pilietybę. Iš šios grupės dar išskiriama siauresnė asmenų, kurie išvyko gyventi į savo etninę tėvynę, grupė³⁰.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išaiškinimas 2006 m. pabaigoje nustatė daugtuometinio Lietuvos pilietybės įstatymo neatitikimų konstitucijai, ypač dėl dvigubos pilietybės traktavimo, bet taip pat ir kitais atžvilgiais. Iš esmės Konstitucinis Teismas griežtai atskyrė formalų – teisinį ir etninį – politinį pilietybės traktavimą (pavyzdžiui, repatriacijos termino vartojimą Pilietybės

įstatyme), būtent pastarąjį įvardydamas kaip neatitinkantį Lietuvos konstitucijos. Šia prasme Konstitucinis Teismas tarsi grąžino Lietuvos pilietybės politiką nuo savotiško etninio nukrypimo prie teritorinės tautos ir pilietybės, išreiškiančios narystę valstybėje kaip teritorinėje organizacijoje sampratos ar pagrindinio principo. Tariai vardan to paaukotas ir bent kiek didesnis dvigubos pilietybės toleravimas.

Grįžtant prie anksčiau aptartų lyginamųjų pilietybės politikos ES šalyse tyrinėjimų ir M. M. Howardo pilietybės politikos indekso matome, kad Lietuvos pilietybės politika yra bene daugiausiai suvaržymų turinti (uždara) iš visų ES valstybių. Kas čia atsitiko? Teritorinės narystės pagrindu pasižyminti pilietybės politika 1990–1991 m. parodė didelį atvirumą ir pilietiškumą, o praėjus 20 metų staiga ta politika tapo uždariausia, nors ir grąžinta į teritorinę narystę ir teritorinę tauta paremtų principų kelią. Paaiškinimas, matyt, slypėtų pilietybės politikos detalėse, ir ne tik dėl dvigubos pilietybės. Tarkim, galima atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje visą laiką nuosekliai griežtėjo sutuoktinių natūralizacijos sąlygos, t. y. nuolatinio gyvenimo trukmės reikalavimas. Įprastinės natūralizacijos atveju Lietuvoje nekontingentiškai nuo 1991 iki 2013 m. galiojo reikalavimas šalyje nuolat gyventi 10 metų. Tačiau smarkiai kito sutuoktinių natūralizacijos sąlygos. Pagal pirmąją pilietybės įstatymo redakciją (1989 m.) piliečių sutuoktiniams, siekiantiems natūralizacijos, pakako 1 metų nuolat gyventi Lietuvos teritorijoje³¹. 1991 m. atsirado reikalavimas nuolat gyventi 3 metus. 2003 m. nuolatinio gyvenimo trukmės reikalavimas padidintas iki 5 metų³². Praėjus nepilniems metams, t. y. 2004 m., kaip tik po įstojimo į ES, atsirado reikalavimas nuolat gyventi 7 metus natūralizacijos siekiantiems piliečių sutuoktiniams³³. Būtent Lietuvos pilietybės įstatymo nuostatos dėl sutuoktinių natūralizacijos ir 2013 m. (7 metų nuolatinio gyvenimo trukmės reika-

lavimas, 5 metų, jei sutuoktinis mirė pragyvenęs su juo Lietuvos teritorijoje ilgiau kaip metus³⁴) yra griežčiausios Europos Sąjungoje, nors tokius griežtus sąlygų motyvus gali nulemti tik etninės pilietybės samprata. Tai reiškia, kad Konstitucinis Teismas negalėjo pakeisti visų etninės pilietybės politikos laikotarpio Lietuvoje padarinių, net jei būtų to ir specialiai siekęs ar norėjęs. Pilietybės politikos europeizacijos požiūriu Lietuva itin radikaliai kokybiškai neišsiskiria iš kitų Vidurio Rytų Europos šalių, kur beveik visur vyrauja pilietybės politikos, nulemtos etninių pilietybės sampratų, poveikis. Tačiau Lietuva atsідūrė tarp etnine pilietybės samprata paremtos uždaros, suvaržymais grįstos nacionalinės pilietybės politikos lyderių. Tai ilgalaikėje perspektyvoje gali būti kliūtis socialinei politinei europinei integracijai.

Išvados

Pilietybės politikos europeizaciją gali parodyti tarptautinės ir europinės teisės poveikis, tačiau realūs jo mastai kol kas nedideli. Lyginamuoju aspektu pagal tam tikrus pagrindinius kriterijus tiriant pilietybės politiką visose ES šalyse galima įvertinti konvergencijos tendencijas. Jos skiriasi senosiose ir naujosiose ES šalyse. Kol kas pilietybės politikai būdingos aiškiai dvi priešingos stovyklos. Liberalėjimo ir atviros pilietybės politikos plėtros tendencija per kelis paskutinius dešimtmečius ryškėjo ES–15 grupėje. Tuo tarpu naująsias ES šalis vienija suvaržymais grįsta nacionalinės pilietybės politika su tam tikrais nedideliais, nors ir reikšmingais individualiais skirtumais. Kai kurioms ES šalims būdingas preferencinis kitų ES šalių piliečių traktavimas nacionalinėje pilietybės politikoje, tačiau jis nėra labai paplitęs. Lietuvos pilietybės politika europietiškesniausia buvo nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu (1990–1991 m.). Vėliau tvirtėjo etninės

pilietybės sampratos orientyras, kuris išliko ir iki šiol. Pilietybės teikimas etninės kilmės lietuviams pripažintas kaip natūralizacijos forma (palengvinta natūralizacija) tik labai neseniai, ilgą laiką etninės kilmės lietuviams teisė į Lietuvos pilietybę buvo pripažįstama nuo gimimo (gimimu). Lietuva po 2004 m. tapo bene konservatyviausia iš visų ES šalių piliečių sutuoktinių natūralizacijos atžvilgiu.

Nuorodos

- ¹ Hailbronner K. Nationality in public international law and european law, Bauböck R. et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, Amsterdam University Press, 2006, p. 37.
- ² Boll A. M. *Multiple Nationality and International Law*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, p. 98.
- ³ Bauböck R. and Perchinig B. Evaluation and recommendations, Bauböck R. et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 438.
- ⁴ European Convention on Nationality. Strasbourg, 1997.11.06, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/166.htm> (žiūrėta 2013 11 27).
- ⁵ *Ten pat*.
- ⁶ European Convention on Nationality. Ratifications, <http://conventions.coe.int/TreatyCommun/ChercheSig.asp?NT=166&CM=&DF=&CL=ENG> (žiūrėta 2013 11 27).
- ⁷ Howard M. M. Variation in Dual Citizenship Policies in the Countries of the EU, *International Migration Review*, 2005, vol. 39, no. 3, p. 705.
- ⁸ Howard M. M., *op. cit*.
- ⁹ Howard M. M. *The Politics of Citizenship in Europe*, Cambridge University Press, 2009, p. 19–26.
- ¹⁰ Žvalionytė D. Pilietybės politika Europoje: kodėl svarbus kolonializmas ir radikalioji dešinė?, *Politologija*, 2011, nr. 2, p. 150–157.
- ¹¹ Howard M. M. *The Politics of Citizenship in Europe*, p. 31.
- ¹² Agreement Between Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden on the Implementation of Certain Provisions Concerning Nationality, <http://www.norden.org/en/about-nordic-co-operation/agreements/treaties-and-agreements/passport-issues-citizenship-and-national-registration/agreement-between-denmark-finland-iceland-norway-and-sweden-on-the-implementation-of-certain-provisions-concerning-nationality> (žiūrėta 2013 11 27).
- ¹³ Bauböck R. et al. Introduction, Bauböck R. et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 16.
- ¹⁴ *Ten pat*, p. 20.
- ¹⁵ Hailbronner K. Nationality in public international law and european law, Bauböck R et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 43.
- ¹⁶ De Hart B. and van Oers R. European trends in nationality law, Bauböck R. et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 347.
- ¹⁷ Federal law concerning the Austrian nationality (nationality act 1985), [http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/AT%20Nationality%20Act%201985%20\(consolidated%20version%20as%20by%20Law%2037%202006\).pdf](http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/AT%20Nationality%20Act%201985%20(consolidated%20version%20as%20by%20Law%2037%202006).pdf) (žiūrėta 2013 11 27).
- ¹⁸ Hailbronner K. Germany, Bauböck R. et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 2: Country Analyses, p. 226.
- ¹⁹ De Hart B. and van Oers R. European trends in nationality law, Bauböck R et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 347.
- ²⁰ Waldrauch H. Loss of nationality, Bauböck R et al. (eds.) *Acquisition and Loss of Nationality. Policies and Trends in 15 European States*, vol. 1: Comparative Analyses, p. 193.

- ²¹ Owen D. External voting rights and the European Polity, Jeffers K. (ed.) *Inclusive Democracy in Europe*, European University Institute, 2012, p. 34.
- ²² *Ten pat*, p. 32.
- ²³ Bauboöck R. EU citizens should have voting rights in national elections, but in which country?, Jeffers K. (ed.) *Inclusive Democracy in Europe*, p. 69–70.
- ²⁴ Europos piliečių iniciatyva „Let Me Vote“, <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/ongoing/details/2013/000003> (žiūrėta 2013 11 27).
- ²⁵ Howard M. M. *The Politics of Citizenship in Europe*, p. 198.
- ²⁶ Brubaker R. W. Citizenship Struggles in Soviet Successor States, *International Migration Review*, 1992, vol. 26, no. 2, p. 279.
- ²⁷ Sinkevičius V. *Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002, p. 135.
- ²⁸ Brubaker R. W. Citizenship Struggles in Soviet Successor States, *ten pat*, p. 285.
- ²⁹ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, 1991-12-05, nr. I-2072, *Valstybės žinios*, 1991-12-31, Nr. 36-977, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/oldsearch.preps2?a=2348&b=> (žiūrėta 2013 11 27).
- ³⁰ Sinkevičius V. Lietuvos Respublikos pilietybė 1918–2001 metais, p. 138.
- ³¹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos pilietybės įstatymas, 1989-11-03, Nr. XI-3329, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=18854&p_tr2=2 (žiūrėta 2013 11 27).
- ³² Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, 2002 m. rugsėjo 17 d. Nr. IX-1078, Aktuali redakcija nuo 2003-05-01 iki 2004-12-08, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=210140&p_tr2=2 (žiūrėta 2013 11 27).
- ³³ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, 2002 m. rugsėjo 17 d. Nr. IX-1078, Aktuali redakcija nuo 2004-12-09 iki 2006-04-05, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=247477&p_tr2=2 (žiūrėta 2013 11 27).
- ³⁴ Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas, 2010 m. gruodžio 2 d. Nr. XI-1196, Aktuali redakcija nuo 2013-05-25, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=449329&p_tr2=2 (žiūrėta 2013 11 27).

Saulius PIVORAS

THE EUROPEANIZATION OF CITIZENSHIP POLICY: DIRECTIONS AND ASSUMPTIONS OF DEVELOPMENT

The aim of this paper is to determine to what extent it is possible to speak about the Europeanization of national citizenship policies and what are the conditions and assumptions for this Europeanization to proceed further. First we inquire whether any convergence in the European Union of national citizenship policies can be observed. For this purpose we call upon the CPI-Citizenship Policy Index developed by Marc Morjé Howard and his followers, and evaluate the data this yields. Then we discuss other possible Europeanization criteria, including directly easing requirements for obtaining

citizenship in one of the EU states for persons already having citizenship in another. Paradoxically, only a few EU states provide in their citizenship laws for the possibility that nationals of other EU states gain the citizenship of their state by naturalization. We briefly evaluate the possibilities for the development of general political rights for EU citizens (for instance, granting voting rights, to permanent residents from other EU states, in elections to national parliaments). Finally, we analyze the case of Lithuania with respect to assumptions for, and impediments toward, the Europeanization of citizenship policy.

Diasporos istorija ir kultūra

Vitalija STRAVINSKIENĖ

Migraciniai procesai ir etninė demografinė Vilniaus padėtis: XX a. 3–4 dešimtmečiai

Įvairiais istoriniais periodais etninius demografinius Vilniaus procesus veikė migracijos. Jos ypač suintensyvėdavo radikalių socialinių ar politinių pokyčių (epidemijų, gaisrų, revoliucijų, karų ir kt.) laikotarpiams. XX a. pirmoji pusė buvo vienas iš tokių laikotarpių, kai Vilniaus miesto gyventojai patyrė karo sukeltą masinę migraciją (evakuaciją) į rytus, badą, besiformuojančių modernių Lietuvos ir Lenkijos valstybių varžytuves dėl miesto valstybinės priklausomybės ir kt.

Vilniaus demografinė raida 1920–1939 m. mažai tyrinėta. Natūralu, kad ši problema tika labiausiai domino Lietuvos ir Lenkijos tyrinėtojus. Vieni mokslininkai tai aptarė sutelkę dėmesį į bendrus Lenkijos ar Lietuvos demografinius procesus¹, kiti į XX a. antrojoje pusėje mieste vykusius demografinius procesus, tik epizodiškai užsiminė apie nagrinėjamą laikotarpį². Atskirai paminėtinas Vlados Stankūnienės straipsnis³, apžvelgiantis miesto demografinių pokyčių istorinį kontekstą. Kaip svarbų 1920–1939 m. demografinės raidos veiksnių autorė įvardijo migraciją⁴. Pasakytina, kad Vilniaus miesto etninę struktūrą veikė migraciniai procesai ypač suintensyvėjo nagrinėjamo laikotarpio pradžioje. Migracinius procesus Pirmojo pasaulinio karo metais tyręs Tomas Balke-
lis aptarė karo pabėgėlių grįžimą iš Rusijos į Lietuvą⁵. Autoriaus teigimu, tik pasklidus

žiniai apie Lietuvos nepriklausomybę, pradėta sudarinėti pabėgėlių sąrašus ir rūpintis jų grąžinimu, taip pat ir į Vilnių⁶. Tačiau Lenkijai užėmus Vilnių, buvusių vilniečių repatriaciją pratęsė jos institucijos.

Įvairių autorių darbams būdingas prieštaringas požiūris į Vilniaus miesto gyventojų etninę sudėtį. Vieni autoriai minimalizavo nelenkų tautybės gyventojų skaičių mieste (būdingiau Lenkijos autoriams), kiti neigė tokius teiginius ir teigė, kad pateikta statistika neatitiko realios padėties (Lietuvos autoriai).

Straipsniui parengti vertingai buvo to meto Vilniaus gyventojų lietuvių ir lenkų publikuoti ir nepublikuoti dienoraščiai⁷, kurie patikslino demografinių duomenų rinkimo, miesto gyventojų lietuvių veiklos aplinkybes, lenkiškų valdžios institucijų požiūrį į nelenkų tautybės asmenis ir kt. Tačiau daugiausia buvo remiamasi archyviniais šaltiniais. Bene reikšmingiausi jų – Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) dokumentai, sukaupę Vidurio Lietuvos Laikinosios valdymo komisijos, Vilniaus miesto magistrato, Lenkijos vyriausybės delegato Vilniuje, Vilniaus vaivadijos valdybos, Vilniaus komisaro ir seniūno įstaigų ir kt. fonduose. Čia saugomi dokumentai rodo, kad Lenkijos valdžios struktūros stengėsi reguliuoti ir kontroliuoti demografinę ir etninę Vilniaus padėtį aptariamam tarpsniui.

Nagrinėjamai problematikai labai svarbūs statistiniai duomenys. Kai kurie buvo paskelbti pavieniais rinkiniais⁸, kiti – saugomi archyvų ir rankraštytų fonduose. Reikia pasakyti, kad tyrimui reikalingi duomenys labai įvairuoja, dažnai būna prieštaringi, ypač atspindintys etninę gyventojų sudėtį. Kadangi jų patikrinti nėra jokių galimybių (neišliko pirminė medžiaga), todėl svarbu turimus statistinius šaltinius lyginti, nustatyti jų atsiradimo aplinkybes, adresatą. Pažymėtina, kad nagrinėjamu laikotarpiu surinkti statistiniai duomenys nėra tikslūs ir juos vertėtų laikyti tik orientaciniais.

Straipsnyje siekiama atskleisti migracijos procesų poveikį demografinėi Vilniaus padėčiai 1920–1939 m., nustatyti jų įtaką etniniams procesams tuo laiku, atsakyti į klausimą, ar Lenkijos valstybės institucijos naudojosi migraciniais procesais spręsdamos politines, socialines ir kt. Vilniaus miesto problemas. Chronologinės straipsnio ribos sutapo su „lenkiškuoju Vilniaus laikotarpiu“, kai 1920 m. generolas Lucjanas Żeligowski užėmė Vilnių, kuris netrukus buvo inkorporuotas į Lenkijos sudėtį. Antroji riba žymi reikšmingus politinius pokyčius mieste, kai jis tapo sudėtine Lietuvos dalimi ir prasidėjo naujas miesto raidos etapus.

Demografinė Vilniaus padėtis 1897–1920 m.

Kaip jau minėta, demografinėje Vilniaus raidoje svarbią reikšmę turėjo migracijos. Dėl migracinių procesų XIX a. 8–10 dešimtmetį labai intensyviai augo miesto gyventojų skaičius. 1897 m. įvykęs Rusijos gyventojų surašymas užfiksavo, kad Vilniuje gyveno 154,5 tūkst. asmenų, nors dar 1869 m. jų tebuvo 64,4 tūkst.⁹ Pagal gimtąją kalbą buvo surašyta: 61,8 tūkst. žydų, 47,8 tūkst. lenkų, 31 tūkst. rusų, 6,5 tūkst. baltarusių, 3,2 tūkst. lietuvių, 2,2 tūkst. vokiečių, 2 tūkst. kitų

tautybių¹⁰. Per 12 m. (1909 m.) Vilniaus gyventojų skaičius išaugo iki 205,2 tūkst. asmenų (kartu su Naująja Vilnia), etninė sudėtis buvo tokia: lenkai – 77,5 tūkst., žydai – 75,5 tūkst., rusai (kartu su baltarusiais) – 37,3 tūkst., lietuviai – 2,5 tūkst.¹¹ Šie duomenys rodo, kad per trumpą laiką mieste itin padidėjo lenkų (30,9 tūkst.) ir žydų (14,5 tūkst.) skaičius. Istoriko Liudo Truskos teigimu, į miestą gyventi kėlėsi Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos miestelių amatininkai, šio regiono valstiečiai¹². Autoriaus teiginius patvirtina archyvinė medžiaga. Išlikusios Vilniaus miesto namų gyventojų registracinės knygos, gyventojų surašymo medžiaga liudija, kad daug gretimų Lietuvos apskričių ar Baltarusijos gyventojų virto vilniečiais¹³. Todėl Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Vilnius turėjo apie 239 tūkst. gyventojų¹⁴. Tačiau prasidėjęs karas lėmė intensyvius demografinius pokyčius, mat miesto gyventojų skaičių gerokai papildė karo pabėgėliai iš kitų gubernijų. Išlikę dokumentai liudija, kad pabėgėliai plūdo iš Suvalkų, Kauno ir kitų gubernijų¹⁵. Vytauto Merkio teigimu, prasidėjęs karas į Vilnių atgynė apie 20 tūkst. lietuvių iš minėtųjų gubernijų¹⁶. Tačiau prie Vilniaus priartėjęs frontas lėmė gyventojų traukimąsi į Rusijos gilumą. Ten pirmiausia evakavosi rusai, žydai, paskui juos traukė lenkai, lietuviai. 1915 m. lapkričio mėn. vaizdas Vilniuje buvo toks: „tuščia, tylu. Civilių gyventojų vis mažiau, tirpsta „pabėgėlių“ masės, niekas neatvažiuoja.“¹⁷ Tikslusis į rytus pasitraukusių vilniečių skaičius ir etninė sudėtis nežinoma. Istoriko Edmundo Gimžausko duomenimis, 1915 m. į Rusiją patraukė apie 70 tūkst. žydų iš Vilniaus gubernijos¹⁸. Sprendžiant iš tuometinės miesto valdžios apytikslų skaičiavimų, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje į Rusiją išvyko maždaug 100 tūkst. miestiečių¹⁹. Šis skaičius, matyt, gautas iš prieškarinio miesto gyventojų skaičiaus atėmus 1916 m. vokiečių valdžios įvykdyto miesto gyventojų surašymo duomenis (239 tūkst. ir 140 840 asmenų).

Vilniaus gyventojai atsidūrė įvairiose Rusijos gubernijose. Kai kurie prieglobstį rado Maskvoje, kiti – Tverės, tretį – Astrachanės gubernijose²⁰. Štai kaip atrodė vienos garbaus amžiaus Vilniaus gyventojos karaimės klajonės: 1915 m. rugpjūčio mėn. iš Vilniaus ji pasitraukė į Rusiją ir atsidūrė Ostaškove, Tverės gubernijoje. Čia pragyveno iki 1916 m. kovo, po to išvyko į Peterburgą, po kelių mėnesių persikraustė į Odesą, o po metų – į Kijevą, kur laukė leidimo sugrįžti į Vilnių²¹. Dėl biurokratinių kliūčių dokumentų tvarkymas užtruko ir ji, nesulaukusi leidimo, mirė Kijeve.

Reevakuacija į Vilnių: 1920–1924 m.

Po Pirmojo pasaulinio karo prasidėjo masinis karo pabėgėlių grįžimas į gimtus kraštus. Pabėgėlių iš Rusijos į Lietuvą (ir Vilnių) organizuotą sugrįžimą reguliavo Lietuvos ir Rusijos 1920 m. birželio 30 d. sutartis. Remiantis ja, į Lietuvą galėjo grįžti iš čia kilę asmenys, kurie atsidūrė Rusijoje dėl karo ar kitų priežasčių²². Pabėgėliams priimti Vilniuje įsteigiamas specialus punktas, teikiama materialinė parama. Tačiau 1920 m. rudenį Lenkijai užėmus Vilnių, jos institucijos perėmė miesto gyventojų repatriaciją. Ji vyko pagal 1921 m. Lenkijos, Rusijos ir Ukrainos sudarytą sutartį²³. Vilniaus gyventojų sugrįžimas prasidėjo gerokai anksčiau, negu buvo sudarytos minėtosios repatriacinės sutartys. T. Balkelio teigimu, iki 1919 m. rugpjūčio mėn. tūkstančiai karo pabėgėlių grįžo į rytinę Lietuvą ir Vilnių²⁴. Dar apie 4,8 tūkst. asmenų į Vilnių atvyko 1919 m. rugsėjo–gruodžio mėn.²⁵ Repatriacijos procesas oficialiai truko iki 1924 m. Tačiau tais metais atvyko tik pavieniai repatriantai, kadangi intensyviausias repatriacijos etapas (1921–1922 m.) buvo pasibaigęs.

Tikslių duomenų apie iš Rusijos sugrįžusių vilniečių skaičių neturime. Statistiniai duo-

menys rodo, kad 1920–1923 m. Vilniaus gyventojų padaugėjo maždaug 40 tūkst. Galima kelti prielaidą, kad tuo laiku miesto gyventojų skaičius labiau išaugo dėl repatriacijos iš Rusijos. Žinoma, kad 1921 m. rugsėjo 15–1922 m. liepos 20 d. į miestą grįžo 9662 buvę gyventojai²⁶. Dar apie 1,5 tūkst. buvusių vilniečių sugrįžo 1922 m. rugsėjo–gruodžio mėn.²⁷

Norint sugrįžti iš Rusijos į Vilnių reikėjo gauti tuometinės Lenkijos valdžios (įskaitant ir lokalių valdžios struktūrų atstovų – miesto komisaro ir Lenkijos vyriausybės delegato Vilniuje) sutikimą, taip pat raštu įrodyti buvus nuolatiniu Vilniaus gyventoju, užpildyti išsamią anketą ir kt.²⁸. Pasibaigus repatriacijai sugrįžti buvo galima optacijos būdu (jeigu nurodytu laiku buvo optuotasi Lenkijos naudai) ir gavus užsienio pasą su įvažiavimo į Lenkiją viza.

Tačiau ne visi buvusių vilniečių laukė. Kai kurie nelenkų tautybės asmenys negavo leidimo grįžti (apie tai plačiau kitame poskyryje), nors tuo pat metu tokį leidimą gavo lenkai, kurie visiškai nebuvo susiję su Vilniumi. Iš Rusijos grįžę asmenys privalėjo užsiregistruoti, nes priešingu atveju buvo grasinama ištėmimu²⁹.

Etninė demografinė Vilniaus kaita ir jos ypatybės

Nagrinėjamu laikotarpiu Vilniaus miesto demografinėje raidoje išskiriami trys etapai: 1) 1920–1925 m. – intensyvus gyventojų skaičiaus augimas; 2) 1926–1932 m. – augimo tempo mažėjimas; 3) 1932–1939 m. – stabilios demografinės padėties laikotarpis. Pirmuoju etapu demografinius pokyčius daugiausia lėmė intensyvūs migraciniai procesai: į Vilnių iš Rusijos sugrįžo buvę gyventojai, be to, Vilnių inkorporavus į Lenkijos sudėtį, pradėtos kurti įvairios valstybinės ar privačios institucijos, į kurias buvo siunčiami darbuotojai iš kitų Lenkijos vaivadijų. Antruoju eta-

pu gyventojų mieste daugėjo dėl ekonominės migracijos, bet etapo pabaigoje prasidėjusi ekonominė krizė pakeitė migracijos kryptį iš kaimas–Vilnius į kaimas–užsienis. Trečiuoju etapu miesto gyventojų skaičius kito nežymiai.

Pirma lentelė parodo demografinę Vilniaus miesto padėtį 1920–1939 m.

1 lentelė

Metai	Gyventojų skaičius
1920	128 476
1922	161 785
1923	167 454
1927	173 730
1928	187 000
1931	195 071
1932	201 125
1936	197 242
1939	194 661

1 lentelė sudaryta remiantis Vilniaus m. magistrato statistikos skyriaus ataskaita apie darbą 1925 m. gegužės mėn., LCVA, f. 64, ap. 20, b. 703, l. nenumeruotas; Duomenys apie Vilniaus m. užregistruotus asmenis 1927 m., *ten pat*, b. 761, l. nenumeruoti; Duomenys apie Vilniaus m. gyventojus ir jų judėjimą, *ten pat*, b. 921, l. 22; b. 920, l. 146; Vilniaus m. prezidento 1930 06 10 raštas Lenkijos miestų sąjungos valdybai, *ten pat*, b. 128, l. 49; Vilniaus m. nekilnojamojo turto 1932 ir 1936 m. bendri duomenys, *ten pat*, b. 812, l. 16; Vilniaus gyventojai pagal lytį, amžių, tikybą, gimtąją kalbą ir raštingumą, *ten pat*, b. 986–990; 1925 11 18 raštas Lenkijos vyriausybės įgaliotiniui Vilniuje, *ten pat*, f. 51, ap. 4, b. 915, l. 7; Tautiniai santykiai Vilniaus vaivadijoje 1928 m., MAVB RS, f. 44-121, l. 4–5; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Miasto Wilno*, s. 1.

Pasakytina, kad lentelėje pateikti duomenys yra apytiksliai, kadangi miesto demografinę padėtį fiksavęs Statistikos skyrius turėjo tik orientacinius skaičius, kuriuos gaudavo teoriniais apskaičiavimais. Statistinių duo-

menų rinkimą, matyt, sunkino tai, kad keitėsi gyventojų judėjimą registravusios institucijos (iš pradžių gyventojus registravo policijos skyriai, vėliau šį darbą perėmė miesto magistratas). Be to, statistikos srityje dirbusių asmenų biurokratinis darbo stilius taip pat neigiamai veikė apskaitą. Todėl pagal vienus miesto statistikų duomenis 1932 m. mieste gyveno apie 183 tūkst. žmonių, pagal kitus – per 201 tūkst.³⁰ Nuo 1934 m. skaičiuojant miestiečius buvo atsižvelgiama tik į natūralų prieaugį ir visiškai nevertinamas mechaninio prieaugio poveikis. Jis, kaip žinia, buvo didelis. Pavyzdžiui, 1922 m. rugsėjo–gruodžio mėn. jis sudarė 8792, 1925 m. sausio–birželio, spalio–gruodžio – per 9,5 tūkst., 1926 m. sausio–birželio, spalio–gruodžio mėn. – 9568, 1927–1928 m. – 26 278 asmenis³¹. Panaši padėtis buvo ir vėliau. Pagal Vilniaus m. magistrato Statistikos skyriaus skaičiavimus 1937 m. mechaninis prieaugis buvo 10 652 asmenys³². Gali būti, kad šie skaičiai netikslūs, nes 1939 m. patikrinus Vilniaus gyventojų apskaitos skyriaus darbą nustatyta, kad miesto gyventojų registras netikslus, į jį nebuvo įtraukta keletas tūkstančių registracinių pareiškimų, dalis jų įteikti dar 1933 m. Be to, mieste galėdavo ilgesnį laiką gyventi neprisiregistravę, o išvykę asmenys būdavo išregistruojami tik po kurio laiko³³.

1920–1939 m. natūralusis prieaugis Vilniuje sudarė 21 792 asmenis (žr. 2 lentelę). Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje natūralusis prieaugis Vilniuje buvo mažas. Tokią padėtį lėmė keli veiksniai. Viena vertus, dėl karo veiksmų tūkstančiai miesto gyventojų dar nebuvo grįžę iš Rusijos. Antra vertus, Vilniuje tuo metu pasiūlydavo tam tikrų ligų protrūkių, kurie lemdavo didesnę mirtingumą. Pavyzdžiui, 1921 m. Vilniuje siautusi cholera nusinešė apie 100 gyvybių³⁴. 2 lentelės duomenys rodo, kad natūraliojo prieaugio įtaka demografiniams miesto pokyčiams buvo nedidelė ir ilgainiui vis labiau mažėjo. Galima teigti, kad pagrindinė Vilniaus miesto gyventojų prieaugio priežastis – mechaninis prieaugis. Jis sudarė ⅔ viso prieaugio.

2 lentelė

Natūralusis gyventojų prieaugis Vilniuje
1920–1939 m.

Metai	Natūralusis prieaugis
1920	-922
1921	1188
1922	2067
1923	2749
1924	2160
1925	2532
1926	2241
1927	1691
1928	1212
1929	947
1930	1252
1931	1161
1932	937
1933	695
1934	223
1935–1938	1530
1939 01–06	129
Iš viso	21 792

2 lentelė sudaryta remiantis *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, Wilno, 1930, s. 22; *Rocznik statystyczny Wilna 1931*, s. 14; *Rocznik statystyczny*

3 lentelė

Etninė Vilniaus gyventojų sudėtis 1920–1939 m.

Metai	Gyventojų skaičius pagal tautybę (tūkst.)							
	Lenkai	Žydai	Lietuviai	Rusai	Baltarusiai	Totoriai	Kiti	Iš viso
1920	72,0	46,5	2,9	4,0	1,8		1,2	128,4
1923	100,8	56,2	1,4	4,7	3,9	0,3	0,4	167,7
1928	104,0	67,0	2,5	11,0	1,0	0,2	1,3	187,0
1931	128,6	54,6	1,6	7,4	1,7		1,1	195,0
1939	128,4*	53,5*	1,4	7,2	1,5	0,1	2,5	194,6

Wilna 1937, Wilno, 1939, s. 10; 1939 02 09 Vilniaus miesto magistrato Centrinio statistikos biuro viršininko raštas Vyriausiajai statistikos valdybai Varšuvoje, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 963, l. 3.

Lenkijos vykdoma etninė politika, nukreipta į tautinių mažumų asimiliaciją, lėmė intensyvią lenkų tautybės asmenų migraciją į Vilnių ir nelenkų tautybės asmenų (daugiausia žydų) emigraciją. Dėl to pastarųjų skaičius mieste mažėjo. Lentelėje pateikiami etninės miesto sudėties pokyčiai nagrinėjamu laikotarpiu.

3 lentelė sudaryta remiantis 1919–1931 m. Vilniaus miesto gyventojų skaičius pagal tautybes, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 621, l. 2; Lenkijos vyriausybės delegato Vilniuje 1923 03 17 raštas Tikybų ir viešojo informavimo ministerijai, *ten pat*, f. 51, ap. 15, b. 210, l. 17; Vilniaus miesto gyventojai pagal lytį, amžių, tikybą, gimtąją kalbą ir raštingumą, *ten pat*, f. 64, ap. 20, b. 986–990; Tautiniai santykiai Vilniaus vaivadijoje 1928 m., MAVB RS, f. 44-121, l. 4–5.

* Realiai lenkų ir žydų skaičius mieste buvo didesnis, negu nurodė Vilniaus miesto magistrato statistikos skyrius, nes jų migracija į Vilnių 1932–1939 m. nenutrūko. S. Atamuko teigimu, 1939 m. Vilniuje žydų buvo 60 tūkst. Atamukas Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius: Alma littera, 2007, p. 178.

Lentelės duomenys rodo, kad nagrinėjamo laikotarpio pradžioje labiausiai kito lenkų ir žydų skaičius. 1920–1923 m. mieste lenkų padaugėjo apie 29 tūkst., žydų – apie 10 tūkst. Panašios tendencijos tarp lenkų išliko ir vėliau (1924–1931 m.), kai jų skaičius išaugo dar apie 28 tūkst. Didžiausią įtaką šiems pokyčiams turėjo migraciniai procesai – repatriacija iš Rusijos, migracija iš kitų Lenkijos regionų ar kitų valstybių. Be abejo, nedaug lenkų skaičiaus pokyčius lėmė natūralusis prieaugis. Tačiau neturime tikslų duomenų apie įvairių etninių grupių natūralųjį prieaugį, mat jis buvo fiksuojamas ne pagal etninius, o tikybinius kriterijus. Pavyzdžiui, katalikų (lenkų, lietuvių, dalis baltarusių) natūralusis prieaugis 1928–1933 m. sudarė 5813 asmenų, judėjų – 233, stačiatikių – 11, evangelikų – 9, kitų – 188³⁵. Reikia pabrėžti, kad Vilniuje netrūko lenkų ar lietuvių, išpažįstančių stačiatikių, evangelikų ir judėjų tikėjimą ar visiškai netikinčiųjų (laisvamanių); tarp žydų kilmės asmenų buvo tokių, kurie tapatinosi su kitomis etninėmis grupėmis.

Lietuvių skaičius mieste buvo didesnis, negu nurodoma lentelėje. Kai kurių lietuvių veikėjų duomenimis, nagrinėjamo laikotarpio Vilniuje gyveno apie 12 tūkst. lietuvių³⁶. Manytume, kad ilgamečio Vilniaus gyventojų ir aktyvaus lietuviškos veiklos dalyvio kunigo Prano Bieliausko pateiktas skaičius yra objektyvesnis. Anot jo, lietuvių Vilniuje būta 6 tūkst.³⁷ Kunigas teigė, kad „iš veido pažinčiau beveik kiekvieną lietuvi“. Panašius duomenis pateikia ir kiti šaltiniai³⁸, nors pagal oficialius duomenis lietuvių Vilniuje buvo tik 1579. Tačiau lietuvių mieste nuosekliai mažėjo. Viena vertus, šį pokytį lėmė konjunktūra. Kaip samdomi darbuotojai lenkų darbdavių namuose lietuviai nuo jų priklausė, todėl rašėsi lenkais. Kunigas P. Bieliauskas užfiksavo, kad, 1916 m. surašant Vilniaus miesto gyventojus, „beveik visi lietuviai sargai, vežėjai, tarnaitės buvo priversti rašyti lenkais, nes grėse pavojus netekti tarnystės ar buto“. Kiti

rašėsi lenkais, nes „man liepta užsirašyti 15-oje skiltyje (nurodoma lenkų tautybė – V. S.), nes kitaip kunigas A. Kulėšas (Dominikonų bažnyčios klebonas – V. S.) išvąsčius mano vaikus iš prieglaudos“³⁹. Kita vertus, lietuvių skaičiaus Vilniuje mažėjimui įtakos turėjo represinė Lenkijos politika jų atžvilgiu, kuomet įtarus juos nelojalumu (jis buvo suprantamas labai plačiai) valstybei ar antilenkiška laikysena būdavo ištremiami. Antai 1922 m. pradžioje iš Vilniaus ištremta 200 aktyviausių lietuvių, vadovavusių lietuvių organizaciniam gyvenimui mieste⁴⁰. Tokia praktika būdavo taikoma visą nagrinėjamą laikotarpį ir apėmė įvairių etninių grupių atstovus.

Lentelėje pateikiamas rusų skaičius Vilniuje 1928 m. (11 tūkst.) nėra tikslus, nes miesto valdžia turėjo tik labai apytikslus duomenis apie to meto etninę miestiečių sudėtį. Rusų skaičiaus pokyčiams didžiausią įtaką turėjo migracija. Nagrinėjamo tarpsnio pradžioje į Vilnių traukė ne tik buvę gyventojai rusai, bet ir bolševikinei politikai nepritariantys. Rusų migracija į Vilnių ne nutrūko ir vėliau. Antai per devynis 1926 m. mėnesius dėl mechaninio prieaugio jų Vilniuje padaugėjo 332, 1927 ir 1928 m. atitinkamai – 530 ir 490⁴¹. Tačiau Lenkijos represinės priemonės rusų atžvilgiu mažino jų skaičių mieste. Valdžiai neįtikę rusai su šeimomis būdavo ištremiami.

Tarp kitų tautybių asmenų kiek daugiau vilniečių sudarė vokiečiai (500), latviai (apie 600), karaimai (apie 190), totoriai (apie 140), ukrainiečiai (apie 130)⁴². Tačiau Vilniuje taip pat gyveno dar per 10 tautybių asmenys (estai, čekai, čigonai, vengrai, prancūzai, anglai, rumunai, serbai ir kt.). Dauguma jų buvo kitų valstybių piliečiai. 1933 m. pabaigoje kitų valstybių piliečių ar nenustatytos pilietybės asmenų Vilniuje suskaičiuojama 2915⁴³.

Migracija į Vilnių – svarbiausias etninių demografinių pokyčių mieste veiksnys

Lenkijos užsienio reikalų ministras Konstanty Skirmunt Seime 1922 m. svarstant Vilniaus prijungimo prie Lenkijos klausimą sakė: „Šiandien norima, kad Wilno vadintųsi Vilnius. Taigi Wilno Vilnius nebus. Wilno buvo, yra ir bus lenkiškas miestas.“⁴⁴ Siekdama praktiškai įgyvendinti šį tikslą, Lenkijos valdžia vykdė rytinių šalies pakraščių asimiliacinę politiką, siekė ten sustiprinti lenkiškumą. Dėl to naudojosi ir migracijos teikiamomis galimybėmis, t. y. skatino lenkus migruoti į šias teritorijas iš kitų Lenkijos vaivadijų. Ypač šis procesas sustiprėjo po 1923 m., kai tarptautiniu lygiu buvo pripažinta Vilniaus priklausomybė Lenkijai. Migracija į miestą vyko stiprinant administracinį aparatą, kai į atsakingus postus atsiunčiami pareigūnai lenkai iš Poznanės, Varšuvos, Krokuvos, Liublino, Lodžės ir kt. vaivadijų⁴⁵. Analogiška padėtis buvo Lenkijos kariuomenėje. Į Lenkijos rytinių teritorijų karines struktūras buvo siunčiami centrinių ir vakarinių vaivadijų gyventojai, o iš rytinės šalies dalies kilę šauktiniai – į Lenkijos gilumą⁴⁶. Valstybinėse Vilniaus institucijose stengiasi įdarbinti iš kariuomenės demobilizuotus kariškius. Antai 1921 m. rudenį Vidurio Lietuvos vadovybė čia veikusioms institucijoms liepė į darbą priimti demobilizuotus kariškius. Analogiškas nurodymas pasirodė 1922 m. viduryje, kai Lenkijos darbo ir socialinės paramos ministerija pavaldžioms institucijoms, tarp jų ir Vilniaus, nurodė, kad priimant į administracinį darbą pirmenybę teiktų demobilizuotiems karininkams⁴⁷. Darbo vietų paieškai įkurta speciali komisija, vadovaujama vyskupo Władysława Bandurskio⁴⁸. Ji turėjo peržiūrėti įvairių institucijų kadrus ir siūlyti atleisti iš darbo nuosavybės turinčius asmenis ar vienoje darbo

vietėje dirbusius du ar daugiau šeimos narių. Sunki ekonominė krašto padėtis, kai ne visi vietiniai gyventojai galėjo rasti darbą, galėjo būti Lenkijos pilietybės neturėjusių nelenkų tautybės asmenų tremties priežastis⁴⁹.

Į valstybės tarnybą ar valstybines įmones nelenkus buvo vengiama priimti. Įdomu tai, kad Vilniaus žydai sudarė didelę gyventojų dalį, tačiau valstybės tarnyboje, susisiekime (geležinkeliuose, pašto sistemoje) dirbo minimalus žydų skaičius⁵⁰. Šiose srityse dirbo patikimi lenkų tautybės asmenys.

Vilnius kaip mokslo ir švietimo centras traukė jaunimą iš įvairių vietų. Didelis traukos centras buvo Vilniaus Stepono Batoro universitetas. Pavyzdžiui, 1929–1930 m. universitete studijavo 3337 asmenys, iš kurių per 30 proc. buvo kilę iš „tikrosios“ Lenkijos, t. y. Varšuvos, Balstogės, Kelcų, Lodžės, Liublino, Krokuvos ir kt. vaivadijų⁵¹. Panaši padėtis išliko ir vėlesniais metais. 1933–1934 m. universitete studijavo 3872 studentai, iš kurių daugiau kaip 1 tūkst. atvyko iš Lenkijos gilumos⁵². Be to, nemažai Lietuvos lenkų siuntė vaikus į Vilniaus lenkiškas vidurines ar aukštąsias mokyklas⁵³. Vilniaus lenkiška valdžia dėl politinių motyvų šias Lietuvos lenkų pastangas rėmė.

Demografiniu požiūriu Vilnius buvo didžiausias rytinių Lenkijos vaivadijų miestas. Su juo negalėjo lygintis kitų rytinių vaivadijų (Naugarduko, Polesės, Voluinės) centrai, kuriuose gyveno nuo 6,4 tūkst. iki 23,5 tūkst. gyventojų⁵⁴. Todėl Vilnius buvo ne tik aplinkinių, bet ir tolimesnių rytinių Lenkijos apskričių gyventojų traukos centras. Vilniuje įsikūrė Lvovo, Janovo, Lucko (Polesės vaiv.), Kovelio, Rovno (Voluinės vaiv.) ir kt. apskrityse gimę asmenys⁵⁵. Lietuvos istoriografijoje rašoma, kad 1920–1939 m. į Vilnių atvyko apie 90 tūkst. asmenų, tarp kurių 42 649 darbininkai su šeimomis, 32 073 Lenkijos tarnautojai su šeimomis, 9546 pensininkai ir karo invalidai, 3862 karių šeimos⁵⁶. Tačiau į šį skaičių, matyt, buvo įtraukta ir dalis vietinių

nių šio krašto gyventojų, nes, anot Lietuvos Raudonojo kryžiaus įgaliotinio Vilniaus sričiai Igno Šeiniaus, kad toks didelis darbininkų skaičius su šeimomis atsikeltų į didesnių atlyginimų negarantavusį miestą, sunku patikėti⁵⁷.

Išlikę šaltiniai liudija, kad mobilesni buvo vyrai. Pavyzdžiui, 1925 m. gegužės mėn. į Vilnių atvyko 1946 vyrai ir 1709 moterys, išvyko atitinkamai 1337 ir 1067⁵⁸. Tarp atvykusiųjų ir išvykusiųjų neabejotinai dominavo lenkų tautybės asmenys (atvyko 1159 lenkai ir 1247 lenkės, išvyko atitinkamai 741 ir 692). Panašios tendencijos išliko ir vėlesniais metais. Nors vyrai buvo mobilesni, jų mieste gyveno mažiau negu moterų. 1923–1939 m. jie sudarė 45 proc. visų miesto gyventojų (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Vilniaus miesto gyventojų pasiskirstymas pagal lytį 1923–1939 m.

Metai	Iš viso gyventojų	Gyventojai vyrai	Gyventojos moterys
1923	167 454	76 530	90 924
1931	195 071	88 290	106 781
1939	194 661	87 970*	105 642*

* Vyrų ir moterų skaičius turėtų būti didesnis, nes dėl duomenų trūkumo 1046 asmenų negalima suskirstyti pagal lytį.

Lentelė sudaryta remiantis Vilniaus miesto magistrato statistikos skyriaus ataskaita apie darbą 1925 m. gegužės mėn., LCVA, f. 64, ap. 20, b. 703, l. nenumuotas; Vilniaus miesto gyventojai pagal lytį, amžių, tikybą, gimtąją kalbą ir raštingumą, *ten pat*, b. 986–990; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r.* Miasto Wilno, s. 1.

Dalis į Vilnių atsikėlusių ar savanoriškai atvykusių asmenų su miestu susiejo asmeninį gyvenimą, t. y. čia sukūrė šeimas. Dažnoje šeimoje vienas iš sutuoktinių buvo gimęs vidurio Lenkijoje. Pavyzdžiui, vyras buvo mokytojas, kilęs iš Liublino vaivadijos, žmona ir trys vaikai gimė Vilniuje; arba vyras gydyto-

jas buvo gimęs Krokuvoje, žmona ir vaikas – Vilniuje⁵⁹. Be abejo, būta šeimų, kurių visi nariai buvo vilniečiai.

Tuometinė Lenkijos valdžia Vilniaus mieste taikė diferenciacinę politiką, t. y. ne tik skatino lenkų migraciją, bet ir ribojė tam tikrų etninių grupių atvykimą. Dar 1922 m. sausio mėn. Lenkijos vidaus reikalų ministerija nurodė pavaldžių institucijų vadovams (vaivadoms ir miestų komisarams) leisti vykti į Vilnių iš Rusijos gausiai plūdusiems asmenims tik tuo atveju, kai sutikimą duodavo vietinė valdžia⁶⁰. Išlikę dokumentai liudija, kad jos atstovai tikrino ne tik tai, ar asmuo iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios buvo nuolatinis miesto gyventojas, bet ir jo turtingumą, politines pažiūras, moralines nuos-

tatas, požiūrį į lenkiškumą ir kt. Pavyzdžiui, Vilniaus komisaras nematė kliūčių H. B. atvykti į Vilnių, nes „yra lenkų kilmės, turi gerą reputaciją“ arba „Lenkijos pilietybė nepatvirtinta, bet,

atsižvelgdamas į lenkų kilmę, nedarau kliūčių joms (dviem moterims – V. S.) sugrįžti“⁶¹. Tuo metu nelenkų atvykimas į Vilnių (ir Vilniaus kraštą) buvo ribojamas. Antai kai kuriems buvusiems miesto gyventojams žydams ar rusams neleista sugrįžti, „nes nebuvo Lenkijos pilietybę patvirtinančių įrodymų“, nors jie dokumentais įrodė kilę iš Vilniaus, kur gyveno jų šeimos nariai; arba „jo tėvas buvo antilenkiškai nusiteikęs, iš to seka, kad ir sūnus buvo išauklėtas antilenkiška dvasia“⁶². Analogiškos priemonės taikytos ne tik Vilniaus mieste, bet ir gretimų apskričių gyventojams. Pavyzdžiui, „[...] atsižvelgiant, kad jis nelenkų tautybės, kad kilęs iš Miasota kaimo, kuris buvo pasienio ruože, kurio gyventojai nėra palankūs Lenkijos valstybingumui, manau netinkamu suteikti jam leidimą

grįžti iš Rusijos į Lenkiją⁶³. Taigi selekcinės priemonės sumažino nelenkų tautybės asmenų skaičių Vilniuje ir jo krašte.

Tačiau tie nelenkų tautybės asmenys, kurie įstengė sugrįžti į Vilnių, negalėjo būti visiškai ramūs. Vietinė lenkų valdžia neskubėjo išduoti reikiamų dokumentų, suteikiančių teisę gyventi mieste nuolat. Iš Varšuvos buvo nurodyta, kad nelenkų tautybės asmenų prašymus pripažinti ar suteikti Lenkijos pilietybę svarstyti reikia ypač atsargiai. Prašymą galima patenkinti tik tuo atveju, jei nekils nė mažiausių abejonių, kad prašytojas turi teisę ją gauti⁶⁴.

Laikina registracija Vilniuje ypač neramino žydus, kurie įtarė, kad jų prašymai specialiai vilkinami taip siekiant sumažinti jų skaičių mieste⁶⁵. Jie kaltino vietinę lenkų administraciją vykdant nacionalistinę politiką. Tačiau pasakytina, kad nurodymas imtis tokių priemonių atėjo iš Varšuvos. 1922 m. pradžioje Lenkijos vidaus reikalų ministerija vaivadijų vadovams nurodė parengti slaptus tikslus iš Rusijos atvykusių asmenų sąrašus ir išskirti lenkų kilmės ar Lenkijos pilietybę turinčius asmenis ir kitų tautybių ar ne Lenkijos piliečius⁶⁶. Pastarąjį sąrašą greitai (1923 m. pradžiai) sudarė miesto policijos komisariatai, pasitelkę gyventojų registracijos biurų duomenis. Į minėtąjį sąrašą patekę asmenys buvo daugiausia tremiami į Rusiją ir Lietuvą⁶⁷, dažniausiai tremiami žydai, rusai, lietuviai, baltarusiai. Mat Vilniaus miesto komisaras, svarbi grandis gaunant teisinį pagrindą čia gyventi, 1923 m. viduryje informavo Lenkijos vyriausybės delegatą Vilniuje, kad „atsižvelgiant į žymų svetimos tautybės asmenų skaičių Vilniuje, jis netenka lenkiško miesto pobūdžio, nes gatvės pokalbiuose šnekamoji kalba buvo rusų“⁶⁸. Todėl siekiant sustiprinti Vilniaus lenkiškumą buvo ribojamas nelenkų skaičius mieste – tam tikrų kategorijų asmenims draudžiama čia gyventi, o valdžiai nepageidaujami asmenys – tremiami iš miesto ir krašto.

Sunki ekonominė padėtis, nelenkų tautybės gyventojų nuolatinė kontrolė (sekimas), gyvenimo varžymas skatino kai kuriuos Vilniaus gyventojus emigruoti. Pavyzdžiui, 1926–1934 m. Vilniaus mieste išduotas 3841 emigracinis pasas⁶⁹. Realiai emigravo kiek daugiau asmenų, nes kai kurie žmonės išvykdavo su svetimais užsienio pasais. Lenkijos konsulinės institucijos Prancūzijoje aliarmino, kad vyksta užsienio pasų prekyba, kai užsienyje atsidūręs asmuo paštu persiųsdavo savo pasą į Lenkiją, kur legaliai emigruoti negalėjęs asmuo tiesiog užkljuodavo savo nuotrauką ir svetima pavarde ramiai išvykdavo⁷⁰.

Emigracijos procesas labiausiai apėmė žydus. Skaičiuojama, kad 1926–1937 m. iš Vilniaus emigravo apie 8 tūkst. žydų⁷¹. Tačiau šis procesas vyko ir ankstesniais metais. 1922 m. pabaigoje–1923 m. pradžioje į JAV, 1924 m. kovo–gegužės mėn. į Palestiną išvyko keletas žydų šeimų⁷². Žydai taip pat vyko į Pietų Ameriką ir Afriką. Išlikę duomenys rodo, kad žydų emigracija suintensyvėjo nagrinėjamo laikotarpio pradžioje, tik 1921 m. rugsėjo mėn. išvyko 175 žydai, o per visus 1937 m. – 132⁷³.

Išvados

Vilniaus miesto demografinę raidą galima suskirstyti į kelis etapus: 1) 1920–1925 m. – intensyvus Vilniaus gyventojų skaičiaus augimas; 2) 1926–1932 m. – augimo lėtėjimas; 3) 1932–1939 m. – demografinis sąstingis. Šių etapų susiformavimą labiausiai veikė politinės ekonominės priežastys (Lenkijos nacionalinė politika, Vilniaus kaip kultūrinio ir ekonominio centro reikšmė ir kt.).

Pagrindinis demografinių etninių Vilniaus pokyčių nagrinėjamo laikotarpio veiksnys – migraciniai procesai. Ypač intensyvi migracija vyko 1920–1923 m., kai į Vilnių iš Rusijos stengėsi grįžti buvę miesto gyventojai. Tačiau miesto gyventojų skaičius

labiausiai išaugo dėl mechaninio prieaugio, kuris sudarė du trečdalius viso prieaugio.

Lenkijos politinė valdžia ir jos atstovai Vilniuje naudojo migracijos procesu siekdami sustiprinti lenkiškumą Vilniuje ir jo krašte. Viena vertus, buvo vykdoma asimiliacinė politika, pasireiškusį nelenkų tautybės asmenų padėties radikalizacija (bendruomeninio gyvenimo varžymas, valdžiai nepageidaujamų asmenų trėmimas, Lenkijos pilietybės nesuteikimas ir kt.), taip pat ribojamas nelenkų tautybės gyventojų skaičius mieste (leidimų sugrįžti nesuteikimas, tam tikrų kategorijų asmenims (pvz., politiniams pabėgėliams) draudimas gyventi mieste). Antra vertus, tuo pat metu skatinama kitų Lenkijos vaivadijų gyventojų migracija į Vilnių (į valstybines institucijas buvo skiriami atsiųsti tarnautojai, į įvairias mokslo įstaigas priimama daug asmenų iš Vidurio Lenkijos, kiti dėl palankesnių ekonominių socialinių sąlygų atvyko patys). Tokios „tikrosios“ priemonės padėjo išlaikyti stiprų lenkų dominavimą Vilniuje.

Nuorodos

- ¹ Kirwiel Eleonora. *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2011; Januszewska-Jurkiewicz Joanna. *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010; Gawryszewski Andrzej. *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, 2005; Eberhardt Piotr. *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa: Przegląd Wschodni, 1997; Vaitiekūnas Stasys. *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006; Gaučas Petras. *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida. XVII a. antroji pusė – 1939*, Vilnius: Inforastras, 2004; Makauskas Bronius.

Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais, Vilnius: Mokslo, 1991.

- ² Gaučas Petras, Karalienė Marija. Dabartinės Vilniaus gyventojų nacionalinės sudėties kitimo tendencijos, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija*, 1981, t. XVII, p. 124–144; Stanaitis Algirdas. Tautiniai pokyčiai Vilniaus mieste XX a. II pusėje, *Geografija*, 2003, t. 39, p. 33–39; Stanaitis Algirdas, Stankūnienė Elena. Vilniaus gyventojų dinamika XX a. antrojoje pusėje, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija*, 1981, t. XVII, p. 109–123; Stanaitis Algirdas. Natūralusis ir mechaninis Vilniaus miesto gyventojų prieauglis paskutiniaisiais dešimtmečiais, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija*, 1971, t. VIII, p. 149–155.
- ³ Stankūnienė Vlada. Demographic Development of Vilnius in Historical Context, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1995, p. 21–41.
- ⁴ *Ten pat*, p. 25.
- ⁵ Balkelis Tomas. Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m., *Oikos*, 2006, nr. 2, p. 55–72; Balkelis Tomas. *Moderniosios Lietuvos kūrimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- ⁶ Balkelis T. *Moderniosios Lietuvos...*, p. 232.
- ⁷ Bieliauskas Pranas. *Vilniaus dienoraštis 1915–1919*, Trakai: Voruta, 2009; Bieliauskas Pranas. *Dienoraštis 1920–1957*, Vilnius: Homo liber, 2012; Mackonis Rapolas. *Dienoraštis, 1928–1934*, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius, f. 64-24, 25, 26, 27; Żongołłowicz Bronisław. *Dzienniki 1930–1936*, Warszawa: Przegląd Wschodni, 2004.
- ⁸ *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, Wilno, 1930; *Rocznik statystyczny Wilna 1930, 1931, 1933–1937*, Wilno, 1932–1939; *Drugi powszechny spis ludności z dn. 9.XII 1931 r. Miasto Wilno*, Warszawa, 1937.
- ⁹ Rimkos A. straipsnio „Vilniaus srities gyventojų tautybės statistika bei statistikos šaltiniai“ rankraštis, 1942 m., Mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAVB RS), f. 9-3034, l. 27.

- ¹⁰ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. IV. Виленская губерния, тетрадь 3* (1905), c. 56–59.
- ¹¹ Truska Liudas. Ilgas kelias į Vilnių, prieiga per http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-13467 [žr. 2013-03-26].
- ¹² *Ten pat.*
- ¹³ Vilniaus m. namų gyventojų registracinės knygos, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 64, ap. 6, b. 765–766, 4547 ir kt.; 1942 m. Vilniaus m. gyventojų surašymo lapai, *ten pat.*, f. R-743, ap. 1, b. 85, 102 ir kt.
- ¹⁴ Памятная книжка Виленской Губернии, Вильна, 1913, ч. 2, с. 2.
- ¹⁵ Pabėgėlių Vilniuje sąrašai, MAVB RS, f. 255-26/1, 255-26/2, 255-26/3.
- ¹⁶ Merkys Vytautas. *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Ver-sus aureus, 2006, p. 440.
- ¹⁷ Jankowski Czesław. *Z dnia na dzień. Warszawa 1914–1915*, Wilno: Wydawnictwo Kazimierza Rutkiego, 1923, s. 384.
- ¹⁸ *Lietuvos istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2013, t. X, d. 1, p. 40.
- ¹⁹ 1922 08 19 Vilniaus seniūno raštas Lenkijos vyriausybės delegatūros Saugumo skyriui, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1169, l. 92.
- ²⁰ Reevakuacijos-pervežimų komisijos sąrašai asmenų, norinčių sugrįžti į Lenkiją [1918 m.], Naujųjų aktų archyvas (toliau – NAA), f. 53, b. 6, l. 1–26; b. 7, l. 3–34.
- ²¹ Anketa dėl Elmiros Pileckos repatriacijos, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1205, l. nenumuotas.
- ²² Jazdauskas Algimantas. *Žmonės iš saulės. Lietuvos Raudonojo kryžiaus istorinė apybraiža 1919–1989*, Vilnius: Gairės, 2012, p. 77.
- ²³ *Układ o repatriacji zawarty między Polską z jednej strony a Rosją i Ukrainą z drugiej strony*, [Ryga, 1921], s. 3.
- ²⁴ Balkelis Tomas. *Lietuvos vyriausybė...*, p. 56.
- ²⁵ Vilniaus m. centrinio statistikos biuro 1919 m. spalio–gruodžio mėn. biuletenis, MAVB RS, f. 29-321, l. 98.
- ²⁶ Vilniaus m. seniūno pavaduotojo 1922 07 22 raštas Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniaus krašte, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1169, l. 93.
- ²⁷ Vilniaus m. komisaro raportai apie saugumo padėtį Vilniuje 1922 09–12 mėn., *ten pat.*, f. 51, ap. 15, b. 26, l. 1, 6, 15, 20.
- ²⁸ Instrukcija repatriacijai iš Rusijos ir Ukrainos į Lenkiją vykdyti, *ten pat.*, f. 51, ap. 15, b. 1205, l. nenumuotas.
- ²⁹ [1922] m. skelbimas, *ten pat.*, f. 15, ap. 2, b. 73, l. 1.
- ³⁰ Vilniaus m. nekilnojamojo turto 1932 ir 1936 m. bendri duomenys, *ten pat.*, f. 64, ap. 20, b. 812, l. 16; Duomenys apie Vilniaus m. gyventojus ir jų judėjimą, *ten pat.*, b. 921, l. 22.
- ³¹ Vilniaus m. komisaro raportai apie saugumo padėtį Vilniuje 1922 09–12 mėn., *ten pat.*, f. 51, ap. 15, b. 26, l. 5, 8ap, 18ap, 23; Vilniaus m. gyventojų judėjimas 1925 01–06, 10–12, *ten pat.*, f. 64, ap. 20, b. 702, l. nenumuotai; Duomenys apie mechaninį prieaugį Vilniuje 1926 m. I–II, IV ketvirčiais, *ten pat.*, b. 702, l. 12; *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, s. 19.
- ³² Statistiniai duomenys apie mechaninį prieaugį Vilniuje 1937 m., LCVA, f. 64, b. 948, l. 2–96.
- ³³ 1939 07 01 Vilniaus vaivadijos valdybos Visuomeninio-politinio skyriaus viršininko raštas Lenkijos vidaus reikalų ministerijos administraciniam departamentui, NAA, f. 9, b. 1731, l. nenumuotas; 1939 09 13 Vilniaus vaivadijos vaivados rašto Vilniaus m. seniūnui nuorašas, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 204, l. nenumuotas.
- ³⁴ Metinė ataskaita apie užkrečiamųjų ligų eigą Vidurio Lietuvoje 1921 m., LCVA, f. 19, ap. 1, b. 1, l. 448.
- ³⁵ *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, s. 23; *Rocznik statystyczny Wilna 1930*, s. 14; *Rocznik statystyczny Wilna 1931*, s. 17; *Rocznik statystyczny Wilna 1933*, s. 13.
- ³⁶ *Vilnius ir Vilniaus kraštas*, Kaunas: Vilniui vaduoti sąjungos Kauno ruožo geležinkeliečių skyrius, 1932, p. 149.
- ³⁷ Bieliauskas Pranas. *DienoRaštis 1920–1957*, p. 346.
- ³⁸ Vilniaus arkivyskupijos statistiniai duomenys už 1934 m., MAVB RS, f. 318-10271, l. 1–2; Makauskas Bronius. *Vilnijos lietuviai...*, p. 21.
- ³⁹ Bieliauskas Pranas. *Vilniaus dienoraštis...*, p. 23.
- ⁴⁰ Jonynas I. Protestas Tautų Sąjungai dėl iš-tremtųjų, *Lietuva*, 1922, vasario 16, p. 1.
- ⁴¹ 1926 m. I–II, IV ketvirčio duomenys apie mechaninį prieaugį, LCVA, f. 64, ap. 20,

- b. 743, l. 13, 36; *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928*, s. 19.
- ⁴² Vilniaus m. gyventojai pagal lytį, amžių, tikybą, gimtąją kalbą ir raštingumą, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 986–990.
- ⁴³ 1933 m. gruodžio mėn. statistiniai duomenys apie Vilniaus vaivadijoje gyvenusių svečių skaičių, *ten pat*, f. 51, ap. 7, b. 888, l. nenumuotas.
- ⁴⁴ Karpus Z. Problem Litwy Środkowej podczas obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej (październik 1920–kwiecień 1922), *Nad Bałtykiem*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005, s. 313.
- ⁴⁵ Vilniaus m. III policijos komisiariato policininkų registraciniai lapai, LCVA, f. 82, ap. 1, b. 2, l. nenumuoti; A. Mickevičiaus gatvės namo Nr. 5 gyventojų registraciniai lapai, *ten pat*, f. 64, ap. 6, b. 13280, l. 56–57; Vilniaus m. gyventojų registracinės kortelės, *ten pat*, ap. 28, b. 80209, 80234, 80236, 80247, 80252.
- ⁴⁶ 1922 09 15 raštas Dunilovičių apskrities 5f skyriaus viršininkui, *ten pat*, f. 51, ap. 15, b. 1205, l. nenumuotas; Stawecki P. Polityka narodowościowa w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej, *Mniejszości narodowościowe i wyznaniowe w wojsku Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001, s. 17.
- ⁴⁷ 1922 06 10 Lenkijos darbo ir socialinės paramos ministerijos Demobilizuotų karininkų pagalbos skyriaus viršininko raštas seniūnams. Grifas „slapta“, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 4354, l. 5.
- ⁴⁸ 1921 11 10 Vidurio Lietuvos Laikinosios valdymo komisijos prezidiumo pirmininko aplinkraštis Nr. 82, *ten pat*, f. 19, ap. 1, b. 44, l. 50.
- ⁴⁹ Ataskaita iš 1921 10 21 d. žydų spaudos, *ten pat*, f. 19, ap. 1, b. 264, l. 275ap.
- ⁵⁰ Atamukas Solomonas. *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius: Alma littera, 2007, p. 179.
- ⁵¹ Vilniaus Stepono Batoro universiteto 1929–1930 m. studentų ir laisvų klausytojų statistika, MAVB RS, f. 98–564, l. 4.
- ⁵² Srebrakowski Aleksander. Białorusi i Białorusini na uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2011, № 2 (10), s. 82.
- ⁵³ Vidurio Lietuvos saugumo skyriaus viršininko raštas Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniuje [1922 07], LCVA, f. 19, ap. 1, b. 34, l. 130.
- ⁵⁴ Gawryszewski Andrzej. *Ludność Polski...*, s. 112.
- ⁵⁵ Vilniaus m. užsiregistravusių į Lenkiją sąrašai Nr. 1–5000, LCVA, f. R-841, ap. 8, b. 1, l. 40, 50, 72, 79; Vilniaus gyventojų judėjimo registravimas, *ten pat*, f. 64, ap. 28, b. 447–448.
- ⁵⁶ Surgailis G. Lenkai, Antrojo pasaulinio karo atbėgėliai, Lietuvoje (1939 m. rugsėjis – 1940 m. birželis), *Rytų Lietuva*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 113; Žepkaitė Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 49, 58.
- ⁵⁷ *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*, Vilnius: Valstybės žinios, 1998, p. 134.
- ⁵⁸ 1925 05 Vilniuje užregistruotų ir išregistruotų asmenų skaičius pagal tautybes, LCVA, f. 64, ap. 20, b. 703, l. nenumuotas.
- ⁵⁹ Vilniaus m. užsiregistravusių į Lenkiją sąrašai Nr. 1–5000, *ten pat*, f. R-841, ap. 8, b. 1, l. 16, 52; Vilniaus m. Vytauto g. Nr. 15–2 buto-ūkio lapas, *ten pat*, f. R-743, ap. 4, b. 362, l. 3–4.
- ⁶⁰ 1922 01 28 Lenkijos vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis nr. 1, *ten pat*, f. 53, ap. 23, b. 4354, l. 105.
- ⁶¹ Vilniaus m. komisaro [1922] 08 14 raštas Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniuje, *ten pat*, f. 15, ap. 2, b. 91, l. 145; 1922 12 15 Lenkijos vyriausybės delegato Vilniuje raštas Lenkijos vidaus reikalų ministerijai, *ten pat*, f. 51, ap. 15, b. 1170, l. nenumuotas.
- ⁶² Vilniaus m. komisaro [1922] 08 11 raštas Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniuje, *ten pat*, f. 15, ap. 2, b. 91, l. 123; 1921 08 14 Vilniaus m. III policijos rajono komisaro raštas Vilniaus m. seniūnui, *ten pat*, f. 53, ap. 23, b. 5, l. 231.
- ⁶³ 1924 07 12 Lenkijos vyriausybės delegato Vilniuje slapto raštas Lenkijos vidaus reikalų ministerijai, *ten pat*, f. 51, ap. 15, b. 1397, l. nenumuotas.
- ⁶⁴ 1923 08 25 Lenkijos vyriausybės delegatūros administracinio skyriaus raštas Dunilovo apskrities seniūnui, *ten pat*, f. 51, b. 417, l. 51; Lenkijos vidaus reikalų ministerijos 1926 08

- 26 aplinkraščio Nr. 81 išaiškinimas, *ten pat*, ap. 4, b. 89, l. 64.
- ⁶⁵ Pranešimas iš 1921 11 12 d. žydų spaudos, *ten pat*, f. 19, ap. 1, b. 264, l. 273–273ap.
- ⁶⁶ 1922 Lenkijos vidaus reikalų ministerijos aplinkraštis Nr. 7, *ten pat*, f. 53, ap. 23, b. 73, l. 6.
- ⁶⁷ Vardiniai iš Vilniaus ištremtų asmenų sąrašai, *ten pat*, f. 15, ap. 2, b. 153, l. 1–18.
- ⁶⁸ 1923 07 06 Vilniaus m. komisaro raštas Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniuje, *ten pat*, f. 51, ap. 15, b. 1185, l. nenumeruotas.
- ⁶⁹ 1929–1934 m. Vilniaus m. seniūnijos išduotų užsienio pasų skaičius, *ten pat*, f. 64, ap. 20, b. 717, l. nenumeruotas; *Rocznik statystyczny Wilna 1931*, s. 33.
- ⁷⁰ 1924 02 09 Lenkijos Respublikos konsulo Lityje raštas Lenkijos URM, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1394, l. nenumeruotas.
- ⁷¹ Atamukas Solomonas. *Lietuvos...*, p. 180. Lenkijos tyrinėtojo A. Gawryszewskio skaičiavimais, 1926–1938 m. Vilniuje žydams buvo išduota 8242 emigraciniai pasai (žr. Gawryszewski Andrzej. *Ludność Polski...*, s. 432).
- ⁷² 1922 12 09, 1923 01 04 Vilniaus m. komisaro raštai Lenkijos vyriausybės delegatui Vilniuje, LCVA, f. 51, ap. 15, b. 1170, l. nenumeruoti; 1924 m. kovo–gegužės mėnesiais išduotų užsienio pasų sąrašas, *ten pat*, b. 1397, l. nenumeruotas.
- ⁷³ Vidurio Lietuvos Laikiniosios valdymo komisijos spaudos skyriaus informacija [1921 m. antra pusė], *ten pat*, f. 19, ap. 1, b. 264, l. 320; 1937 m. Vilniaus m. išduotų emigracinių pasų skaičius, *ten pat*, f. 64, ap. 20, b. 717, l. nenumeruotas.

Vitalija STRAVINSKIENĖ

MIGRATORY PROCESSES AND THE ETHNO-DEMOGRAPHIC SITUATION IN VILNIUS IN THE 1920S AND 1930S

This article deals with Vilnius's ethno-demographic development from 1920 to 1939 when the city was incorporated into Poland. Three basic stages are identified: first, a period of intense population growth from 1920 to 1925; second, a deceleration of that growth from 1926 to 1932; third, a demographic stagnation from 1932 to 1939. All three stages were determined by political and economic conditions.

The major factor in Vilnius's ethnic and demographic changes during this whole period was a process of migration. This resulted in the city's population increasing by 70,000. The most intense migration was

from 1920 to 1923 when former Vilnius residents sought to return from the Soviet Union. Furthermore, Polish political authorities and their representatives in Vilnius tried to strengthen Polish influence by administrative measures. An official policy of assimilation in municipal administration was implemented. This kind of policy meant that living conditions for the city's non-Polish population were made more difficult and that migration to Vilnius of Poles from other Polish territories was promoted. These political and economic measures helped to maintain the dominance of Poles in Vilnius from 1920 to 1939.

Daiva DAPKUTĖ

„Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje“: PLB pirmininko Juozo Bačiūno veikla

Juozas Bačiūnas (Bachunas; 1893–1969) buvo vienas iš senosios kartos emigrantų (vadinamųjų *grynorių*), visą savo gyvenimą praleidęs Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jo pavardė aptinkama tarp daugelio Amerikos lietuvių visuomeninio kultūrinio gyvenimo įvykių kaip visuomenininko, spaudos žmogaus, leidėjo, sėkmingo verslininko, mecenato. Jis vienas iš nedaugelio *grynorių*, aktyviai dirbusių ir parėmusių Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) idėją. 1963 m. ir 1968 m. išrinktas PLB valdybos pirmininku J. Bačiūnas tapo savotišku simboliniu tiltu tarp senosios *grynorių* ir naujosios *dipukų* kartos lietuvių išeivijoje.

J. Bačiūnas, jo veikla ir gyvenimas iki šiol nėra sulaukę didesnio tyrinėtojų dėmesio. Dar jam gyvam esant tokios užduoties ėmėsi rašytojas Pulgis Andriušis, deja, knyga taip ir neišvydo dienos šviesos, o rankraštis po J. Bačiūno mirties paslaptinai dingio ir nerastas iki šiol. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę Kaune buvo išleista nedidelė (24 p.) knygelė apie J. Bačiūną „Didysis Amerikos lietuvis. Juozo Bačiūno laikas ir asmenybė“¹. Iki šiol tai yra vienintelis leidi-

nys, skirtas J. Bačiūno asmenybei ir veiklai, tačiau jis tik trumpai supažindina su šia įdomia asmenybe ir pagrindiniais jo gyvenimo faktais.

Šiek tiek fragmentinės informacijos apie J. Bačiūną galima rasti istoriografijoje, skirtoje įvairiems lietuvių diasporos tyrimams: darbuose, skirtuose Amerikos lietuvių tautininkų organizacijų veiklai² ar Pasaulio lietuvių bendruomenės istorijai³, taip pat bendriniuose veikaluose, skirtuose lietuvių išeivijai Amerikoje, įvairioms išeivijos organizacijoms ar iškiliems asmenims⁴. Dažnai informacija apsiriboja tik trumpais faktais ar fragmentiškais paminėjimais, kurie atspindi J. Bačiūno įvairiapusę veiklą ir dalyvavimą išeivijos organizaciniame, politiniame, visuomeniniame gyvenime.

Šiame straipsnyje pristatoma J. Bačiūno veikla jam tapus Pasaulio lietuvių bendruomenės primininku (1963–1968), pagrindiniai jo inicijuoti ir nuveikti darbai. Rašant straipsnį naudotasi tiek Lietuvoje, tiek užsienio institucijose saugomais archyviniais ir publikuotais šaltiniais, interviu ir periodine išeivijos spauda.

Išrinkimas PLB valdybos pirmininku

Nuo Pasaulio lietuvių bendruomenės idėjos atsiradimo ir Lietuvių chartos paskelbimo 1949 m. prabėgo keletas metų, kol įvairiuose kraštuose lietuviai susibūrė ir įkūrė Lietuvių bendruomenes. 1958 m. rugpjūčio 28–31 d. kraštų bendruomenių atstovai susirinko į pirmąją Pasaulio lietuvių bendruomenės seimą Niujorke, JAV. Į PLB suvažinimą atvyko 112 atstovų iš 20 pasaulio šalių (Argentinijos, Australijos, Austrijos, Belgijos, Brazilijos, Čilės, Danijos, Didžiosios Britanijos, Italijos, JAV, Kanados, Kolumbijos, Naujosios Zelandijos, Olandijos, Prancūzijos, Švedijos, Šveicarijos, Urugvajaus, Venesuelos ir Vokietijos). Daugiausia atstovų buvo iš JAV, tarp jų ir J. Bačiūnas. Jam, kaip vyriausiam amžiumi atstovui, teko garbė pirmininkauti Seimo atidarymo posėdyje⁵. Pirmajame PLB seime buvo nustatytos PLB darbo gairės, struktūra, išrinkta vykdomoji taryba, priimta PLB Konstitucija, nusakanti organizacijos veiklos gairės.

1958 m. Seime buvo išrinkta pirmoji PLB Centro valdyba – veiklios Kanados lietuvių bendruomenės atstovai: Kęstutis Grigaitis, Juozas Kralikauskas, Jonas Matulionis, Vytautas Meilus, Juozas Sungaila, vėliau buvo įtraukti Eugenijus Čuplinskas ir Bronius Vaškelis. Pirmuoju PLB valdybos pirmininku išrinktas J. Matulionis – jis išbuvo tik pusę kadencijos, 1961–1963 m. jį pakeitė dr. J. Sungaila⁶. Naujosios valdybos laukė sunkus darbas ne tik kuriant organizaciją ir bandant įgyvendinti PLB seime priimtus nutarimus, bet ir stengiantis rasti savo vietą tarp lietuvių politinių organizacijų. Įtempti santykiai su Amerikos lietuvių taryba (ALT) ir Vyriausioju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK), finansinis organizacijos nestabilumas lėmė, kad pirmieji veiklos metai buvo gana sudėtingi ir naujoji vado-

vybė turėjo nemažai pasidaruoti platindama Pasaulio lietuvių bendruomenės viziją ir modelį.

PLB valdybos, vadovaujamos J. Matulionio ir J. Sungailos, darbas ėjo gana sėkmingai, taigi 1963 m. renkantis į antrąją Pasaulio lietuvių bendruomenės seimą mažai kas abejojo, kad Centro valdyba bus sėkmingai perrinkta naujai kadencijai. Į Antrąją PLB seimą, vykusį 1963 m. rugpjūčio 30–rugsėjo 1 d. Toronte, Kanadoje, susirinko 64 atstovai iš 11 kraštų. Šį kartą Seime dalyvavęs J. Bačiūnas atstovavo ne tik JAV, bet ir Australijos lietuvių bendruomenei ir pristatė Australijos lietuvių bendruomenės veiklą⁷.

Nepaisant gana sėkmingos PLB pirmosios valdybos veiklos, artėjant Antrajam bendruomenės seimui Amerikoje pradėta svarstyti PLB valdybos perkėlimo iš Kanados į JAV idėją ir dairytis naujo PLB pirmininko. Kaip galimas kandidatas buvo minimas J. Bačiūnas, kurį kandidatuoti į pirmininkus bandė įkalbėti ne tik JAV lietuvių bendruomenė su Valdu Adamkum priešakyje, bet ir tautininkų atstovai. Pasiūlymas J. Bačiūnui turėjo būti patrauklus – lietuvių vienijimas, integracija, bendruomenės kūrimas – tai, apie ką kalbėdavo ir kas buvo svarbu jam pačiam. Tačiau visi tuo metu bandę įkalbėti Bačiūną gavo griežtą atsakymą „NE“⁸. Priešingai, J. Bačiūnas tuomet vis dažniau užsimindavo, kad į lietuvišką gyvenimą ateina kitos kartos žmonės, išsimokslinę Lietuvoje, užimantys svarbius postus, nenorintys klausyti kitų patarimų ir jam laikas būtų išeiti į pensiją: „Tai atėjo mūsų lietuviškame gyvenime Amerikoje kita era. Ne su viskuo sutinku, ką dabartiniai veikėjai daro, bet aš vienas prieš daugumą nieko nepadarysiu ir nemanau daryti. Atėjo laikas man išeiti į pensiją iš lietuviško visuomeninio gyvenimo, užims vietas jauni su savo galvojimais ir taktu, ir būdu.“⁹ Sunku pasakyti, kas pakeitė J. Bačiūno poziciją prieš pat Seimą. Pasak V. Adamkaus, paskutinis lašas – iš Toronto atsklidusios

kalbos, kad senoji PLB valdyba pasiryžusi bet kokia kaina išlaikyti valdžią, ir pašnibždomis skleidžiami gandai, kad J. Bačiūnas negalys būti PLB pirmininkas, kadangi esąs masonas. „Būdamas kristalinio tyrumo tolerantas religijų, ideologijų, tautybių ir kartų santykiuose, J. Bačiūnas tą išgirdęs perpyko raudiškiausia to žodžio prasme, ir ten pat atsisukęs mane gretimai bestovintį, kaip kaltu atkalė: AŠ KANDIDATUOJU, PRADĖK RIKIUOT BALSUS!“¹⁰

Nusprendęs kandidatuoti į PLB pirmininkus J. Bačiūnas, padedamas V. Adamkaus, pradėjo rinkti komandą ir pirmiausia jo žvilgsnis nukrypo į gerai pažįstamus ir JAV LB Centro valdybos veikloje patyrusius žmones: Stasį Barzduką, Vytautą Kamantą, Algirdą Nasvytį ir kitus¹¹. Reikėjo tik pabandyti juos įkalbėti rinkimuose dalyvauti.

Vykdamas į Antrąją PLB seimą S. Barzdukas visai negalvojo kandidatuoti ir buvo nusiteikęs balsuoti už senąją Kanados centro valdybą. Bet Seimo posėdžių salėje jis iš V. Adamkaus gavo J. Bačiūno pasiūlymą: jei kandidatuosis į naują PLB valdybą S. Barzdukas, kandidatuosis ir J. Bačiūnas, o išrinkimo atveju duosis kasmet po penkis tūkstančius dolerių valdybos veiklai¹². Pasiūlymas S. Barzduką viliojo ne tik dėl sunkios PLB padėties ir siūlomos finansinės paramos, bet ir dėl J. Bačiūno asmenybės – senosios emigracijos kartos atstovas drauge su naujosios emigracijos atstovais galėtų suburti ir suvienyti PLB valdybą, padaryti organizaciją patrauklesnę ne tik tarp *dipukų*, bet ir tarp senųjų emigrantų – *grynorių*. Su pasiūlymu S. Barzdukas sutiko ir nusprendė kandidatuoti į PLB valdybą.

Naujos PLB valdybos rinkimams buvo pateikti du sąrašai: vienas iš Toronto, Kanados (J. Sungaila, J. Matulionis, E. Čiuplinskas, J. Kralikauskas, Augustinas Kuolas, Kazys Manglicas, Algimantas Banelis ir Pranas Bastys); kitas iš Klivlando, JAV (J. Bačiūnas, S. Barzdukas, V. Kamantas, Alfonsas Mi-

kulskis, Pranas Karalius, Stasys Lazdinis, Jonas Daugėla)¹³. Rinkimuose netrūko įtampos, ideologinių skirtumų iškėlimo, gandų ir įtarinėjimų. Vieni, daugiausia dešinieji, rėmė dešiniųjų kandidatų laikytą J. Sungailą ir jo komandą, kiti pasisakė už J. Bačiūną ir jo kandidatus. Suskaičiavus balsus paaiškėjo, kad į PLB valdybą 5 metams išrinktas Klivlando atstovų sąrašas¹⁴, daugiausia balsų gavo Vytautas Kamantas (60), Stasys Barzdukas (57), Alfonsas Mikulskis (53), Algirdas Nasvytis (47), Juozas Bačiūnas (43)¹⁵. J. Bačiūno surinktų balsų užteko, kad paskutinis būtų išrinktas į PLB Centro valdybą. Jis tapo pirmuoju senosios emigracijos bangos atstovu, išrinktu į Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybą.

Taigi į Antrąją PLB valdybą buvo išrinkti jau gerai pažįstami ir JAV LB gretose ne vienerius metus drauge dirbę asmenys. Į pirmąją posėdį naujoji valdyba susirinko 1963 m. rugsėjo 16 d. Klivlande. Siūloma PLB valdybos pirmininku būti S. Barzdukui, jo kandidatūrą rėmė V. Kamantas ir A. Mikulskis, tačiau S. Barzdukas atsisakė. Jo nuomone, J. Bačiūnas būtų tinkamesnis kandidatas ne tik kaip senosios kartos atstovas, bet ir kaip žmogus, turintis daug laisvo laiko ir galintis geriau atlikti PLB pirmininko pareigas, keliauti po kitus kraštus ir užmegzti ryšius su kitų kraštų bendruomenėmis¹⁶. S. Barzdukui pasiūlius, A. Nasvyčiui ir A. Mikulskiui pasisakius PLB pirmininku vienbalsiai išrinktas J. Bačiūnas. Naujoji PLB valdyba į savo tarpą pakvietusi dar du narius – Mildą Lenkauskienę ir Julijų Staniškį – pasiskirstė pareigomis: Juozas Bačiūnas tapo pirmininku, Stasys Barzdukas – vykdomuoju vicepirmininku, Algirdas Nasvytis – vicepirmininku visuomeniniams reikalams, Alfonsas Mikulskis – vicepirmininku švietimo reikalams, Vytautas Kamantas – vicepirmininku informacijos ir jaunimo reikalams, Milda Lenkauskienė – sekretore ir Julius Staniškis – išdininku¹⁷.

PLB valdybos pirmininkas J. Bačiūnas jau pirmajame naujosios valdybos posėdyje iškėlė tris svarbiausius uždavinius. Pirmiausia pasiūlė PLB valdybai pradėti leisti periodinį informacinį leidinį (pats ėmėsi išsiaiškinti su įvairiomis leidyklomis dėl leidybos sąlygų ir kainų) ir pažadėjo šį leidinį asmeniškai paremti¹⁸. Kitame posėdyje buvo nutarta leisti informacinį leidinį „Pasaulio lietuvis“, pirmąjį numerį išleisti 1963 m. lapkritį¹⁹. Kitas klausimas, kurį pabrėžė J. Bačiūnas, buvo sudaryti sąlygas jaunajai kartai įsiliesti į PLB, pritraukti jaunimą prie PLB veiklos. Būtent jis skatino suvienyti jaunimą ir rengti pirmąjį pasaulio lietuvių kongresą²⁰. Pasirodo, šią idėją J. Bačiūnas buvo iškėlęs jau prieš keletą metų, kuomet grįžęs iš pirmosios kelionės po Australiją (1957 m. pabaigoje – 1958 m. pradžioje) susisiekė su akademiniu jaunimo atstovais, pateikdamas jiems svarstyti mintį apie pasaulio lietuvių jaunimo kongreso sušaukimą²¹. Tai pat jis pasiūlė ir PLB valdybai. Galiausiai J. Bačiūnas atkreipė dėmesį, kad sėkmingesniai PLB valdybos darbai reikėtų turėti atlyginamą reikalą vedėją. Jis juokavo, kad visą gyvenimą nerūkė, tai sutaupė nemažai pinigų – iš tų pinigų galima sumokėti vedėjui, kuris tvarkytų visus einamuosius reikalus. PLB valdybos reikalų vedėju buvo pakviestas Edvardas Karnėnas²².

Kaip tikėjosi S. Barzdukas, J. Bačiūno asmenybė iškart sulaukė nemažai išeivijos visuomenės palaikymo. Nepaisant ideologinių priešininkų replikų ir nepasitenkinimo, daugelis pripažino, kad jis labai tinka dirbti PLB pirmininku. Žurnalistas Vytautas Meškauskas džiaugėsi naujuoju PLB pirmininku ne tik dėl to, kad J. Bačiūnas nori ir gali PLB darbui ne tik skirti savaitgalius (kaip daugelis lietuvių), bet ir dirbti „full time“, ypač dėl to, kad jis buvo senosios, ne DP kartos žmogus²³. Daugeliui, pažinojusių J. Bačiūną, patiko jo „ūkiškumas“, praktiškas požiūris ir darbštumas. V. Meškauskas rašė: „Man rodos, kad J. Bačiūnas, taip ilgai stebėdamas

ir pats dalyvaudamas mūsų išeivijos gyvenime, tikrai žino, ką galima padaryti ir ko neverta pradėti. Jo žinojimas ir entuziazmas, man atrodo, yra pati geriausia garantija, kad jo pasirinkimas pirmininku yra vienas iš didžiausių – kol kas – teigiamų visos organizacijos žygių.“²⁴

Nuo idėjų iki jų įgyvendinimo

Naujoji PLB valdyba su pirmininku priešakyje užsibrėžė nuolat skleisti PLB idėją ir rūpintis ją paversti „gyvąja bendruomene“, jungiančia visus lietuvius tautiniams jų tikslams ir uždaviniams vykdyti²⁵. J. Bačiūnas visada ir visur pabrėždavo, kad PLB susitelkimas yra didelė idėja, o „didelės idėjos, turinčios atramą pačiame gyvenime, nemiršta“²⁶. Tačiau, greta to, nepamiršdavo pridurti praktiškos pastabos, kad kiekvienai idėjai reikia apaštalų, tad ir PLB gyvybė priklausys nuo to, kiek ir kur jai atsiras pasiaukojančių žmonių. „Nežiūrint, kas Lietuvių Chartoje gražiai surašyta ir kiek tais klausimais mūsų spaudoje ir visuomenėje buvo prikalbėta, Pasaulio lietuvių bendruomenė tokia tėra ir tegali būti, kiek viso laisvojo pasaulio lietuviai praktiškai ja domisi ir jos darbuose bei sumanymuose dalyvauja. Mes galime surašyti didžiausius ir gražiausius PLB uždavinius, planus ir programas, bet jei stigsime tam pasiaukojusių žmonių ir lėšų, tai visa ir paliks tik popieriuje“²⁷, – kalbėjo naujasis PLB valdybos pirmininkas, tikėdamas, kad lietuviai suvoks PLB prasmę ir prisidės prie jos darbų.

Realybė, deja, buvo daug sudėtingesnė. Nepaisant gana sėkmingo PLB pirmosios valdybos darbo, J. Bačiūno vadovaujama valdyba paveldėjo daug problemų, kurias jiems teko spręsti. Išeivijoje visi pastebėdavo, kad būtų labai gera turėti tokią pagrindinę organizaciją, kuri koordinuotų viso laisvojo pasaulio lietuvių veiklą. Tada realiai Ben-

druomenė toli gražu nevienijo nei geros dalies aktyvių tautiečių ir buvo sunku tikėtis, kad artimiausiu metu situacija gali pagerėti. Ypač sudėtinga buvo PLB finansinė padėtis. Iš pirmosios valdybos J. Bačiūno vadovaujama valdyba perėmė 166,37 dolerio²⁸. Pati PLB neturėjo pajamų, buvo bene vienintelė organizacija, tokia neturtinga ir galinti išgyventi tik iš kraštų skiriamų lėšų; pagal Pasaulio lietuvių bendruomenės konstituciją pavienių kraštų lietuvių bendruomenės mokėdavo Pasaulio lietuvių bendruomenei įnašus. Antrosios PLB valdybos metais šie įnašai sudarė tik nedidelę pajamų dalį, 1963–1968 m. pajamos svyravo nuo 95 iki 1003 dolerių per metus²⁹. Kai kurias metais paremdavo Lietuvių fondas (įkurtas 1961 m.), pajamas papildydavo *Pasaulio lietuvių* žurnalui surenkamos aukos, prenumeratos ir pavienių asmenų parama. Todėl suprantama, kad neoficialiai (apie tai viešai S. Barzdukas pabilo tik vėliau, jau po J. Bačiūno mirties³⁰). J. Bačiūno pasiūlyta finansinė parama buvo didžiulė pasipirtis naujai PLB valdybai. Iš šių pinigų pasamdė reikalų vedėją Edvardą Karnėną, be to, juos naudojo ir kitiems darbams. Finansų labai trūko, tuo pat metu reikalavimai ir prašymai paremti ateidavo iš įvairių pusių. Dažnai PLB valdyba negalėdavo niekuo padėti, nebent įdėti informaciją į *Pasaulio lietuvių* tinkintį, kad atsirastų vienos ar kitos veiklos rėmėjų ir palaikytojų. Kartais gelbėdavo J. Bačiūno asmeninė finansinė parama, dar dažniau jo ryšiai, praktiški patarimai ir tarpininkavimas, ieškant lėšų per visokias organizacijas, verslininkus ir jų klubus.

J. Bačiūno vadovaujama valdyba paveldėjo ir kitas PLB problemas, pirmiausia politinių organizacijų tarpusavio nesutarimus, nedraugišką, o neretai ir gana priešišką kitų organizacijų požiūrį į naują organizaciją, bandymus apriboti ir kontroliuoti PLB veiklą. PLB seime 1963 m. darydamas veiklos pranešimą buvęs PLB valdybos pirmininkas išėivijos politinių organizacijų tarpusavio

santykius apibūdino dviem bruožais: neaiški politinių organizacijų laikysena Bendruomenės atžvilgiu ir neišspręstas politinio susivienijimo klausimas³¹.

Po penkerių darbo metų PLB valdyba galėjo pasidžiaugti nemažomis permainingomis šioje srityje. Pradėjusi dirbti Valdyba rado VLIK suskilusį, kai kurios grupės (tautininkai, frontininkai, laisvės kovotojai) dėl tam tikrų nesutarimų pasitraukė iš organizacijos, o išėivijos visuomenė vis dažniau rodė nepasitenkinimą dėl vieningo politinio darbo stokos. Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba (daugiausia PLB atstovas J. Puzinas) nemažai prisidėjo, kad 1964 m. pavyko suvienyti VLIK ir suderinti skirtingų politinių organizacijų veiklą³². J. Bačiūno vadovavimo metais pradėjo keistis kitų organizacijų požiūris, o Pasaulio lietuvių bendruomenės tapo lygiu išėivijos politinių organizacijų pasitarimų ir konferencijų partneriu³³.

Lietuvių bendruomenė, jos kūrėjų nuomone, turėjo būti visų lietuvių organizacija, jungianti įvairių religijų, skirtingų ideologinių srovių, skirtingų kartų ir emigracijos bangų atstovus. Išėivijoje, kur politinis ir visuomeninis gyvenimas susiskirstė į įvairias politines ir ideologines sroves, neretai ideologiniai ar partiniai nesutarimai nusverdavo bendros veiklos pastangas³⁴. J. Bačiūno vadovaujama PLB valdyba liudijo, kaip skirtingų pažiūrų žmonės sugeba dirbti drauge nepaisydami ideologinių nuostatų. S. Barzdukas – naujosios DP generacijos atstovas, ateitininkas, Lietuvių fronto bičiulių organizacijos narys, dešiniųjų katalikiškų pažiūrų – ir J. Bačiūnas – senosios *grynorų* emigracijos atstovas, liberalių tautininkiškų pažiūrų – drauge sudarė itin gerą komandą.

Neabejotinai didžiausia PLB valdybos darbo našta teko vykdomajam vicepirmininkui S. Barzdukui: įvairūs PLB valdybos posėdžių reikalai, susirašinėjimas su kraštų bendruomenėmis, *Pasaulio lietuvių* redaga-

vimas, visokie einamieji reikalai. „Kaip galėjot numanyt – per šiuos penkerius metus [jis] nešė ir mano, kaip pirmininko naštos, nepasakyčiau, kad liūto, o greičiau kupranugario dalį“³⁵, – pripažino J. Bačiūnas. Abu jie nuolat tarėsi, bendradarbiavo, susitikdami keitėsi informacijomis, laiškais ir prireikus susisiekdavo telefonu³⁶. Nors pats J. Bačiūnas kukliai kalbėjo, kad jam PLB teko tik maloni pareiga „papirmininkauti“³⁷, realiai šis darbas nebuvo toks lengvas ir paprastas, kaip gali atrodyti. Reikia pripažinti: J. Bačiūnas atlikdavo nemažai darbų, o savo idėjomis, patarimais, ryšiais ir tarpininkavimu padėjo įgyvendinti ne vieną, rodos, sunkiai įmanomą PLB valdybos sumanymą. Dažnai jo tarpininkavimas, kitų pastūmimas ir paraginimas atrodė beveik nematomas, tačiau prireikus jis nevengdavo atvirai spaudoje ir viešuose susitikimuose kelti aktualias idėjas bei prašyti lietuvių paramos joms įgyvendinti. Jis neabejotinai buvo PLB valdybos užnugaris ir atsvara, į kurią atsirėmus galima daug ką nuveikti.

J. Bačiūnui kaip PLB pirmininkui, žinoma, daugiausia teko reprezentacinis vaidmuo: jis keliaudavo po įvairias vietas ir kraštus, lankydavo lietuvius, dalyvaudavo įvairių organizacijų suvažiavimuose. Jis nuolat kvietė visus aiškintis, kas yra Lietuvių bendruomenė, kokie jos tikslai ir uždaviniai, skatino kuo daugiau lietuvių burtis aplink šią organizaciją. J. Bačiūnui Bendruomenės idėja buvo itin sava ir patraukli, todėl bandė praktiškai įgyvendinti gražią viziją ir kurti tikrą bendruomenę, „buvo pasiryžęs „atrasti užmirštuosius“ ir jiems įrodyti, kad jie iš tikrųjų nėra pamiršti“³⁸.

Vienas pagrindinių PLB valdybos uždavinių buvo ryšių su kitų kraštų LB palaikymas. Ilgus metus užtrukęs PLB organizavimas ir savarankiška įvairių kraštų LB raida lėmė, kad XX a. 7 dešimtmetį PLB valdybos ryšiai su kitų kraštų LB nebuvo stiprūs. Viena vertus, PLB valdybai plėtoti veiklą trukdė lėšų

stygius, kita vertus, ne visi kraštai bendradarbiavo su PLB. Ankstesnis PLB vadovas J. Sungaila pabrėžė, kad sunku palaikyti kontaktus, nes kai kurių kraštų bendruomenių valdybos nereagavo į PLB valdybos paklausimus prašant informacijos ir pan. Siekdamas glaudesnio bendradarbiavimo J. Sungaila 1961 m. aplankė lietuvius Pietų Amerikoje, dalyvavo Pietų Amerikos kongrese ir pabandė užmegzti ryšius su Europos kraštų bendruomenėmis³⁹. Antroji PLB valdyba tęsė sėkmingai pradėtą veiklą, bendradarbiavo su kitomis LB, mezgė naujus ryšius, bandė surinkti informaciją ir duomenis apie kraštų bendruomenes⁴⁰.

Pagrindinis komunikacijos tinklas buvo laišakai, tiesa, keliaudavo ilgai ir ne visada sulaukdavo atsakymo. Dėl to buvo bandoma dažniau organizuoti kaimyninių kraštų bendruomenių valdybų (pvz., Kanados ir JAV) pasitarimus ar aplankyti lietuvius, gyvenančius kitose valstybėse. „Patyrimas parodė, kiek daug reikšmės, naudos ir įdomumo duoda visuomeniškai ar kultūriškai įprasminimas vieno krašto lietuvių bendravimas (tiesioginis ar asmeniškai) su kito krašto ar žemyno lietuviais“⁴¹. Pasak S. Barzduko, glaudesnių ryšių užmezgimas tarp kraštų pirmiausia buvo J. Bačiūno iniciatyva, kuriai asmeniškai jis skyrė daug dėmesio ne tik lankydamas įvairias Lietuvių bendruomenes, bet ir sudarydamas sąlygas keliauti kitiems valdybos nariams, plačiai susirašinėdamas su įvairių kraštų lietuviais, džiaugdamasis kitų bendruomenių laimėjimais⁴². PLB vadovai atkreipė dėmesį, kad kitų kraštų LB galimybės nevienodos, priklauso nuo bendruomenės dydžio, gyvenamojo krašto ekonominės, politinės, socialinės padėties. Atsižvelgdama į tai PLB valdyba ėmėsi koordinatorės vaidmens ir bandė užmegzti kultūrinius ryšius tarp bendruomenių: „Kai vienų kraštų lietuviai jaučia kultūros perteklių, kitų kraštų lietuviams savas kultūrinis gyvenimas tėra nepasiekiamas svajonė. Todėl PLB valdybai

rūpės, kad daugiau turį duotų mažiau turintiems – rengs menininkų, sportininkų ir kt. gastroles.⁴³ PLB valdyba skatino ir rėmė tokias kultūros veikėjų, menininkų, sportininkų keliones. Pats PLB pirmininkas J. Bačiūnas buvo vienas organizatorių ir rėmėjų 1964 m. krepšinininkų kelionės į Australiją, jo iniciatyva ir pastangomis 1963 m. į JAV atvyko ir įvairiose lietuvių kolonijose koncertavo Australijos lietuvių solistė G. Vasiliauskienė⁴⁴, jis parėmė Aldonos Stempužienės ir Dariaus Lapinsko keliones ir koncertus Pietų Amerikoje⁴⁵. Tokie kultūriniai mainai tapo gražia tradicija, kurią puoselėjo kitos valdybos⁴⁶.

J. Bačiūno vadovaujama PLB valdyba tęsė pirmąją sėkmingai pradėtą veiklą, vienydami lietuvius įvairiuose kraštuose. J. Bačiūno asmenybė itin tiko tokiam vaidmeniui. Paprastumas, draugiškumas, tolerancija ir šypsena atverdavo lietuvių namų duris įvairiuose kraštuose, kur jis būdavo laukiamas ir šiltai priimamas, ypač draugiški ryšiai užsimezgė su Australijos lietuiviais. Jau anksčiau J. Bačiūnas buvo keliauęs, aplankęs lietuvius įvairiuose kraštuose. Išrinktas PLB primininku ne kartą lankėsi Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje, Europoje, dėl to Australijos lietuviai jį netgi praminė „lietuviškos širdies ambasadorium“⁴⁷. J. Bačiūnas ne tik galėjo sau leisti keliauti po įvairius kraštus ir lankyti lietuvių bendruomenes – nepriklausomas, laisvas nuo darbų, finansiškai užsitikrinęs padėtį, – bet ir apmokėdavo kitų kelionės išlaidas. Pavyzdžiui, finansavo S. Barzduko kelionę į Pietų Ameriką, kur jis 1967 m. vasario 2–6 d. dalyvavo IV Pietų Amerikos lietuvių kongrese Buenos Airėse, taip pat aplankė lietuvius Urugvajuje ir Brazilijoje. Jis apmokėjo kelionės išlaidas ir jaunimo atstovei Jurai Gailiušytei, 1966 m. vasarą keliavusiai po Europą ir aplankiusiai Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Šveicarijos lietuvius⁴⁸.

Dar viena idėja, kurią sėkmingai pavyko įgyvendinti J. Bačiūno vadovaujamai PLB

valdybai, buvo 1964 m. surengtas Spaudos ir radijo suvažiavimas. Suprasdamas didelę spausdinto ir gyvo žodžio reikšmę bei įtaką išeivijos visuomenėje J. Bačiūnas sumanė sušaukti tokį išeivijos spaudos ir radijo suvažiavimą siekdamas plačiau pristatyti PLB idėją, išsikalbėti aktuliais išeivijos politiniais visuomeniniais klausimais ir paprasčiausia susipažinti ir pabendrauti. Būtent tokį „pabendravimo momentą“ labiausiai pabrėžė J. Bačiūnas⁴⁹, kviesdamas visus susirinkti į Tabor Farmą. Suvažiavimas įvyko 1964 m. birželio 6–7 d. Tabor Farmoje, visi dalyviai (suvažiavo apie 80 asmenų) buvo J. Bačiūno svečiai – jiems reikėjo pasirūpinti tik kelionės išlaidomis, visa kita (nakvynė, maistas, pramogos) buvo nemokama⁵⁰. Į suvažiavimą susirinko lietuviškų laikraščių leidėjai, redaktoriai ir redakcinių kolegijų nariai, lietuvių radijo valandėlių vedėjai, taip pat PLB valdybos, JAV LB, Kanados LB atstovai. Buvo pakviestas ir dalyvavo netgi *Naujienų* redaktorius Pijus Grigaitis, nepaisant visiemis žinomo kritiško jo požiūrio į Bendruomenę⁵¹. Kaip parodė ateitis, šis susitikimas mažai ką pakeitė spaudos gyvenime, tačiau buvo dar viena graži J. Bačiūno idėja ir bandymas suburti skirtingus lietuvius į vieną vietą paprasčiausiam pabendravimui.

Antrą kartą (1968) išrinktas PLB pirmininku J. Bačiūnas rengėsi pakartoti ir sušaukti tokį pat spaudos ir bendruomenės atstovų suvažiavimą. Planuotas Antrasis suvažiavimas įvyko 1969 m. rudenį Tabor Farmoje „pas Bačiūną, bet jau be Bačiūno“⁵². Graži J. Bačiūno pradėta tradicija išliko ir vėlesniais metais, Bendruomenės, spaudos, radijo dienos toliau buvo rengiamos Valdo Adamkaus valdomoje Tabor Farmoje⁵³.

Dar vienas didžiulis darbas, kurį pavyko įgyvendinti šiai PLB valdybai, žurnalas *Pasaulio lietuvis*. Tai buvo vienintelis leidinys, jungiąs vienon bendruomeninę šeimą skirtingų kraštų bendruomenes ir pasako- jęs apie šių kraštų lietuvių gyvenimą. Tiesa,

puikią idėją nebuvo lengva įgyvendinti, kaip gali atrodyti iš šalies. PLB valdyba turėjo viską pradėti nuo nulio: aiškintis leidybos galimybes, tartis ir derėtis su lietuviškomis spaustuvėmis, ieškoti finansinės paramos, pagaliau parengti ir užpildyti žurnalo turinį. Pradžioje nebuvo nei pastovių bendradarbių, informacijas retkarčiais atsiųsdavo PLB valdybos nariai ar įvairių kraštų bendruomenių atstovai. Visas sunkiausias medžiagos rinkimo, tekstų rašymo, redagavimo darbas gulė ant PLB valdybos vykdomojo vicepirmininko S. Barzduko pečių. Jo dėka *Pasaulio lietuvis* išsikovojo vietą tarp kitų leidinių, sulaukė kitų kraštų lietuvių bendruomenių pripažinimo ir ėjo ilgus metus jam pasitraukus iš redaktoriaus pareigų.

„Nėra paslaptis, kad be pirmininko J. Bačiūno iniciatyvos ir paramos Pasaulio lietuvių nebūtume turėję“⁵⁴, – po jo mirties prisipažino S. Barzdukas. J. Bačiūnas buvo ne tik šios idėjos iniciatorius, rūpinęsis, kad Bendruomenė turėtų savo „spausdintą organėlį“, iš pradžių rūpinosi leidybos darbais, tarėsi su lietuviškomis spaustuvėmis⁵⁵, vėliau rūpinosi *Pasaulio lietuvių* platinimu ir ieškojo naujų prenumeratorių⁵⁶. Visose finansinėse ataskaitose buvo parašyta, kad *Pasaulio lietuvis* buvo leidžiamas pirmininko J. Bačiūno, prenumeratorių ir rėmėjų lėšomis. S. Barzdukas sakė: „Išėivijos Pasaulio lietuviui jis buvo tuo, kuo nepriklausomaj Lietuvoj ėjusiam Pasaulio lietuviui buvo valstybės išdas: mecenatu.“⁵⁷ Galima spėti, kad pirmaisiais metais *Pasaulio lietuvis* buvo leidžiamas už PLB valdybos pirmininko J. Bačiūno duodamus pinigus ir tik vėliau, atsiradus prenumeratoriams ir pavieniams rėmėjams, ši J. Bačiūno žurnalui skiriama dalis sumažėjo.

Vienas iš svarbiausių ir sunkiausių darbų, kuriuos pavyko įgyvendinti PLB valdybai, buvo Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas 1966 m. Čikagoje. Pasak V. Kamanto, būtent J. Bačiūnas iškėlė šią idėją norėdamas, kad PLB daugiau dėmesio skirtų jaunimui⁵⁸. „[...]

mūsų vienas iš svarbių tikslų yra rasti glaudų bendradarbiavimą su lietuvių jaunimu visame pasaulyje. Mes ne tik įsileisime, bet visada aktyviai kviesime jaunimą į Bendruomenės eiles ir į vadovybes. Dabartinėje PLB valdyboje yra ryškūs jaunosios kartos atstovai, jų sieksime vis daugiau ir niekada nebijosime jiems „užleisti vietas“⁵⁹, – kalbėjo J. Bačiūnas, tapęs PLB pirmininku.

Imdamasi rengti Pirmąjį pasaulio lietuvių jaunimo suvažiavimą-kongresą PLB valdyba siekė suburti viso pasaulio lietuvių jaunimą vienon vieton pabendrauti, sustiprinti tautinę savimonę, parodyti jaunosios kartos pasiekimus laimėjimus mokslo, meno, sporto, literatūros, muzikos, politikos srityse⁶⁰. Žinoma, netrūko ir abejonių, ypač visus gąsdino mintis, kur reikės rasti tiek lėšų surengti kongresui, į kurį galėtų atvykti lietuviai iš įvairių kraštų⁶¹. J. Bačiūnas garantavo: jei kongresas turės nuostolių, jis pats juos padengs⁶². PLB valdyba puikiai suvokė, kad labai svarbu įtraukti jaunimą, taigi pagrindinį kongreso organizavimo darbą patikėjo pačiam jaunimui, gavusiam visišką Valdybos narių pasitikėjimą. Visas koordinacinis darbas teko PLB valdybos vicepirmininkui V. Kamantui, o į kongreso organizavimo darbus įsitraukė įvairių jaunimo organizacijų (Studentų sąjungos, skautų, ateitininkų, santariečių, neolitanų) atstovai. 1965 m. pradžioje sudarytas kongreso rengimo komitetas iš PLB valdybos pakviestų penkių asmenų ir pagrindinių vienuolikos JAV ir Kanados lietuvių jaunimo organizacijų atstovų, o komiteto pirmininku išrinktas Algis Zapparackas⁶³. Kongreso idėja labai greitai sulaukė išėivijos visuomenės palaikymo, o į Jaunimo kongreso organizavimo darbus įsitraukė įvairių kraštų lietuvių bendruomenės.

Pirmasis pasaulio lietuvių jaunimo kongresas įvyko Čikagoje 1966 m. birželio 30–liepos 3 d. Susirinko apie pustrečio tūkstančio dalyvių iš septyniolikos kraštų, nors daugy-

mą (2,3 tūkstančio) sudarė JAV ir Kanados lietuvių jaunimo atstovai, kongrese dalyvavo 124 kitų kraštų atstovai⁶⁴. Šį kartą iš kitų kraštų į JAV atvyko ne po vieną kitą atstovą ar simbolinį delegatą, bet gausokas jaunimo būrys: didžiausias buvo Australijos (29 lietuviai), Argentinos (26), Vokietijos (16) delegacijos, po keletą asmenų iš Brazilijos, Kolumbijos, Urugvajaus, Venesuelos, Anglijos, Prancūzijos ir kitų kraštų⁶⁵. Reikėjo didelio PLB, kraštų LB ir jaunimo ryžto bei finansinių pajėgų, kad jie galėtų dalyvauti. Kongreso metu vyko įvairios paskaitos, seminarai, diskusijos, daugybė kultūrinių renginių (koncertų, parodų). Suvažiavęs jaunimas turėjo puikią galimybę susipažinti, pabendrauti, pajusti lietuvišką dvasią; tai buvo pirmas žingsnis į įvairių kraštų jaunimo bendradarbiavimą ir būsimą Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungą, įkurtą 1972 m.

Pirmasis pasaulio lietuvių jaunimo kongresas buvo didelis įvykis, išjudinęs viso pasaulio lietuvių bendruomenę. Kongresas sulaukė daug dėmesio išeivijoje, spaudoje netrūko ir palankių, ir kritiškų atsiliepimų⁶⁶. Nepaisant įvairių nesklaidumų rengiant kongresą, Jaunimo kongreso iniciatorius J. Bačiūnas jautėsi labai patenkintas. Tiek kongreso metu, tiek po jo J. Bačiūnas neslėpė savo džiaugsmo ir pasididžiavimo jaunąja karta. „Tikėjausi Čikagoje matyti gyvą lietuvių jaunimą iš visų kraštų, mano troškimas išsipildė“⁶⁷, – sakė jis. „[...] tai buvo didžiausias, iškilmingiausias, dvasiškai jautriausias lietuviškas sąskrydis, kokį tik lig šiol esu matęs Amerikoje per pastaruosius dešimtis metų, kai man daugiau nei dešimtimis kartų yra tekę dalyvauti visuokiuose lietuviškuose seimuose ar suvažiavimuose.“⁶⁸

Pirmojo pasaulio lietuvių jaunimo kongreso rengimas neabejotinai buvo didelis PLB laimėjimas. „Kam dar ligi šiol Lietuvių Bendruomenės prasmė liko neaiški, tam, rodos, šis pasaulio lietuvių jaunimo kongresas

į klausimą atsakė.“⁶⁹ PLB valdybos žengtas žingsnis ir siekis organizuoti pasaulio lietuvių jaunimą buvo svarbus ateičiai, laikui bėgant dalis kongreso dalyvių noriai įsitraukė į lietuvišką veiklą Bendruomenėje ir kitose organizacijose, tapo lietuviškosios veiklos tęsėjais ir perėmėjais. Jau 8 dešimtmetį galima pastebėti, kad dėl PLB darbo su jaunimu, toliau rengiamų Pasaulio lietuvių jaunimo kongresų jaunoji karta veikė daugelyje LB institucijų, tapo LB valdybų pirmininkais, o dešimtmečio pabaigoje netgi išrinkta į PLB valdybą⁷⁰. Visa tai garantavo PLB veiklos tęstinumą ir jaunimo įsijungimą, apie tai svajojo J. Bačiūnas, tapdamas PLB vadu.

Baigdami 1963–1968 m. kadenciją ir ruošdamiesi artėjančiam PLB Seimui valdybos nariai parengė savo veiklos ataskaitą ir galėjo drąsiai, bet kukliai pasakyti, kad „PLB valdyba padarė, ką galėjo. Bendruomeninė jos sąžinė rami“⁷¹. Valdyba ir pirmininkas J. Bačiūnas visada kalbėjo, kad veiklos sėkmė didžia dalimi priklausys nuo lietuvių visuomenės dėmesio, nuolatinės moralinės ir medžiaginės paramos⁷². Per tuos kelerius metus Valdybai gal ir nepavyko nuversiti kalnų, bet to ji ir nežadėjo. Tačiau savo konkrečiais darbais padarė labai daug, o kai kuriose srityse gal netgi daugiau, nei atrodė įmanoma. Organizacija pagaliau baigė ilgai užtrukusį organizavimosi etapą, per tuos metus PLB virto tvirta, išeivijos visuomenės ir kitų politinių organizacijų pripažinta organizacija su savo leidiniu, išsikovojo vietą visuomenėje ir atliko svarbią išeivijos visuomeninio, kultūrinio, švietimo darbo koordinavimo funkciją.

Tai buvo viena iš priežasčių, lėmusių, kad 1968 m. rugpjūčio 30–rugsėjo 2 d. Niujorke vykusiame Trečiajame PLB seime J. Bačiūnas vėl buvo išrinktas PLB valdybos pirmininku. Tiesa, antrą kartą PLB pirmininku buvo neilgai – netikėta mirtis 1969 m. sausio 23 d. neleido jam įgyvendinti sumanytų planų ir darbų.

Vietoj išvadų

Pasaulio lietuvių bendruomenės pirminku tapęs J. Bačiūnas pasirodė turįs ilgą visuomeninės veiklos patirtį ir nestokojąs energijos darbuotis dėl lietuvių. Šis postas jam atrodė ne tik garbės pareigos, prireikė daug darbo, rūpesčių, sveikatos, pinigų. Jo vadovavimas iš tikrųjų buvo reikalingesnis, negu daugeliui galėjo atrodyti: J. Bačiūnas į bendruomeninę veiklą įsitraukė tuomet, kai to labiausiai reikėjo, tuo metu, kai daugelis senosios ir naujosios emigracijos bangos į naujai kuriamą Lietuvį bendruomenę žvelgė su nepasitikėjimu ir abejonėmis, o Bendruomenės idėja ir ateitis dar nebuvo aiški. Pirmojo pasaulio lietuvių jaunimo kongreso, *Pasaulio lietuvio* žurnalo, Spaudos ir radijo suvažiavimo bei kitos J. Bačiūno iniciatyvos ir idėjos sėkmingai įgyvendintos jam tapus PLB pirmininku ir tęsiamos po jo mirties. Keliaudamas po įvairius kraštus ir lankydamas lietuvių jis tapo žinomas, pažįstamas ir mylimas ne tik JAV, bet ir kituose kraštuose. Gyvenimiška patirtimi, paprastumu, energija J. Bačiūnas simbolizavo „visų lietuvių prezidentą“, vienijantį skirtingų kartų, skirtingų emigracijos bangų, Amerikos ir kitų kraštų lietuvių.

Nuorodos

- ¹ *Didysis Amerikos lietuvis. Juozo Bačiūno laiškas ir asmenybė*, Kaunas: Santara, 1998.
- ² *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. Red. J. Puzinas ir P. Palukaitis, Chicago: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1979; *Amerikos lietuvių misija ir jos darbai*, Detroit, Viktoras Petrikas, 1945.
- ³ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*. Sudarytoja V. Stravinskienė, Vilnius: Artlora; Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008; Ūsaitė K. *Pasau-*

lio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas(-is) ir veikla išeivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012; Ūsaitė K. *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga XX a. 6–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Versus aureus, 2013.

- ⁴ Ambroze-Ambrozevičius A. *Chicagos lietuvių istorija 1869–1959*, Chicago: Amerikos lietuvių istorijos draugija, 1967; Liulevičius V. *Amerikos lietuvių ekonominė veikla 1870–1977*, Chicago: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1980; Skirius J. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967). Tėvynei paaugoktas gyvenimas*, Vilnius: Vaga, 2001; Skirius J. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago: Lituanistikos tyrimo ir studijų centras, 2004 ir kt.
- ⁵ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, p. 49.
- ⁶ *Ten pat*, p. 49.
- ⁷ Australijos LB krašto valdybos 1963 07 23 d. laiškas-įgaliojimas J. Bačiūnui atstovauti Pasaulio lietuvių bendruomenės seime, *Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas* (toliau – VDU LII), f. 32, ap. 1-7, b. 19; Pasaulio lietuvių bendruomenės darbai ir rūpesčiai. Įspūdžiai iš JAV Tarybos posėdžio Chicagoje ir PLB Seimo Toronte, *Lietuvių dienos*, 1963, spalio, nr. 8 (137), p. 6.
- ⁸ Adamkus V. Su didžiuoju Lietuvos ūkininku. Juozo Bačiūno vienerių metų mirties sukartį minint, *Mūsų pastogė*, 1970 03 02, p. 3.
- ⁹ J. Bačiūno 1960 06 25 laiškas B. Railai, VDU LII, f. 19.
- ¹⁰ Adamkus V. Su didžiuoju Lietuvos ūkininku. Juozo Bačiūno vienerių metų mirties sukartį minint, *ten pat*, p. 3.
- ¹¹ Juozas Bačiūnas buvo išrinktas į JAV LB II ir III tarybą (1958–1964) ir dirbo drauge su šiais žmonėmis.
- ¹² Barzdukas S. Kartu su Juozu Bačiūnu, *Į Laisvę*, 1977, nr. 71 (108), p. 14.
- ¹³ Pasaulio lietuvių bendruomenės darbai ir rūpesčiai. Įspūdžiai iš JAV Tarybos posėdžio Chicagoje ir PLB Seimo Toronte, *Lietuvių dienos*, 1963, spalio, nr. 8 (137), p. 16.

- ¹⁴ Sprendžiant PLB valdybos būstinės klausimą už JAV balsavo 38, už Kanadą – 26 Seimo atstovai. Antrasis PLB Seimas, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, p. 10–11; Gyvybiniai lietuvių reikalai Seime, *Tėviškės žiburiai*, 1963 09 05, nr. 36, p. 1, 4, 6.
- ¹⁵ Pasaulio lietuvių bendruomenės darbai ir rūpesčiai. Įspūdžiai iš JAV Tarybos posėdžio Chicagoje ir PLB Seimo Toronte, *Lietuvių dienos*, 1963, spalio, nr. 8 (137), p.16.
- ¹⁶ V. Kamanto 2011 09 10 pasakojimas D. Dapkutei.
- ¹⁷ Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos posėdžio, įvykusio 1963 m. rugsėjo 16 d., protokolai Nr. 1, VDU LII Stasio Barzduko archyvas (toliau – SBA).
- ¹⁸ *Ten pat*.
- ¹⁹ Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos posėdžio, įvykusio 1963 m. rugsėjo 17 d., protokolai Nr. 2, VDU LII SBA.
- ²⁰ V. Kamanto 2011 09 10 pasakojimas D. Dapkutei.
- ²¹ Al. Gimantas. Jaunimo kongresui ruošiantis. Iš pokalbio su PLJK Rengimo komisijos pirmininku Algiju Zaparacku, *Lietuvių dienos*, 1966, kovas, nr. 3 (162), p. 4.
- ²² V. Kamanto 2011 09 10 pasakojimas D. Dapkutei.
- ²³ Meškauskas V. Mėnesio paraštėje, *Margutis*, 1963, nr. 9, p. 25.
- ²⁴ *Ten pat*, p. 25–26.
- ²⁵ PLB Valdybos pirmininkas bendruomenės klausimais, *Pasaulio lietuvis*, 1964, nr. 3, p. 39.
- ²⁶ *Ten pat*.
- ²⁷ Bachunas J. J. Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, p. 8.
- ²⁸ Pasaulio lietuvių bendruomenės finansinė apyskaita 1963.X.13–1968.VI.30. PLB valdybos ataskaitiniai pranešimai PLB II seimui, VDU LII SBA, p.13.
- ²⁹ *Ten pat*.
- ³⁰ J. Bačiūnas buvo prieš, kad ši informacija būtų skelbiama: „(...) vienam protokole yra paminėta, kad aš per metus duosiu \$5000,00 šį reikalą prašau niekur viešai, aš tame reikale esu labai griežtas, nereikia, kad visuomenė apie tai žinotų“. J. Bačiūno 1963 11 06 laiškas S. Barzdukiui, *Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Pasaulio lietuvių archyvas* (toliau – LTSC PLA), Stasio Barzduko fondas (toliau – SBA).
- ³¹ S. Barzduko pranešimas seimui, *LTSC PLA SBA*.
- ³² 1964 m. gegužės 22 d. Niujorke buvo pasirašytas Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto apsijungimo protokolas, pagal kurį Lietuvos nepriklausomybės talka kartu su visomis keturiomis organizacijomis (Lietuvių tautiniu sąjūdžiu, Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga, Lietuvių rezistencinė santarvė, Lietuvos atgimimo sąjūdžiu) ir Lietuvių fronto bičiuliai buvo priimta į VLIK, VLIK skelbimas „Lietuvos laisvės kovos vieninga vadovybė laisvajame pasaulyje“.
- ³³ S. Barzduko pranešimas seimui, *LTSC PLA SBA*.
- ³⁴ Ketvirtajam seimui jau pasiruošta. PLB valdybos pirm. Stasys Barzdukas atsako į „Tėviškės žiburių“ pateiktus klausimus, *Tėviškės žiburiai*, 1973 08 23.
- ³⁵ PLB valdybos pirmininko J. Bachuno sveikinimas PLB III seime, 1968, VDU LII f. 2, ap. 1-7, b. 11144-296, l. 8.
- ³⁶ Barzdukas S. Kartu su Juozu Bačiūnu, *Į Laisvę*, 1978, nr. 72(109), p. 34.
- ³⁷ PLB pirmininko žodis. PLB Valdybos apyskaitiniai pranešimai, 1968, *LTSC PLA*, D-1, B-14, l. 1.
- ³⁸ Adamkus V. Su didžiuoju Lietuvos ūkininku. Juozo Bačiūno vienerių metų mirties sukaktį minint, *Mūsų pastogė*, 1970 03 02, p. 3.
- ³⁹ Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 71.
- ⁴⁰ *Ten pat*, p. 72–73.
- ⁴¹ Bachunas J. J. Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, p. 12.
- ⁴² Barzdukas S. Juozas Bačiūnas Bendruomenės kely. Bendradarbio atminimui, *LTSC PLA SBA*, p. 3.

- 43 PLB valdybos pareiškimas. Pasaulio lietuvių bendruomenės darbo keliu, *Aidai*, 1963, nr. 9, p. 419.
- 44 J. Bačiūno pasakojimas P. Andriešiui, *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 334-24, l. 4; Iliustruotoji kronika, *Margutis*, 1963, nr. 8, p. 25.
- 45 Pulgio Andrieušio užrašai, LMAVB RS f. 334-241, l. 7.
- 46 Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 76.
- 47 J. K-lis. Liet. širdies ambasadorius, *Mūsų pastogė*, 1963 02 06, p. 2; A. s. Antroji Bachunų viešnagė Australijoje, *Margutis*, 1963, nr. 2, p. 25.
- 48 Barzdukas S. Kartu su Juozu Bačiūnu, *Į Laisvę*, 1978, nr. 72(109), p. 38.
- 49 Barzdukas S. Lietuvių spaudos ir radijo suvažiavimas, *LTSC PLA SBA*.
- 50 Spaudos ir radijo suvažiavimas 1964 birželio 6–7 Tabor Farmoje, *LTSC PLA SBA*.
- 51 A. M. [Mackus A.]. Tikslas ir sąžiningumo dvilypumas, *Margutis*, 1964, nr. 6, p. 6.
- 52 Juozas Bačiūnas netikėtai mirė 1969 m. sausio 23 d. PLB valdybos vairą teko perimti Stasiui Barzdukui.
- 53 Barzdukas S. Pro memoria Tabor Farmos 1971 metų dienos organizavimo reikalui. 1971 10 02, *LTSC PLA SBA*.
- 54 *Pasaulio lietuvis*, 1969, nr. 4(40), p. 80.
- 55 M. Morkūno 1965 laiškas J. Bačiūnui, *VDU LII* f. 6, ap. 1-7, b. 15023-87; V. Vijeikio (Vivi printing) 1963 09 22 laiškas J. Bačiūnui, *VDU LII* f. 6, ap. 1-7, b. 15022-86. J. Bačiūno 1963 10 22 laiškas V. Kamantui, *VDU LII* f. 6, ap. 1-7, b. 15024-88.
- 56 PLB reikalų vedėjo Edvardo Karnėno 1964 08 03 laiškas PLB valdybos pirmininkui J. Bačiūnui, nuorašas S. Barzdukui, *LTSC PLA SBA*, l. 78.
- 57 *Pasaulio lietuvis*, 1969, nr. 4 (40), p. 80.
- 58 V. K. [Vytautas Kamantas]. Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas. 1965 kovo 20 d., *LTSC PLA SBA*.
- 59 Bachunas J. J. Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, p. 12.
- 60 V. K. [Vytautas Kamantas]. Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas. 1965 kovo 20 d. *LTSC PLA SBA*.
- 61 Barzdukas S. Juozas Bačiūnas Bendruomenės kely. Bendradarbio atminimui, *LTSC PLA SBA*, p. 4.
- 62 Kamanto 2011 09 10 pasakojimas D. Dapkučiai.
- 63 Plačiau apie komitetą žr. Ūsaitė K. *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas(-is) ir veikla išeivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose*, p. 25.
- 64 *Ten pat*, p. 29.
- 65 Jaunimo kongreso apžvalga, *Aidai*, 1966, nr. 7 (192).
- 66 *Ten pat*.
- 67 Tikėjaisi matyti gyvą lietuvių jaunimą, mano troškimas išsipildė. Pokalbis su PLB Valdybos pirmininku J. J. Bachunu, *Pasaulio lietuvis*, 1966, nr. 23, p. 382.
- 68 Bachunas J. J. Po didžiausio sąskrydžio, *Pasaulio lietuvis*, 1966, nr. 24, p. 1.
- 69 Jaunimo kongreso apžvalga, *Aidai*, 1966, nr. 7 (192).
- 70 Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*, p. 96; Ūsaitė K. *Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kūrimas(-is) ir veikla išeivijoje XX a. 6–9 dešimtmečiuose*, p. 31.
- 71 Barzduko pranešimas seimui, *LTSC PLA SBA*.
- 72 Bachunas J. J. Ko norime ir kiek galime Pasaulio lietuvių bendruomenėje, *Pasaulio lietuvis*, 1963, nr. 1, p. 12.

WHAT WE WANT FROM AND WHAT WE CAN DO IN THE WORLD LITHUANIAN COMMUNITY: THE WORK OF ITS CHAIRMAN JUOZAS BAČIŪNAS

Juozas Bačiūnas (Bachunas) (1893–1969) was one of the none-too-numerous first-generation immigrants (the so-called *green-horns*) who actively supported the idea of the World Lithuanian Community (WLC, Lith. PLB) and contributed to its implementation. This article outlines Bachunas's activities while he served as chairman of the World Lithuanian Community from 1963 to 1968, with an emphasis on the projects he initiated and executed.

Bachunas joined in WLC activities when his involvement was needed the most. This was a time when many in the older as well as in the newer emigration looked upon the WLC with some hesitancy and doubt, and the concept and future of the WLC itself were not yet clear. Upon assuming the WLC chairmanship in 1963, Bachunas asserted himself as a civic leader of considerable experience with a great deal of energy to expend on Lithuanian

affairs. This unpaid position was not only a matter of honourable service to him; it also demanded a lot of work, effort, and money from him as well as taking a toll on his health. The first World Lithuanian Youth Congress, the journal *Pasaulio lietuvis* (*World Lithuanian*), the Press and Radio Convention, and other ideas and initiatives of his were realized when he became WLC chairman and continued to be implemented after his death.

In travelling heavily and visiting Lithuanians in other countries, Bachunas became familiar, well-known, and well-liked not only in the United States but throughout the free world's Lithuanian communities. Thanks to his life experience, unassumed simplicity, and strong vitality, he became a symbolic "President of all Lithuanians" joining together Lithuanians of different generations, different waves of emigration, and living in America or other countries.

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ

Tylieji priesaikos riteriai (kelios pastabos apie Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone šaltojo karo metais)

XX amžiaus Lietuvos istorijoje raktiniai žodžiai „tarptautiniai santykiai“, „diplomacija“, „šaltasis karas“, „diplomatinė tarnyba“, „diplomatai“ iki šiol išlaiko smalsumo aurą, verčia tiek istoriką, tiek politologą savęs klausti, ar tai pakankamai žinoma, ištyrinėta. Minėto laikotarpio lietuvių diplomacija dalijasi į tris nelygias dalis: Pirmosios Lietuvos Respublikos tarpsnis (1918–1940), Lietuvos okupacijos metai (1940–1990) ir atgimusios Lietuvos laikotarpis (po 1990 m.). Nepaisant, ar tai šviesesnis ir trumpesnis, ar tamsesnis ir pusę amžiaus apimantis periodas, šia tema galima ir būtina kalbėti. Šio teksto tikslas: atrinkti ir išryškinti pagrindinius Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone veiklos bruožus šaltojo karo metais, atskleisti jų unikalumą tiek Lietuvos diplomatinės tarnybos, tiek XX amžiaus Lietuvos diplomatinės tarnybos istorijoje. Priminsime, kad Lietuvos diplomatinė tarnyba (toliau – LDT) pradėjo veikti iškart okupavus šalį, nuo 1940 metų vasaros, ir savo veiklą sustabdė tik 1991-ųjų rudenį. Jos nariai buvo dar nepriklausomybės laikais paskirti į diplomatinius postus nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliojami ministrai, pasiuntinybių patarėjai, taip pat sekretoriai, garbės konsulai, konsulai. Iš pareigų jie pasitraukdavo tik

mirties atveju arba diplomatai priimančiai šaliai atsisakius juos toliau pripažinti.

Apie Lietuvos okupacijos metais užsienyje dirbusius diplomatus paskelbtas ne vienas tekstas: nuo pažintinio straipsnio ar dokumentų rinkinio iki vieno asmens biografijos ar stambios monografijos. Kai kurie tekstų autoriai glaudžiai susieja ir savo biografijose dvi profesines gildijas – istorikų ir diplomatų (be abejonės, pirmasis tarp jų yra Petras Klimas). Kalbant apie istoriografiją Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone šaltojo karo metais ir neišvengiamai užsimenant apie to pat laikotarpio Lietuvos diplomatinės veiklą, būtina pradėti nuo diplomato, Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovo ir antrojo Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo dr. Stasio Antano Baččio ir jo glausto pasakojimo apie kiek daugiau nei penkiasdešimt metų veikusią tarnybą ir kolegas: „Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15 – 1990 03 11)“¹. Būdamas dalyviu ir tiesioginiu įvykių liudinininku diplomatas aprašo kiekvieną LDT postą, taip pat ir pasiuntinybę Vašingtone. Čia pristatoma temai aktualus ir jo parengtas straipsnis „JAV de jure Lietuvos pripažinimo 50 metų sukaktis“². Pasakysime, kad dr. S. A. Baččio asmenybė ir jo kaip diplomato karjera su-

laukė didžiausio lietuvių tyrinėtojų dėmesio, apie jį yra paskelbta nemažai straipsnių (dauguma parašyti jau atkūrus nepriklausomybę), parašytos dvi biografijos: Aldonos Vasiliauskienės „Stasio Antano Bačkio gyvenimo ir veiklos bruožai“⁴³ ir Arūno Streikaus „Diplomatas Stasys Antanas Bačkis“⁴⁴. Be abejonės, Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone veiklai aprašyti labai praverstų ir kitų ten dirbusių diplomatų pasakojimai, atsiminimai, tačiau, cituojant dr. S. A. Bačkį, „deja, dauguma pareigūnų mirė, neturėdami sąlygų atsiminimus rašyti ir sveikatos netekę“⁴⁵. Daug žinių apie pasiuntinybę aptinkama istoriko ir diplomato Lauryno Jonušausko paskelbtame chronologiniame pasakojime apie visą diplomatinę tarnybą „Likimo veda mi: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)“⁴⁶. Vašingtone dirbę lietuvių diplomatai tekste užima dominuojančią vietą. Išskirtinio dėmesio sulaukė ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone pastatas. Jo istoriją parašė istorikas ir diplomatas Alfonsas Eidintas⁴⁷, taip lyg papildydamas, o kartais ir užpildydamas užsieny leistuose informaciniuose leidiniuose apie Vašingtoną ir jo architektūrą aptinkamą spragą, kai Lietuvos pasiuntinybės pastatas, esantis 16-oje gatvėje, juose neminimas⁴⁸ (pridėsime, kad L. Jonušauskas ir buvęs Lietuvos diplomatinės tarnybos narys, garbės konsulas Vaclovas Kleiza surinko ir paskelbė dokumentinę medžiagą apie Lietuvos konsulatą Čikagoje⁴⁹). Šalia išvardytųjų pavadinimų, būtina pridėti dar kelias per du paskutinius dešimtmecius pasirodžiusias monografijas apie lietuviškąją diplomatiją, kurios, be abejonės, naudingos kalbamai temai: istorikų Juozo Banionio „Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990“⁵⁰ ir „Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975“⁵¹, Juozo Skiriaus „Amerikos Lietuvių Tarybos veikla 1945–1948 metais: išeivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo“⁵², to pat autoriaus „Julius J. Bielskis (1891–1976): gyvenimas Amerikoje

tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas“⁵³ ir „Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): tėvynei paaukotas gyvenimas“⁵⁴, Ramojaus Kraujelio „Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais“⁵⁵, Astos Petraitytės-Briedienės „Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)“⁵⁶. Lietuvos okupacijos metais veikusios tarnybos istoriografiją vertingai papildė pavieniai straipsniai⁵⁷ ar jų rinkiniai⁵⁸ ir diplomatų atsiminimai⁵⁹, į šaltinių rinkinius sudėti jų laišakai, kiti dokumentai⁶⁰. Suprantama, visuose išvardytuose tekstuose Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone nėra pagrindinis temos objektas, tačiau apie jos veiklą ir personalijas tikrai rašoma, užsiminama. Smulkios, kronikinės informacijos apie Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone ar jos vadovus esama ir lietuvių išeivijos spaudoje, lietuvių išeivijos organizacijų leidiniuose. Tačiau šiai temai naudingiausia ir didžiausia vertybė yra Lietuvos centriniame valstybės archyve saugoma pasiuntinybių ir konsulatų dokumentacija, konkrečiai – Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fondas nr. 656.

Jungtinės Amerikos Valstijos iki šių dienų išsaugo „svajonių šalies“ titulą, kurios krantus trokšta pasiekti tiek karo pabėgėliai, tiek politinio prieglobsčio ieškotojai, tiek ekonominio sunkmečio spaudžiami būsimi emigrantai ar tiesiog išgarsėti trokštantys talentai, kad ir kokios tautybės jie būtų. Per Antrąjį pasaulinį karą ir iškart po jo deportuotųjų asmenų stovyklose Vakarų Europoje prisiglaudusiems pabėgėliams iš Rytų Europos, tad ir lietuviams, Amerika buvo daugiau nei „svajonių šalis“. Tai buvo fizinio išlikimo, asmeninio saugumo garantas, ypač pabėgusiems nuo sovietų teroro, įsigalėjusio okupuotame krašte (JAV prezidentas Dwightas D. Eisenhoweris, lankydamas deportuotųjų asmenų stovyklas Miunchene, nustebo, „kad visi sakėsi esą bėgliai nuo komunizmo, o ne

nuo nacizmo. Generolas Eisenhoweris per vertėją ragino grįžti namo²¹). „Svajonių šalies“ vizijos pėdsakų galima aptikti ir tarp Lietuvos diplomatinės tarnybos narių. Dar iki okupacijos, nepriklausomos Lietuvos metais pasiuntinio vieta Vašingtone buvo laikoma viena geriausių: politiniai santykiai su JAV valdžia draugiški ir ramūs, prekybos apimtys nedidelės. Kasdienybę apkartinti galėjo tik lietuvių išeivija („Šimtai draugijų ir organizacijų, dešimtys laikraščių ir keletas aiškos krypties partijų bei srovių skatino politines rungtynes, per kurias dažnai buvo peržengiamos bendravimo ribos. Tuomet prasidėdavo aštri, nekultūringa ir žalinga kova, kuri skaidė ir demoralizavo lietuvių išeiviją. [...] Į tą verpetą norom nenorom įsiskuldavo ir Lietuvos atstovai, nors jų tiesioginė pareiga buvo palaikyti gerus santykius su JAV vyriausybe ir visuomene, megzti glaudesnius, draugiškesnius politinius ir ekonominius ryšius. Šią užduotį Lietuvos pasiuntiniais galėjo pasunkinti arba palengvinti JAV lietuvių kolonijos bendra nuotaika ar net pavienių jos narių elgesys“²²).

Žinia, sovietams okupavus Lietuvą, jos diplomatai liko vieni, be ryšio su kraštu. Jie, kaip ir likimo broliai latviai ir estai, apsisprendė būti savo postuose, nelaužyti duotos priesaikos, išsilaikyti kuo ilgiau. Tačiau kai kurios užsieny likusios pasiuntinybės, sovietų valiai paklūstant, arba buvo iš viso uždarytos, arba buvo nuolat reikalaujama jas uždaryti. Tad nenuostabu, kad pirmaisiais okupacijos mėnesiais vykstant blogų permainų sumaiščiai, o ir vėliau, įsibėgėjus Antrajam pasauliniam karui ir pirmaisiais taikos metais, į visom prasmėm saugias Jungtines Amerikos Valstijas ketino vykti pats Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis, taip pat Londone likęs reziduoti Bronius Kazys Balutis, iš Paryžiaus – P. Klimas, iš Berno – dr. Jurgis Šaulys ir Eduardas Turauskas. O dar karui vykstant į JAV išvyko iki Lietuvos pasiun-

tinybės Berlyne uždarymo ten dirbę Juozas Kajeckas ir pulk. Kazys Grinius, taip pat Italijos pasiuntinybėje iki užgrobimo dirbęs rašytojas Antanas Vaičiulaitis. Jau po karo už Atlanto išvyko Juozas Gaurilius, dirbęs pasiuntinybėje Romoje, pulk. Kazys Škirpa, buvęs Lietuvos pasiuntinybės Berlyne vadovas, Stokholmą paliko ir į JAV išvyko Vladas Žilinskas. Cituojant diplomatą B. K. Balutį: „Mūsų padėtis čia (turiu omeny ne savo asmeninę padėtį) ligi šiol nors ir ne taip ideali, kaip Amerikoje, bet [...] negalima taip labai jau skųstis.“²³ Reikia pasakyti, kad tik J. Kajeckas ir kiek vėliau į JAV atvykęs dr. S. A. Bačkis užėmė diplomatinės pareigas, buvo oficialiai valdžios pripažįstami. Visi kiti išvardytieji, kuriems pavyko išvykti į Ameriką, tik palaikė ryšius su LDT.

Lietuvos diplomatinis postas Vašingtone yra išskirtinis visos lietuviškosios diplomatinės istorijoje. Kaip atstovybė – vėliau kaip pasiuntinybė ir ambasada – ji pradėjo veikti 1922 m. spalio 11 d. ir nenutrūkstamai veikia iki šių dienų. Kitas išskirtinis jos bruožas – ją besąlygiškai pripažįsta Jungtinės Amerikos Valstijos dėl Lietuvos okupacijos (aneksijos) nepripažinimo politikos, kurios ji laikėsi. Tuo tarpu kitų Lietuvos pasiuntinybių statusas dėl svečios šalies vedamos užsienio politikos, dėl požiūrio į Lietuvos okupaciją nebuvo toks pat, toks tvirtas. Vienos jų užėmė tarpinę poziciją: pripažino okupaciją ir aneksiją *de facto*, tačiau niekada nepripažino *de jure*, kitos vykdė tyliąją nepripažinimo politiką²⁴. Šiandien tokia LDT padėtis įvardijama kaip netradicinė diplomatija²⁵. Svetimiems užjautus dėl Lietuvos diplomatinės tarnybos padėties Stasys Lozoraitis (jaunesnysis), paskutinis Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovas ir pirmasis Lietuvos ambasadorius JAV, yra sakęs: „Taip net įdomiau, mažiau įprasto kanceliarinio darbo, tradicinės diplomatijos, bet daugiau improvizacijos ir veikimo laisvės, netradicinių sprendimų, diplomatinų priemonių paieškų.“²⁶

Dar vienas išskirtinumas: kartu su pasiuntinybe Vašingtone Jungtinėse Amerikos Valstijose veikė keli vietinės valdžios pripažįstami Lietuvos generaliniai konsulai, konsulai ar garbės konsulai, kurie buvo išsibarstę po kelias valstijas (konkrečiai – Los Andžele, Niujorke, Čikagoje, Bostone). Tuo tarpu kituose Lietuvos diplomatus pripažįstančiuose kraštuose veikė arba tik pasiuntinybė, arba tik konsulas, arba tik garbės konsulas. Žinoma, mirtis praretino ir JAV dirbusių diplomatų gretas. Tad, nors ir po keturiasdešimties LDT veikimo metų, bet JAV Valstybės departamentas pagaliau atsisakė ligi tol užimtos pradinės pozicijos (pripažinti tik dirbusius Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje, tai yra veikusius dar iki okupacijos) ir davė leidimą priimti į Lietuvos diplomatinės tarnybos gretas naujus narius. Taip nepriklausomybės atkūrimo sulaukė net penki Valstijose dirbę LDT nariai: dr. S. A. Bačkis, S. Lozoraitis (jaunesnysis), Anicetas Simutis, Vytautas Čekanauskas, V. Kleiza (Didžiojoje Britanijoje – Vincas Balickas; Vytautas Antanas Dambrava ir Haris Lapas į LDT gretas įstojo 1990 m.; o Juzė Daužvardienė mirė likus daugiau nei mėnesiui iki Kovo 11-osios).

Kitas išskirtinis Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone bruožas – čia dirbo net keturi vienas kitą „duetuose“ keitę diplomatai: P. Žadeikis ir J. Kajeckas, J. Kajeckas ir dr. S. A. Bačkis, dr. S. A. Bačkis ir S. Lozoraitis (jaunesnysis). Kituose daugiau ar mažiau pripažįstamuose Lietuvos diplomatinuose postuose liko dirbti po vieną ar dviese, o kuriam jų pasitraukus amžinybėn vieta likdavo tuščia (pavyzdžiui, po krašto okupacijos Lietuvos pasiuntinybėje Londone dirbo B. K. Balutis ir V. Balickas. Pirmajam iškeliavus anapilin V. Balickas liko vienas; kitas atvejis – po Lietuvos pasiuntinybės Urugvajuje vadovo, ministro Kazimiero Graužinio mirties vienas dirbo patarėjas ir sekretorius Aleksandras Grišonas. Jam mirus Lietuvos

postas Urugvajuje iš viso buvo uždarytas, nes neatsirado tinkamo kandidato).

Kadangi Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone JAV valdžia pripažino oficialiai ir pilnai, jos duomenys buvo visad įrašomi į Valstijose esančių ambasadų, pasiuntinybių ir konsulatų sąrašus bei kitus Amerikos informacinius leidinius apie užsienio šalių diplomatinį korpusą. Kitaip, pavyzdžiui, nei Didžiosios Britanijos, kurios užsienio reikalų ministerijos informaciniame leidinyje apie Londone esančias užsienio šalių ambasadas ir pasiuntinybes nuo 1942 m. vasaros Lietuvos, taip pat Latvijos ir Estijos, diplomatų pavardės buvo įrašomos „už brūkšnio“ (tai yra į diplomatinio sąrašo priedą – „Sąrašas asmenų, kurie nėra įtraukti į Diplomatus sąrašą, bet kurie yra laikomi jo Didenybės vyriausybės asmenimis, besinaudojančiais tam tikromis diplomatinėmis privilegijomis“²⁷). Visi JAV dirbę lietuvių diplomatai turėjo diplomatinės privilegijas. Maža to, jų padėtį aukščiau si JAV valdžios atstovai patvirtino žodžiu ar raštu, nuolat patikindavo dėl Lietuvos aneksijos nepripažinimo, nekintančio JAV požiūrio ir tai buvo pamatinis ne tik visos Lietuvos diplomatinės tarnybos, bet, pabrėžkime, ir Lietuvos laisvės bylos akmuo.

Ilgiausiai, net dvidešimt septynerius metus, Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone dirbo ir jai vadovavo P. Žadeikis. Nuo 1935 m. šiose pareigose pakeitęs kolegą ir bičiulį B. K. Balutį, diplomatas dirbo iki pat mirties. Jo vieton stojo J. Kajeckas, iki tol buvęs antras pasiuntinybės personalo narys, nuo 1940 m. ėjęs patarėjo pareigas. Likęs vienas J. Kajeckas netrukus iš Paryžiaus į Vašingtoną pasikvietė dr. S. A. Bačkį. J. Kajeckas vadovavo pasiuntinybei beveik dvidešimt metų, tiesa, dėl sveikatos problemų pareigas perdavė dr. S. A. Bačkiui kiek anksčiau, dvejus metus prieš mirtį. Dr. S. A. Bačkis kelerius metus iki J. Kajecko mirties ir kelerius metus po to pasiuntinybėje dirbo vienas. Tai buvo neišvengiama, nes tiesiog nebuvo asmens, kuris

galėtų atitikti JAV valdžios keliamus reikalavimus, būtų pripažįstamas ir užimtų laisvą vietą. Tuo metu JAV Valstybės departamentas dar nebuvo pakeitęs savo sprendimo ir nepripažino naujų LDT narių.

Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone padėtis pasidarė dar sudėtingesnė, padidėjo veiklos našta, kai mirė Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas S. Lozoraitis. Po jo mirties (1983 m. gruodžio 24 d.) šefo pareigas perėmė dr. S. A. Bačkis. Taip buvo laikomasi dar 1978 m. rugpjūčio 20 d. LDT šefo pasirašyto dokumento, pagal kurį dr. S. A. Bačkis nuo pastarosios datos paskiriamas LDT šefo pavaduotoju, o S. Lozoračio mirties atveju perima šefo pareigas²⁸. Tad nuo 1983 m. pabaigos į Lietuvos pasiuntinybę Vašingtone reikia žvelgti ir kaip į Lietuvos diplomatinės tarnybos centrą. LDT šefo sprendimas pasirinkti įpėdiniu dr. S. Bačkį turėjo kelis motyvus. Pirmiausia, nuo 1960-ųjų dirbdamas Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone dr. S. A. Bačkis jau buvo praleidęs čia beveik dvidešimt metų. Dar svarbiau, kad tai buvo Jungtinės Amerikos Valstijos, tai yra svarbiausias tarptautinės politikos taškas, kas buvo glaudžiai susiję tiek su Lietuvos laisvinimo byla, tiek su Lietuvos diplomatinės tarnybos likimu („Galiausiai, kaimynai latviai, gal ir dėl skirtingų motyvų, bet taip pat savo diplomatinės tarnybos vadovais skyrė pasiuntinius, rezidavusius Vašingtone (1963 m. – A. Spekke, o po jo mirties 1970 m. – A. Dinbergs)²⁹). Antra, dr. S. A. Bačkį ne tik gerai pažinojo svetimi, tai yra JAV Valstybės departamente, bet ir visad palankiai vertino išeiviją, kas taip pat buvo naudinga. Asmeninis santūrumas ir jo, kaip diplomato, neužgožiančios politinės simpatijos (krikdemas) palankiai priimtos politikuojančios lietuvių išeivijos. O tai buvo svarbu, nes lietuviai, įsikūrę anapus Atlanto prieš, per ar po Pirmojo pasaulinio karo, skyrėsi nuo ten atvykusių tautiečių po Antrojo pasaulinio („Mes, senosios kartos lietuviai – Amerikoje gimę ir auge, – pratę pra-

lieti ašarų, prakaito dėl lietuviybės, įkūrėme apie pusantro šimto parapijų. Pokario metais atvykę lietuviai labiau mėgo burtis į partijas. Atsirado daug pavydo, tarpusavio kivirčių³⁰). Lietuvių išeivių telkimas į partijas buvo svarbus veiksnys kovojant už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, nes su bendraminčių būriu ir su savos partijos vėliava galima lengviau leisti į tarptautinius vandenis, tai yra belstis į kitų šalių bendrapartiečių būstinių duris ar tiesiog kreiptis į įtakingą bendrapartietį Vakarų Europoje, kuris nors kiek galėtų padėti Lietuvos laisvės byloje. Lygiai taip pat buvo galima veikti ir Amerikoje. Lietuvių išeivių organizacijų atstovų kreipimasis pagalbos į kongreso narį dėl Lietuvos laisvės bylos buvo tarsi išėjimas „iš savojo“ rato dėl „savojo reikalo“, o kartu įstojimas į vietinę, amerikietišką, politikuojančią aplinką (ne paslaptis, vienas iš pagrindinių lietuvių organizacijų veiklos tikslų buvo lietuviybės išsaugojimas išeivijoje, tai skatino uždaramą, savęs izoliaciją). Tad lietuviai gana aktyviai varstė ir Baltųjų rūmų, ir JAV Valstybės departamento, ir įvairių kongreso narių kabinetų duris, tikėdamiesi palaikymo (ar net paveikti vienos iš didžiųjų valstybių užsienio politiką). Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovai dažniausiai lankėsi JAV Valstybės departamente, mat jiems tai pagal pareigas būtina ir privaloma, ten lydėdavo ir lietuvių delegacijas, kurios valstybinėse institucijose jausdavosi tvirčiau ir drąsiau, juk pagaliau jie – JAV piliečiai. Reikia pasakyti, kad lietuvių išeivijos organizacijų atstovai galėjo sau leisti drąsiai kreiptis ne tik į JAV institucijas, bet ir į kitų užsienio valstybių institucijas, be užuolankų „eiti tiesiai prie reikalo“³¹. Jų nekaustė baimė dėl niekur nedingusios grėsmės būti atšauktiems net ir JAV³², jiems nereikėjo LDT nariams būtino atsargumo ir apdairumo, ypač informacijos srityje. Pavyzdžiui, 1980 m. sandūroje įvairiuose lietuviškuose sluoksniuose buvo aktyviai kalbama apie Lietuvos diplomatinės tarnybos finansi-

nę būklę (Lietuvos generalinis konsulas Los Andžele V. Čekanauskas laiške LDT šefui S. Lozoraičiui rašė: „Kaip jau šių metų lietuviška veikla JAV rodo, LDT likimo klausimas pasidarė labai populiari tema...“³³). „Laisvės žiburių“ radijas transliavo telefoninį pokalbį su tuometiniu JAV Lietuvių bendruomenės Visuomeninių reikalų tarybos pirmininku Algimantu Gečiu, dalyvavusiu susitikime su ilgamečiu JAV Atstovų rūmų Užsienio reikalų komisijos pirmininku ir kongreso nariu Clementu Johnu Zablockiu. Iš transliacijos stenogramos: „Besišnekėdami su Kongresmenu Zablockiu patyrėme, kad yra bandoma Valst. Departamento ir Kongreso vadovų surasti lėšų Lietuvos Dipl. Tarnybai išlaikyti. [...] Kong. Zablockis atsiprašė, kad jis šiuo metu detalių negali atskleisti, tačiau sprendimas bus padarytas savaitės ar dviejų bėgyje.“³⁴ Esame tikri, jei radijo eterįje šia tema būtų kalbėjęs bet kuris Lietuvos diplomatinės tarnybos narys, nebūtų minima nė viena pavardė (peržvelgus vien 1961–1979 m. LDT šefo S. Lozoraičio pasakytas kalbas minint Vasario 16-ąją, per radiją ar paskelbtas lietuvių išeivijos spaudoje matyti, kad daugiau kaip 20 tekstų minimos tik didžiųjų valstybių lyderių pavardės ir A. Smetona, bet tik kaip Vasario 16-osios akto signataras, ir prieš mėnesį miręs P. Klimas, taip pagerbiant jo atminimą³⁵).

Ne paslaptis, kad per visą savo gyvavimo laikotarpį Lietuvos diplomatinė tarnyba, kaip struktūrinis vienetas, turėjo dvi dideles, glaudžiai susijusias vidaus problemas: personalas ir finansai. Užsiminėme, kad personalas priklausė nuo Dievo valios, nes diplomatai savo pareigas ėjo iki mirties, ir nuo „oficialaus pripažinimo“, „neoficialaus pripažinimo“ arba „nepripažinimo“, tai yra svetimų valstybių vedamos užsienio politikos Baltijos šalių atžvilgiu santykių su Sovietų Sąjunga fone. Antra problema, Lietuvos diplomatinės tarnybos finansiniai reikalai, niekada nebuvo labai geri ar bent leidžian-

tys „laisviau kvėpuoti“. Priešingai, nuolatinė „suveržto diržo“ būseną tarnyboje sukeldavo diplomatiškai audringas reakcijas į nepaskaičiuotą centą. Sausas pavyzdys: net ir „mirus kolegai, išlaidos už LDT vardu nupirktą vainiką buvo padalijamos po lygiai, iki smulkmenų“³⁶. Lietuvos diplomatinė tarnyba kelis dešimtmečius finansiškai laikėsi iš JAV bankuose esančio Lietuvos turto: valiutinių santaupų ir aukso atsargų³⁷. Reikia pabrėžti, kad, dar vykstant karui, tik Lietuvos pasiuntinybės JAV vadovui P. Žadeikiui pavyko padaryti tai, kas nepavyko kitiems jo kolegoms, pavyzdžiui, reziduojantiems Didžiojoje Britanijoje, Šveicarijoje ar Švedijoje; tų šalių bankuose taip pat buvo Lietuvos turto, kuris atiteko sovietams. Cituojant diplomatus – „kas pasisėkė Žadeikiui padaryti Washington, t. y. atšaldyti Lietuvos čia turimus resursus bent Pasiuntinybių išlaikymui“³⁸. Tačiau reikia nepamiršti, kad šis laimėjimas stipriai susijęs su ne kartą čia minima bendra JAV užsienio politika, jos pamatine ir nuo pat Lietuvos okupacijos pradžios demonstruota nuostata, taip pat su to laikotarpio bendra tarptautine padėtimi ir fronto pokyčiais. Tą įvertino ir patys diplomatai, pasak jų, vargu ar būtų pavykę „atšildyti“ lėšas kiek vėliau, tai yra „išėjus scenon sovietiškam faktoriui“³⁹. Priminsime, piniginis klausimas ir toliau, tai yra ir po „atšildymo“, priklausė nuo svetimųjų valios, nors buvo naudojamos savos valstybės lėšos. Kiekvienų metų pabaigoje Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovas parengdavo biudžeto sąmatą ateinančioms metams, pagal ją būdavo padalijama suma visiems LDT postams, veikiantiems ne tik JAV, bet ir kitose valstybėse. Dėl to Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone reikšmė tik padidėjo: „Jei LDŠ [Lietuvos diplomatinės tarnybos] šefas – A. P.-B.] laikomas LDT galva, tai vašingtoniškė pasiuntinybė vaidina LDT nugarkaulio vaidmenį.“⁴⁰ Parengtą sąmatą, kuri nė karto nebuvo atmesta, tvirtindavo JAV Valstybės departamentas. Taip „per Bal-

tijos valstybių „iššaldytų“ fondų kontrolę JAV Valstybės departamentas netiesiogiai vadovavo diplomatinį tarnybų veiklai, t. y. nors šios tarnybos naudojosi Baltijos valstybėms priklausančiomis lėšomis, nuo JAV valdžios institucijų sprendimo priklausė diplomatinį tarnybų likimas⁴¹.

Iki septintojo dešimtmečio pabaigos su abiem, tai yra personalo ir finansų, problemom diplomatai stengėsi tvarkyti patys, nesiafišuoti, į šiuos reikalus neįtraukti, kiek tai įmanoma, ir aktyvios politinės lietuvių bendruomenės. Tačiau dvi skaudžiausios Lietuvos diplomatinės tarnybos vidaus problemos prasiveržė apie 1980-uosius, kai Lietuvos diplomatų gretos jau smarkiai praretėjo, o fondai beveik išseko. Lietuvos diplomatinės tarnybos, tad ir Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone, finansinė situacija visad buvo „gyvas“ lietuvių išeivijos diskusijų objektas. „Atšaldyti fondai“ buvo traktuojami kaip „visų pinigai“. Vienos iš aktyviausių lietuvių išeivių organizacijų lyderis ir vadovas, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (toliau – VLIK) pirmininkas Mykolas Krupavičius yra tarstelėjęs, kad „yra mūsų pinigų ir Washingtone, bet jie yra užšaldyti“⁴², mat pagrindinis VLIK veiklos tikslas, nors primygtinai ir neafišuojamas, siekis tapti egziline vyriausybe; tai buvo siejama su finansais. Tačiau JAV politika ir šiuo klausimu nepakito per visus Lietuvos okupacijos metus: „J. A. V. pasiimtų globon svetim. sumų neperleis jokiai neteisėtai ar improvizacinei vyriausybei; ji tarsis dėl perleidimo tik su neabejotinai teisėta vyriausybe, jos pripažinta.“⁴³ VLIK ketino įsiterpti ir į diplomatinės tarnybos gretas siūlydamas savus žmones. Reikia pasakyti, kad išeivija čia turėjo daug iliuzijų, kurios prasilenkdavo su skaudžia realybe. Ne vienas įsivaizdavo, kad, pavyzdžiui, garbės konsulo pareigos yra gerai apmokamos⁴⁴. Tačiau iš tiesų užimti tokias pareigas galėjo tik toks kandidatas, kurio ne tik reputacija, visuomeninis statusas, ryšiai ir įtaka, bet ir finansinė

padėtis būtų stipri, stabili, galinti išlaikyti patį konsulatą, mokėti sekretoriui algą. Faktiškai buvo žiūrima ne į tai, ką Lietuvos diplomatinė tarnyba turėtų finansuoti, bet kad pats kandidatas išsilaikytų, taigi atvirkščiai. Maža to, taupumo sumetimais ne tik kituose LDT postuose, bet ir Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone diplomatų sekretorėmis dirbo žmonos: Mirga Žadeikienė, Ona Bačkienė. Žinoma, lietuvių išeivių organizacijos siūlėsi paremti diplomatus finansiškai, tačiau „išeivijos, ypač Amerikos piliečių, aukomis finansuojama pasiuntinybė atsidurtų lygiai toj pačioj kategorijoj, kaip ir AL Tarybos atstovybė Vašingtone“⁴⁵. Lietuvių diplomatų personalo ir finansų problemos išspręstos 1980 m., kai JAV Valstybės departamentas, kaip minėta, pagaliau leido priimti į *charge d'affaires* pareigas naują asmenį su sąlyga: jis turės tik Lietuvos Respublikos pilietybę. Tų metų pradžioje lietuvių ir latvių diplomatai, tarpininkaujant JAV Valstybės departamentui, susitarė dėl paskolos, kurią lietuviai grąžino latviams jau atkurtos nepriklausomybės metais⁴⁶.

Po karo įvairiose Vakarų Europos šalyse pasilikusių ar į kitus kraštus išvykusių lietuvių nebuvo tiek daug kaip JAV, ypač tada, kai jos institucijos „pravėrė duris“ Vakarų Europoje deportuotųjų asmenų stovyklose besiglaudžiantiems pabėgėliams. Tad 1948–1951 m. ne po vieną, o dešimtimis ir šimtais į JAV atvykusiems lietuviams reikėjo padėti. Tinkamai sutvarkyti dokumentus, kitus formalumus ar tiesiog susikalbėti su amerikiečių pareigūnais atvykėliams gelbėdavo ne tik lietuvių organizacijų atstovai, bet ir Lietuvos konsulai. Didžiausias krūvis tekdavo ne pasiuntinybei Vašingtone, o Lietuvos konsulatams Čikagoje ir Niujorke. Smarkiai padidėjęs lietuvių skaičius anapus Atlanto metams bėgant išsikristalizavo į įvairius sambūrius, t. y. organizacijas, partijas, draugijas, bendruomenes. Lietuvių išeiviai aktyviai rengdavo ir dalyvaudavo renginiuose,

kviesdavo garbių svečių ir diplomatų. Tačiau ne visada pasiuntinybės vadovai ir kolegos konsulai galėjo teigiamai atsakyti į gausius vietos lietuvių kvietimus, pirmiausia dėl finansinės padėties, dėl sveikatos ir didelio geografinio lauko. Žinoma, didžiausia šventė ir didysis lietuvių organizacijų sujudimas vykdavo minint Vasario 16-ąją. Renginys buvo laikomas puikiai nusisekusiu, jei dalyvaudavo Lietuvos pasiuntinys ar konsulas ir vietinės, tai yra amerikiečių, valdžios atstovas. Iš pasiuntinybėje Vašingtone dirbusių diplomatų aktyviausiai tarp lietuvių išeivių veikė J. Kajeckas, kuris renginiuose sakytas kalbas vėliau siųsdavo lietuvių išeivijos spaudai. Amerikiečių publikai skaitytų paskaitų tekstus diplomatas skelbė pavieniuose leidiniuose „The Story of Captive Lithuania“ 1964 ir 1969 m.⁴⁷ Vasario 16-osios proga buvo rengiami minėjimai ir Lietuvos pasiuntinybėje Vašingtone, bet lietuvių gausa nusileisdavo panašiams lietuvių organizacijų renginiams kituose JAV miestuose. Tiesiog Vašingtono lietuvių bendruomenė nebuvo tokia didelė kaip kitos, nes čia sostinė, čia „baltų kalniečių“ miestas, o ne, pavyzdžiui, darbininkiška Čikaga, kur iš pradžių kokį nors darbą rasdavo ir atvykėlis lietuvis inteligentas. Kad neatrodytų, jog LDT nariai, tad ir Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone savo ryšius su tautiečiais, lietuvių išeivija apribojo iki kasmetinių Vasario 16-osios renginių, paminėsime dar kelis faktus.

Pasiuntinybė Vašingtone, kaip ir kiti LDT postai, buvo politiniame pasaulio žemėlapyje neegzistuojančios valstybės institucija, kuri, nors ir su tam tikrom išlygom, bet tarptautiniu lygiu buvo pripažįstama ir tai buvo valstybinės reikšmės vertybė, reikalaujanti atsargumo ir ypatingos diplomatijos. Nepaisant ypatingo statuso, vis dėlto Lietuvos pasiuntinybė ieškojo kitų būdų aktyviau ir efektyviau veikti, žinoma, sau neleisdama peržengti veikimo ribų. Pakanka paminėti Lietuvos prezidento A. Smetonos atvykimo į

JAV sąlygas – neužiimti jokia politine veikla⁴⁸ (Jungtinės Amerikos Valstijos, norėdamos išsaugoti neutralumą ir nekomplikuoti tarptautinių santykių, iš viso nepritarė bet kurios okupuotos šalies egzilinės vyriausybės sudarymui savo teritorijoje). Tad diplomatai Vašingtone, kaip ir jų kolegos senajame žemyne⁴⁹, svarstė suteikti kitokią, ne politinę, tarptautinę paramą ir pagalbą. Vienas iš sprendimų: įkurti biurą ar komitetą, tai yra veikti panašiai, kaip darė lietuviai dar Pirmojo pasaulinio karo metais Šveicarijoje: įsteigė biurą, plėtojo viešą veiklą sulaukdami simpatijų ir paramos⁵⁰. Grįžkime prie LDT: diplomatai puikiai suvokė, kad įmanomas nejuridinis, neformalus vienetas, kuris pats savaime gali egzistuoti laisvoje žemėje; „tokia vieta galėjo būti tik Amerika, kur, be to, ir didžiausia mūsų tautos dalis“⁵¹. Tad ir pasiuntinys P. Žadeikis apie, jo žodžiais tariant, „vieningą kepurę“, kuri vienytų bendraminčius kovojant už Lietuvos laisvę, kalbėjo nuo pat Lietuvos okupacijos pradžios. Pavyzdžiui, diplomatas pritarė idėjai burti bendraminčius aplink prezidentą A. Smetoną, atvykusį į Valstijas, palaikė prof. Kazimiero Pakšto kuriamą Lietuvos laisvės komitetą ir informavo JAV Valstybės departamentą. Tačiau liūdna patirtis parodė: sukurti kokį nors visuomeninį darinį, kuris būtų didelis pagalbininkas diplomatams, buvo sunkiai įgyvendinama misija, nes gerosios užmačios pasiklysdavo tarp vietos lietuvių partinių ginčų, skaičiavimų ir išskaičiavimų⁵². Vėliau P. Žadeikis „apie senojo ir naujojo mūsų išeivijos sudariusias naujas vadovybes, ėmusias vadintis abstrakčiu veiksmų vardu, kartais pamurmėdavo, kad joms reiktų įsitaisyti kepurę“⁵³ (ta mintis nepalikdavo ramybėje ir kitų diplomato kolegų. Pavyzdžiui, 1967 m. rudenį generalinis konsulas dr. Petras Daužvardis svarstė: „Ar nereikėtų sudaryti grupę žmonių, be jokio organizacinio vardo, apie konsulatą, ir sutarti rinktis kas antrą savaitę pasitarimams, apsvaistymams politinės si-

tuacijos, sakytume savotiško „sąžinės-nervų centro“ sudarymo“. Tačiau šio plano niekad neįgyvendino. Pats faktas tik parodo, kad jis nebuvo laimingas esama padėtimi, ieškojo sprendimo⁵⁴).

„Vieninga kepurė“ ar vienas centras buvo reikalingas diplomatams, kad galėtų turėti daugiau nei du darbuotojus, pirmiausia informacijos srityje. Ir kalba eitų ne vien apie pagalbinį, techninį personalą, bet ir apie intelektualų sambūrį, kuris generuotų idėjas ir padėtų jas įgyvendinti. Kai kolega latvių pasiuntinys Vašingtone Alfreds Bilmanis per šešerius metus (1942–1948 m.) išleido net 9 knygas anglų kalba, nuolat rašė į amerikiečių spaudą, „JAV VD tuo nesidžiaugė; po A. Bilmano Latvijos pasiuntinybė tapo „santūri ir taktiška“⁵⁵. Regis, lietuviai elgėsi kiek santūriau ir tyliau, nors „nuo 1940 m. iki 1957 m. pasiuntinybė labai stengėsi, kad būtų gerai atliekamas informacinis darbas svetimuosius supažindinant su Lietuvos laisvės byla ir Lietuvos padėtimi pirmosios sovietų okupacijos, vokiečių okupacijos ir po 1944 m., t. y. antrosios sovietų okupacijos metais. Tuo reikalu pasiuntinybė leido leidinį „The Lithuania Situation“⁵⁶.

Būtina paminėti ir tai, kad nuo 1951 m. simbolinės vasario 16 d. radijo stotis „Amerikos balsas“ pradėjo transliuoti laidas lietuvių kalba. Prie programų, kurių turinys buvo griežtai reglamentuojamas⁵⁷, rengimo prisidėjo ir Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone. Pasakysime, kad taip diplomatai turėdavo dirbti ir su buvusiais kolegomis: „Amerikos balse“ dirbo minėtasis rašytojas A. Vaičiulaitis, teisininkas, buvęs Lietuvos generalinio konsulato Niujorke sekretorius Konstantinas Jurgėla (kitas kolega pulk. K. Škirpa dirbo gretimais, Kongreso bibliotekoje, kurioje taip pat plušėjo nemenkas lietuvių intelektualų būrelis: buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras teisininkas Domas Krivickas, prof. Vaclovas Biržiška, prof. K. Pakštas, rašytojas Alfonsas Nyka-Nyliūnas, poetas Jonas Aistis,

tautosakininkas Jonas Balys, Elena Bradūnaitė-Aglinskienė, Joana Abramikaitė-Vaičiulaitienė, Rūta Krivickaitė-Penkiūnienė).

Pasakodamas apie Lietuvos diplomatinę tarnybą dr. S. Bačkis jos veiklą apibrėžė rūpinimusi, kad „Lietuvos laisvės byla būtų gyva ir kad Vakarų pasaulis nepripažintų prievartinės Lietuvos inkorporacijos į Sovietų Sąjungą“⁵⁸. Išsamesnė šio pasakojimo analizė rodo, kad diplomatas, atskirai aprašydamas kiekvieną pasiuntinybę ir konsulatą, dažniausiai vartojo kelis „raktinius“ žodžius: „studijų rašymas“ (pasiuntinybių ir konsulatų rengiami leidiniai, vertimai, straipsniai, biuleteniai, knygos, brošiūros, žinynai), „reprezentacinis darbas“ (progrinių kalbų sakymas per renginius, radiją, taip pat sveikinimai raštu ar žodžiu, prakalbos, priėmimų rengimas, dalyvavimas priėmimuose, iškilmėse) ir „informacinis darbas“ (svetimšaliams teikiama informacinė medžiaga pirmiausia apie Lietuvą, informacija apie kitus kraštus, esančius sovietų įtakos zonoje (kaip Lenkija, Vengrija, Čekoslovakija), kita informacinė literatūra). Visa tai buvo daroma paraleliai rašant memorandumus, notas, demaršus, nes rezidavusieji Vašingtone, kaip lietuvių diplomatai Londone ir Paryžiuje, nuolat siųsdavo notas atitinkamai JAV, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos užsienio reikalų ministro pareigas einantiems asmenims, kurie netrukus turėdavo dalyvauti didžiosiose konferencijose kartu su Sovietų Sąjunga. Iš pirmo žvilgsnio tai buvo lyg diplomatiškas lietuvių tapštelėjimas svetimiešiams per petį, priminimas apie save, tai yra visą tautą, jos likimą, jos kaip įkalintosios padėtį. Tačiau ši nuolatinė ir nuoseklų Lietuvos diplomatų darbą šiandien galime pavadinti „geležinės uždangos“ ardymu, lėtu, po smiltelę (kas sakė, kad kalėjimo sieną reikia griauti tik iš vidaus), o svarbiausia – daryti tyliai (anot dr. S. A. Bačkio: „Ta proga pažymiu, kad Valstybės departamentas nemėgo, kad diplomatijos atstovai darytų kokius as-

meniškus demaršus pas parlamentarus. Baltų diplomatiniai atstovai tai gerai žinojo⁵⁹). Taip ir be didesnės lietuvių diplomatų veiklos analizės matyti, kad jie negalėjo veikti taip, kaip jų kolegos, laisvų kraštų diplomatai, negalėjo vykdyti viešos diplomatijos, kuri keitė iki tol buvusią tradicinę⁶⁰.

Lietuviškoje istoriografijoje galima užtikti teigimą, kad LDT institucinė informacinė akcija „palaikyti „Lietuvos laisvės bylą“ gyvai nebuvo intensyvi“⁶¹. Tačiau archyviniai pasiuntinybės klodai rodo, kad, palaikydami ryšius su įvairiausiais asmenimis (svetimais ir savais, nuo oficialių iki privačių), diplomatai buvo „sumezgę“ neafišuojamų ryšių tinklą. Turima informacija jie dalydavosi su kolegomis latviais ir estais, su kitų šalių diplomatais, JAV Valstybės departamentu ir lietuviais išeiviais. Vienas pavyzdžių – „Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“. Vakarų, tad ir „Amerikos balso“ lietuvišką eterį, šis Lietuvos pagrindyje leistas leidinys pasiekdavo per diplomatus, pirmiausia per JAV ambasadą Maskvoje⁶². Kronikos leidimo faktas reiškė, kad lietuvių rezistencija gyva ir palaiko Lietuvos laisvės bylą aktualią, gyvą⁶³, kas neabejotinai stiprino ir Lietuvos diplomatų pozicijas. Žinias iš Lietuvos pasiuntinybės gaudavo visos didesnės lietuvių organizacijos, jų vadovybės, taip pat lietuvių išeivijos spaudos redakcijos, būdavo reaguojama į kritiką. Vienas pavyzdžių: ar dėl permainų LDT šefo poste, kai mirusį S. Lozoraitį pakeitė įpėdinis dr. S. Bačkis, o gal dėl S. Lozoraičio (jaunesniojo) persikėlimo iš Romos į Vašingtoną, bet pastarojo atvykimo išvakarėse lietuviškoje spaudoje pasirodė straipsnis „Dešimtmečiai be pėdsakų“⁶⁴. „B. Z.“ slapyvardžiu pasirašęs asmuo su nuoskauda rašė: „Suskatau ieškoti lietuviškų pasiuntinybių ženklų. Kur tau. Sako už 40 milijonų aukso JAV-se buvo. Ekscelencijos ten darbavosi. Ir pavalgyti buvo, ir pro langus pasvajoti, ir nusižiovauti laiko netrūko. Nereikėjo juk ankstų rytą pėstute į dulkiną fabriką minti ar vėl vakarą skau-

dančius sąnarius namo partemti.“⁶⁵ Teksto autorius apgailestavo, kad nesutvarkyti archyviniais dokumentais virtę diplomatiniai raštai, kuriuos būtų galima išleisti keliais „Codex diplomaticus Lituaniae“ tomiais, palikti kaip vertingą medžiagą ateities kartoms: „Reikšminga tai būtų atrama kovojančiai tautai, vertai pasididžiuoti galėtų „šefai“, kad be tuščių ambicijų, saloninės veiklos, saldžių ir karčių pamokslavimų ši bei tą palieka Lietuvos ateiviai.“⁶⁶ Į šią kritiką beveik entuziastingai reagavo naujasis Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone narys ir patarėjas S. Lozoraitis (jaunesnysis). „Tėviškės žiburių“ redaktoriui, kunigui dr. Pr. Gaidai jis rašė: „Man buvo labai įdomu patikrinti Vašingtono pasiuntinybės archyvus, kad nustačius ar tikrai taip yra, kaip straipsnio autorius tvirtina. Jis pats, berods, iš mano kolegų informacijų neprasė. Dabar galiu Tamstai ir visiems skaitytojams pažymėti, kad nuo pat pirmos pasiuntinybės Vašingtone įsteigimo dienos iki dabar įvairioms įstaigoms, institucijoms ir pavieniams asmenims buvo teikiama informacija literatūra ir visokeriopa medžiaga apie viską, kas liečia Lietuvą, jos kultūrą, jos gyvenimą. [...] Tokių bylų suradau ne šimtus, o tūkstančius. Panašų darbą atlieka ir kiti mūsų diplomatiniai bei konsuliniai postai. [...] Taigi pėdsakai paliko, jų daug ir jie gilūs. Tik jų reikia paieškoti.“⁶⁷ Laiško pabaigoje S. Lozoraitis prašė, „jei kur nors konstatuojama, kad medžiagos apie Lietuvą nėra, tai geriausia apie šį faktą tuojau pranešti artimiausiam mūsų postui, kuris ją parūpins. O kartais būtų dar geriau, jei ir pats asmuo neradęs medžiagos apie Lietuvą ją pasirūpintų. Yra buvę gražių pavyzdžių, kai vietinė kolonija yra nupirkusi knygų ar net enciklopediją artimiausiam universitetui“⁶⁸. Redakcija diplomato laišką išspausdino⁶⁹. Šiandien jau Lietuvoje saugomas pasiuntinybės archyvas patvirtina, kad penkiuose jo aprašuose saugoma daugiau nei trys tūkstančiai bylų. Chronologiškai aktualų (1940–1990 m.) antrą aprašą sudaro 1382

bylos. Jo turinys liudija tūkstančius Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vardu parašytų ir gautų tekstų lietuvių, anglų, prancūzų kalbomis (daugiau nei 8500 saugomų vienetų). Vien atskirai sudėtų siųstų raštų nuorašai apima daugiau nei šimtą bylų (58 910 saugomų vienetų). Reikia pabrėžti nuolatinę korespondenciją ne tik su svetimaisiais, bet ir su Lietuvos diplomatinės tarnybos kolegomis. Įvairūs dokumentai ir korespondencija iš Berno, Buenos Airių, Londono, Montevidejaus, Paryžiaus, Rio de Žaneiro, Vatikano, San Paulo ar Toronto, taip pat iš „vietinių“ Čikagos, Los Andželo, Niujorko sugulė į atskiras bylas (daugiau nei 5500 saugomų vienetų). Diplomatai, laikydamiesi senųjų užsienio reikalų ministerijos organizacinio darbo taisyklių, skrupulingai tvarkydavo dokumentus, atsakinėdavo į kiekvieną privatų laišką, kurių, ypač krašto išsilaisvinimo išvakarėse, atėjo labai daug. Tai buvo tyli, neafišuojama veikla. Po kelerių metų į klausimą: „Kokios buvo diplomatinio darbo sąlygos?“ jau Lietuvos ambasadoriumi Jungtinėse Amerikos Valstijose tapęs S. Lozoraitis (jaunesnysis) atsakė: „Būti Lietuvos diplomatu buvo nepaprastai sunku. Niekas juk netikėjo, kad Lietuva bus laisva. Mažai kas padėdavo, mažai kas paspausdavo ranką ir nusišypsodavo. Vienas kitas lietuvis turbūt irgi abejodavo Diplomatinės tarnybos akcijos tikslingumu. Juk ne apie visus žygius buvo galima kalbėti ir rašyti spaudoje. Aš labai gerbiu savo kolegas, kurie išlaikė ilgų metų sunkų psichologinį spaudimą ir nepalūžo.“⁷⁰

Keli paminėti epizodai iš šaltojo karo metais veikusios Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone istorijos negali visapusiškai atspindėti tikrojo jos veiklos masto. Tačiau ir jie leidžia daryti mažiausiai dvi išvadas.

Pirma, nuolat čia minima JAV pozicija (ypač sprendžiant personalo ir finansų klausimus), jos požiūris į LDT, tad ir į pasiuntinybę Vašingtone reiškia „šešėlinę subordinaciją“, perėjimą nuo nepriklausomybės metais

buvusių tarpvalstybinių, dvišalių santykių prie neeilinių aplinkybių sukeltos sąlyginės priklausomybės. Antra, jausdama nuolatinį pavojų dėl savo egzistencijos ir todėl tyliai veikdama, negalėdama žengti koja kojon su tarptautinės diplomatijos pokyčiais (nuo tradicinės prie viešosios diplomatijos) Lietuvos pasiuntinybė „mezgė“ nematomų ryšių tinklą informacijos ir susižinojimo srityje. Taip Vašingtone reziduojančio diplomatinio korpuso sąrašuose paprastai buvusios viena ar dvi lietuviškos pavardės gebėjo išsaugoti Lietuvos Respublikos tęstinumą, būti pripažinti ir, išlikdami ištikimi duotai priesaikai, tyliai dirbti.

Nuorodos

- 1 Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba (1940 06 15–1990 03 11)*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 1999.
- 2 Bačkis Stasys Antanas. *JAV de jure Lietuvos pripažinimo 50 metų sukaktis, Aidai*, 1972, rugsėjis, nr. 6 (252–266), p. 265–279.
- 3 Vasiliauskiene Aldona. *Stasio Antano Bačkio gyvenimo ir veiklos bruožai*, Vilnius: Lietuvos Katalikų Mokslų akademija, 1996.
- 4 Streikus Arūnas. *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- 5 Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 11.
- 6 Jonušauskas Laurynas. *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.
- 7 Eidintas Alfonsas. *Lietuvos ambasados rūmų Washington, D. C. istorija*, Washington: A. Eidintas, 1996.
- 8 Applewhite E. J. *Washington Itself – An Informal Guide to the Capital of the United States*, New York, 1989.
- 9 Jonušauskas Laurynas, Kleiza Vaclovas. *Lietuvos konsulatas Čikagoje 1924–2004 metais dokumentuose ir nuotraukose*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.

- ¹⁰ Banionis Juozas. *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.
- ¹¹ Banionis Juozas. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.
- ¹² Skirius Juozas. *Amerikos Lietuvių Tarybos veikla 1945–1948 metais: Išeivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėmimo*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2001.
- ¹³ Skirius Juozas. *Julius J. Bielskis (1891–1976): gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
- ¹⁴ To paties. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): tėvynei paaukotas gyvenimas*, Vilnius: Vaga, 2001.
- ¹⁵ Kraujelis Ramojus. *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- ¹⁶ Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*, Vilnius: Versus aureus, 2012.
- ¹⁷ Banionis Juozas. Lietuvių politinių organizacijų bendradarbiavimas su Lietuvos diplomatine tarnyba, keliant Lietuvos laisvės bylą 1960–1990 m., *Lietuvių diplomacija išeivijoje, 1940–1991: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Versus aureus, 2007; Gureckas Algimantas. *Vašingtono politika ir pažiūros Lietuvos laisvės reikalu, Akiračiai*, 1972, vasaris, nr. 2 (36), p. 1, 12–13; Skirius Juozas. Pulkininkas leitenantas Povilas Žadeikis, *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai*, Vilnius: Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija, 2008, p. 46–53; Taip ginamos Lietuvos atstovybės: VLIK ir LDT, *Akiračiai*, 1969, rugsėjis, nr. 8 (12), p. 3.
- ¹⁸ *Lietuvių diplomacija išeivijoje, 1940–1991: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Versus aureus, 2007; *Lietuvos diplomacija XX amžiuje – Lietuvos diplomatinės tarnybos 80-mečiui ir Lietuvos užsienio reikalų ministro Stasio Lozoraičio vyresniojo 100-osioms gimimo* metinėms skirtos tarptautinės konferencijos pranešimai, Vilnius: Vaga, 1999; Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- ¹⁹ *Anicetas Simutis – 60 metų Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007; *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis (1929–2007)*, Kaunas: Artuma, 2008; Pokalbis su Vaclovu Sidzikausku, *Aidai*, 1973, spalio, nr. 8 (263–277), p. 345–350; Sidzikauskas V. *Lietuvos diplomatinės tarnybos parašėte*, Vilnius: Vaga, 1994; Turauskas Eduardas. *Lietuvos nepriklausomybės netenkančias*, Kaunas: Šviesa, 1990.
- ²⁰ *Antano Smetonos korespondencija 1940–1944*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 1999; Dambrava Vytautas Antanas. *Kelyje į Laisvę*, Vilnius: Du Ka, 1995; to paties. *Vakar, šiandien, visuomet*, Vilnius: Du Ka, 2000; Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatų korespondencija (1940–1945); VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje: Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
- ²¹ Dambrava Vytautas Antanas. *Vakar, šiandien, visuomet*, p. 73.
- ²² Skirius Juozas, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas...*, p. 300.
- ²³ B. Balučio laiškas A. Smetonai, 1941 m. gegužės 10 d., *Antano Smetonos korespondencija...*, p. 42.
- ²⁴ Kraujelis Ramojus. *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos...*, p. 188–193.
- ²⁵ Lozoraitis Kazys. Žvilgsnis į vilties diplomatinę egzilyje, *Lietuvių diplomacija išeivijoje, 1940–1991: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 9.
- ²⁶ Teksto autorės interviu su diplomatu, LR ambasadoriumi ypatingiems pavedimams Rimantu Morkvėnu, 2013 m. vasario 15 d., Kaunas.
- ²⁷ P. Žadeikio laiškas A. Smetonai, 1942 m. rugpjūčio 10 d., *Antano Smetonos korespondencija...*, p. 522.
- ²⁸ LDT šefo S. Lozoraičio raštas Lietuvos įgaliotajam ministrui Vašingtone S. A. Bačkiui, 1978 m. rugpjūčio 20 d., LCVA, f. 668, ap. 1, b. 16, l. 3.

- ²⁹ Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 173.
- ³⁰ Norime būti šalia, *Širdis – Lietuva: Vytautas Antanas Dambrava diplomatinėje tarnyboje*, Kaunas: Sapnų sala, 2000, p. 262.
- ³¹ Pavyzdys: VLIK primininkas dr. Antanas Trimakas, susitikęs su Urugvajaus užsienio reikalų ministru, atvirai klausė apie lietuvių egzilinės vyriausybės galimybes. Tačiau jam buvo atsakyta: „Šiuo metu sunku būtų tikėtis ką laimėti ir gal tiksliau būtų ruošti dirvą tam eventualumui propagandos keliu, nuolat informuojant pasaulį apie realią padėtį komunistų pavergtuose kraštuose.“ Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 259.
- ³² Kraujelis Ramojus. *Lietuva Vakarų politikoje...*, p. 96.
- ³³ Lietuvos generalinio konsulo Los Andžele V. Čekanausko laiškas LDT šefui S. Lozoraičiui, 1978 m. rugpjūčio 14 d., LCVA, f. 668, ap. 1, b. 16, l. 1.
- ³⁴ A. Simučio konfidenciali *pro memoria* ir priedas (stenograma „1980. II. 17 per „Laisvės Žiburių“ radijo programą transliavo telefoninį pasikalbėjimą su R. Gečiu“), juodraštis, VDU, LII, f. 34, A. Simučio archyvas.
- ³⁵ Petraitytė Asta. S. Lozoraičio kalbos, pasakytos Vasario 16-osios proga, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2007, nr. 4, p. 81–102.
- ³⁶ Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 154.
- ³⁷ Jonušauskas Laurynas. Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos..., p. 251–252.
- ³⁸ B. Balučio laiškas A. Smetonai, 1941 m. liepos 5 d., A. Smetonos korespondencija..., p. 49.
- ³⁹ B. Balučio laiškas A. Smetonai, 1941 m. lapkričio 27 d., *ten pat*, p. 53.
- ⁴⁰ Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės...*, p. 318.
- ⁴¹ Kraujelis Ramojus. *Lietuva Vakarų politikoje...*, p. 201–202.
- ⁴² Lietuvių fondas. Lietuvių fondo pirmasis dvidešimtmetis 1962–1982, kn. 1, Chicago: Lietuvių fondas, 1983, p. 31.
- ⁴³ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone vadovo P. Žadeikio laiškas Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto vadovui S. Girdvainiui, 1941 m. gegužės 16 d., LCVA, f. 668, S. Lozoraičio archyvas; yra žinoma, kad pulk. K. Škirpa mėgino kelti vyriausybės, tiesa, ne egzilinės, o Laikinosios, paskelbtos 1941 m. birželį Kaune, klausimą JAV Valstybės departamente. Tačiau tam irgi nebuvo pritarta. Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 10–11.
- ⁴⁴ „Pavyzdžiui, po 1950-ųjų iškilus Lietuvos garbės konsulo klausimui Venesueloje, „aktyvesni Venesuelos lietuviai įsivaizdavo, kad garbės konsulo vieta bus apmokama, todėl atsirado daug kandidatų ir konkurencija buvo didelė. [...] Sėkmingai pasibaigusiu garbės konsulo paskyrimo pavyzdžiu gali būti Stasio Siručio pripažinimas oficialiu Lietuvos garbės konsulu Bogotoje (Kolumbijoje).“ Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 131–132.
- ⁴⁵ Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės...*, p. 320.
- ⁴⁶ Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 41.
- ⁴⁷ *Ten pat*, p. 35–36.
- ⁴⁸ A. Smetonos laiškas S. Lozoraičiui, 1943 m. kovo 12 d., A. Smetonos korespondencija..., p. 166.
- ⁴⁹ Po 1940 m. rugsėjo 25 d. vykusių LDT narių pasitarimų įkurtas Lietuvos tautinis komitetas. Plačiau apie tai Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 63–88.
- ⁵⁰ S. Lozoraičio laiškas Lietuvos Ministeriui Vašingtone P. Žadeikiui, 1941 m. vasario 28 d., VDU, LII, f. 11, ap. 7, b. 344, l. 1–2.
- ⁵¹ B. Balučio laiškas A. Smetonai, 1941 m. liepos 5 d., *Antano Smetonos korespondencija...*, p. 47.
- ⁵² Petraitytė-Briedienė Asta. *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas...*, p. 71.
- ⁵³ Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės...*, p. 263–264.
- ⁵⁴ V. Adamkaus dienoraštis, VDU, LII, f. 32, V. Adamkaus archyvas, p. 58.
- ⁵⁵ Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės...*, p. 321.
- ⁵⁶ Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 34.
- ⁵⁷ Teksto autorės interviu su ilgamečio „Amerikos balso“ darbuotojo Romo Kasparo naš-

le Nerija Kaspariene, 2013 m. rugsėjo 24 d., Vilnius.

⁵⁸ Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 8–9.

⁵⁹ *Ten pat*, p. 41.

⁶⁰ Dambrava Vytautas Antanas. *Vakar, šiandien, rytoj...*, p. 261–327, 351–360.

⁶¹ Rastenis Vincas. *Tarp kairės ir dešinės...*, p. 321.

⁶² Venskus Adolfas. *Gyvenimui aš dėkingas už viską*, Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 86.

⁶³ Bačkis Stasys Antanas. *Lietuvos diplomatinė tarnyba...*, p. 39.

⁶⁴ B. Z. Dešimtmečiai be pėdsakų, *Tėviškės žiburiai*, 1984, birž. 14, nr. 24 (1791), p. 2.

⁶⁵ *Ten pat*.

⁶⁶ *Ten pat*.

⁶⁷ Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėjo S. Lozoraičio (jaunesniojo) laiško „Tėviškės žiburių“ redaktoriui kunigui dr. P. Gaidai nuorašas, 1984 m. liepos 7 d., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 36, l. 94.

⁶⁸ *Ten pat*.

⁶⁹ S. Lozoraičio jn., pasiuntinybės patarėjo laiškas „Diplomatijos darbai“, *Tėviškės žiburiai*, 1984, liepos 24, nr. 30 (1797), p. 11.

⁷⁰ Landsbergis Vytautas. *Pusbrolis Motiejus: knyga apie Stasį Lozoraitį iš jo laiškų ir pasiųsakymų*, Vilnius: Vaga, 2002, p. 273.

Asta PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ

SILENT KNIGHTS OF THEIR PLEDGE: SOME REMARKS ABOUT THE LITHUANIAN LEGATION IN WASHINGTON DURING THE COLD WAR

In the history of Lithuanian diplomacy, the Lithuanian diplomatic post in Washington, D.C. is quite special. As a mission, later a legation and an embassy, it began existence in 1922. During the years of Lithuania's foreign occupation it was unconditionally recognized by the United States of America as a consequence of the fact that the latter steadfastly refused to recognize the occupation (annexation) of Lithuania by the Soviet Union. Faithfully keeping their pledge Povilas Žadeikis and Juozas Kajeckas did not leave their posts and continued to work in the legation until their death. Later Washington saw the arrival of Dr. Stasys Antanas Bačkis from France and of Stasys Lozoraitis, Jr., from Italy. The latter was the last chief of the Lithuanian Legation in Washington and the first ambassador of the Republic of Lithuania in Washington. From late 1983 onwards the Lithuanian mission in Washington functioned as the center of the Lithuanian Diplomatic Service, since after the death of Stasys Lozoraitis, Sr., the duties of chief were assumed by Dr. S. A. Bačkis.

Throughout its existence the Lithuanian Diplomatic Service wrestled with two major internal problems: personnel and finances; these became especially acute starting with the early 1980s. Keys to solving both problems lay with the U. S. State Department. Its consent and agreed-upon assistance allowed the Service to contract new members and to secure needed financial resources. To this end the State Department was often visited by officials of the Lithuanian Mission and leaders of U. S. Lithuanian Community organizations. Seeking to make use of an active diaspora Lithuanian community, Lithuanian diplomats thought about creating a new social entity that would help them in receiving and spreading information about Lithuania for the purpose of advancing the cause of Lithuanian freedom. The diplomats' public speeches; giving interviews to the press; and, in general, gathering and transmitting information constituted the main activities of the Lithuanian mission in Washington.

Aurelija TAMOŠIŪNAITĖ

Raštingumo link: keli sociolingvistiniai XX a. pradžios lietuvių išeivių portretai

XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje pagausėjusi lietuvių emigracija į Šiaurės ir Pietų Ameriką pakeitė lietuvių valstiečio komunikacinius įpročius ir santykį su kalba: iki tol žodinės kultūros apsupty gyvenusiam lietuviui itin svarbūs pasidaro rašymo ir skaitymo gebėjimai, leidžiantys išlaikyti ryšius su artimaisiais gimtinėje ar emigracijoje. Laiškų rašymo kultūros paplitimas ir raštingumo augimas, ypač XIX ir XX amžių sandūroje, neretai suvokiami kaip vienas kitą papildę ir veikę procesai, pvz., David Vincent¹, kaip vieną iš pagrindinių veiksnių raštingumui plisti, nurodo Pasaulinės pašto sąjungos įkūrimą, leidusį laiškų rašymo kultūrai tapti visuotiniu reiškiniu. Neatsitiktinai ir lietuvių valstiečio kultūroje laiškų rašymas labiau paplinta XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje². Suaktyvėjusį laiškų rašymą rodo, viena vertus, folklorinė šio laikotarpio medžiaga (t. y. dažnas laiško/gromatos vaizdinys)³, antra vertus, XIX amžiaus pabaigoje pasirodę ir išpopuliarėję (ypač išeivijoje) lietuviškų laiškų rašymo vadovai.

XX amžiaus pradžios lietuvių emigrantų (ar į emigraciją) rašytų laiškų analizė įgalina tyrėjus iš arčiau pažvelgti į iki šiol mažai

tirtas ar aptartas kasdienio lietuviško raštingumo (angl. *vernacular everyday literacy*) patirtis. Žemesnio socialinio sluoksnio lietuvių epistolinis palikimas iki šiol nesulaukė didesnio tyrėjų dėmesio⁴. Tačiau istorikų sociolingvistų ar kultūros istorikų tyrimai⁵ rodo, jog mažai raštingų autorių kalbos duomenys gali papildyti rašomosios kalbos istoriją naujais duomenimis, t. y. atskleisti skirtingų rašomosios kalbos registrų ir variantų raidą, jos santykį su raštingumu.

Šiuo straipsniu siekiama pateikti trijų lietuvių išeivių sociolingvistinius portretus. Pagrindinis straipsnio tikslas – aptarti XX amžiaus pirmojoje pusėje rašiusių lietuvių išeivių rašybos ir raštingumo santykį, t. y. pabandyti apibrėžti išeivių kasdienio raštingumo patirtis ir raidą. Straipsnyje rašybos aspektu analizuojami trijų išeivių – Prano Zykaus, Pranciškonos ir Juozapo Terbokų bei Igno Kupšio – penki laišškai⁶.

Lietuviškų laiškų rašymo kultūra ir emigracija

Laiško rašymas valstietiškoje lietuvių kultūroje gimė *sakytinės* ir *rašomosios* kul-

tūrų sankirtoje, jis visų pirma iškilo kaip kolektyvinė patirtis⁷. Per kolektyvinę patirtį atsiranda *laiško diktavimo* praktika, tiesioginis ryšys su raštu pirmiausia užmezgamas per sakinę formą, t. y. laiškai diktuojami, pasakojami kiek labiau ranką išlavinusiam kaimo šviesuoliui, kaimynui ar šeimos nariui⁸. Diktavimo, arba sakinės kalbos, įtaka lemia laiškų kompozicijos rituališkumą, kurį rodo pasikartojančių laiško pasisveikinimo, atsisveikinimo formulių vartoseną, plg. toliau analizuojamų autorių – Igno Kupšio ir Pranciškonos bei Juozapo Terbokų – laiškų pradžias:

(1) „*as Iġnas Kupsis rasau Kelis 3odus/ lig saua milema drauga įjona paulauske/*“ (Kupšys 1933-11-12 1r)

Aš, Ignas Kupšys, rašau kelis žodžius lig savo mylimo draugo Jono Paulauskio.

(2) „*as proniczkona/ Ijr įjuzapas terbokas/ parasaw Kelita/ Zidelu pri/ Sawa milewses/ drawgis anuseles/ gelzimates/*“ (Terbokai 1911-07-12 1r)

Aš, Pranciškona, ir Juozapas Terbokas parašova keletą žodelių prie savo mieliausios draugės Anusėlės Gelžinaitės.

Daiva Markelis atkreipė dėmesį į tai, kad XX amžiaus pradžios lietuviškų laiškų *formulaika* labai panaši į lenkų imigrantų laiškų rašymo modelius⁹, kuriuos Thomas ir Znaniecki pavadino „nuolankumo laiškais“ (angl. *bowing letters*)¹⁰. Panašių laiškų pasisveikinimo ir atsisveikinimo formulių rasta ir kitomis kalbomis rašytų valstiečių laiškuose¹¹. Nuolat pasikartojančios formulės *ritualizuoja* laiško rašymo procesą, pasak Thomaso ir Znaniecki'o, laiškų rašymas tampa „ceremoniška socialine pareiga, o tradicinės, fiksuotos valstiečių laiškų formos parodo jų socialines funkcijas“¹².

Laiškai virto grandimi, jungiančia mažiau raštingus (neraštingus) tėvus ir jau pramokusius rašyti vaikus, o emigrantų bendruomenėje, pasak Markelis, jie atliko ir kalbos išsaugojimo funkciją¹³. XIX

amžiaus pabaigoje suaktyvėjus lietuvių emigracijai į JAV¹⁴, laiškai tapo vienintele emigrantų ir Lietuvoje likusios šeimos narių bendravimo priemone. Markelis teigimu, laiškų rašymas lietuvių emigrantų bendruomenėje atliko keletą funkcijų¹⁵. Visų pirma per laiškus buvo keičiamasi praktine informacija, ypač dažnai dalytasi žiniomis apie įsidarbinimo galimybes JAV, todėl neretai būtent laiškai paskatindavo kitus šeimos narius ar kaimynus emigruoti į JAV. Kaip teigia David Fainhauz, „emigranto kelionė į Ameriką dažnai prasidėdavo gimtajame kaime, skaitant laiškus iš Shenandoah ar Mount Carmel. Laiškai iš Amerikos buvo svarbus stimulus emigruoti į JAV“¹⁶. Kartu su laiškais emigrantai namiškiams siųsdavo piniginę paramą, taip pat pranešdavo apie svarbiausias savo gyvenimo akimirkas. Vis dėlto svarbiausia, pasak Markelis, laiškų rašymo priežastis – šeimos solidarumo užtvirtinimas. Todėl rašant laiškus autoriai ne tiek svarbos teikė laiškų turiniui, kiek laiško parašymo faktui, t. y. laiškais siekta išsaugoti šeimos ryšį¹⁷.

Laiškų rašymo svarbą rodo ir XIX–XX amžių sandūroje ėmę rasti lietuviškų laiškų rašymo vadovai. Nors pirmieji vadovai pasirodė Rytų Prūsijoje¹⁸, paskutiniu XIX amžiaus dešimtmečiu jie imti leisti ir JAV¹⁹. 1896 metais *Rankwedį gromatų raszymui*²⁰ Čikagoje išleido Antanas Olšauskas. Leidinys buvo gana populiarus: lietuvių bibliografijos duomenimis²¹, perleistas bent ketvirtą kartą (1893, 1901, 1903 ir 1905 metais). Be Olšausko, JAV laiškų rašymo vadovėlį 1909 metais išleido ir Juozas Laukys (Domininkas Keliuaininkas)²². Skirtingai nei Olšauskas, Laukys savo knygele siekė patenkinti emigracijoje gyvenusių lietuvių poreikius, todėl tekstas vadove paraleliai pateikiamas ir anglų, ir lietuvių kalbomis. Iš JAV leistų laiškų vadovų paminėtina ir Pensilvanijoje 1911 metais Tomo Kri-

žanausko išleista knygelė *Rankvedis laiš-
kams rašyti*²³. Laiškų rašymo pavyzdžių,
pamokymų galima aptikti ir kai kuriuose
XX amžiaus pradžios praktiniuose rašto
mokymo vadovėliuose, pavyzdžiui, Vuste-
ryje išleistame Mykolo Paltanavičiaus 1909
metų rašto vadovėlyje²⁴.

Laiškų rašymo vadovų įtaka paprastų
žmonių laiškų rašybai nėra specialiai tirta,
tačiau ankstesni straipsnio autorės tyrimai
rodo, kad jos beveik nebūta, t. y. skiriasi
laiškų rašymo vadovuose pateiktų tekstų
komponavimo struktūra, laiškų vadovuose
neatsispindi ritualizuotos „nuolankumo
laiškų“ formulės²⁵. Menka laiškų rašymo
vadovų įtaka paprastų žmonių rašybai
taip pat aptinkama, pavyzdžiui, suomių²⁶,
vokiečių emigrantų²⁷ ar olandų²⁸ laiškų
tyrimuose. Rutten ir van der Wal²⁹ atsar-
giai spėja, kad laiškuose dažnai pasikarto-
jančios formulės (frazologija) greičiausiai
perimtos iš šnekamosios kalbos. Apskritai
šnekamosios ir rašomosios kalbos ribos
XX amžiaus pirmosios pusės emigrantų (ir
ne tik) laiškuose dažnai sunkiai nubrėžia-
mos. Neatsitiktinai kalbos registrų tyrimų
modeliuose³⁰ laiškai dažnai priskiriami tai
rašomosios kalbos žanrų grupei, kuri arti-
miausia šnekamajai kalbai³¹. Todėl tiriant
laiškus itin svarbus raštingumo aspektas,
nes kaip tik jis leidžia bent apytikriai nusa-
kyti šnekamosios ir rašomosios kalbos san-
tykį, įžvelgti autoriaus rašymo intencijas.

Funkcinis raštingumas

Paskutiniaisiais dešimtmečiais išpopulia-
rėjus *Naujojo raštingumo studijų* (*New
Literacy Studies*) kryptiai, raštingumas
vis dažniau siejamas ne tiek su mokykla ir
švietimu (kaip buvo įprasta *tradicinio raš-
tingumo* atstovų darbuose), kiek apskritai
su raštingumo veiklomis ir jų pritaikymu
kasdieniame gyvenime, siekiant patenkin-

ti tam tikras (reikalingiausias) socialines
funkcijas visuomenėje³², t. y. pabrėžiamas
funkcinis raštingumo aspektas. David
Barton ir Mary Hamilton³³ į raštingumą
žvelgia kaip į veiklas (angl. *literacy practi-
ces*), kurios per skaitymą ir rašymą ne tik
padeda formuoti socialines struktūras, bet
ir yra jų formuojamos, todėl skirtingos raš-
tingumo veiklos ir jų poreikis siejamas su
skirtingomis žmogaus gyvenimo sferomis
(darbu, namais, buitimi, mokykla)³⁴.

Funkcinio raštingumo ar raštingumo
kaip socialinės veiklos samprata ypač svar-
bi analizuojant ne tokių įgudusių rašyti
autorių tekstus. Pasak Jano Blommaerto³⁵,
rašymą (kaip procesą) reikėtų įsivaizduoti
kaip vieną iš sudedamųjų sociolingvistinio
repertuaro, kurį sudaro „įvairių komuni-
kacinių resursų, žinių apie jų funkcijas ir
vartosenos sąlygas visuma“³⁶, dalių. Viena
vertus, raštingumo ir rašymo, kaip proce-
so, negalima tirti atsiribojus nuo socialinio,
kultūrinio, istorinio ir politinio konteks-
to³⁷, t. y. raštingumo ir rašymo samprata
nėra statiška, ji kinta ir priklauso nuo isto-
rinio laiko, socialinių, kultūrinių, politinių
pokyčių ir raidos, todėl ir raštingumo pa-
tirtys skirtingose visuomenėse netapačios.
Antra vertus, pastarojo meto sociolingvis-
tų tyrimai rodo: esama tam tikrų kasdie-
nio rašymo patirtims būdingų bendrybių,
įgalinančių apibendrintai kalbėti apie *liau-
diškąjį raštingumą* (angl. *grassroots litera-
cy*³⁸), t. y. apie neelitines rašymo formas.
Blommaert³⁹ pabrėžia, kad *liaudiškajam
raštingumui*, be kitų bruožų, ypač būdinga
heterografija, t. y. varijuojanti rašyba, nere-
tai atspindinti rašančiojo tarmės bruožus,
nesisteminga skyryba, didžiųjų ir mažųjų
raidžių rašyba, taisymai ir braukymai, ro-
dantys, kad autorius nežino kalbinių ir sti-
listinių taisyklių, ir kt.⁴⁰

Tai, kad paprastų ar ne tokių raštingų
žmonių rašomajai kalbai būdinga hetero-
grafija, yra atkreipę dėmesį ir kiti tyrėjai⁴¹.

Antra vertus, nors žemiausio socialinio sluoksnio ar ne tokių raštingų žmonių rašomajai kalbai būdingas rašybos variantiškumas, nepastovumas, tačiau, kaip teigia Vandenbussche⁴², kiekvienas rašantysis dažnai esti susikūręs savą, gana dėsningą rašybos sistemą.

Kaip rodo ankstesni straipsnio autorės tyrimai, taip pat kitų istorinės sociolinguistikos srityje dirbančių tyrėjų studijos⁴³, rašančiojo santykį su rašto kultūra, arba raštingumu, provizoriškai atspindi tam tikri formalieji rašybos bruožai: skyrybos ženklų vartoseną, teksto komponavimas, žodžių ribų skyrimas, didžiųjų ir mažųjų raidžių vartoseną, diakritinių raidžių vartoseną, morfologinę ir fonetinę rašybą⁴⁴. Minėtųjų rašybos bruožų variantiškumas, viena vertus, rodo *liaudiškojo raštingumo* apraiškas, antra vertus, šių bruožų analizė bent iš dalies padeda rekonstruoti rašybos ir raštingumo santykį. Ji ir bus pasitelkiama toliau aptariant trijų lietuvių išeivių laiškų rašybą.

Individualizuota rašymo patirtis: Pranas Zykus

Pranas Zykus (1874–1944) – knygnešys, daraktorius, kilęs iš Gegužinio kaimo (dab. Kaišiadorių rajonas)⁴⁵. *LKD* duomenimis, Zykus spaudą platino gimtinės apylinkėse – Kruonio, Jiezno, Žiežmarių valsčiuose. Nuo 1892 iki 1904 metų (spaudos draudimo pabaigos) slapta mokė vaikus ir suaugusiuosius Gegužinio ir Pečiauskų kaimuose. Už lietuviškos spaudos ir atsišaukimų platinimą buvo persekiojamas, todėl išvyko į JAV. Būtent iš egzilio ir rašyti čia analizuojami du Zykaus laiškai: vienas – 1910 metų lapkričio 14 dieną, kitas po ketverių metų – 1914 metų kovo 15 dieną. Laiškuose, adresuotuose Jonui Basanavičiui, Zykus prašo adresato išsiaiškinti, dėl kokių

kaltinimų jis persekiojamas, ir pranešti, ar gali grįžti į tėvynę. Atrodo, apie savo bylą Zykus Basanavičiui buvo užsiminęs šiam dar lankantis Amerikoje. Laiškai rašyti iš Farmingtono miestelio (Vakarų Virdžinijos) į Vilnių.

Grįžęs į Lietuvą (greičiausiai po Pirmojo pasaulinio karo) iki mirties Zykus gyveno Bačkininkėliuose (Prienų rajone, netoli Pakuonio), palaidotas Pakuonio kapinėse. Tai, kad Zykus daraktoriavo spaudos draudimo metais, rodo, jog pats neblogai pramoko rašyti ir skaityti. Tačiau šaltiniai apie Zykaus išsilavinimą nieko neužsimena.

Prano Zykaus laiškų rašybos bruožai

Pranas Zykus buvo įgudęs rašyti: var-tojo skyrybos ženklus (tašką, kablelį, dvitaškį, šauktuką), tekstą skaidė į sakinius. Neblogus rašymo įgūdžius rodo ir raidžių brėžimo tvirtumas ir greitis. Zykus neblogoi skyrė žodžių ribas: priešdėlius rašė kartu su pagrindiniais žodžiais, pvz., *iszvar-gusi* ‘išvargusį’ 1910-11-14 ir, *užtikrinimu* 1914-03-15 ir (bet plg. *už vajsei* ~ užvaisiai ‘vaisiai’ 1910-11-14 ir), o prielinksnius atskirai nuo vardažodžių ir įvardžių, pvz., *isz kuriu* ‘iš kurių’ 1910-11-14 ir, *nog jo* ‘nuog jo’ 1910-11-14 ir, *per Agentą* ‘per agentą’ 1910-11-14 ir (bet plg. *iszto* ‘iš to’ 1910-11-14 ir).

Didžiąja raide Zykus pradėjo sakinius, taip pat rašė tikrinius daiktavardžius, pvz., *Amerikoje* 1914-03-15 ir, *Basanaviczeu* ~ Basanavičiau 1910-11-14 ir, *Lietuvoje* 1914-03-15 ir; įstaigų pavadinimus, pvz., *Vilneus Žandarmerskoje Kancelarijoje* ~ Vilniaus žandarmerijos kanceliarijoje 1910-11-14 ir; mėnesių pavadinimus, pvz., *Balandzio* ‘balandžio’ 1910-11-14 ir, *Vasario* ‘vasario’ 1910-11-14 ir. Iš didžiosios raidės Zykus rašė kreipinius, pvz., *Gerbemasai* ‘gerbia-

masai' 1910-11-14 1r (2x), 1914-03-15 1r, *Ta-mistai* 1910-11-14 1r, 1914-03-15 1r, stilistiškai ir bendrinius daiktavardžius, pvz., *Tievi-nia* 'tėvynė' 1910-11-14 1r, 1910-11-14 1v (3x), *Valdze* 'valdžia' 1910-11-14 1v, *Vilnecziu* 'vilniečių' 1910-11-14 1v. Nuosekli didžiųjų ir mažųjų raidžių rašyba, ypač stilistinė didžiųjų raidžių vartoseną, rodo autorių pažinojus bendrąsias laiško ir rašybos etiketo taisykles. Vadinas, rašymo veikla Žykui nebuvo visai svetima. Galima spėti, kad tam įtakos turėjo jo kaip knygnešio ir daraktoriaus įdirbis.

Žykus stengėsi vadovautis morfemine rašyba, pvz., *apdraustamė* 'apdraustame' 1910-11-14 1r, *dirbtu* 'dirbtų' 1910-11-14 1v, *nesulaukdamas* 1914-03-15 1r, *užtikrinimu* 1914-03-15 1r, nors retkarčiais prasprūsdavo ir fonetiškai užrašytų leksemų, pvz., *negeišče* 'negeisčiau' 1914-03-15 1r.

Orientaciją į morfeminę rašybą rodo ir Žykaus užrašytos hiperformos, pvz., *nuveigti* 'nuveikti' 1910-11-14 1v, *užvilgta* 'užvilktą' 1910-11-14 1v, *užvilgti* 'užvilkti' 1910-11-14 1v, ypač priešdėlio ir šaknies sandūrose ne visai tiksliai (t. y. pusiau morfologiškai, pusiau fonetiškai) užrašytos garsų [t] ir [s] samplaikos, pvz., *atcakima* 'atsakymą' 1910-11-14 1r, *atciekti* ~ *atsiekti* 'pasiekti' 1910-11-14 1v (2x), *neatcakis* 'neatsakys' 1910-11-14 1r. Norą rašyti morfologiškai rodo pavyzdžiuose dėsningai žymėta priešdėlio *at-* rašyba, tačiau po to einantis priebalsis [s] užrašytas fonetiškai, t. y. taip, kaip girdima garsų samplaika ([c]). Panašiu principu Žykus žymėjo ir afrikatą [č], plg. *atcziau* 'ačiū' 1910-11-14 1r, *petcziau* 'pečių' 1910-11-14 1r, *viltcze* ~ *vilčia* 'viltimi' 1910-11-14 1v, nors esama ir kitokių [č'] žymėjimo būdų. Hiperformų kūrimas rodo, kad Žykus bandė orientuotis į bendrinės kalbos (toliau – bk) rašybą, tačiau ne visas bk rašybos normas buvo tiksliai perpratus.

Žykus visai nevartojo nosinių grafemų <ą>, <ę>, <į>, <ų>, ilgąsias balses žyminčių

raidžių <ė> ir <ū>. Antra vertus, 1910 ir 1914 metais Žykus nevartojo tradicinei rašybai įprastų grafemų <ł> ir <w>, garsus [l], [l'] ir [v], [v'] žymėjo raidėmis <ł> ir <v>.

Dvejopai Žykus žymėjo dvigarsius [ai] ir [ei], t. y. vartoti tiek tradicinei rašybai būdingi digrafai <aj>, <ej>, tiek bk <ai> ir <ei>, plg., *dirvonaj* 'dirvonai' 1910-11-14 1v, *labaj* 'labai' 1910-11-14 1r, 1v ir *Darbai* 1914-03-15 1r, *laikas* 1914-03-15 1r, *jej* 'jei' 1914-03-15 1r, *nerejke* 'nereikia' 1910-11-14 1v ir *reikalus* 1914-03-15 1r, *teismas* 1910-11-14 1r. Chronologiškai <aj>, <ej> ir <ai>, <ei> santykis Žykaus laiškuose kito. 1910 metų laiške vyrauja <aj> rašyba, tačiau 1914 metų laiške <aj> parašytas vos keletą kartų, aiškiai vyrauja <ai>. Tiek 1910, tiek 1914 metų laiške daug dažniau Žykus vartojo digrafą <ei>, tačiau chronologiškai <ej> ir <ei> santykis taip pat kito: 1914 metais pavartoti tik du <ej> atvejai. Vadinas, Žykus 1910 ir 1914 metais jau pamažu pereidinėjo nuo tradicinės prie bk rašybos normų.

Afrikatą [č, č'] Žykus dažniausiai žymėjo tradicinei rašybai būdingu digrafu <cz>, pvz., *ypacz* 'ypač' 1910-11-14 1v, *sveczei* 'svečiai' 1910-11-14 1r. Keletą kartų afrikatą pažymėta junginiu <tcz>: *atcziau* 'ačiū' 1910-11-14 1r, *galetcze* 'galėčiau' 1914-03-15 1r, *malonetcze* 'malonėčiau' 1914-03-15 1r. Matyt, čia Žykus bandė taikyti morfologinės rašybos taisykles (*galėt+čiau*, *malonėt+čiau*). Be <cz>, Žykus [č, č'] keletą kartų pažymėjo raidėmis <č> (*pargrišče* 1910-11-14 1v, *Valsčeus* 'valsčiaus' 1910-11-14 1v) ir <č'> (*negeišče* 1914-03-15 1r, *Siunčiu* 1914-03-15 1r). Tad digrafą <cz> Žykus rašė visose pozicijose, išskyrus garsų [š] ir [č'] sandūras. Čia, kaip rodo pavyzdžiai, jis linko rašyti <č> (1910 metų laiške) arba <č'> (1914 metų laiške).

Digrafu <ie> Žykus buvo linkęs žymėti ne tik dvigarsį [ie], bet ir balsį [e-], pvz., *pradieta* 'pradėtą' 1910-11-14 1v, *siejo* 'sėjo' 1910-11-14 1r, *Tievinen* ~ *tėvynen* 'į tėvynę'

1910-11-14 ir. Leksema *tėvynė* gana dėsnin-
gai rašyta su <ie>. Chronologiškai <ie> [e:]
dažniau rašyta ankstesniame 1910 metų
laiške, o vėlesniame 1914 metų pavartota
tik vieną kartą. Tokią „žemaitišką“ <ie>
[e:] Zykaus rašybą reikėtų sieti su tradici-
nės religinių raštų rašybos įtaka. Jurgitos
Venckienės teigimu, maldaknygėse vak. a.
balsio [e:] žymėjimas (<ie>, <e>, <è>) vari-
javo iki maždaug 1893 metų, o ankstyviau-
siems *Aukso altoriaus* leidimams (1885
ir 1887 metų) ypač būdingos lytys su [ie]
<ie>⁴⁶. Gali būti, kad būtent tokios rašy-
bos veikiamas Zykus garsą [e:] ir žymėjo
<ie>. 1874 metais gimęs Zykus lietuviškai
rašyti ir skaityti turėjo mokytis iš dar
tradicine rašyba parengtų tekstų, antra
vertus, senesnio leidimo maldaknyges ar
kitus spaudinius Zykus galėjo vartoti da-
ractoriaudamas.

Zykus garso [i] ilgumą retkarčiais žy-
mėjo grafema <y>, tačiau labai nedėsnin-
gai, pvz., *Yczu* ~ *Yčui* 1910-11-14 ir, *ypacz*
'ypač' 1910-11-14 iv, *Zykus* 1910-11-14 ir, iv
(3x), 1914-03-15 ir. Daug dažniau ilgąjį [i:]
Zykus rašė <i>, pvz., *dalikus* 'dalykus' 1914-
03-15 ir, *redibe* 'rėdybė' 1910-11-14 iv, *sikiu*
'sykiu' 1914-03-15 ir. Nors <y> vartosena [i:]
žymėti labai nenuosekli, ją reikia neabejo-
tinai sieti su stiprėjančia bk įtaka.

Išskirtinė Prano Zykaus rašybos ypa-
tybė – virš <m> žymėti horizontalūs
brūkšneliai, pvz., *apdrausta[̄]me* 'apdraus-
tame' 1910-11-14 ir, *ju[̄]ms* 'jums' 1910-11-14
ir, *varitume[̄]* 'varytumėme' 1910-11-14
iv, *žmone[̄]ms* 'žmonėms' 1910-11-14 iv (2x).
Atrodo, jog Zykus <[̄]> linko rašyti galū-
nėse, ypač vardažodžių ir įvardžių dat. pl.
Įprotį žymėti brūkšnelį virš <m> Zykus
turbūt perėmė iš rusų rankraščių rašybos.
Greitraščiu rusiškai ant vokų užrašyti
adresai rodo, kad šia kalba jis rašyti mo-
kėjo gerai.

Garsus [š] ir [š'] Zykus žymėjo trejo-
pai – <sz>, <ś> ir <š>. Dažniausiai [š] ir

[š'] žymėti Zykus rinkosi tradicinės rašy-
bos digrafą <sz>, pvz., *pargrisziu* 'pargri-
šiu' 1910-11-14 iv, *szaltas* 'šaltas' 1914-03-15
ir, *szilumos* 'šilumos' 1914-03-15 ir. Kiek
rečiau [š] ir [š'] Zykus žymėjo <š>: *laiškai*
1914-03-15 ir, *nepamirškite* 1914-03-15 ir, *Vi-
leišio* 1914-03-15 ir.

Garsus [ž] ir [ž'] Pranas Zykus dėsnin-
gai žymėjo grafema <ž>, pvz., *amžiuje* 1910-11-
14 ir, *dažnai* 1914-03-15 ir, *žmogu* 'žmogų'
1910-11-14 ir. Zykus 1910 metais garsus [ž] ir
[ž'] ne tik žymėjo diakritine grafema, bet
ir buvo perėmęs bk kodifikuotą diakritinį
ženklą <˘>.

Komponuodamas laiško tekstą, Zykus
stengėsi išlaikyti atstumą tarp savęs ir adre-
sato (į tai orientuoja pagarbūs kreipiniai,
oficialesnio pobūdžio laiškų turinys). Zy-
kaus laiškamis nebūdingos ir anksčiau mi-
nėtos „nuolankumo laiškų“ formulės. Tad
tiek formalieji rašybos bruožai, tiek teksto
komponavimo strategijos rodo, kad rašy-
mas šiam autoriui nebuvo svetima veikla.
Žinoma, grįžęs iš emigracijos Zykus ben-
dradarbiavo spaudoje, rinko ir užrašinėjo
lietuvių liaudies dainas⁴⁷. Zykaus laiškų
rašybos analizė rodo, kad jo raštingumo
patirtis formavo to meto spauda (stip-
rėjanti bendrinės rašomosios kalbos įtaka,
tolydžio chronologiškai išaugusi bk grafe-
mų ir digrafų vartosena) ir maldaknygių (į
tai orientuoja tradicinės rašybos bruožai)
kalba ir rašybos modeliai. Sociolingvisti-
niam Zykaus repertuarui priklausė ir rusų
kalba. Tam tikrus rašymo rusų kalba įpro-
čius (brūkšnelio virš <m> rašybą) Zykus
buvo pritaikęs ir rašydamas lietuviškai.

Kolektyvinio rašymo patirtys: Pranciškona ir Juozapas Terbokai

Pranciškonos ir Juozapo Terbokų 1911 ir
1913 metais rašyti laišškai adresuoti drau-

gei Anelei Gelžinaitei (Ramanauskienei) į Čikagą. Abu laiškus rašė vieno žmogaus ranka, nors esama kai kurių rašybos skirtumų (pvz., 1911 m. laiške [š, š'] žymėti <s>, o 1913 m. laiške vartotas digrafas <sz>). Tačiau antrasis laiškas rašytas po dvejų metų, per tą laiką kai kurios rašybos ypatybės galėjo ir pakisti. Kuris iš abiejų Terbokų rašė laiškus, sunku nustatyti, nes daugiau rašto pavyzdžių neturima, taip pat negalima atmesti ir rašyti galėjusio trečio žmogaus.

Duomenys apie Pranciškoną ir Juozapą Terbokus skurdūs. *Lietuvių pavardžių žodyne*⁴⁸ pavardė *Terbokas* visai neregistruota. Iš panašios darybos pavardžių (*Tereba*, *Terebas*, *Tarabas*, *Tarbūnas*) visos aptinkamos tik Aukštaitijoje⁴⁹. Tačiau laiško tarmės ypatybės (regresyvinė asimiliacija, veiksmazodžių dviskaita, kirčiuotose galūnėse išlaikyti [en] (po minkštojo priebalsio, resp. bk [a-]<*ą) ir [un] (resp. bk [u-]<*ų) rodytų Terbokus kilus iš dounininkų (šiaurės žemaičių) teritorijos, greičiausiai nuo Telšių. Žinoma, kad Terbokai 1911 ir 1913 metais gyveno Našua miestelyje, Niu Hampširo valstijoje. Jų gimimo datos ir išsilavinimas nežinomas. Rašysenos bruožai rodo, kad laiško rašytoja(s) turėtų būti gimęs(-usi) prieš 1895-uosius, galbūt apie 1880–1890 metus.

Pranciškonos ir Juozapo Terbokų laiškų rašybos bruožai

Kaip ir būdinga mažiau raštingų žmonių rašybai, Terbokai visai nevartojo skyrybos ženklų. Taškas pavartotas tik vieną kartą pirmajame laiške, žymint *metų* sutrumpinimą (*m.*). Jokie kiti skyrybos ženklai nerašyti.

Nelabai gerai skiriamos ir žodžių ribos. Priešdėliai neretai rašomi atskirai nuo veiksmazodžių (*is Wazewa* 'išvažiavo' 1911-07-12 2r (2x), o prielinksniai – kartu

su daiktavardžiais (*iamerika* 'į Ameriką' 1913-04-27 1v, *nupona* 'nuo pono' 1911-07-12 1v, 1911-07-12 2v, 1913-04-27 1r, bet plg. *nu pona* 1913-04-27 1v). Neretai žodžiai rašomi taip, kaip tariami, t. y. nesivadovauta morfologine rašyba, galbūt jos nė nežinota, pvz., *acittrawkte* 'atsitraukti' 1913-04-27 2r, *bederpte* 'bedirbti' 1913-04-27 2v, *usiderps* 'užsidirbs' 1913-04-27 1v.

Varijuoja ir tų pat žodžių rašyba, pvz., *drawgis* 1911-07-12 1r ir *drawges* 1913-04-27 1r 'draugės', *proncizkona* 1911-07-12 1r ir *pronciskona* 1911-07-12 2v ~ Pranciškona.

Labai nenuosekliai žymėtos didžiosios raidės. Tikriniai daiktavardžiai kartais rašyti mažąja raide (*loksus* ~ Lukšius 1911-07-12 2r, *terbokas* ~ Terbokas 1911-07-12 1r), kartais didžiąja (*Terbokaij* 1913-04-27 1r, *Wiktoreij* ~ Viktorija 1911-07-12 1v). Iš didžiosios raidės neretai rašyti ir bendriniai žodžiai, pvz., prasidedantys <S> (*Sakow* 'sakova' 1913-04-27 2v), <W> (*Waijkins* 'vaikinas' 1911-07-12 1v) ar <Z> (*Zmones* 'žmonės' 1913-04-27 2v).

Dvibalsių [ai] ir [ei] rašyba Terbokų laiškuose taip pat įvairuoja. [ai] telšiškiai žymėjo dvejopai: <aj>⁵⁰ (pvz., *geraij* 'gerai' 1913-04-27 1v, *labaij* 'labai' 1911-07-12 2r, 2v) arba <ay> (pvz., *geray* 'gerai' 1913-04-27 2v, *labay* 'labai' 1913-04-27 2r). [ei] Terbokai žymėjo trejopai: <ej> (pvz., *etjna* 'eina' 1913-04-27 1v, 2r, *Sweijki* 'sveiki' 1913-04-27 1v), <ey> (pvz., *pawardey* 'pavardei' 1911-07-12 1v, *reyki* 'reikia' 1913-04-27 2r) arba <ei> (pvz., *anuselei* ~ Anusėlei 1911-07-12 1r, *inegreita* 'ir ne greitai' 1911-07-12 2v).

[ai] ir [ei] rašybos variantai rodo, kad Terbokai orientavosi į XIX amžiaus rašybą ir dvibalsius linko žymėti digrafais <aj> ir <ay>, <ej> ir <ey>. <aj> ir <ay>, <ej> ir <ey> variantiškumas greičiausiai atsirado kai kur pamiršus pažymėti tašką virš <y>, plg. tų pat leksemų rašybą: *labaij* 1911-07-12 2v ir *labay* 1913-04-27 2r, *layme* 1913-04-27 1r ir *laijmu* 1911-07-12 1v (žr. 1 ir 2 paveikslus).

Raidę <y> ar dažniau žymėtą <y> su tašku (čia: <ij>) Terbokai traktavo kaip <j>, t. y. tiek didžiosios <J>, tiek mažosios <j> rašybą Terbokai interpretavo kaip <y> su tašku. <y> su tašku, be Terbokų, taip pat brėžė ir kretingiškis Ignas Kupšys (žr. toliau).

1 paveikslas. <y> su tašku Terbokų laiške, 1911-07-12 iv

2 paveikslas. <y> Terbokų laiške, 1913-04-27 ir

Skirtingai nei Zykus, rašęs panašiu metu, Terbokai digrafais <aw> ir <ew> žymėjo dvibalsį [au] ir [ʰau]: *drawges* 'draugės' 1913-04-27 ir, *saw* 'sau' 1913-04-27 2v, *ma-zew* 'mažiau' 1913-04-27 2v, *milewses* 'miliausios' 1911-07-12 ir, 1913-04-27 ir. Nors digrafas <aw> pasaulietiniuose ir religiniuose spaudiniuose [au] žymėti nevartotas bene nuo XIX amžiaus vidurio, jo rašyba ir kitų autorių laiškuose⁵¹ rodo, kad šio digrafo vartoseną mažiau raštingų žmonių rankraščiuose XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje dar buvo gyva.

Garsams [č] ir [čʰ] žymėti Terbokai vartojo raidę <c>: *gecius* ~ Gečius 1913-04-27 2r, *Ziciu* ~ žyčiju 'linkiu' 1911-07-12 2v. <č> ar digrafas <cz> Terbokų laiške nevartotas. Vadinas, tradicine rašyba Terbokai nesivadovavo, tačiau diakritikas virš <c> jiems buvo nesvarbus.

Garsus [š] ir [šʰ] Terbokai dažniausiai žymėjo grafema <s>: *as* 'aš' 1911-07-12 ir, 2v (2x), *atrasik* 'atrašyk' 1913-04-27 2v, *Snek* 'šneka' 1913-04-27 2v. Porą kartų [š, šʰ] pažymėti ir digrafu <sz>: *asz* 'aš' 1913-04-27 ir, 2r, *isz* 'iš' 1913-04-27 2r. Visi <sz> pavartojimo atvejai vėlesniame laiške. Tame pat laiške vieną kartą pavartota ir raidė <š>: *iš* 1913-04-27 iv. <s> vartoseną garsams [s, sʰ]

ir [š, šʰ] žymėti rodo, kad grafiškai Terbokai šių garsų ankstyvajame laiške neskyrė. 1913 metų laiške sporadiškai pavartoti <sz> ir <š> rodo: grafinį skirtumą Terbokai, matyt, jau jautė, tačiau sistemos neįvaldė.

Terbokai garsams [v] ir [vʰ] žymėti vartojo grafemą <w>, pvz., *gawa* 'gavo' 1913-04-27 2v, *giwen* 'gyvena' 1913-04-27 2v, *wisas* 'visas' 1911-07-12 iv, 1913-04-27 iv, 2v. Raidės <v> Terbokai nevartojo, nesiorientavo į bk rašybą, išlaikė tradicinės rašybos bruožus.

Garsams [ž, žʰ] žymėti Terbokai rašė grafemą <z>: *Zadi* 'žadi' 1913-04-27 iv, *Zmones* 'žmonės' 1913-04-27 2v. <z> taip pat vartota ir [z, zʰ] žymėti, pvz., *ijuzapas* 1911-07-12 ir, *Iuzapas* 1913-04-27 ir ~ Juozapas. Diakritikas, kaip ir [č, čʰ] atveju, Terbokams buvo nesvarbus.

Skirtingai nei Zykus, Terbokai abu laiškus rašė Čikagoje gyvenusiai draugei. Artimą tarpusavio ryšį rodo vartojamos kreipinių formos, į kasdienį gyvenimą, buitį orientuotas laiškų turinys. Terbokų laiškam būdingas rituališkumas, t. y. nemažą teksto kompozicijos dalį sudaro laiškų pasisveikinimo, dėkojimo, palinkėjimo formulės, pavyzdžiui:

(3) „*asz* *Pronciskona* ir *Iuzapas*/ *Terbokaij Parasow*/ *kelita Zodeliu pri*/ *Sawa milewses drawges*/ *anuseles gelzinaijtes*/ *dabar wedo abodo*/ *adowdaw geras dienas*/ *tamistaij anusele*/ *i Ziciew wisokiu laymu*/ *ilosku nupona diewa*/ *kad diewas Suteijtko*/ *geresne layme wisus darbuse*/ *tamstu* // *dabar Wedo Padekawoew*/ *uz grometa kuren*/ *nu tamistu aptureiew*/ *ir uz wisas nawinas*/ *kures wedom apresey*“ (Terbokai 1913-04-27 ir-iv).

Aš, Pranciškona, ir Juozapas Terbokai parašova keletą žodelių prie savo mieliausios draugės Anusėlės Gelžinaitės. Dabar vedu abudu aduodava geras dienas tamstai, Anusėle, ir žyčijava visokių laimų ir loskų nuo pono Dievo, kad Dievas suteiktų geresnę laimę visuose darbuose tamstų. Dabar

vedu padėkavojava už grometą, kurią nuo tamistų apturėjova ir už visas navynas, kurias vedum aprašei.

Kita išskirtinė Terbokų laiškų ypatybė – laiškų polifoniškumas, kurį nulėmė kolektyvinė laiškų rašymo praktika, t. y. laiškuose nuosekliai vartojamos žemaičių dviskaitos formos rodo, kad laiške „kalbama“ ne vieno, individualaus asmens, o dviejų rašančių (galbūt – diktuojančių) asmenų vardu. Laiškų daugiabalsiškumas dar ryškesnis 1911 metų laiško pabaigoje, kai į adresatę kreipiasi iki tol laiške neminėtas trečiasis „rašantysis“ Motiejus Vainauskis:

(4) „*Dabar as matewus/ Watjnowskis/ adowdu geras/ denas tamistaj/ anusele i Ziciu/ Wisokiu losku/ nupona diewa/ dabar as proniciskona/ terbate prasaw/ labai pakarnej/ kad atrasitumi/ mon grometa/ kad astamistaj/ inegreita terasew*“ (Terbokai 1911-07-12 2v).

Dabar aš, Motiejus Vainauskis, a[ti]duodu geras dienas tamistai, Anusėle, ir žyčiu visokių loskų nuo pono Dievo. Dabar aš, Pranciškona Terbaitė, prašau labai pakarniai, kad atrašytum[ei] man grometą, kad aš tamistai ir negreitai terašiau.

Šios ištraukos dar kartą rodo, kad laiškų rašymo praktika daugeliui emigrantų buvo kolektyvinė, bendra, neindividualizuota patirtis, ypač tiems, kuriems rašymas nebuvo įprasta veikla. Antra vertus, pasikartojančios frazės („dabar aš...“) čia aiškiai parodo „nuolankumo laiškam“ būdingą rituališkumą ir ceremoniškumą⁵².

Terbokų rašymo heterografiškumas, t. y. nevertoti skyrybos ženklai, varijuojanti vienodų žodžių rašyba, nenuosekli didžiųjų ir mažųjų raidžių vartosena, kliovimasis fonetine rašyba, taip pat kompozicijos rituališkumas leidžia Terbokų laiškus laikyti tipiškais liaudiškojo raštingumo pavyzdžiais.

Emigracijos suformuotos rašymo patirtys: Ignas Kupšys

Analizuojamas Igno Kupšio laiškas rašytas 1933 metų gruodžio 11 dieną iš Mondsvilio miestelio, Vakarų Virdžinijos, draugui Jonui Paulauskui į Teilor Springso miestelį Ilinojaus valstijoje.

Ignas Kupšys (1878–1969) buvo kilęs iš Kretingos apylinkių⁵³. Kada tiksliai kretingiškis atvyko į JAV, nežinoma. Tačiau 1918 metais jis jau įregistruotas Pirmojo pasaulinio karo šauktinių registruose⁵⁴. 1920 metų surašymo duomenimis, Ignas Kupšys gyveno Teilor Springse ir dirbo kasyklose⁵⁵. Kada tiksliai Kupšys išvyko dirbti į kasyklas Vakarų Virdžinijoje, nežinoma. Čia Kupšys išgyveno iki pat mirties 1969 metais⁵⁶.

1920 metų surašymo duomenimis, Kupšys mokėjo skaityti ir rašyti, buvo pramokęs ir angliškai. Turinio atžvilgiu Kupšio laiškas įdomus tuo, kad jame atsiskleidžia JAV Didžiosios depresijos laikotarpio angliakasių kasdienybė: kasyklų uždarymas, nedarbas, angliakasių likimai.

Igno Kupšio laiškų rašybos bruožai

Ignas Kupšys rašyti greičiausiai buvo pramokęs JAV. Į tai orientuoja, pavyzdžiui, grafemos <3> (su nuleistine) vartosena, būdinga ir kitų Amerikos lietuvių rašomajai kalbai⁵⁷. Tačiau labai įgudęs rašyti (bent lietuviškai) Kupšys nebuvo: tekstas neskaidytas į sakinius, kaip ir Terbokų laiškuose, beveik nevertoti skyrybos ženklai. Tašką Kupšys porą kartų pažymėjo tik užrašydamas adresą.

Ne visada tiksliai skirtos ir žodžių ribos. Priešdėlius *nuo, su, už* Kupšys dažnai linko rašyti atskirai, ne su veiksmazodžiais, pavyzdžiui, *nu eie* ‘nuėjo’ 1933-12-11 iv (bet

plg. *nuei* 'nuėjo' iv), *su deie* 'sudėjo' 1933-12-11 ir (2x), *us dare* 'uždarė' 1933-12-11 ir. Matyt, Kupšys priešdėlių ir prielinksnių rašybos nesuvaikė.

Didžiųjų ir mažųjų raidžių rašybos skyrimas Kupšio laiške taip pat nenuoseklus. Dėsningsiau didžiąja raide Kupšys rašė savo vardą ir pavardę, pvz., *Ilgas Kupsis* ~ Ignas Kupšys 1933-12-11 ir, *Kupsis* ~ Kupšys 1933-12-11 iv, leksemą *Dievas* (*Dieuo* 'Dievu' 1933-12-11 iv). Kitų tikrinių daiktavardžių rašyba įvairi, pvz., *ijona paulauske* ~ Jono Paulauskio 1933-12-11 ir, *moundsuille* ~ Moundsville 1933-12-11 ir, iv, bet plg. *Wencus Brožokas* ~ Vincas Bružokas [?] 1933-12-11 iv.

Nestiprius rašto įgūdžius rodo ir retkarčiais išlaikyta fonetinė rašyba, pavyzdžiui, prielinksnių ir priešdėlių *už(-)* Kupšys visur (ir nesuduslėjusiose pozicijose) apibendrintai žymėjo *uš*: *us auga* 'užaugo' 1933-12-11 ir, *us dirte* 'uždirbti' 1933-12-11 iv.

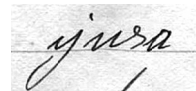
Kupšys 1933 metais nevartojo kai kurių bk rašybai būdingų raidžių: nosinių <ą>, <ę>, <į>, <ų>, ilgujų balsių grafemų <ė>, <y>, <ū>, grafemų <č>, <š>, <ž>, t. y. nebuvo perėmęs bk diakritiko formos <˘>.

Tradicinės rašybos bruožų Kupšio laiške beveik nesama. Dvibalsiai [ai], [ei] nuosekliai rašomi digrafais <ai>, <ei>. Tik kartą, matyt, atsitiktinai pavartotas <aij> (*matjnerus* ~ mainerius 'angliakasis' 1933-12-11 ir).

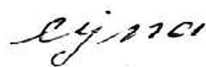
Afrikatą [č'] Kupšys žymėjo grafema <c>, pvz., *acu* 'ačiū' 1933-12-11 ir. Garsus [š], [š'] ir [ž], [ž'] atitinkamai Kupšys taip pat žymėjo raidėmis be diakritikų, pvz., *laiska* 'laišką' 1933-12-11 ir, *rasau* 'rašau' 1933-12-11 ir ir *zodu* 'žodžiu' 1933-12-11 ir, iv. Tik vieną kartą [š'] pažymėtas grafema <ś>: *śimtas* 'aš' 1933-12-11 iv. Nuosekliau diakritikų virš <c>, <s> ir <z> (<z>) Kupšys 1933 metais nerašė.

Kupšys savitai, kaip ir Terbokai, žymėjo garsą [j], t. y. brėžė grafemą <y> su tašku

(žr. 3 paveikslą). Kupšio brėžta raidė (perrenkant tekstą žymėta digrafu <ij>) gali būti interpretuota ir kaip didžiosios <J> variantas, t. y. mažoji <j> brėžta taip, kaip ir didžioji, užriečiant raidės viršūnėlę. Labai panašiai <j> traktavo ir brėžė telšiškiai Terbokai (plg. 4 paveikslą).

3 paveikslas. Kupšio brėžta <ij>, 1933-11-12 ir

4 paveikslas. Terbokų brėžta <ij>, 1913-04-24 iv

Kupšys nevartojo grafemos <v>, tiek balsius [u], [u-], tiek priebalsį [v], [v'] žymėjo ta pat grafema <u>, plg.: *saua* 'savo' 1933-12-11 ir, *uesai* 'visai' 1933-12-11 ir ir *ruma* ~ rūmą 'kambarį' 1933-12-11 ir, *us dare* 'uždarė' 1933-12-11 ir. <u> grafemos vartoseną balsiams [u], [u-] ir priebalsiui [v], [v'] žymėti aptinkama, pavyzdžiui, šeštąjį dešimtmetį rašytuose vilniškio J. S. laiškuose⁵⁸.

Raidė <w> lietuviškoje leksemoje pavartota tik kartą, greičiausiai atsitiktinai (*weno* 'vienu' 1933-12-11 iv), Kupšys ją brėžė tik angliškose leksemose, pvz., *west wirginia* ~ West Virginia 1933-12-11 iv). Tad kretingiškis aiškiai diferencijavo <w> vartoseną, į savąją lietuvių rašomosios kalbos abėcėlę jos „neįtraukė“.

Skirtingai nei Terbokų ar Zykaus laiškuose, Kupšio raštingumo įgūdžius veikė anglų kalba. Kaip rodo ilgosios nuleistinės <z>, taip pat dvigubos <w> rašyba, Kupšys rašyti greičiausiai pramoko jau gyvendamas emigracijoje (kitai nei Zykus ir greičiausiai Terbokai). 1933 metais rašytame Kupšio laiške kiek ryškesnė ir anglų kalbos įtaka, į kurią orientuoja su angliakasio ir emigranto kasdienybėje sietini anglų kalbos skoliniai, pvz., *maina* 'kasykla', *rūmas* 'kambarys',

maineris 'angliakasys', *ant bordos* 'nuomotis'. Kaip ir Terbokų atveju, Kupšio rašybai taip pat būdingas heterografiškumas, t. y. rašydamas jis nesistengė orientuotis į rašybos normas ar konvencijas, nes jų greičiausiai nežinojo. Vadinasi, Kupšio laišką galima laikyti emigracijoje suformuoto *liaudiškojo raštingumo* atspindžiu.

Išvados

XIX ir XX amžių sandūroje pagausėjusi lietuvių emigracija į kitus kraštus paspartino lietuviškos epistoliarinės komunikacijos sklaidą. Laiškas tarp pramokusiųjų rašyti valstiečių XX amžiaus pirmojoje pusėje įsitvirtino kaip vienas iš svarbesnių rašytinės komunikacijos žanrų. Straipsnyje analizuotų trijų išeivių laiškų rašyba atskleidžia kelias skirtingas raštingumo patirtis.

Terbokų laiškuose rašymas atsiskleidžia kaip kolektyvinė, o Kupšio laiške kaip individualizuota „rituališka socialinė“ patirtis, glaudžiai susijusi su šnekamosios kultūros tradicija. Tiek Terbokų, tiek Kupšio laiškų rašybos bruožai (skyrybos ženklų nebuvimas, nedėsningas žodžių ribų skyrimas, didžiųjų ir mažųjų raidžių vartoseną, fonetinis rašybos pagrindas, teksto komponavimo rituališkumas) leidžia juos laikyti tipiškais *liaudiškojo raštingumo* pavyzdžiais.

Tradicinės rašybos bruožai (digrafų <aij>, <ay>, <ej>, <ey>, taip pat <aw>, <ew> ir <sz> bei grafemos <w> vartoseną) Terbokų laiškuose rodo, kad jų raštingumo patirtys suformuotos dar gimtinėje. Į bendrinės rašomosios kalbos normas 1911 ir 1913 metais emigracijoje gyvenę Terbokai nesiorientavo. Heterografinės laiškų ypatybės atskleidžia, kad raštas Terbokams nebuvo kasdienė veikla, todėl ir seniau įgyti rašto įgūdžiai gyvenant emigracijoje

nepasikeitė. Terbokai greičiausiai rašė taip, kaip buvo išmokę iš maldaknygių ar daraktorinėse mokyklose.

Kupšio rašto įgūdžiai, skirtingai nei Terbokų ar Zykaus, suformuoti emigracijoje. Tai rodo ilgosios nuleistinės <3> (būdingos emigracijoje išmokusiems rašyti lietuviams), taip pat dvigubos <w> rašyba, laiške nevartojamos tradicinei rašybai būdingos grafemos ar digrafai. Kupšio raštingumo patirtį lėmė gyvenamoji socialinė ir kalbinė aplinka: laiške gausiau vartojami su angliakasio kasdienybe susiję anglų kalbos skoliniai.

Zykaus laiškai atspindi individualizuotą ir į rašomosios kalbos normas labiau orientuotą rašymo patirtį. Laiškuose ryškėja du rašybos klodai: tradicinės ir bk rašybos įtaka. Į tradicinę rašybą Zykaus laiškuose orientuoja digrafų <aj>, <ej>, <cz>, <sz> vartoseną, <ie> rašyba tarmės ir bk garsui [e] žymėti. Bendrinės kalbos įtaką rodo chronologiškai padažnėjęs digrafų <ai> ir <ei> rašymas, raidžių <č>, <š> ir <ž> vartoseną, <y> rašyba tarmės ir bk garsui [i] žymėti. Zykaus raštingumo patirtis formavo tiek to meto spauda (tai rodo stiprėjanti bendrinės rašomosios kalbos įtaka), tiek daraktorinėje (į tai orientuoja tradicinės rašybos bruožai) ir/ar valdinėje mokykloje (į tai orientuoja rusų kalbos rašybos bruožai) įgyti rašymo įgūdžiai.

Nuorodos:

- ¹ Vincent David. *The Rise of Mass Literacy. Reading and Writing in Modern Europe*, Cambridge: Polity, 2000, p. 1.
- ² Ragauskienė Raimonda, Ragauskas Aivas. *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius: Vaga, 2001, p. 28; Ivanauskaitė Vita. *Folklorinė laiško paradigma, Tautosakos darbai*, 2007, XXXIII, p. 135; Kubilius Vytautas. *Laiškas, Lietuvių*

- literatūros enciklopedija*, redagavo V. Kubilius, V. Rakauskas, V. Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 264.
- ³ Ivanauskaitė Vita. Folklorinė laiško paradigma, *ten pat*, p. 134.
 - ⁴ Išskyrus keletą ankstesnių straipsnio autorės tyrimų, žr. Tamošiūnaitė Aurelija. Asmeninė kalba: laišakai šiaurės panevėžiškių patarme, *Archivum Lithuanicum*, 2008, nr. 10; Tamošiūnaitė Aurelija. Tarmė, bendrinė kalba ir raštingumas: trys asmeniniai laišakai, *Archivum Lithuanicum*, 2009, nr. 11; Tamošiūnaitė Aurelija. Viena kalba – dvi abėcėlės: kirilika ir lotyniška abėcėlė rašyti Petro Survilo laišakai, *Archivum Lithuanicum*, 2010, nr. 12; Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011.
 - ⁵ Elspaß Stephan. A twofold view 'from below': New perspectives on language histories and historical grammar, *Germanic Language Histories 'from Below' (1700–2000)*, edited by Stephan Elspaß, Nils Langer, Joachim Scharloth, Wim Vandenbussche, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007; Blommaert Jan. *Grassroots Literacy: Writing, identity and voice in Central Africa*. London, New York: Routledge, 2008; Lyons Martin. A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920, *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*, ed. by Anna Kuusmin and M. J. Driscoll, Helsinki: Finnish Literary Society, 2013.
 - ⁶ Pranciškonos ir Juozapo Terbokų bei Igno Kupšio skaitmeninės laiškų kopijos, perrašai saugomi *Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazėje* (AKdb, žr. www.musulaiskai.lt). Terbokų laiškų originalai saugomi Balzeko lietuvių kultūros muziejuje Čikagoje (be signatūros). Igno Kupšio laiško originalas saugomas Robert Bailey asmeniniame archyve, St. Louis mieste, Misūrio valstijoje, JAV. Prano Zykaus laiškų rankraščiai saugomi LLTIB rankraštyne, signatūra f. 2–1581. Išsamesnę čia minimų autorių laiškų kalbos analizę žr. Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011.
 - ⁷ Markelis Daiva. Talking Through Letters. Collaborative Writing in Early Lithuanian Immigrant Life, *Lituanus*, 2004, nr. 50 (4); Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, edited by Bruce S. Elliott, David A. Gerber, and Suzanne M. Sinke, New York: Palgrave Macmillan, 2006, p. 108; Ivanauskaitė Vita. Folklorinė laiško paradigma, *Tautosakos darbai*, 2007, XXXIII, p. 135.
 - ⁸ Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, edited by Bruce S. Elliott, David A. Gerber, and Suzanne M. Sinke, New York: Palgrave Macmillan, 2006, p. 108.
 - ⁹ *Ten pat*, p. 113.
 - ¹⁰ Thomas William I., Znaniecki Florian. *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group. Volume I. Primary-Group Organization*, Boston: The Gorham Press, 1918, p. 303.
 - ¹¹ Yokoyama Olga. Linguistic features of the texts, *Olga. T. Yokoyama, Russian Peasant Letters. Texts and Contexts 1*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008, p. 35, 38.
 - ¹² „A social duty of a ceremonial character, and the traditional, fixed form of peasant letters is a sign of their social function“, Thomas William I., Znaniecki Florian. *The Polish Peasant in Europe and America. Monograph of an Immigrant Group. Volume I. Primary-Group Organization*, Boston: The Gorham Press, 1918, p. 303.
 - ¹³ Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, edited by Bruce S. Elliott, David A. Gerber, and Suzanne M. Sinke, New York: Palgrave Macmillan, 2006, p. 120.
 - ¹⁴ 1899–1914 m. JAV imigracijos tarnyba užregistravo 252 594 lietuvius emigrantus, žr.

- Aleksandravičius Egidijus. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 186.
- ¹⁵ Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, edited by Bruce S. Elliott, David A. Gerber, and Suzanne M. Sinke, New York: Palgrave Macmillan, 2006, p. 112.
- ¹⁶ „The emigrant's journey to America often began in his native village when he read letters from Shenandoah or Mount Carmel. Letters from America were an important stimulus for emigration to the United States“. Fainhauz David. *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*, Chicago, Illinois: Lithuanian Library Press, Inc., 1992. p. 13.
- ¹⁷ Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, p. 112, 113.
- ¹⁸ Tokiu laikytina 1890 metais Tilžėje išleista Endrikio Vendto (Endrik Wendt) *Gromatų skarbnycia*, žr. [Vendtas Endrikis]. *Gromatu Skarbnyczia* wisiems lietuwiszkaje kalba mylintiems ant Pasimokinimo. Sustatyta nū Mokitojo Wendt, Verlag von A. Stahl, Heydekrug, 1890; Druck von H. Post, Tilsit.
- ¹⁹ Čepaitienė Giedrė. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007, p. 282.
- ²⁰ [Olšauskas Antanas]. RANKWEDIS Gromatų Raszymui. PAMOKINANTI KNYGELE Kaip raszyti gromatas (laiszkus) wisokiuose reikaluose į žmonis wisokių luomų: į giminias, prietelius, pažįstamus, ponus, kunigus, sudžias, urėdņkus ir į patį carą; teipogi meilingi laiszkai jaunikaiczų į merginas ir merginų į jaunikaiczius reikaluose susipažinimo ir apsiwedimo. Użweria sawyje 155 gromatas. CHICAGO, ILL. Kasztais ir Spauptuwia „LIETUVOS“, 924 33rd Street, 1896.
- ²¹ *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904 1(A–P)*, Vilnius: Mintis, 1985, p. 865–866.
- ²² [Keliauninkas Domininkas]. Kaip Rašyti Laiškus Lietuviškoje ir Angliškoje Kalbose. Suprantamas ir tinkamas pamokinimas susirašinėti, apimamas Sąstatą, Rašyseną, Formališkumus ir įvairių Laiškų, Raštų bei Kortų vartojimus. Suredagavo J. Laukis, Chicago, Illinois. Turtu ir Spauda „Lietuvos“, 3252 South Halsted Street, 1909 m. Taip pat žr. Čepaitienė Giedrė. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, p. 282.
- ²³ [Križanauskas Tomas]. RANKVEDIS Laiškams Rašyti. ARBA Pamokinimas kaip rašyti Laiškus pas Tėvus, Brolius, Seseris, Draugus, Pačes ir vaikus pasilikusius Lietuvoje. Surinkta iš laiškinių popierių visokių raštinėjų. Eilėmis ir proza, dėl naudos ir palengvinimo Lietuviams Amerike gyvantiems. Shenandoah, Pa. Turtu ir Spauda T. P. Krizanaucko, 38 E. Centre St., 1911 m.
- ²⁴ [Paltanavičius Mykolas]. MOKINKIMĖS RAŠYTI. KNYGA Mokintis rašyti su paaiškinimais akcentų ir rašto ženklelių. Sutaisë M. Paltanavičia 1909 metuose. SPAUSTUVĖJE M. PALTANAVIČIAUS, 15 MILLBURY STREET, WORCESTER, MASS., p. 19–25, 27–30.
- ²⁵ Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011, p. 83.
- ²⁶ Nordlund Taru, Laitinen Lea. Performing identities and interaction through epistolary formulae, *Letter Writing in Late Modern Europe*, ed. by M. Dossena, and G. Del Lungo Camiciotti, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2012, p. 72.
- ²⁷ Elspaß Stephan. *Sprachgeschichte von unten. Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2005, p. 193–196.
- ²⁸ Rutten Gijsbert, van der Wal Marijke. Functions of epistolary formulae in Dutch letters from the seventeenth and eighteenth centuries, *Journal of Historical Pragmatics*, 2012, nr. 13(2), p. 187.
- ²⁹ *Ten pat*, p. 186–187.
- ³⁰ Biber Douglas, Finegan Edward. Drift and the Evolution of English Style: A History of Three Genres, *Language* 1989, nr. 65(3); Koch Peter, Oesterreicher Wulf. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit

und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte, *Romanistisches Jahrbuch*, 1985, nr. 36.

- ³¹ Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011, p. 42–43; Tamošiūnaitė Aurelija. Laiškų duomenų bazės, tekstynai ir duomenynai: užsienio perspektyva, *Archivum Lithuanicum*, 2012, nr. 14, p. 396.
- ³² Hull Glynda A., Hernandez Gregorio. Literacy, *The Handbook of Educational Linguistics*, edited by Bernard Spolsky, Francis M. Hult, Blackwell Publishing, 2008, p. 332; Gerbault Jeannine. Pedagogical Aspects of Vernacular Literacy, *Vernacular Literacy. A Re-Evaluation by members of The International Group for the Study of Language Standardization and the Vernacularization of Literacy (IGLSVL)*, edited by Andrée Tabouret-Keller, R. B. Le Page, Penelope Gardner-Chloros, and Gabrielle Varro, Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 145.
- ³³ Barton David, Hamilton Mary. Literacy practices, *Situated Literacies: Reading and Writing in Context*, ed. by David Barton, Mary Hamilton and Roz Ivanič, London, New York: Routledge, 2000, p. 7.
- ³⁴ *Ten pat*, p. 10.
- ³⁵ Blommaert Jan. *Grassroots Literacy: Writing, identity and voice in Central Africa*, London, New York: Routledge, 2008, p. 4.
- ³⁶ *Ten pat*.
- ³⁷ *Ten pat*, p. 5.
- ³⁸ *Ten pat*, p. 7; Lyons Martin. A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920, *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*, ed. by Anna Kuusimä and M. J. Driscoll, Helsinki: Finnish Literary Society, 2013, p. 14.
- ³⁹ Blommaert Jan. *Grassroots Literacy: Writing, identity and voice in Central Africa*, London, New York: Routledge, 2008, p. 7.
- ⁴⁰ *Ten pat*, p. 7–8.
- ⁴¹ Vandenbussche Wim. 'Lower class language' in 19th century Flanders, *Multilingua*, 2007, nr. 26, p. 283; Elspass Stephan. 'Everyday language' in emigrant letters and its implications for language historiography – the German case, *Multilingua*, 2007, nr. 26, p. 152.
- ⁴² Vandenbussche Wim. 'Lower class language' in 19th century Flanders, *ten pat*, p. 288.
- ⁴³ Tamošiūnaitė Aurelija. Asmeninė kalba: laiškai šiaurės panevėžiškių patarme, *Archivum Lithuanicum*, 2008, nr. 10; Tamošiūnaitė Aurelija. Tarmė, bendrinė kalba ir raštingumas: trys asmeniniai laiškai, *Archivum Lithuanicum*, 2009, nr. 11; Ernst Gerhard. Zwischen Alphabetisierung und 'françaïs populair écrit'. Zur Graphie privater französischer Texte des 17. und 18. Jahrhunderts, *Sociolinguistica*, 1999, nr. 13; Fairman Tony. English Pauper Letters 1800–34, and the English Language, *Letter Writing as a Social Practice*, ed. Davis Barton and Nigel Hall, Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 2000; Yokoyama Olga. Linguistic features of the texts. *Olga T. Yokoyama, Russian Peasant Letters. Texts and Contexts 1*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.
- ⁴⁴ Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011, p. 35–36.
- ⁴⁵ *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904* (prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/DBaze/Straipsniai/Frames.htm?5709>, žiūrėta 2013-12-10), įrašo numeris 5709 (toliau – LKD).
- ⁴⁶ Venckienė Jurgita. *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)* (daktaro disertacija, rankraštis), Vilnius, 2007, p. 157, 158.
- ⁴⁷ *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904* (prieiga per internetą: <http://www.spaudos.lt/DBaze/Straipsniai/Frames.htm?5709>, žiūrėta 2013-12-10), įrašo numeris 5709.
- ⁴⁸ *Lietuvių pavardžių žodynas 2*, L–Ž, Aleksandras Vanagas, Vitalija Maciejauskienė, Marytė Razmukaitė, ats. red. A[leksandras]. Vanagas, Vilnius: Mokslo, 1989.
- ⁴⁹ *Ten pat*, p. 1037, 1038.
- ⁵⁰ Digrafu <ij> Terbokų laiškuose transkribuotas jų žymėtas <y> su tašku.
- ⁵¹ Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniniuose laiškuose*

- (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011, p. 117–118, 348–349, 383–384.
- ⁵² Markelis Daiva. 'Every Person Like a Letter': The Importance of Correspondence in Lithuanian Immigrant Life, *Letters across Borders. The Epistolary Practices of International Migrants*, p. 114.
- ⁵³ Rastuose Igno Kupšio dokumentuose gimimo vieta nenurodyta, tačiau 1918 metais pas Igną atvyko brolis Antanas. Jo gimtąja vieta Kanados ir JAV sieną kirtusiųjų sąrašė nurodyta Kretinga; žr. Keleivių, prašančių kirsti JAV sieną iš užsienio teritorijos, sąrašas, Montrealis, Kanada, 1918 metų rugpjūtis, *Sienų kirtimai: iš Kanados į JAV 1895–1956* [Border Crossings: From Canada to U.S., 1895–1956] [internetinė duomenų bazė], Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations, Inc., 2010, mikrofilmo serijos nr. M1 464, mikrofilmo sąrašo nr. 314 (www.ancestry.com, žiūrėta 2013-12-10).
- ⁵⁴ *Pirmojo pasaulinio karo šauktinių registracijos kortelės, 1917–1918* [World War I Draft Registration Cards, 1917–1918] [internetinė duomenų bazė], Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations Inc, 2005, mikrofilmo sąrašo nr. 1614365, kortelės nr. 4860 (www.ancestry.com, žiūrėta 2013-12-10).
- ⁵⁵ *Keturioliktasis JAV gyventojų surašymas 1920: Hilsboras, Montgomeris, Ilinojus* [Fourteenth Census of the United States, 1920: Hillsboro, Montgomery, Illinois] [internetinė duomenų bazė], Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations Inc, 2010, mikrofilmo nr. T625_394, 3B (www.ancestry.com, žiūrėta 2013-12-10).
- ⁵⁶ *Socialinio draudimo mirties rodyklės* [Social Security Death Index] [internetinė duomenų bazė], Provo, UT, USA: Ancestry.com Operations Inc, 2010 (www.ancestry.com, žiūrėta 2013-12-10).
- ⁵⁷ Plg. kitų emigracijoje pramokusių rašyti autorių rašybą, žr. Tamošiūnaitė Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis asmeniuose laiškuose* (daktaro disertacija, rankraštis), Čikaga, 2011, p. 283–284, 394, 402.
- ⁵⁸ Tamošiūnaitė Aurelija. Tarmė, bendrinė kalba ir raštingumas: trys asmeniniai laišškai, *Archivum Lithuanicum*, 2009, nr. 11, p. 331.

Aurelija TAMOŠIŪNAITĖ

APPROACHING LITERACY: SEVERAL SOCIOLINGUISTIC PROFILES OF LITHUANIAN EMIGRANTS AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

Increasing emigration from Lithuania to the North and South Americas at the turn of the twentieth century fostered the spread of letter writing practices among the ordinary Lithuanians. Emerging letter writing and reading practices became socially embedded in peasants' everyday life, and they helped to shape their *vernacular literacy practices*.

This paper deals with the linguistic analysis of five letters written by three emigrant writers (Pranas Zyklus, Pranciškona ir Juozapas Terbokas, Ignas Kupšys) at the beginning of the twentieth century by focusing on the

correlations between literacy and orthography. Several vernacular literacy practices employed by emigrant writers were highlighted in the paper.

The polyphonic nature of Terbokas's letters points to the collective writing practices employed by ordinary writers at that time, while Kupšys „individualized“ orthographic practices and borrowings from English indicate that his literacy practices were shaped by his everyday life as a miner. Terbokas's and Kupšys writing manifest the features typical for *grassroots writing*, namely, *heterography*

(inconsistent spelling or use of lower and upper case letters, preference of phonetic spelling, erratic punctuation, etc.) and *formulaic* (ritualized) writing.

Zyklus relationship to writing and literacy was different from Terbokas and Kupšys. Zyklus' orthography was shaped by both-traditional, or pre-standard, and standard-orthographic practices. Thus, different from Terbokas and Kupšys, Zyklus was trying to ad-

here to the writing norms. Analysis of Zyklus letters reveal the influences of institutional literacy practices, i.e. features of pre-standard orthography reflect the traces of the illegal schooling, while the use of Russian, as well as adoption of Russian handwriting norms point to the official schooling (in Russian). Features of standard orthography most probably indicate the growing influence of the orthographic practices employed in Lithuanian press.

Dalia KUIZINIENĖ

Stasio Barzduko lituanistinė veikla: lietuvių kalbos mokytojas ir normintojas

Stasio Barzduko (1906–1981) gyvenimas ir veikla itin glaudžiai siejasi tiek su lietuvių išeivijos visuomenine, tiek su lituanistikos veikla, kuri prasidėjo dar Lietuvoje ir tęsėsi išeivijoje. S. Barzduko visuomeninė veikla, darbas JAV ir Pasaulio lietuvių bendruomenėje yra tyrinėti. Tuo tarpu niekas nuosekliau netyrinėjo S. Barzduko lituanistikos darbų, pedagoginės veiklos Lietuvoje ir išeivijoje, parašytų lietuvių kalbos vadovėlių, svarbių lietuvių kalbai saugoti ir puoselėti, tautinei tapatybei išlaikyti išeivijoje. Šio straipsnio tikslas yra pristatyti svarbiausius S. Barzduko lituanistikos interesus ir darbus. Straipsnyje remiamasi archyvine medžiaga, paties Barzduko, jo mokinių ir amžininkų atsiminimais.

Lituanistikos studijos ir darbas Lietuvoje

Itin anksti S. Barzdukas pradėjo bendradarbiauti spaudoje ir rašė daugiausia apie literatūrą. Į lietuviškus periodinius leidinius rašyti pradėjo būdamas gimnazistas ir vėliau, jau pabaigęs gimnaziją, kai studijavo Lietuvos universitete Kaune. Iš pradžių savo ko-

respondencijas siųsdavo Marijampolės laikraščiams: pavyzdžiui, yra užrašęs ir spaudai parengęs kaimyno pasakojimą apie rašytoją ir lietuvių kalbos mokytoją Petrą Arminą ir jo slapyvardžio atsiradimo istoriją. Vėliau straipsnius ėmė siųsti dienraščiui *Lietuva*, ėjusiam Kaune. Apie bendradarbiavimą su šiuo dienraščiu S. Barzdukas prisimena autobiografijoje: „Ypačiai daug korespondencijų rašiau 1925–ųjų vasarą, jau baigęs gimnaziją. Jos į laikraštį ėjo per redakcijoje dirbusio Juozo Ambrazevičiaus-Brazaičio rankas.“¹

1925 metais išlaikė brandos egzaminus ir rudenį atvyko į Kauną. Pradėjo studijuoti lituanistiką, šalia pasirinko pedagogikos ir psichologijos studijas. Buvo nepaprastai kruopštus studentas, mokslai universitete sekėsi puikiai, tačiau gana sudėtinga materialinė šeimos padėtis vertė S. Barzduką dar studijų metais pradėti dirbti. Jau įstojęs į Lietuvos universitetą ir atvykęs gyventi į Kauną, stokodamas pinigų, nes namiškiai daug padėti negalėjo, ieškojo darbo. Čia studentui gelbėjo pažįstamas Jonas Matulionis; jis pasiūlė rašyti dienraščiui *Rytas* Seimo posėdžių protokolus. „Šitaip tapau Seimo reporteriu“², – prisimena S. Barzdukas, o vėliau atnaujino ir savo bendradarbiavimą *Lietu-*

voje. Uždirbtas honoraras padėjo pragyventi Kaune. Pagrindinis S. Barzduko darbas buvo dalyvauti Seimo posėdžiuose ir juos aprašyti. Iš pažiūros atrodytų, kad tai buvo neįdomus ir tik kruopštomu reikalingas darbas, tačiau jaunam žmogui, būsimajam visuomenininkui, tai buvo didelė mokykla: stebėti ir vertinti politikų kalbas, diskusijas. „Ką ir sakyti, kokia gera man buvo ši Seimo visuomeninė mokykla. Juk joje spietėsi politinė mūsų grietinėlė. Atvykdavo pranešimą padaryti ministrai ir kiti aukštieji pareigūnai. Seime atsispindėjo visos šalies politinės nutaikos, čia buvo svarstomi įvairiausi reikalai, priimami įstatymai, rodė jų sprendimo būdus ir kita.“⁴³ Tokia jaunystėje įgyta praktika ir žurnalistikos įgūdžiai skatino S. Barzduką rašyti į spaudą ir lituanistikos straipsnius, o vėliau, jau gyvendamas išeivijoje, jis tęsė žurnalistinę veiklą, buvo vienas iš daugiausiai spaudoje rašančių autorių lietuvių kalbotyros, literatūros klausimais.

Studijuodamas universitete lituanistiką S. Barzdukas klausėsi žymiausių to meto literatūros istorikų ir kalbininkų paskaitų. „Traukė Lietuvos universitetas. Nebuvo abejonų, kad man reikia rengtis mokytojo darbui. Be svyravimų pasirinkau lietuvių kalbą ir literatūrą, pedagogiką, psichologiją. Tai suvedė mane su Juozu Balčikoniu, Jablonskiu – Rygiškių Jonu, su V. Mykolaičiu-Putinu. Visi jie buvo iškilūs, savo srity dideli. [...] Didelės lemiamos įtakos darė ir St. Šalkauskis, filosofijos ir pedagogikos profesorius, rodydamas kelius į mokyklą, į gyvenimą, į kultūrinę ir visuomeninę veiklą, į demokratiją.“⁴⁴

Jau pirmaisiais studijų metais sutiko ir pradėjo bendradarbiauti su žymiuoju kalbininku Jonu Jablonskiu, kuris tapo nenuginčijamu autoritetu; jo lietuvių kalbotyros darbai vėliau tapo S. Barzduko mokykloms skirtų vadovėlių, žinytų atspirties tašku. Per 1925-ųjų mokslo metų pradžios universitete iškilmes jis pirmą kartą pamatė J. Jablonski.

Juozas Balčikonis, kuris dėstė lietuvių kalbos dalykus, gabesniems studentams pasiūlė dirbti J. Jablonskio sekretoriais. 1926–1927 metais Barzdukas pradėjo dirbti J. Jablonskio sekretoriumi, du kartus per savaitę užrašinėjo J. Jablonskio diktuojamą kalbinį tekstą. Bendravimas su J. Jablonskiu, jo raštai padarė didelę įtaką S. Barzdukui. Ne kartą apie J. Jablonskio darbus, jų reikšmę lietuvių kalbotyros raidai yra rašęs išeivijos spaudoje. „Tiesiog stebėtis reikia J. Jablonskio erudicija, darbštumu ir atsidėjimu: jis sekė ne tik vienos sau artimos srities knygas, bet įvairių sričių. Jis gausiose savo recenzijose vertino religijos, kalbos ir literatūros, istorijos, geografijos, gamtos mokslų, higienos, net matematikos naujai pasirodančius leidinius ir rūpinosi visuomenei pranešti, ar jie jai ir jos mokyklai tinka, ar netinka. Savo sprendimą, ypač neigiamą, rūpinosi visur pagrįsti.“⁴⁵

Studijuojant universitete įgytas žinias S. Barzdukas pritaikė ir pedagoginėje praktikoje. Mokytojauti jis pradėjo dar nebaigęs universiteto 1928 metais Tauragės mokytojų seminarijoje. „Mokslo metams prasidėjus neatsirado kandidatų, ta vieta buvo pasiūlyta man ir aš išvykau. Čia darbas buvo ne lengvas: reikėjo mokyti ne tik lietuvių kalbos ir literatūros, bet ir visokių metodikų. Atrodo, kad egzaminus būsiu išlaikęs neblogai, radau bendrą kalbą su mokiniais: jaunimą mėgau, tuo pačiu atsiliepė mano atžvilgiu ir jie. Šitie mokslo metai buvo mano mokytojo egzaminai ir šiuos egzaminus išlaikiau neblogai.“⁴⁶ Po universiteto baigimo S. Barzdukas su žmona mokytojavo Prienų „Žiburio“ gimnazijoje, vėliau Alytaus valstybinėje gimnazijoje, o 1941-aisiais, jau vokiečių okupacijos metais, buvo paskirtas Alytaus gimnazijos direktoriumi. „Mokytojo darbą mėgau, jis man buvo prie širdies. Dirbdamas pats ir kitą mokydamas žengiau į priekį, dariausi mokytoju, kuris buvo žinomas ne tik gimnazijoje, bet ir plačiau, kad susidūriau ir su raštu, ir vieną kitą savo rašinį mokymo ir

pedagogikos klausimais išspausdinau ir anų metų lietuvių spaudoje. Viena mano svajonė buvo didesnė: paruošti kokį nors žodyną, kurį galima būtų įduoti mokiniui į rankas. Mano mintis buvo paruošti Jablonskio raštų žodyną. [...] Taip gyvenimas susidėjo, kad pasidariau devynių amatų, o dešimto bado žmogus. Dirbau visokius darbus, amžinai trūko laiko ir šito savo darbo neatlikau, net rimčiau jo ir nepradėjau.⁷

S. Barzdukas išugdė ir išaugino nemažą būrį būsimųjų kalbininkų, literatų. Jo mokiniai Prienų gimnazijoje buvo Antanas Klimas, Jonas Palionis, kurie vėliau taip pat pasirinko kalbos tyrinėtojų kelią, išitraukė į mokslinę veiklą. A. Klimas išeivijoje tapo Barzduko bendradarbiu, jie drauge parengė kelis kalbos darbus.

1937 metais Barzdukai persikėlė gyventi į Alytų. S. Barzdukas Alytaus gimnazijoje pradėjo dirbti lietuvių kalbos mokytoju. Visi mokiniai prisimena jo pedantiškumą, dėmesį rašto kultūrai, griežtumą. Buvęs mokinys Vaclovas Šreiberis pasakoja: „Klasę valdė žvilgsniu, daug dėmesio skyrė gramatikos mokymui. Būdavo atsistoja prieš klasę, prasisega švarką, rankas įsideda į liemenės kišenes ir aiškina. Jeigu pamato, kad kuris neklauso, pašaukia prie lentos, kad pavyzdžiu iliustruotų aiškinamą taisyklę.“⁸

Rašytojas Vytautas Volertas taip pat buvo Barzduko mokinys, jo atsiminimai apie Alytaus gimnazijos lietuvių kalbos mokytoją taip pat aktualizuoja S. Barzduko gebėjimą preciziškai mokyti ir aiškinti lietuvių kalbos dalykus. „Mus sekusioje klasėje vėliau lietuvių kalbai į Alytų buvo atkeltas Stasys Barzdukas. Nugirsdavome, kad nuo Maknio jis gerokai skyrėsi, daugiausia dėmesio kreipdamas teoretiniams kalbos klausimams. Smulkmeniškas kaip laikrodininkas, sakydavo jo mokiniai. Šie abu mokytojai buvo jauni, vos virš trisdešimtys, aukšti, gerai atroda, stipriai pasiruošę profesiniai, toli lenkia kai kuriuos savo vyresnius kolegas. V. Maknys vadovavo

skautų tuntui, tad pradžioje jo ryšiai su jaunimu buvo artimesni. Barzdukas kurį laiką tenkinosi vien pamokomis. Man lankant jau baigiamąją klasę, jis perėmė globoti apirusį literatūros būrelį. Tada pirmą kartą teko su šiuo mokytoju kalbėti. Susidariau įspūdį, kad preciziškumo buvo apstu jo darbuose ir žodžiuose, o literatūros būrelio globėjo pareigas vykdydamas, turėjo ryšius su visais artimesnių gimnazijų literatūros mėgėjais.“⁹

Lituanisto kelias išeivijoje

1944-aisiais Barzdukų šeima išvyko į Vokietiją. 1945–1949 metais S. Barzdukas lietuvių kalbos mokytoju dirbo Eichšteto lietuvių gimnazijoje. Jis buvo itin aktyvus Lietuvių kalbos draugijos valdybos narys. 1946 metais išleido mokyklinę *Lietuvių kalbos gramatiką*. Tais pat metais ėmėsi ir švietimo valdybos inspektoriaus pareigų.

S. Barzdukas gyvendamas Vokietijos DP stovyklose visą savo laiką ir energiją skyrė mokytojavimui bei lituanistikos darbų rašymui. Vokietijoje vykstančius lietuvių organizavimosi į Lietuvių tremtinių bendruomenę stebėjo, bet aktyviai nedalyvavo. Tačiau galima teigti, kad šiuo laikotarpiu labai aiškiai susiformavo jo požiūris į bendruomenę, nuostatos, kurioms įtaką darė Lietuvių charta, vieno iš Lietuvių bendruomenės steigėjų ir ideologų kunigo Mykolo Krupavičiaus idėjos ir straipsniai. M. Krupavičius labai aiškiai nusakė bendruomenės paskirtį – „jungti pasaulį pasklidusius lietuvius, būti atvira kiekvienam lietuviui“¹⁰. M. Krupavičius labai aiškiai nurodė du pagrindinius bendruomenės tikslus: pagrindinį – išlaikyti išeivių lietuviybę, iš jo plaukiantį tikslą – prisidėti prie okupuotos Lietuvos laisvės atgavimo. S. Barzduko nuomone, „iš tikrųjų abu tikslai sueina į vieną – į tautinę gyvybę“¹¹.

Šiuos svarbiausius jau tuo metu Lietuvių chartoje suformuluotus lietuviybės išlaikymo

principus S. Barzdukas taikė pedagoginiame darbe. Jo buvęs mokinys Vytautas Kamantas Eichšteto gimnazijoje, vėliau su S. Barzduku dirbęs ir Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyboje, prisimena: „Barzdukas dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą gimnazijoje su didele meile, gerai pasiruošęs, su humoru, daug reikalavo, mokinius gerbė. Jis buvo mūsų klasės auklėtojas, kuris visada gelbėjo mus, kai patekdavome į visokias bėdas. Aš buvau klasės seniūnas, reikėdavo dažnai susitikti visokiais klasės reikalais, ir nuo tada pažinau šį ypatingą pedagogą kaip didelį, nuoširdų ir rūpestingą jaunimo globėją. [...] Barzdukas kalbėdavo gražia ir taisyklinga lietuvių kalba, aiškiai tardamas ir žodžius kirčiuodamas, o mes visi klausydami žinojome, kur reikia dėti kablelius ar taškus. Jis tose vietose mažiau ar daugiau linkterėdavo su galva.“¹²

1949-aisiais Barzdukų šeima apsigyveno Klivlande. Tada čia iš Vokietijos DP stovyklų persikėlė apie 3000 lietuvių. Tais pat metais šičia įsikūrė „Ateities“ klubas, kurio iniciatoriai buvo Jadvyga ir Adolfas Damušiai. Klube ir gimė idėja steigti lituanistinę mokyklą. Daugeliui pritariant idėja buvo realizuota ir 1949 metų rudenį mokykla pradėjo veikti. Joje mokytojauti ėmė ir S. Barzdukas; Klivlando lituanistinėje mokykloje jis dirbo iki 1976 metų, kol visiškai sumažėjo mokinių. 1950–1951 metais jis buvo šios mokyklos vadovas, pamokos vykdavo Šv. Jurgio parapijos patalpose. Tais laikais Klivlande gyveno itin daug lietuvių, tačiau mokyklos steigimui ir darbui priešinosi tuometinis parapijos klebonas kunigas V. Vilkutaitis. Yra įvykę net incidentų. „Kai 1949 clevelandiečiai panoro lituanistines pamokas įvesti į Šv. Jurgio parapijos mokyklą, klebonas kun. V. Vilkutaitis nesutiko ir nepalankiai atsiliepė pamokslo metu. Pamokų iniciatoriai ryžosi klebonui atsakyti. Spaustuvėje atspaudė pareiškimą, po pamaldų bandė jį dalinti iš bažnyčios išeinantiems. Dalintojų tarpe buvo ir protes-

to organizatorius Stasys Barzdukas. Vienas parapijos komiteto narys jam smogė į veidą, numetė akinius ir šokosi juos trypti. Nuo tolimesnių nemalonumų apsaugojo arti buvusieji, o lituanistinei mokyklai naudotis parapijos patalpomis vėliau leido vyskupija.“¹³ Tad įsikišus vyskupijai mokykla galėjo veikti, jos veikla ir stiprinimu nuolat rūpinosi ne tik S. Barzdukas, bet ir Adolfas Damušis, Ignas Malėnas, Balys Graužinis. Kelis dešimtmečius Klivlando lituanistinėje mokykloje mokinių netrūko: 1949–1950 metais mokyklą lankė 72 mokiniai, 1951–1952 – jau 245, o vėliau mokinių skaičius vis po truputį augo.

S. Barzduko mokiniai buvo ir trys jo vaikai. Sūnus Arvydas Barzdukas prisimena ne tik tėvo vedamas pamokas, bet taikliai įvardija jo, kaip lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo, svarbiausius principus. „Lietuvių kalbos mokslą tėvas sugebėjo padaryti įdomų, nes pirmiausia pamokoms gerai pasiruošdavo ir žinojo daug gyvų, įsimintinų kalbos įgūdžių skatinančių pavyzdžių. Atsimenu, dar Lietuvoje, mažas vaikas būdamas, išsipašydavau ilgiau pavakaroti ir prie jo rašomojo stalo alkūnėm pasirėmęs žiūrėdavau, kaip jis raudonu rašalu taisydavo mokinių rašinius. Juos skaitydavo pats sau pusbalsiu, dažnai į sakinio pradžią iš naujo sugrįždamas ir parašėse parašydamas pataisas, paaiškindamas klaidas, kodėl turėtų būti taip, o ne kitaip. Sąsiuvinį atgal gavęs, mokinys žinojo, ko mokytojas iš jo laukia.“¹⁴

S. Barzdukas ne kartą yra rašęs apie mokytojo vaidmenį ir to vaidmens svarbą išeivijoje, straipsnių paskelbė *Aiduose*, *Drauge*, *Pasaulio lietuvių*. Minėdamas savo didžiuosius mokytojus J. Jablonskį, V. Mykolaitį-Putiną, kitus iškilius dėstytojus jis rašė: „Mokytoju tapti teko ir man. Kas lėmė – beveik nemokėčiau atsakyti. Greičiausiai išsipildė Evangelijos žodžiai: nežinomi Viešpaties keliai. Nesigailiu. Ir su visais nepriklausomos Lietuvos mokytojais iš visos širdies galiu džiaugtis: savo pareigą ir uždavinį atlikome. Lietuvių

tauta ilgoje savo istorijoje niekad nebuvo pasiekusi tokio tautinio sąmoningumo laipsnio kaip savo nepriklausomybės metais. Tai didžiąja dalimi tautinės Lietuvos mokyklos nuopelnas. Tautinės mūsų mokyklos laimėjimai yra taip pat didžiausia kliūtis ir šios dienos Lietuvos okupanto kėslams. Tai pagrindinė viltis ir naujinu laisvam Tėvynės prisikėlimui.“¹⁵

S. Barzdukas buvo nuolatinis lituanistikos vasaros kursų, vykusių Fordheimo universitete, dėstytojas ir tai darė daugiau nei 20 metų. Kasmet S. Barzdukas sudarydavo lietuvių kalbos mokymo konspektus, užduotis kursų lankytojams. Paskaitoms ne tik naudojo savo parašytus vadovėlius, bet ir remdavosi įvairiausiais tekstais. Antai 1976 metais lituanistikos kursuose rengiamų paskaitų naudojamos literatūros sąrašė yra šie veikalai: Puzino straipsniai apie Lietuvos istoriją, Bibliografinis aprašas apie okupuotos Lietuvos istoriją, Just. Marcinkevičiaus *Mindaugas*, A. Škėmos, Ostrausko dramos, A. Laiгонaitės *Lietuvių kalbos kirčiavimas* ir kita literatūra. Pagalbiniai S. Barzduko lietuvių kalbos mokymo šaltiniai buvo J. Jablonskio *Rinktiniai raštai*, Pr. Skardžiaus ir jo parengtas ir redaguotas *Lietuvių kalbos vadovas*, J. Šukio *Taisyklingai vartokime linksnius*, A. Pupkio *Kalbos praktikos patarimai*.

S. Barzdukui talkino buvęs mokinys ir bendradarbis prof. Antanas Klimas, į savanorišką talką įsitraukdavo ir buvę kursų lankytojai bei mokiniai. „Man pačiam dauginiu rūpintis būtų ir sunku, tad visados prašydavau prof. Antaną Klimą ir jis mielai man patarnaudavo. Jei Jums susidarytų kokių sunkumų, manau, prof. Klimas ir šiemet padaugintų. Mano sveikata daro mane nelankstų, tad vis kyla abejonių, ar reikėtų man į Loyolą važiuoti. Iš kitos pusės: pasižadėjau, ir savo pavardę seminaro garsinimuose nuolat randu. Tad ryžtuos į Loyolą vykti, tik turėsite mane pagloboti. [...] Lietuvių kalbininkų vakarą suorganizuosiu. Apskritai, kiek tik

mano jėgos leis, stengsiuosi būti aktyvus. Jei pasirodyčiau nenaudingas, Lenkauskai žada tuoj parvežti į Clevelandą.“¹⁶

S. Barzdukas buvo vienas iš aktyviausių **Lietuvių kalbos draugijos**, atkurtos išeivijoje, narys. Lietuvių kalbos draugija buvo įsteigta Nepriklausomoje Lietuvoje 1925 metais, įregistruota 1935 ir veikė iki 1940 metų. Pranas Skardžius buvo šios pirmosios draugijos Lietuvoje. Lietuvių kalbos draugijos veikla atgaivinta Vokietijoje, prie jos gaivinimo prisidėjo Pr. Skardžius. S. Barzdukas, J. M. Laurinaitis, Iz. Matusevičiūtė; draugija Vokietijoje veikė 1946–1949 metais. Pirmasis draugijos suvažiavimas įvyko 1947-aisiais, į valdybą buvo išrinkti Pr. Skardžius (tapo pirmininku), S. Barzdukas ir J. M. Laurinaitis (nariai). Draugijai priklausė 17 narių, numatytos veiklos gairės. Laikraščio *Mūsų kelias* pakviestas Pr. Skardžius čia turėjo pastovų „Kalbos kampelį“, buvo redaktorius, tačiau rašė ne tik jis, bet ir kiti. Didžiausias draugijos darbas buvo Pr. Skardžiaus, S. Barzduko, J. M. Laurinaičio parengtas *Lietuvių kalbos vadovas*, išleistas 1950 metais Vokietijoje 5 tūkstančių egzempliorių tiražu.

Lietuvių kalbos draugijos skyrius buvo veiklus 4–5 metus. Narių skaičius išaugo iki 102. Draugijos narių iniciatyva paminėtos K. Būgos ir J. Jablonskio mirties sukaktys. Kai kurie skyriaus nariai spaudoje rašė straipsnius kalbiniais klausimais. Skyrius reikalavo įvesti lietuvių kalbos pamokų, ypač į vietines angliškąsias lietuvių lankomas mokyklas. 1952-aisiais *Margučio* ir S. Bartkuvienės radijo programose buvo pradėtos lietuvių kalbos valandėlės, kurios truko iki 1955 metų. Kultūros kongrese Čikagoje sutelkta ir lietuvių kalbos sekcija.

Vienas iš darbų – leisti bendrą LKD leidinį *Gimtoji kalba*, bent 6 numerius po 16 puslapių per metus. „Šiuo reikalu prof. Pr. Skardžius daręs konkrečių žygių, tačiau sutikęs santūrumą, nes visur trukdančios finansinės perspektyvos.“¹⁷ Ieškota galimybių

Gimtąją kalbą leisti prie kai kurių Amerikos lietuvių žurnalų ar laikraščių. 1958 metais su JAV lietuvių bendruomenės Kultūros fondo pagalba atgaivintas *Gimtosios kalbos* leidimas. *Gimtoji kalba* JAV ėjo 1958–1968 metais, laikraščio redaktorius buvo Leonas Dambriūnas. Tačiau draugijos nariai ieškojo būdų turėti nuolatinį lietuvių kalbos patarimų skyrelį įvairiuose išeivijoje leistuose leidiniuose. Kita veiklos sritis – kas mėnesį rengti pokalbius apie lietuvių kalbą, rūpintis lietuvių kalbos reikalais mokyklose ir lietuviškosios terminijos kūrimu.

Išeivijoje Lietuvių kalbos draugijai vadovavo steigiamojo susirinkimo išrinkta trijų narių valdyba, kurią sudarė pirmininkas dr. Pr. Skardžius, sekretorius J. M. Laurinaitis ir administratorius S. Barzdukas. Pastarasis atstovaudavo Lietuvių kalbos draugijai įvairiuose lietuvių bendruomenės renginiuose. „Esu gavęs iš Kultūros ir Švietimo Tarybos oficialų pakvietimą dalyvauti jos posėdžiuose, todėl nuolatiniu LKD atstovu tenai aš noriu Tamstą pasiūlyti. Tam reikalui čia pridedu ir įgaliojimą. Toliau Jūs savo keliu užmegzkite santykius. Sprendžiamuosius dalykus mudu apsvarstysime drauge.“¹⁸

Lietuvių kalbos draugijos nariai buvo V. Alantas, P. Balčiūnas, dr. J. Balys, V. Čižiūnas, L. Dambriūnas, dr. P. Jonikas, P. Kirvelaitis, VI. Kulbokas, Iz. Matusevičiūtė, F. Neveravičius, A. Plioplienė, M. Stonys, O. Zenkevičiūtė ir kiti.

S. Barzdukas buvo vienas iš aktyviausių ir darbščiausių draugijos narių, suformulavo ir surašė draugijos nuostatus, akcentuodamas svarbiausius lietuvių kalbos išsaugojimo išeivijoje uždavinius: juose orientuojamasi į lietuvių kalbos išlaikymą, ugdymą ir tobulinimą išeivijoje. „Tik naujose ir visai skirtingose sąlygose LKD iškyla jau ir naujų uždavinių. Visų pirma dabar ji nori sutelkti kuo daugiausia gimtosios kalbos brangintojų ir apjungti jau ne tik lietuvių kalbininkus mokslininkus, mokytojus lituanistus ir kitus

specialistus, bet taip pat ir lietuviško žodžio menininkus bei visus kitus, kuriems gyvai rūpi lietuvių kalba, jos gyvata ir pažanga. Taigi LKD durys dabar jau praveriamos daug plačiau.“¹⁹ Lietuvių kalbos draugija nuostatuose deklaravo rūpinimąsi lietuvių kalbos išlaikymu privačiame ir viešame gyvenime: šeimose, bažnyčiose, mokyklose, organizacijose ir t. t. Draugijos nariai buvo nusiteikę kovoti su neigiamais kalbos reiškiniais straipsniuose, paskaitose, lietuvių kalbos kursuose ir lietuviškose šeštadieninėse mokyklose.

Lietuvių kalbos vadovėliai

Gyvendamas Vokietijoje ir jau nuo 1945 metų pradėjęs mokytojauti Eichšteto gimnazijoje S. Barzdukas susidūrė su lietuvių kalbos vadovėlių trūkumu. Tad ėmėsi iniciatyvos: parašė ir 1946-aisiais išleido trumpą *Lietuvių kalbos gramatiką*. Tačiau ši gramatika nevisiškai tenkino mokymo reikmes, tad pradėjo rengti išsamesnį, didesnį gimnazijos reikmes atitinkantį vadovėlį. Vienas iš svarbiausių S. Barzduko iniciatyva parengtų darbų buvo Pr. Skardžiaus, S. Barzduko, J. M. Laurinaičio *Lietuvių kalbos vadovas*, pasirodęs 1950 metais. Knygą išleido Lietuvių tremtinių bendruomenė Vokietijoje. Sumanymas parašyti ir išspausdinti tokį leidinį, skirtą lietuvių bendruomenės reikmėms, ypač mokykloms, kilo S. Barzdukiui pirmaisiais gyvenimo svetur metais. Pr. Skardžius knygos įvade aprašo knygos atsiradimo istoriją. „Visų pirma gimnazijos mokytojas Stasys Barzdukas, prieš trejus metus iš Eichštatto atvykęs Tübingenan, ėmė teirautis, ar aš jam nepadėčiau ruošti trumpo mokyklos reikalams skiriamo lietuvių kalbos rašybos vadovėlio. Šitam jo sumanymui pritariau ir pažadėjau visokią pagalbą. Po kurio laiko, daugiau pasvarsčius šį reikalą, buvo nusispręsta tokį vadovėlį trise ruošti: St. Barz-

dukas turėjo atlikti paruošiamąją rašybos teorijos, o J. M. Laurinaitis rašybos žodyno darbą. Aš turėjau viską peržiūrėti, pataisyti, papildyti ir paskui drauge su jais apsvastyti. Bet ilgainiui bedirbant daug kas pakeitė: šalia redaktoriaus aš turėjau dar tapti ir daliniu vadovėlio autoriumi, o pats vadovėlis turėjo pavirsti visu „Lietuvių kalbos vadovu.“²⁰ Redakcijos žodyje dėstoma, kaip ir kodėl knyga atsirado, kokia jos struktūra, kuriems autoriams priklauso skyrių autorystė. Įžanginiame straipsnyje yra minima Nepriklausomoje Lietuvoje veikusi Lietuvių kalbos draugija, kuri rūpinosi lietuvių kalbos reikalais, ir jos leistas laikraštis *Gimtoji kalba*, o vėliau šias funkcijas perėmęs Lietuvių kalbos institutas. Gyvendami svetur lietuviškųjų mokyklų mokytojai, gausūs to meto spaudos bendradarbiai pajuto lietuvių kalbos gramatikų, lietuvių kalbos praktinių knygų stoką, „bendrines kalbos klausimai yra pasidarę dar aktualesni. Gyvendami svetimuose kraštuose, daugelis iš jų beveik jokių šaltinių savo praktinės kalbos žinioms papildyti neturi, o slenkąs laikas tolydžio dildo ir tai, ką vienas kitas dar buvo išsivežęs iš savo tėvynės“²¹. Iškilus poreikiui turėti lietuvių kalbos vadovą pradėta rūpintis tokio leidinio sudarymu ir leidyba. Vadovo autoriai ir sudarytojai dirbdami įsitikino, kad šiuo laiku tikslinga drauge išleisti ne vien rašybos vadovėlį, bet ir išsamesnį veikalą, kuris, šalia rašybos, kad ir trumpai, dar apimtų svarbesnes bendrines kalbos taries, žodžių darybos, kaitybos, iš dalies sintaksės ir žodyno sritis. Knygos sudarytojai ir autoriai gyveno skirtingose DP stovyklose Vokietijoje, tad daug susirašinėjo, dalijosi atskirų skyrių rengimu. S. Barzdukas parašė lietuvių kalbos rašybos skyrių, J. M. Laurinaitis knygoje pateikė A. Kalniaus, Z. Kuzmickio ir J. Talmanto „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlio“ žodynėlį, jį kiek pertvarkė ir papildė, Pr. Skardžius parengė sintaksės, žodžių darybos skyrius. Lietuvių kalbos vadovo rengimo darbas pra-

sidėjo 1946 metais ir truko iki pat 1949 metų pabaigos. Dėl darbų knygos autoriai susirašinėjo, vienas kitam siųsdavo jau parengtus skyrius. S. Barzduko archyve saugomas pluoštas laiškų, kurie atskleidžia sudėtingą knygos autorių darbą ir patirtus sunkumus. Rengiant iškilo daug problemų: trūko perrašinėtojų, lėšų, laiko, mašinėlių ir popieriaus. Nuolatinių problemų atsirasdavo dėl negalėjimo susitikti ir aptarti leidinio rašymo darbus. Pr. Skardžius visai skatino S. Barzduko pastangas saugoti ir gryninti lietuvių kalbą, leisti įvairaus pobūdžio lietuvių kalbos gramatikas. „[...] šiandien mūsų kalba tremtyje yra tiesiog kojomis trypiama, o priemonių jai gelbėti turime labai mažą. Reikia tik džiaugtis, kad randas žmonių, kurie likimo parblokšti nenustoja savo tautinės vertybės ir ruošia dirvą naujam tautos atgimimui. Šitas Jūsų darbas šiuo metu yra tikrai retas dalykas.“²² Po ketverių metų darbo, nuolat kylančių sunkumų knyga išėjo ir buvo plačiai naudojama mokyklose tiek Vokietijoje, tiek vėliau JAV. Knygos autoriai kiek galėdami parengė išsamų leidinį, kurį sudarė teorinė dalis ir žodynas. Knygos leidybą lydėjo nesutarimai, bet bendras tikslas suvienijo bendradarbius. „Jūsų laiškas atrodo karingas ir desperatiškas. Bet aš visai suprantu Jūsų nuotaiką: ji ir man jau nebesvetima. Buvo atsitikimų, kad, atrodo, viskas turi eiti velniop. Bet vėliau apsigalvojus ir atšalus nuotakai, vėl pradėdi žmogus galvoti: mūsų pradėtas darbas yra didelis dalykas, ateity bus labai naudingas, ir todėl žūt būt kaip nors turi būti baigtas. Tačiau kol pabaigsime, turime turėti geležinės kantrybės, nes šiuo palaidų nervų metu mes karščiuodamiesi nieko nebegalėsime padaryti.“²³

Savo straipsnius, skirtus lietuvių kalbotyros problemoms, S. Barzdukas skelbė įvairiuose išeivijos leidiniuose ir Lietuvių kalbos draugijos leidinyje *Gimtoji kalba*; jį redagavo L. Dambriūnas. Šiuose straipsniuose S. Barzdukas daugiausiai dėmesio skyrė kalbinėms

problemoms aptarti (straipsniai „Įvardžiai pagarbai reikšti“, „Tikriniai ir bendriniai daiktavardžiai vieni kitų vietoje“, „Leidinių daugiažodžių pavadinimų rašymas“). Jis recenzuodavo išeivijoje ir Lietuvoje gyvenančių kalbininkų darbus, Lietuvoje leistus žodynus. Nevengdavo recenzuoti ir išeivijoje leidžiamų grožinės literatūros knygų, didžiausią dėmesį skirdamas grožinio teksto kalbos dalykams aptarti. *Gimtojoje kalboje* 1964 metais paskelbė straipsnį apie Mariaus Katiliškio knygos *Šventadienis už miesto* stilistiką, rašybą, skyrybą, kritikavo mėgėjišką redaktorių darbą už paliktas stilistikos ir gramatikos klaidas.

Gimtojoje kalboje ir *Tėviškės žiburiuose* recenzavo Lietuvoje leistą A. Lyberio *Sinonimų žodyną* ir 1954-aisiais Vilniuje bei tais pat metais Čikagoje išleistus dabartinės lietuvių kalbos žodynus. Autorius tekstuose kritikuoja sovietmečio ideologijos paliestą kalbinę erdvę, nevengia kritikos ir ironijos sovietmečio kalbotyros atstovams. „Bet žodyno bėdos prasidėjo, kai jis pradėjo aiškinti ne žodžius, bet skleisti partinę ideologiją. Šis darbas čia atliktas ir be kokio saiko, ir be gėdos jausmo. Politruko Boriso Larino pasidarbuota iš peties! Visų pirma žodyno „Pratarmė“ ir „Įvade“ veltui ieškotume pacituojamų Jablonskio – Rygiškių Jono ar K. Būgos, tų pačių didžiųjų bendrinės lietuvių kalbos kūrėjų. Jie net nepaminimi! Bet už juos lietuvių kalbos žodyne kalba „sovietinės kalbotyros“ specialistai V. I. Leninas ir J. V. Stalinas, ypačiai pastarasis. Jie cituojami, jų lietuvių kalbos (!!) pavyzdžiais aiškinamos tam tikros žodžių reikšmės ir t. t.“²⁴

Išeivijos spaudoje S. Barzdukas paskelbė daug apžvalginių straipsnių, skirtų lietuvių kalbos istorijai, pristatančių ir vertinančių žymiausių lietuvių kalbininkų Jono Jablonskio, Kazimiero Būgos, Juozo Balčikonio, Antano Salio kalbotyros darbus. Kalbos klausimais ne tik itin daug rašė, bet ir nuolat susirašinėjo su išeivijoje gyvenusiais kalbininkais

Pr. Skardžiumi, A. Saliu, L. Dambriūnu. Daug rašyta dėl probleminių lietuvių kalbos rašybos, stilistikos dalykų, bendrosios lietuvių kalbos būklės ir aiškintasi dėl svetimvardžių rašybos, kuri pasidarė aktuali ir svarbi lietuvių išeivių žurnalistikos ir leidybos srityje. Tiek straipsniuose, tiek laiškuose S. Barzdukas išsakė aiškią savo poziciją apie svetimų vietovardžių rašybą. „Ir trečiasis klausimas: kaip rašyti – Chicaga ar Čikaga? New Yorkas ar Niujorkas – Naujorkas?

Be abejo, rašysim Karaliaučius, Berlynas, Ryga, Varšuva, Krokuva, Paryžius, Vokietija, Lenkija, Prancūzija, Amerika, Kanada ir t. t. Taip pat: Los Angeles, Buenos Aires, Rio de Janeiro ir t. t. Kur galima, dėsime lietuvišką galūnę: Muenchenas, Koelnas, Hamburgas, Leningradas, Saigonas, Hong Kongas ir t. t.

Bet negalėsime rašyti taip, kaip dabar ok. Lietuvoj rusų pavyzdžiu rašo. Štai Gunas turi reikšti Ch. Gounod, Ponkielis – G. Ponchielli ar Jeteboija – švedų Geteburgo vietovardį! O kai ok. Lietuvos dailininkai prieš keletą metų Paryžių rengė savo darbų parodą, tai nusivežtuose kataloguose mūsiškis Švažas buvęs paverstas Chvaju! [...] Vadinas, svetimuosius vardus ir vietovardžius turim rašyti pagal originalą, ne pagal tarimą. To kio rašymo ypačiai reikalauja bibliografija, geografija ir teisė. Nenorėkim, kad ir mūsų pačių vardus pagal savo tarimą rašytų kitos tautos, nes juos tada skirtingai rašys prancūzai, anglai, ispanai ar italai, ir pagaliau patys savęs nebepažinsim.

Štai kodėl turi daugiau laikytis originalo rašybos ir leisti rašyti Gounod, ne Gunas, New Jersey, ne Niūdžersej, taip pat New Yorkas, Chicaga ir Washingtonas. Dvejopas rašymas daugeliui iš tikrųjų būtų tam tikra sunkenybė.“²⁵

Lietuvių išeivijos spauda ilgainiui perėmė amerikiečių tradiciją organizacijų pavadinimus, kuriuos sudarė du ar daugiau žodžių, rašyti didžiosiomis raidėmis. S. Barzdukas šiuo klausimu turėjo itin aiškią nuomonę, ku-

rią kiekviena proga išsakydavo. „Manau, kad šiais visais atvejais tikrinių vardų rašybą reikia suvienodinti. Centro valdyba ir Švietimo taryba yra atskiros ir abi centrinės institucijos, tad laikytinos tikriniais vardais. Tai turi atspindėti rašte, todėl siūliau pirmąjį žodį čia rašyti didžiąja raide: Centro valdyba, Švietimo (pabraukta laiško autoriaus – D. K.) taryba ir t. t. Tada taip pat rašysime: PLB Švietimo taryba, PLB Kultūros taryba, JAV LB Garbės teismas, JAV LB Tarybos prezidiumas, taip pat PLB Valdyba, JAV LB Taryba ir t. t.“²⁶

Lituanistinių mokyklų reikmėms, Lietuvių kalbos kursams S. Barzdukas nuolat rengdavo nedidelius leidinukus, tekstus apie lietuvių kalbą, jos istoriją, žymiausius kalbininkus, lietuvių kalbos rašybą ir skyrybą. Be minėtųjų veikalų, su A. Klimu parengė ir išleido *Lietuvių kalbos žodyną* (1974), rankraščiuose išliko 1975 metais parašyta „Lietuvių kalbos rašybą, skyrybą, linksniai“, 1974-aisiais „Lietuviško žodžio keliai“; šią medžiagą autorius naudojo Lituanistikos kursuose. Taip pat parengė lietuvių kalbos mokymo priemones: *Mažoji gramatikėlė* (1978), *Linksniai ir prielinksniai* (1978; išleista kaip PLJS RC leidinys). Kiekvienais metais S. Barzdukas sudarydavo mokomuosius lietuvių kalbos konspektus, rengdavo užduotis kursų lankytojams.

Lietuvių kalbos išsaugojimas ir puoselėjimas buvo itin svarbi lietuviškosios kultūros ir tapatybės dalis. Išeivijoje lietuvių kalba patyrė transformacijas, neevoliucionavo. Dėl lietuvių kalbos skurdimo ir nykimo svietimoje kalbinėje terpėje S. Barzdukas itin siejo, visais įmanomais būdais populiarino lietuvių kalbą savo pamokose, paskaitose ir straipsniuose. „Lietuvių kalbos menkėjimo ir nykimo apraiškos neabejotinos, ir dėl to galėčiau sakyti drauge su dr. Jonu Basanavičium: išeivijos Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba. Visų pirma išeivijoje nedaug teturime visuomenininkų, kurie lietuvių kalba domėtusi taip, kaip savo lai-

ku domėjosi vysk. M. Valančius, dr. Jonas Basanavičius, dr. V. Kudirka, vysk. A. Baranauskas, kan. Juozas Tumas-Vaižgantas, dr. P. Avižonis, teisininkas A. Smetona ir kt. Šių dienų mūsų visuomenininkai beveik nieko neberašo, daugiausia tik prakalbas sako. Deja, tos jų prakalbos dažnu atveju nepaiso nei gražesnio bei vaizdingesnio žodžio, nei taisyklingo sakinio sudarymo, nei žmoniškesnio kirčiavimo.“²⁷ Beveik visuose savo straipsniuose S. Barzdukas siūlė išlaikyti nepriklausomos Lietuvos kalbines tradicijas, nepasiduoti amerikietiškos rašybos ir kalbos įtakai. Dažnai didžiules pastangas įvertindavo jo išugdyti mokiniai, kolegos, spaudos leidinių redaktoriai.

1958 metais lietuvių mokslininkai išeivijoje įkūrė lituanistikai skirtų mokslinių tyrimų įstaigą – Lituanistikos institutą. Greta įvairių lituanistikos mokslų sričių skyrių, buvo įsteigtas Kalbos skyrius. Jam, be lietuvių kalbos tyrinėtojų, pasitraukusių svetur, be užsienio mokslininkų, tyrinėjusių lietuvių kalbą, priklausė ir S. Barzdukas. Su daugeliu kolegų (dr. A. Saliu, dr. Pr. Skardžiumi, dr. P. Joniku, dr. A. Klimu) jį siejo pažintis dar nuo Nepriklausomos Lietuvos laikų, bendri darbai – lituanistinių knygų leidyba, dėstymas vasaros kursuose, diskusijos lietuvių kalbos klausimais juos suveddavo ir gyvenant svetur. Visi jie aktyviai dalyvavo normindami lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos dalykus. JAV lietuvių bendruomenės Švietimo taryba 1970 metais sudarė komisiją didžiųjų raidžių rašybos tikriniuose varduose taisyklėms nustatyti. Projektą parengti pakvietė S. Barzduką, L. Dambriūną, P. Joniką, A. Salį, Pr. Skardžių. A. Salys parengė išsamų projektą, ir sudaryta komisija du kartus rinkosi jį apsvarstyti ir papildyti, tačiau vieningą sprendimą priimti buvo labai sunku. S. Barzdukas tiek laiškuose, tiek straipsniuose yra aiškiai išdėstęs savo poziciją dėl tikrinių vardų rašybos. Tačiau įteisinti jo ir kitų komisijos narių siūlymus buvo neįmanoma.

Lituanistikos instituto Kalbos skyriaus veikloje aktyviai dalyvavęs S. Barzdukas per instituto suvažiavimus skaitė pranešimus, pirmininkaudavo kalbos sekcijose, rūpinosi, kad instituto leidiniuose *Lituanistikos instituto darbai*, *Lituanistikos instituto suvažiavimo darbai* būtų skelbiami ir lietuvių kalbininkų, gyvenančių išeivijoje, straipsniai.

Vietoje išvadų

Stasys Barzdukas, pasirinkęs lituanisto kelią, kalbos norminimui ir puoselėjimui, lietuvių literatūros populiarinimui paskyrė

visą savo gyvenimą. Didžiausias autoritetas jam buvo lietuvių kalbininkas Jonas Jablonskis, kurio darbais S. Barzdukas sekė, juos tęsė rašydamas vadovėlius, sudarinėdamas žodynus ir praktines gramatikas mokymkloms ar lietuvių kalbos kursams išeivijoje. Mokytojaudamas Lietuvoje ir svetur S. Barzdukas itin daug dėmesio skyrė lietuvių kalbos mokymui, grynymui ir taisyklingumui. Jo straipsniai lietuvių kalbos klausimais aktualizavo problemišiausius lietuvių kalbos gramatikos, stilistikos, didžiųjų raidžių rašybos klausimus, prisidėjo prie lietuvių kalbos puoselėjimo išeivijoje.

Nuorodos

- ¹ Barzdukas S. Nueitą kelią apžvelgiant, *Aidai*, 1977, nr. 2, p. 69.
- ² Barzdukas S. Autobiografija. Mašinraštis. VDU LII saugomas Stasio Barzduko archyvas.
- ³ *Ten pat*.
- ⁴ „Amerikos balso“ redakcijos pokalbis su Stasiu Barzduku. 1980 05 30. Įrašas saugomas Lietuvos centrinio archyvo Vaizdo ir garso archyve.
- ⁵ Barzdukas S. Mano pažintis su Jonu Jablonskiu, *Pasaulio lietuvis*, 1980, nr. 7/8, p. 16.
- ⁶ „Amerikos balso“ redakcijos pokalbis su Stasiu Barzduku. 1980 05 30. Įrašas saugomas Lietuvos centrinio archyvo Vaizdo ir garso archyve.
- ⁷ „Amerikos balso“ redakcijos pokalbis su Stasiu Barzduku. 1980 05 30. Įrašas saugomas Lietuvos centrinio archyvo Vaizdo ir garso archyve.
- ⁸ Biliūtė-Aleknavičienė E. Mokytoją prisiminus, *Amžinybės sparnai*, Alytus, 1997, p. 65.
- ⁹ Volertas V. Virš laiko ir minios – Stasio Barzduko kelias, *Aidai*, 1981, nr. 6, p. 398.
- ¹⁰ Stasio Barzduko straipsnio apie Lietuvių Chartą ir lietuvių bendruomenės uždavinius rankraštis, 1950 m. Rankraštis saugomas Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje, LSTC.
- ¹¹ Stasio Barzduko straipsnio apie Lietuvių Chartą ir lietuvių bendruomenės uždavinius rankraštis, 1950 m. Rankraštis saugomas Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje, LSTC.
- ¹² Kamantas V. Stasys Barzdukas mums buvo ir išliko didysis Lietuvis, www.bernardinai.lt; 2006 11 11.
- ¹³ Stasio Barzduko rankraštis apie Klivlando Lituanistinės mokyklos veiklą, 1956 m. Rankraštis saugomas Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje, LSTC.
- ¹⁴ Bendruomenės minčiai ir gyvenimui. R. Kasparo pokalbis su A. Barzduku, *Pasaulio lietuvis*, 2005, nr. 3, p. 21.
- ¹⁵ Barzdukas St. Lietuvio mokytojo vaidmuo, *Aidai*, 1967, nr. 9, p. 383.
- ¹⁶ S. Barzduko laiškas E. ir R. Sakadolskiams. 1978 04 20. Laiškas saugomas VDU LII archyve.
- ¹⁷ S. Barzduko laiškas L. Dambriūnui. 1950 03 28. Mašinraštis. Laiškas saugomas S. Barzduko archyve VDU LII fonduose.
- ¹⁸ Pr. Skardžiaus laiškas S. Barzdukui. 1948 02 11. Rankraštis. Laiškas saugomas S. Barzduko archyve VDU LII fonduose.
- ¹⁹ LKD nuostatai. Mašinraštis. S. Barzduko archyvas. Rankraštis saugomas VDU LII archyve.

- ²⁰ Skardžius P. Redakcijos žodis, *Lietuvių kalbos vadovas*, Miunchen, 1950, p. 9.
- ²¹ *Ten pat*, p. 12.
- ²² Pr. Skardžiaus laiškas S. Barzdukui. 1946 08 17. Rankraštis. Stasio Barzduko archyvas. Laiškas saugomas VDU LII archyve.
- ²³ Pr. Skardžiaus laiškas S. Barzdukui. 1948 08 14. Rankraštis. Stasio Barzduko archyvas. Laiškas saugomas VDU LII archyve.
- ²⁴ Barzdukas S. Subolševikintas ir nubolševikintas lietuvių kalbos žodynas, *Tėviškės žinios*, 1963 06 05.
- ²⁵ S. Barzduko laiškas A. Saliui. 1971 03 18. Mašinraštis. Stasio Barzduko archyvas. Laiškas saugomas VDU LII archyve.
- ²⁶ S. Barzduko laiškas L. Dambriūnui. 1970 04 05. Mašinraštis. Stasio Barzduko archyvas. Laiškas saugomas VDU LII archyve.
- ²⁷ Stasio Barzduko atsakymai į „Lietuvių dienų“ anketą. 1965 05 20. Mašinraštis. Stasio Barzduko archyvas. Laiškas saugomas VDU LII archyve.

Dalia KUIZINIENĖ

STASYS BARZDUKAS AS TEACHER AND NORM-GIVER OF THE LITHUANIAN LANGUAGE

The life of Stasys Barzdukas (1906–1981) shows him to have been both a Lithuanian diaspora community leader and a scholar of Lithuanian studies. Historians have done research on his work in the U. S. and World Lithuanian Communities and his activities in the Ateitis Federation. This paper focuses on his contributions to preserving and developing the Lithuanian language and to fostering Lithuanian identity in the diaspora.

Stasys Barzdukas was a teacher of the Lithuanian language and literature not only in prewar Independent Lithuania but in the emigration as well. He paid major attention to Lithuanian grammar and style as well as to the promotion and teaching of a normatively perfect Lithuanian language. Barzdukas helped to educate a considerable number of younger-generation Lithuanian linguists, writers, and civic leaders.

Stasys Barzdukas was one of the most industrious members of the émigré Lithuanian Language Society: he formulated its charter and outlined the most important tasks of preserving, teaching, and improving the Lithuanian language in the emigration. He authored a large number of articles for the Society's periodical *Gimtoji kalba* (The Native Language)

and for other Lithuanian publications. With other linguists and teachers he prepared and published handbooks and dictionaries of the Lithuanian language. While living in Germany and teaching for a time from 1945 onwards at a gymnasium in Eichstätt, Barzdukas came face to face with a lack of Lithuanian language teaching materials. On his own initiative he wrote and in 1946 published a brief *Lietuvių kalbos gramatika* (Grammar of the Lithuanian language). But this did not quite satisfy the demands of teaching; thus a more extensive textbook fit for upper high school grades had to be created. Thus there appeared in 1950 a *Lietuvių kalbos vadovas* (Guide to Standard Lithuanian) initiated by him and written collectively by Pranas Skardžius, Stasys Barzdukas, and J. M. Laurinaitis. Together with Antanas Klimas he also prepared and published a *Lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of the Lithuanian language, 1974). Some of his writings (*Lietuvių kalbos rašyba, skyryba, linksniai*, Lithuanian Orthography, Syntax, and Cases, 1975; and *Lietuviško žodžio keliai*, Paths of the Lithuanian word, 1974) were left in manuscript form and used by him in his summer courses taught to diaspora youngsters.

Agnė JURČIUKONYTĖ

Sapno semiotika Jono Meko knygoje *Mano naktys*

Sapnas kaip semiotinis procesas

Sapnų fiksavimas, perteikimas rašytiniu tekstu kultūros istorijoje turi galias tradicijas, suteikusias sapnams simbolines, pranašiškas, dieviškojo apreiškimo prasmes, pvz., senovės antikos literatūroje arba Biblijoje. Naujaisiais laikais sapnai ėgavo intymaus dienoraščio, medicinos dokumento ar galiausiai meninio artefakto statusą. Sapnų interpretavimo kanonai yra labai įvairūs: nuo buitinių sapninkų, psichoanalitinių studijų iki dieviškojo apreiškimo ženklų skaitymo. Jono Meko sapnų knygą *Mano naktys* (2007) taip pat galima priskirti sapnų interpretavimo tradicijai.

Sapnų užrašymo ypatumas – regėtų miegant vaizdinių užrašymas atsikėlus, t. y. tada, kai jie susapnuoti, išėjus iš miego būsenos. Sapnavimas, sapnų dienoraščio vedimas – individuali, asmeninė veikla, vidinis žmogaus pasaulis, kai sapnas užrašomas, išleidžiamas ir platinamas kaip knyga, jis tampa asmeninio, intymaus pasaulio komunikavimu kolektyviniam subjektui, adresatui, kuris gali skaityti ir interpretuoti sapnus pagal poreikius ir supratimą.

Sapną sudaro virtinė vizualinių įvaizdžių, scenų ar minčių, suvokiamų pirmiausia re-

gėjimu, o ne kitomis jauslėmis. Valerijus Podoroga, nagrinėdamas Franzo Kafkos sapno tikrovės kūrimo principus, sapnų užrašymą įvardija kaip būdą sulaikyti ir įsižiūrėti į sapno vaizdus: „Reginio sulaikymas sapne priklauso nuo momentinio jo užrašymo, bet kartu šis užrašymas yra sapno dalis. Sapnas užrašomas neišeinant iš jo. Užrašymas neatšiejamas nuo įsižiūrėjimo: kol sapnuojantysis įsižiūri įsigilindamas į menkiausias reginio detales, tol tęsiasi ir užlaikymas. [...] Kitaip tariant, užrašymas leidžia regėti (tuo tarpu be užrašymo matyti neįmanoma).“¹

Sapno aprašymą galima lyginti su sąmonės srauto aprašymu, kuris taip pat nevyksta sinchroniškai, sapnas – tai pasakytas sakymas. Vartodami „sąmonės srauto“ sąvoką, turėtume atkreipti dėmesį, kad kalbame apie sąmonės srauto imitavimą. Prisiminimą, aprašymą, bet ne srauto procesą. „Sapno imitavimui ar perpasakojimui kasdienėje praktikoje pritaikome linijinį pasakojimą. Po sapnavimo fakto išverčiame sapną į istoriją. Sapnams būdingas vizualaus ir kaleidoskopiško elementų vientisumas reikalauja pasakojimo linijškumo, sekos „vienas paskui kitą.“²

Šią mintį pabrėžia ir Jurius Lotmanas, straipsnyje „Sapnas – semiotinis langas“

nagrinėdamas sapną kaip semiotinį procesą. Lotmanas remiasi P. Florenskio mintimi, kad „perpasakojimas sapno kultūroje atlieka labai svarbų vaidmenį, nes jis papildo sapnų sistemos organizaciją, ypač suteikdamas jiems linijinę laiko kompoziciją“³. Šią Florenskio idėją iš esmės koregavo Borisas Uspenskis. Jis siūlė įsivaizduoti sapną kaip „sudarytą iš daugiau ar mažiau miglotų (amorfinių) ir atsitiktinių įvaizdžių, kuriuos tam tikru būdu fiksuoja mūsų atmintis. Šie įvaizdžiai semantiškai polivalentiškai – jie lengvai transformuojami (persvarstomi) ir iš esmės gali sietis – susijungti, sukibti – vienas su kitu įvairiausiais būdais. Šie įvaizdžiai sapne gali būti niekaip nesuvokiami, bet būti atidedami į atmintį – į pasyviąją sąmonę. Tarkime, trinkelėjo durys, ir mes šį triukšmą sapne įprasminome kaip šūvio garsą; kitaip tariant, suvokėme įvykį kaip prasminį ir reikšmingą, susiejome jį su tam tikromis reikšmėmis. Šis suvokimas pasirodo esąs semantinė dominantė, kuri iš karto nušviečia ankstesnius įvykius, likusius mūsų atmintyje, t. y. susieja juos priežasties ir pasekmės ryšiais, kaipmat sudėliodama juos į siužetinę seką. Baigiamoji interpretacija (suvokimas, įprasminimas) suponuoja požiūrio tašką, perspektyvą, iš kurios regimi šie įvykiai. Tai savotiškas sietas, filtras, pro kurį atsijojami tie įvaizdžiai, kurie nesisieja su baigiamuoju (reikšminiu) įvykiu – jie pamirštami, išnyksta mūsų atmintyje; jis leidžia išvysti visus kitus įvaizdžius kaip susijusius, išdėstyti juos į siužetinę seką. Taigi įvykiai akimirksniu organizuojami, išdėstomi linijine seka: mes juos išvystame iš karto tarsi apšviestus netikėto prožektoriaus blyksnio, taip užduodama semantinė nuostata (semantinis kodas), kuris apibrėžia pamatytų įvaizdžių perskaitymą: įvykiai suvokiami taip, kaip jie siejasi sąmonėje su baigiamuoju rezultatu“⁴.

Lotmanas aptaria sapno suvokimo istoriją, kuri, palyginti su kalbinės raiškos ir rašto raida, atsitraukė į antrą kultūros planą ir

buvo primityvinta. Šiuo požiūriu sapnas iškyla kaip ypatinga kalba: tai ženklai, kurie nežinia ką reiškia, t. y. grynieji ženklai. „Pagrindinė šios kalbos ypatybė – didelė neapibrėžtis. Tai daro ją neparankią nuolatiniams pranešimams perduoti ir ypač tinkama naujai informacijai išrasti. Sapnas buvo suvokiamas kaip pranešimas nuo paslaptingojo *kito*, tačiau iš tikrųjų tai informacine prasme laisvas „tekstas dėl teksto“. [...] Tačiau kolektyviškai suprantamos informacijos perdavimas smarkiai dominavo prieš siekį plėsti kalbinio išradinumo ribas. Šios konkurencijos sapnas nepajėgė įveikti.“⁵

Lotmano manymu, sapno susiejimas su sakraline sritimi, tikėjimas paslaptinga jo prasme „paaikškinamas tikėjimu pranešimo kaip tokio apskritai. Dėl to sapną galima vadinti semiotinių procesų tėvu. Sapnas pasižymi daugiakalbiškumu: jis panardina mus ne į regimąją, muzikinę ir kitas erdves, o į jų samplaiką, analogišką tikrovei. Tai „nereali realybė“. Sapnų vertimas į žmonių bendravimo kalbą reiškiasi kaip jų neapibrėžtumo sumažinimas ir kaip jų komunikatyvumo sustiprinimas“⁶. Taigi sapno kaip pranešimo pateikimas yra neapibrėžtumo minimizavimas kolektyviam subjektui suprantama kalba, suteikiant tam tikras regėtų vietų, įvykių laiko ir erdvės apibrėžtis, apibūdinant sapno atlikėjų vaidmenis ir santykius.

Tai, kaip interpretuojamas sapnas, kokios reikšmės suteikiamos regėtiems vaizdams, pasak Lotmano, priklauso nuo interpretatoriaus intencijos ir žiūros taško: „Sapnas yra pranešimas, kurio šaltinis yra paslėptas, ir šioji nulinė erdvė gali užsipildyti įvairiais pranešimo siuntėjais, priklauso nuo aiškinančios kultūros tipo. [...] Sapnui būtinas aiškintojas, kad ir kas jis būtų – šiuolaikinis psichologas ar pagonių žynys. Sapnas turi dar vieną ypatybę – jis individualus, patekti į svetimą sapną neįmanoma. Taigi tai iš principo „kalba vienam žmogui“. Su tuo susijęs kraštutinis komunikacijos šia kalba

sunkumas: perpasakoti sapną taip pat sunku, kaip, tarkime, perpasakoti žodžiais muzikos kūrinį. Šis sapno nepersakomumas bet kokį jo išiminimą paverčia transformacija, tik apytikriai išreiškiančia jo esmę.⁷ Lotmanas daro išvadą, kad dėl įvairių ribotumų ir „trūkumų“ sapnui galima priskirti ypatingą ir labai svarbią kultūrinę funkciją: būti semiotinių neapibrėžtumų rezervu, erdve, kurią dar reikia pripildyti prasmėmis. Tai paverčia sapną idealiu *ich-Erzählung*, kurį galima pripildyti tiek įvairių mistinių, tiek estetinių aiškinimų⁸.

Vadinasi, sapnas gali būti suvokiamas kaip prasmės ūkas, jame iškylančius vaizdinius, istorijas, situacijas subjektas artikuliuoja kalbos klišėmis, socialine kalba, tai vertimas iš vidujybėje miglotai regimų vaizdinių į kitam suprantamą pranešimą, mėginimas rasti išraišką, leidžiančią vienu metu ir perteikti individualų, unikalią, neapibrėžtą turinį, ir suprasti kitiems. Šiuo požiūriu galima sapno ir poetinės kūrybos paralelė. Sapno užrašymą ir poezijos kūrybą sieja rašymo arba sakymo aktas: „Sakymo metu kalbos sistemoje slypinčias galimybes individas realizuoja diskursu.“⁹ Tačiau skiriasi sapno ir poezijos vaizdinių generavimo procesas. Meninė poezijos tikrovė kuriama sąmoningomis subjekto vaizduotės pastangomis, tuo tarpu sapno atveju vaizdai, situacijos, idėjos ateina tarsi savaime, gatavos, sapnuotojo nekontroliuojamos, o pats sapno rašymas tėra regėtų situacijų prisiminimas ir pasakojimas.

Šį sapno raiškos dvilypumą – gelmę, neapibrėžtumą, spontaniškumą, „pasąmoningumą“ ir kalbinį pasakojimą, sąmoningą pateikimą rišliu kalbiniu pranešimu – pabrėžė ir psichoanalitinės sapnų aiškinimo mokyklos pradininkas Sigmundas Freudas. Veikale *Sapnų aiškinimas (Traumdeutung, 1900)* jis pirmasis pabrėžė, kad sapnai yra raktas į pasąmonės sritį. Jis išskyrė du sapno lygmenis – manifestinį sapno turinį, kurį prisimena sapnuotojas, ir latentinį sapno turinį, arba

sapno reikšmę, kurią Freudas vertino kaip slaptų norų patenkinimą¹⁰. Manifestinį sapno turinį sudarantys susapnuoti įvaizdžiai tam tikru būdu maskuoja nesąmoningas sapno „mintis“, t. y. latentinį sapno turinį. Šiuo požiūriu esama bendrumo tarp semiotinės ir psichoanalitinės sapno kaip diskurso sampratos, nepaisant skirtingų vartojamų sąvokų ir interpretavimo intencijų¹¹.

Šiame straipsnyje pirmenybę teiksime semiotiniam požiūriui, atsiribodami nuo psichoanalitinio ar biografinio požiūrio į sapnus, kaip siekiančio atskleisti tam tikrą tiesą apie vidinį sapnuotojo gyvenimą. Imantinės analizės metodu sieksime išanalizuoti semiotinius Meko sapnų ypatumus, ištirti, kaip jų užrašyme reiškiasi Lotmano aptarti sapno prasmės kūrimo (arba prasmės suteikimo sapnams) principai, kokiomis priemonėmis Mekas savąjį *ich-Erzählung* paverčia estetiniu objektu.

Estetinė sapnų interpretacija: siurrealistinis automatinis rašymas

Mano naktys (angl. *My Nightlife*, pažodžiui verčiant *Mano naktinis gyvenimas*) – lietuvių literatūroje unikali knyga, kuri, išskyrus kelias recenzijas, kol kas nesulaukė rimtesnio literatūrologų dėmesio. Ji yra išskirtinė tiek žanro ir formos, tiek turinio požiūriu, tai eksperimentinė, kūrybinė dienoraštinė sapnų knyga. Pavadinimas rodo į subjektą „aš“, pateikiantį savo regėtus sapnus. Tai sapnų rinkinys, t. y. trumpų prozos tekstų rinkinys. Nors sapnai aprašomi chronologine sapnavimo tvarka (nuo 1978 08 10 iki 1979 06 20), sapnuota ar užrašyta ne kasdien: į knygą sugulė 89 sapnai.

Apie vizualinę knygos formą reikia pasakyti, kad iliustracijos (aut. Eugenijus Varkulevičius) kuria painumo, ribų trapumo ar nebuvimo, jų įveikimo prasmę. Tai itin sustiprina

skruzdelių figūros, kurios „išeina“ iš iliustracijų puslapių ir laisvai vaikšto po teksto puslapius. Pasirinktas mašinraščio šriftas perteikia sapnuose regimų aštuntojo dešimtmečio laikų dvasią, taigi turi istorinę prasmę. *Mano naktų* formatas (meninės prozos knygai pasirinktas neįprastas, kvadratinis, būdingesnis meno albumui), apipavidalinimas peržengia įprastus žanro rėmus ir pretenduoja į avangardinį stilių. Pasirinktas dydis ir iliustracijos aiškiai byloja apie turinio meniškumą, pabrėžia estetinę vertę. Neįprasta ir tai, kad puslapiai nenumeruojami – orientuotis padeda sapnų datos, pateikiamos chronologiškai.

Apibrėžti knygos žanrą taip pat nelengva, jis balansuoja ant kelių žanrų ribos: derinami įvairūs dienoraščio, avangardistinės (eksperimentinės) prozos, memuarų, meno istorijos, autobiografijos elementai. Ypač neįprastai ir disonuojančiai su meniška knygos forma dera pabaigoje pateikiami autoriaus paaiškinimai, kas yra sapnuose minimi žmonės – tai daugiausia Meko draugai, bendraminčiai menininkai ir keli artimi šeimos nariai: žmona, dukra, tėvai, brolis. Paaiškinimai atlieka referentinę funkciją: juose aiškinama, kas yra sapnuose minimi žmonės. Stebėtina, kad žmonės, pažįstami, draugai įvardyti vardais ir pavardėmis. Taip asmeniniams sapnams suteikiamas kone istorinės vertės dokumento statusas, sapnas pateikiamas kaip memuarai, vertingi besidomintiems Meko ir jo kolegų, avangardinio kino kūrėjų („filmininkų“), gyvenimais ir tarpusavio santykiais. Taip sapnams primetamas savotiškas mimetinis santykis su tikrove, arba, kitaip tariant, išryškinama realybės transformacija sapne, kad skaitytojai suprastų tos transformacijos nerealumą, fantastiškumą, neįtikėtinumą, žinotų ar bent numanytų, kokia gi ta realybė buvo iš tikrųjų. Matyt, dėl to atsirado poreikis pateikti tam tikras nuorodas į savo gyvenimo laikotarpius, vietas ir žmones.

Pirmasis įspūdis, susidarantis skaitant Meko sapnus, itin santūri, minimalistinė

kalbinė raiška. Į akis krenta itin paprasta kalba, įprastos skyrybos atsisakymas, kuris byloja apie sąmoningą estetinį ar literatūrinį autoriaus pasirinkimą. Poetiškumas kuriamas veikiau vaizdu ar turiniu, o ne kalbine raiška. Tai labai artima Kafkos sapnų pasaulio kūrimo metodui; jį nagrinėja V. Podoroga ir sako: „Komentarai nieko nepapildo ir nesuteikia prasmės, dar daugiau, po jų arba eilinio komentaro metu staiga seka naujo fizinio veiksmo aprašymas, nubloškiantis mus prie absurdo ribos. Visiškas prasminės intencijos blokavimas. Kalbinės raiškos skaidrumas, santūrumas, netgi skurdumas, tokie būdingi Kafkos kūriniams, leidžia pasireikšti pasakojimo tiesai. Aprašymo „paraidiškumas“ (*Buchstablichkeit*), t. y. skrupulingas, rišlus detalių fiksavimas verčia mus pripažinti, kad Kafkos kalba funkcionuoja kaip tam tikras pagalbinis optinis įrankis, turintis užtikrinti visišką regimo objekto skaidrumą. Kas yra tas „paraidiškumas“, „ištikimybė raidei“? Skurdumas, kalbinis nuostolingumas, griežta ekonomija renkantis išraiškos priemones – visa tai sukuria skaidrumo terpę, į kurią panyrame pradėdami skaityti. Viskas, kas aprašoma, *būtent taip ir yra*. Štai kodėl Kafkos tekstuose nėra susidomėjimo per teklinėmis kalbinėmis priemonėmis, pvz., metafora“¹². Meko sapnuose pastebimas analogiškas kalbos primityvumas, intensyviausiems momentams, teigiamiems jausmams reikšti retkarčiais pasitelkiama nebent pakartojimo figūra, pvz.: „ir aš vėl buvau kitoje vietoje aš stebėjau kaip gerai įrištos visos šitos knygos ir gerai išsilaikiusios ir popierius labai geras aš mačiau žemėlapius ir piešinius ir aš skrendu per tuos kambarius ir kambariai keičias jų daug ir labai labai ramu čia“ [1978 08 20].

Faktą, kad Meko sapnuose beveik nėra empatinio, emocinio santykio su sapnų realybe, galima paaiškinti jų tikrovės keistumu, nerealumu. Tai kitokia, „sukeistinta“ realybė, kurios suvokimas yra deautomatizuotas, ne-

natūralus, taigi ir neempatinis, neemocionalus (plg. Brechto *Verfremdungseffekt*). Sapnų realybės kitoniškumui, nerealumui apibūdinti gali būti pasitelkiamas ir siurrealizmo terminas.

Nagrinėjant Meko sapnus pastebimas siurrealistinis prasmės efektas, sukuriamas dviem būdais. Pirmasis siurrealistinės prasmės šaltinis – sapnų turinys, nerealistiškai ar tikrovėje neįmanomi erdvės, laiko ir sapno atlikėjų deriniai įvairiose susapnuotose situacijose. Labiausiai tai atpažįstama iš laiko ir erdvės neapibrėžtumo arba neatitikimo – yra užrašymo laikas, bet nėra sapnuojamų įvykių ar vietų laiko, kurį dažnai galima numanyti iš pateikiamų detalių – žmonių vardų, vietovardžių. Pagal veiksmo arba regėjimų vietas numanomas sapnų subjekto gyvenamas laikas (JAV vietos ir žmonės) ir prisiminimų laikas (Lietuva, Vokietija). Kartais vietos susiejamos palyginant „lyg“ (Amerikos situacija lyginama su Vokietijos laikų prisiminimais).

Antroji priežastis, dėl kurios kyla siurrealistinis efektas, yra kontrastas tarp sapno įvykių ir subjekto reakcijos į juos: nors regimi labai skausmingi, jaudinantys, baisūs įvykiai ar epizodai, juos subjektas išreiškia beveik be emocijų, santūriai, vengdamas apibūdinimų, o savo būseną įvardija tik vienu kitu šykščiu žodžiu. Sapnuose regimi numanomi nelenghi karo metų išgyvenimai pateikiami be jokių emocijų, teigiamų ar neigiamų, visiškai neutraliai, santykis su sapno tikrove atrodo kaip su netikra, negyva tikrove:

[...] ant virvelės kabo nuplauti drabužiai kokios septynios poros švarkų jie visi priklauso Jurgiui Mačiūnui bet mes žinom kad jis miręs ir keli policininkai žiūri į tuos švarkus jie sako Jurgis Mačiūnas užmušė kažką jie tikri kad tai jis bet jie negali atrast užmušto žmogaus ir aš staiga žinau kad aš o ne Jurgis užmušė tą žmogų aš jį pakasiau po Jurgio kambario grindim 8o Wooster gatvėje bet aš bijau kad lavonas neišlįstų iš po grindų nes

Wooster gatvės 8o namas įgrimzdo giliau kažkaip ir aš matau ten yra jau įdubus didelė skylė tokia kaip mačiau Astrave ant sušaudytų žydų kapų

mažas šuniukas atbėga prie skylės ir pradeda kasti tai aš sakau sau a, šuniukas dabar atras lavoną nes jis kasa toj vietoj kur pakasiau lavoną šuniukas turbūt priklausė tam žmogui bet dabar aš matau kad tai ne šuo bet asilas ir jis bando kažką paimt į dantis bet aš nematau ką tai aš klausiu ir kažkas man paaiškina, a tai ukulėlė tai ukulėlė

mes dabar krautuvėje ir Oona nori kažką perlaužti per pusę kažkokį riestainį ir aš bandau jį perlaužti per pusę [...] [1978 08 15].

Dėmesiu sapnams kaip ypatingiems meno objektams ir pasirinkta jų perteikimo forma. Meko *Mano naktys* artimos siurrealistų mėginimams fiksuoti ir interpretuoti sapnus (šią sąsają galima būtų pagrįsti ir juos vienijančia avangardizmo estetika¹³). Siurrealistų sapnų sampratoje dieviškosios transcendencijos ir aukštesnės realybės vietą užėmė pasąmonė, t. y. manyta, kad meniška pati pasąmonės veikla, joje gimstantys netikėti vaizdai ir objektų jungtys.

Remiantis siurrealistine meno filosofija ir estetinė programa, buvo išplėtotas sapnų užrašymo technika. Siurrealizmas siekė išlaisvinti kūrybinį pasąmonės potencialą, pvz., iracionaliai sujungiant vaizdinius. „Laisvos asociacijos“ technika, pasiskolinta iš Freud darbu, naudota stebinantiems ir šokiruojantiems vaizdams kurti. Siurrealistai nagrinėjo sapno ir tikrovės būsenas absoliučioje „siurrealybėje“, kuri turėjo padėti ištrūkti iš tikrovės suvaržymų. Jie skelbė meną, laisvą nuo proto kontrolės. Ribą tarp racionalumo ir iracionalumo siurrealistai siekė įveikti naudodamiesi sapnų, haliucinacijų ir erotinio geismo resursais. Buvo siekiama spontaniškai susieti nesusijusius dalykus, perteikti pasąmonės srautą meno kalba. *Pirmasis siurrealistinis manifestas* (1924) apibrėžė siurrealizmą kaip „gryną psichinį automatizmą,

kuriuo siekiama išreikšti žodžiu ar raštu arba kitomis priemonėmis tikrąjį mąstymo procesą, kaip minties rutuliojimąsi nesant jokių proto kontrolės suvaržymų, anapus bet kokių estetinių ar moralinių įsitikinimų¹⁴.

Vienas iš būdų, kuriuo siurrealizmo teorijos galėjo būti pritaikomos praktiškai, buvo automatinis rašymas. Bretonas ir jo bičiulis Robert'as Desnos automatinį rašymą bandė apibūdinti taip: rašė kaip įmąnydami greičiau bet ką, kas šaudavo į galvą, nepaisydami tokių taisyklių kaip skyryba. Tikslas – išvengti išmoktų ir įpročių virtusių analitinio mąstymo proceso rėmų. Automatinio rašymo praktika – pasak Bretono, leidžia atskleisti naujus santykius tarp daiktų, žodžių ir vaizdinių. Taip automatinis rašymas, kurį Bretonas vadina „išsakyta mintimi“, stimuliuoja kūrybinį procesą, sudaro sąlygas atsirasti naujiems santykiams tarp dalykų, santykiams, kurie niekuomet nebūtų pamatyti įprastais mąstymo būdais. Praktikuojant automatinį rašymą reikėjo tapti kuo pasyvesniam ir imlesniam ir vengti galvoti apie literatūrinius kriterijus arba kitų parašytus tekstus. Automatinis rašymas turi vengti bet kokio išankstinio nusistatymo: reikia atsiduoti tam, ką Bretonas vadina „nepertraukiama vidinio balso tėkme“. Iš tokios patirties kyla siurrealistiniai vaizdiniai, kuriuos Bretonas lygina su narkotikų paveiktos sąmonės kuriamais vaizdiniais¹⁵. Galima įžvelgti automatinio rašymo ir sapnų užrašymo technikos panašumų apskritai, nes, norint „pagauti“ sapno prisiminimą, neleisti jam nugrimzti užmarštyje, reikia jį užrašyti iškart atsikėlus, kol jis dar ryškus atmintyje, arba dieną, kai jis netikėtai iškyla dėl kokios nors asociacijos. Beje, pats J. Mekas taip pat prisipažino naudojęsis specialia sapnų prisiminimo technika – *Mano naktis* lydėjusiame atvirlaiškyje skaitytojams teigė, kad jai plėtoti prireikė kelių savačių¹⁶.

Vien dėl rašymo trukmės ir pastangų, reikalingų sapnui užrašyti, automatinis rašymas negali būti tikrai automatinis. „Au-

tomatizmas yra svarbiausia savybė, siejama su siurrealizmu, bet yra ir kitas svarbus veiksnys: tai atidumo poreikis organizuojant psichinius duomenis, gautus sapnų, automatinio rašymo ir savaiminių haliucinacijų metu. Objektų, asmenų (ypač vyro ir moters) ir žodžių susidūrimai yra poetinės kompozicijos pamatas, ji pritaiko fizinį pasaulį poeto gebėjimui matyti tuos susidūrimus.“¹⁷

Taigi automatinio rašymo siekis išreikšti sapnų įvaizdžių spontaniškumą, chaotiškumą neatsiejamas nuo kūrybos, poetinės kompozicijos, pasirinktos meninės išraiškos formos, galų gale nuo Lotmano pastebėto komunikatyvumo poreikio perteikiant asmeninius, sunkiai įvardijamus sapno reginius. Sapnai laikomi savaiminių, spontaniškų vaizdinių talpykla, kurių užrašymas, organizavimas, suteikiant tam tikrą erdvinį ir laikinį nuoseklumą, išplėtojant detales ir sudedant akcentus, jau yra aiškus estetiškas aktas. Meninis principas, kad rašymas ar filmavimas yra ne kūryba, o tik subjektyvus tikrovės fiksavimas, būdingas apskritai visam Meko kuriamam menui, kurį jis apibūdino pasitelkdamas postrealizmo terminą: „Poezijoje ir filmuose galėčiau save priskirti prie tų, kurie praktikuoja postrealizmą – praktiką, kurią Johnas Dewey'us yra pavadinęs „vietinumu“, t. y. tai, kas randas čia ir dabar prieš mane ar manyje – ar tai būtų išorinis pasaulis (kurį aš filmuojau), ar vidinis, jausmai, atmintis (kuriuos aš užrašau žodžiais). Kiek galiu vengiu to, kas paprastai vadinama kūryba ar poezija. Aš dirbu kaip ūkininkas savo lauke. Ar kaip kalvis savo kalvėje. Mano darbas yra konkretybėje: dirbu su žodžiais ir su judančiais vaizdais. Visa kita palieku dievų valiai.“¹⁸ Regisi, ši pamatinė estetinė nuostata akivaizdi ir sapnuose: visa, ką atlieka menininkas, yra ne kūryba, o tikrovės pagava.

Tai, kad Mekas sąmoningai renkasi sapnų užrašymo būdą, artimesnį siurrealistinei automatinio rašymo technikai, taip pat ir kiti esminiai skirtumai, aiškėja palyginus jo

ir kito išeivių poeto Alfonso Nykos-Niliūno sapnus, užrašytus jo dienoraščio fragmen- tuose. Palyginimui panagrinėkime, kaip skiri- asi diskursyvinė sapno raiška šių dviejų po- etų sapnų užrašymuose.

Šeštadienis / Rugsėjo 7, 1963

Vakar nakties sapnas. Rodėsi, mudu su Sandra gyvename kažkokioje nepažįstamo- je vietoje, panašioje į vasarvietę, išsistačiusią aukštos kalvos viršūnėje. Iš kažkur staiga atsiradęs raudonplaukis vaikas suaugusio žmogaus veidu paėmė mane už rankos ir, isteriškai klykdamas, ėmė tempti su savim į pakalnėje esantį miestą. Neturėdamas jėgos pasipriešinti, sekiau iš paskos, ir mes, pu- siau bėgdami, pusiau skrisdami, netrukus atsiradome netašytais akmenimis išgrįstoje aikštėje su šiaudais apraišiotu šuliniu pačia- me jos viduryje. Pats miestas ir kiekvienas jo pastatas turėjo *du veidus*: tai buvo Aalenas ir Utena, bet tuo pačiu metu ir ne Aalenas ir ne Utena. Į šiaurę nuo šulinio stovėjo gelto- nas juodomis langinėmis namas su mėlyna Apvaizdos akimi skliaute. Priešais murkso- jo į katiną panašus širmas arklukas; aiškiai mačiau, kad jis viena akimi seka mane ir kad mane pažįsta. Priejus arčiau, jis dar žemiau nuleido galvą, ir man pasirodė, kad jis verkia.

Vaikas įsakmiai parodė ranka į duris, ir aš ėmiau lipti cementiniais laiptais aukštyn. Vi- duje stovėjo nepaprastai ilgas medinis stalas su kibiru vandens pačiame viduryje. Anapus stalo sienos vietoje, tekėjo man gerai pažįs- tama upė. Oras buvo pilnas nenutrūkstamo varpų skambėjimo. Pro varpinę šventadie- niškai apsirengusios mergaitės ėjo į bažnyčią. Paskubomis įsijungiau į jų būrį ir netrukus su didžiausiu siaubu pastebėjau, kad *jos ma- nęs nemato*.

Šventoriuje, prie atviro mano motinos karsto, stovėjo tėvas – šviesiais sutaršytais plaukais ir azūrinėmis akimis berniukas, *bet ir jis manęs nematė*. Iš bažnyčios sklido Panelės Švenčiausios litanijos melodija ir aiš- kiai skanduojami žodžiai:

Mo-ti-na ne-su-tep-to-ji, mels-kis už mus!

Mane apėmė nenusakomas sielvartas ir vienatvė, aš pradėjau garsiai raudoti, many- damas, kad gal taip kas nors mane išgirs ir pamatys. Bet kaip tik tuo metu ėmė baisiai snigti. Per keletą minučių sniegas padengė viską: azūrinės tėvo akis, motinos karstą, bažnyčią, litanijos žodžius, melodiją, ir aš nubudau¹⁹.

Nykos-Niliūno sapno užrašymui būdinga literatūrinė raiška, poetizuota kalba, grama- tikos ir sintaksės taisyklių paisymas, atidus sapno detalių ir sapnuojančiojo būsenų api- būdinimas, kurio stokoja Meko sapnai. Tai, kaip skiriasi šių dviejų poetų sapnų užrašy- mai, ypač akivaizdu lyginant komunikaciją su kitais sapno dalyviais. Nykos-Niliūno sapno pasakotojas komunikacijos nebuvimą išgyvena su siaubu, tuo tarpu Meko sapnuo- se matome žaidimą, linksminimąsi, eksperi- mentavimą, bravūrišką norą bet kokia kai- na atkreipti į save dėmesį: „Jis [Cezaris] vėl mane ignoravo ir jo žmona irgi mane ignora- vo tai aš daviau Cezariui per veidą ir atsigrę- žęs į žmones tariau, a Cezaris neprispazins net kad gavo antausį ir jūs visi esat tokie šū- dai jūs irgi viską nuslepiat jūs neatskirtumėt bulvės nuo savo šiknos ir kai aš jiems tai pa- sakiau jie visi atsigręžė į mane tai aš žinojau kad man pagaliau pavyko juos įžeisti užtek- tinai kad juos išbudinčiau“ [1978 10 10].

Nyka-Niliūnas, dienoraščiuose aprašyda- mas sapnus, kaip ir Mekas, perteikia sapna- vimo aplinkybes, atspindi trapią ribą tarp būdravimo, sapno ir realybės, kai iš sapno pažadinęs tikrovės elementas atsiduria ant sapno ir realybės ribos: „Traukinyje tarp Kō- nigsbergo ir Elbingo paskutinėmis nakties valandomis kankino įvairias pavidalais pasi- kartojantis ir nuolat grįžtantis sapnas. / Ro- dos, nubudau kažkokiam nepažįstamame name, kurio sienos buvo iškaišytos stipriai kvėpiančiais žolynais. Namas atrodė sveti- mas ir niekad nematytas, bet aš gerai žinojau, kad tai *mūsų* namas Nemeikščiuose. [...] Iš

kažkur atsiradęs brolis, sunkiai šalmo prisilęta galva ir kruvinomis lūpomis kūdikis, tylėdamas paėmė mane už rankos, išsivedė į kiemą ir parodė ranka aukštyn: Vaškelio beržo viršūnėje suposi didžiulis rubino spalvos karstas. Aš norėjau jam kažką pasakyti, bet kaip tik tuo metu įėjęs konduktorius nutraukė sapno žodžius ir galutinai išblaškė miegą.²⁰

Kaip ir Meko knygoje, Nykos-Niliūno sapnuose gimsta poetinės vizijos, įvaizdžiai, kurie vėliau išreiškiami poetine kūryba: „Man labai sunkiame sapne girdėjau dainuojančią savo motiną. Ji ėjo kažkokiu niekad nematytu krantu, prie kurio suposi milžiniškas laivas, ir buvo daug jaunesnė, negu kad aš ją atsimenu, gal kokių dvidešimties metų mergaitė. Mano šaukiama ji atsigrėžė, ir aš pamačiau, kad tas laivas supasi jau jos akyse... ir tas laivas jos akyse nuskendo... / *Laivas mano motinos akyse* / Mano motina dainavo dainą: / Jos akyse plaukė laivas. / Aš pasirėmiau aukštai ant stiebo, / Ir daina įsisaknijo širdyje“ [...]“ (1946 m. lapkričio 21 d.). Kitame pavyzdyje susapnuojamas eilėraščio pavadinimas ir nauja jo redakcija: „Bejėgiškumo sapnas: nepažįstamam mieste (šiek tiek primenančiam Bergamo) kažkokie du seniai sugauna mane, ir aš, visiškai negalėdamas jiems pasipriešinti, beviltiškai blaškausi, kol pagaliau nubundu. Vėl užmigus, sapne kažkas diktuoja naują *Praradimo simfonijų* eilėraščio „Vakaras“ redakciją ir naują pavadinimą (*Vakaras gruodžio mėnesį grįžus namo iš Kauno*), kuriuos nubudęs tuoj pat užrašau“ [1980 01 27]²¹.

Palyginimui Meko sapnas su poetiniu intraru:

aš stovėjau ant tilto ir žiūrėjau į Nemuną Kaune vanduo buvo permatomas ir mėlynas ir aš ištarčiau „stiklo rankos“ lietuviškai bet nežinojau ką tai turi bendro su Nemuno vandeniu bet aš žinojau kad tai kažkaip buvo susiję

tada buvau Maskvoj ir kareivis manęs paprašė pasio ir sako mano pasas neturi parašo

ir jis man davė pieštuką ir aš įrašiau į pasą pavardės vietoj

siūbavo smilelės
susiėmę rankelėm
lijo lietutis

ir pastebėjau kad pradėjo lyti tai sakau nieko nėra gražiau kai lyja kaip sėdėt po Majakovskio paminklu ir žiūrėt kaip lyja tai mes nuėjom ir atsisėdom po Majakovskio paminklu ir žiūrėjom kaip lyja jos paltas buvo žalias [1979 03 12].

Galima teigti, kad Nyka-Niliūnas savo sapnus interpretuoja sakraliai, kaip *Kito* siunčiamą pranešimą ar žinią, balsą „iš anapus“, kuris diktuoja poezijos eilutes ar režisuoja sapno įvykius. Tuo tarpu Meko sapnuose nėra užuominų į „aukštesnę“, anapusinę sapno kilmę, jos šaltinis – tik pati subjekto vaizduotė, o sapno tikrovės statusas yra išimtinai estetinis.

Nepaisant kai kurių Meko ir Nykos-Niliūno sapnams būdingų bendrumų – erdvės neapibrėžtumo, keistumo, prieštaringumo, kintamumo (pažįstama–nepažįstama, sena–nauja, tikroviška–fantastiška ir t. t.), ribos tarp realybės ir sapno trapumo, sapno realybės poetizavimo ir kt. – pastebimi akivaizdūs pasirinktos raiškos skirtumai. Svarbiausias skirtumas tarp Nykos-Niliūno ir Meko sapnų užrašymo yra pasirinktas pasakojimo laikas: Mekas renkasi esamąjį pasakojimo laiką, sustiprindamas tariamą sapno vyksmą „čia ir dabar“, tuo tarpu Nyka-Niliūnas vartoja būtajį laiką, aiškiai atskirdamas sapno regėjimo ir užrašymo laiką. Pasakojama ne vien, kas sapnuojama, parodomas ir sapnavimo procesas, kai kur su nuostaba ar net vaikišku susižavėjimu gėrimasi, kaip neįtikėtina, nelogiškai, nemotyvuotai, savaime, spontaniškai sapne klostosi regimos situacijos, vietos ir žmonės. Sapną sudaro veiksmai, kurie realybėje neegzistuoja ir neturi analogų, yra sąlyginiai įvaizdžiai, šiuo požiūriu sapnas panašus į žaidimą, ir, regis, užrašydamas savo sapnus Mekas itin pabrėžia žaidybinių santy-

kį, ypač pastebimą jo komiškuose sapnuose, pvz.: „tada mes buvom kitur kitam sapne ten buvo daug grupių, mokyklos festivalis, visa pakalnė buvo jų pilna ir aš ir Wyborny ėjom per jų vidurį ir aš sakau būtų geras pokštas pakeist jų libretus ant pultų kitais žodžiais „aš eisiu ir pasikarsiu“ ir ten buvo kita grupė jie atrodė kaip pionieriai ir kaip hitlerjugendai tai aš pakeičiau jų tekstus į „mano galva nėra kompiuteris – ji yra skrudintuvas“ ir mes nuėjome tolyn“ [1978 08 21].

Nykos-Niliūno sapnų aprašymai poetizuoti, juose laikomasi gana sudėtingos sintaksės ir gramatikos taisyklių, pateikiama daug detalių, smulkmenų, ypač – juslinių apibūdinimų ir įvardijimų (garsinių, muzikinių, kvapų), atskleidžiama sapnuojančio subjekto emocinė būseną. Tuo tarpu Meko sapnų kalbai būdingi lakoniškumas, minimalizmas, dominuoja veiksmo pasakymai, įprastos skyrybos atsisakymas tarsi rodo norą susitelkti į išsamesnį įvykių, o ne detalių ar vertinimų fiksavimą, emocinė subjekto raiška santūri, minimalistinė. Meko sapnuose dominuoja vizualumas, netgi kinematografiškumas, kuris aiškiai užgožia kitokį juslinį sapno tikrovės patyrimą, be to, tarsi vengiama atskleisti subjekto vidujybę, emocinį santykį su sapno realybe, susitelkiama į sapne regimus įvaizdžius. Skaitant Nykos-Niliūno sapnus, įtaigiai, itin paveikiai perteikiama sapno atmosfera, jos sukeltos emocijos subjektui; čia neretai dominuoja nerimas, siaubas, baimė. Tuo tarpu skaitant Meko sapnus dominuoja sapno tikrovės sąlygiškumo, žaidybiškumo, sukurtumo, netikrumo vertės, kurios neutralizuoja neįprastų ar net baisių sapno įvaizdžių emocinį poveikį.

Automatinio rašymo požiūriu nagrinėdami Meko sapnus matome tokį pat siekį nepaisyti kalbos taisyklių, vengti kalbos puošmenų, literatūrinių išraiškos formų ir stengtis užfiksuoti sapno turinį. Svarbiausia – sapno pagava, o po to tik seka jos estetinis, komponavimas tam tikra eiga, grafinis apipavi-

dalinimas ir t. t. Tačiau, kitaip nei siurrealistai, Mekas neaukština sapno tikrovės kaip aukštesnės už mūsų gyvenamąją, bet veikiau stengiasi ją tiesiog fiksuoti be vertinimo ar apibendrinimų, pasitelkdamas techniką, panašią į automatinį rašymą. Mekui svarbu ne tik perteikti sapno turinį, bet ir pateikti sapno vyksmą ir užrašymo procesą. Jo sapnuose neužsimenama apie sapno „aukštesnę“, anapusinę kilmę, jos šaltinis – tik pati subjekto vaizduotė, o sapno tikrovės statusas yra išimtinai estetiškas.

Semiotiniai sapnų ypatumai Meko knygoje

Mano naktys sapnus dažniausiai sudaro viena arba kelios tarp savęs nesusijusios situacijos („ilgi ir komplikuoti sapnai“) arba pavieniai vaizdai („haiku sapnas“). Pats subjektas apibūdina šį sapno struktūros skirtingumą: „daug sapnų vienas po kito ėjo ir nyko kai kurie labai trumpi pavyzdžiui vienas buvo tik vienas vaizdas: aš su karučiu, toks haiku sapnas / ilgas ir komplikuotas sapnas aš ir kažkas kitas dabar nebeaišku jau išblukę...“ [1978 08 12]. Sapnuose daugiausia fiksuojami subjekto veiksmai, tai, kas vyks, ką pasako pasakotojas. Jis turi dvejopą vaidmenį: jis yra sapnuotojas, pagrindinis sapno veikėjas, iš kurio žiūros taško regimi kiti atlikėjai ir vietos. Tuo pat metu jis yra ir sakytojas, pasakojantis regėtus sapnus. Nors dominuoja pirmasis jo kaip sapno subjekto vaidmuo, kai kada išryškėja ir jo kaip sakytojo veikla, komunikacija su adresatu: „aš įkišu ranką į puodo žemes ir ištraukiu lininį maišelį ir tame maišely yra toks mažas medinis buteliukas penkių colių aukštumo ir keturių platumo ir tame buteliuke yra trys maži maišeliai: vienas su – a, pamiršau pasakyti [pabraukta čia ir toliau mano – A. J.] kad didelė varlė sėdėjo ant to puodo bet ji nušoko – tai tame buteliuke radau tris mažus maišelius...“

[1978 08 20]; „prieš rytą visi sapnai išbluko aš prisimenu tik kelias detales iš paskutinio sapno kuriame aš buvau kažkokioj laboratorijoj ir kažkas mus visą laiką sekiojo kad mes neišneštumėm iš laboratorijos jokių paslapčių“ [1978 08 28]. „tai jis [Hansas Richters – A. J.] man duoda piešinį su keturiom ar penkiom karvėm ir jis sako jeigu tu žiūrėsi į tą kuri yra pačioj kairėj ir žiūrėk į ją iš paties akies krašto tada visas piešinys pasidarys kino juosta karvės pradės judėti tai aš taip ir darau ir taip, tikėk, jos juda“ [1978 08 26]. Šie sapno sakytojo ženklai yra aiškus mėginimas didinti sapno kaip pranešimo komunikatyvumą ir suprantamumą adresatui.

Sakymo situaciją pabrėžiantys momentai – išėjimo ir patekimo į sapną momentai, sapnavimo arba miegojimo aplinkybės. Sapnuojant „aš–čia–dabar“, sapną užrašant „aš – ne čia – ne dabar“. Semiotinė atjungimo ar įjungimo operacija (perėjimas iš realybės į sapno tikrovę) atliekama dažniausiai pasitelkiant vizualinį – sapno blukimo – terminą. Pavyzdžiui, „vasaros kaitra tebesitęsia mes visi esam labai pavargę mes dirbam iki vėlios nakties aš miegu labai giliai negirdėjau Oonos verkiant Hollis kėlės du kartus aš negaliu prisiminti sapno tik kelis gabaliukus jau prieš rytą aš prisimenu mes buvo kažkur kur buvo labai daug gėlių...“ [1978 08 11]; „ėjau gulti vėlai ir turėjau atsikelti kelis kartus nes Oona turi karščio aš esu kažkokioj vietoj kurios nepažįstu ...“ [1978 08 13]; „daug sapnų jie ateina ir vėl pradingsta išblunka iš atminties“ [1978 08 14]; „sapnas ėjo ir ėjo keitės ir keitės išblunka ir vėl grįžta aš vis skirtingose vietose... [...] aš beveik išbudau bet vėl užmigau ir atsiradau vienam iš kambarių...“ [1978 08 20].

Sakytojo „aš“ dažniausiai numanomai sutampa su autoriaus tapatybe, nors poroje sapnų „aš“ simbolizuoja tarsi kitą žmogų: „aš dabar kažkokioj vietoj ir aš nesu tikras kas aš esu, atrodo, kad esu Maya Deren“ [tuo metu jau mirusi avangardinio kino kūrėja] [1978

08 18]; „aš Lenkijoj ir aš esu lenkas ir aš kartu su penkiais kitais lenkais“ [1978 09 10].

Sapnuose pasikartoja kelios izotopijos, kurias galima apibrėžti kaip naratyvinę programą, tačiau ji plėtojama ne viename sapne, o pavieniais fragmentais pasirodo kaip kasdienės veiklos atspindžiai (pvz., bandymai gauti pastatą kino antologijai, dukters Oonos saugojimas, grįžimas į vaikystės vietas, bendravimas su Niujorko bičiuliais menininkais ir pan.). Šios naratyvinės programos nėra savarankiškos ar dominuojančios, veikiau vieni iš nuolat pasikartojančių ar išskylančių elementų kitų naratyvinių fragmentų kaleidoskope. Sapnuose subjektas atlieka veiksmus be tikslo, be prasmės, nesistengia jų interpretuoti autobiografiškai ar simboliškai, jie savaime reikšmingi kaip struktūriniai sapno komponentai, kaip savarankiški, fantastiški vaizdai.

Kai kuriuose Meko sapnuose galima įžvelgti „sapno sapne“ struktūrą („sapnuoju, kad sapnuoju“, „sapnuoju, kad miegu ir atbundu“ situacijos): „aš miegu kažkur ir girdžiu kambary garsus tai praveriu akis ir matau nepažįstami žmonės šluoja mano kambarį plauna jį skudurais ir aš jiems sakau a jus radot laiką šluot kambarį, eikit lauk“ [1978 09 08]; „tada aš einu į namus ir vartau laikraščius bet tada aš pradedu galvot ar aš tikrai nusipirkau šituos laikraščius ar gal tik sapnuoju tada tas senis ateina prie manęs ir sako padėk man perpjaut gerkles penkiasdešimčiai avių kur jis turi paskersti tai aš sakau sau čia yra tik sapnas tai kodėl jam nepadėjus tai aš sakau taip ir mes einam į tvartą ir aš matau tvartas pilnas avių ir aš išbundu“ [1978 09 13]. Toks savotiškas sapnavimo ir veikimo sapne paralelizmas, dviplaniškumas kai kur pabrėžtinai sinchroniškas: „aš buvau niūriojo pilkoj gatvėj tai buvo kitur ne Niujorke aš buvau kažkokiam mažiau pažįstamam mieste ir man reikėjo paskambinti telefonu bet telefonas buvo sugedęs ir mano moneta vis iššokdavo ar įsprūdavo ir aš vis ieškojau kito telefono

kitose pilkose gatvėse bet visi jie buvo sugedę bet man buvo labai svarbu paskambinti tai aš ieškojau toliau ir sapnas vis ėjo ir ėjo“ [1978 09 15]. Kelių lygmenų sąmoningumas sapne yra autoreflektyvus, metakalbinis diskursas. Esama netgi pasvarstymų apie sapnavimą ir būdravimą: „saloj aš randu Hollis Framptoną sėdintį ant akmens giliai pasinėrusį kažkokioj meditacijojei tai aš jį pertraukiu ir sakau aš žinau čia sapnas aš žinau aš tik sapnuoju bet kodėl viskas taip be vaizduotės kodėl visos tos fantazijos kurias tu išrandi būdraudamas yra daug fantastiškesnės tai jis sako aš nežinau kodėl aš neturiu atsakymo“ [1978 09 09]. Kitame sapne sakytojas bodisi sapno panašumu į praėjusią dieną: „sapnas eina ir eina labai natūralistiškai ir faktiškai iki nuobodumo ir man rodos aš sapnuoju visą ištisą dieną nuo ryto iki vakaro ir aš žinau kad aš sapnuoju ir aš galvoju kaip kvaila vėl pakartot visą dieną iš pradžios ar jau neužtenka kad aš turėjau visą tą dieną pergyventi savo tikram gyvenime gal ši kartą turėčiau ją pergyventi tik pavieniais kadrais ir kondensuotai nes aš neturiu laiko aš turiu per daug darbo Antologijoje“ [1978 09 17].

Semiotinė Meko sapnų struktūra pasižymi atvirumu, sakymo situacijos demonstravimu, subjektyvia sakytojo savirefleksija. Tačiau svarbiausias semiotinis ypatumas – **erdvinis sapnų konstravimo pamatas**. Jei, kaip sakė Lotmanas, laiko dimensija, chronologinis nuoseklumas sapnų fragmentams ir įvykiams suteikiamas juos pasakojant ar užrašant, taip siekiant didesnio rišlumo ir komunikatyvumo, tai sapne regimos vietos yra tarsi sapno duotybė, kurią pasakojant sapną reikia tik kuo tiksliau prisiminti arba identifikuoti, nes kai kurios vietos tarsi nežinomos, bet tuo pat metu ir konkrečios. Pasakytina, kad erdviniai perėjimai Meko sapnuose dažnai jungiami ir išreiškiami laiko figūromis – „tada“, „po to“, „dabar“, „laikas eiti į bažnyčią“. Sapno erdvių kaita yra sapno turinio dalykas, iš kurio išplaukia sapne re-

gimos situacijos: pirmiausia yra vieta, o iš jos išplaukia subjekto veiksmai ir santykiai su kitais atlikėjais. Erdvinis aspektas sapnuose gali būti analizuojamas įvairiai, pirmiausia kaip struktūrinis, formos elementas, o sykiu kaip turinio elementas, per kurį atsiskleidžia tam tikras sakytojo vertybinis santykis su skirtingomis vietomis, žmonėmis ir veiklomis. Svarbiausia veiksmas, tai – veiksmo erdvė. Ką reiškia erdvė sapne? Kas pasakoma tokia erdvine kalba? Erdvė reiškia žmones ir laiką ar atvirkščiai? Figūratyviu lygmeniu analizuojant sapnus dominuoja erdvės figūros, sapno eigą nusako dažna ir nepaaiškinama erdvių kaita. Galima teigti, kad dinamiška erdvinė sapnų sąranga yra semiotinė sapno dominantė. Sapnams iš esmės būdingas erdvinis netolydumas, nenuoseklumas, nelogiškumas. Sapnų konstrukcijoje „aš–čia–dabar“ arba „aš–ten–tada“ – nuolat vis kitas „čia“ arba „ten“. Toks žiūrovo pastangų nereikalaujantis erdvės kismas sapne primena kiną; tik kine tai padaroma montažu, režisieriaus valia, o sapne montažo funkciją perima sakytojas ar pasąmonė, kurios veiklą „dokumentuoja“ sakytojas.

Sapnų fragmentų sekai ir plėtotei įvardyti pasakotojas labai dažnai pasitelkia erdvines judėjimo – ėjimo – figūras: „sapnas eina toliau ir vagis pavagia mano brolio automobilį tai mes pradedam kvatotis“; „sapnas ėjo ir ėjo keitės ir keitės išblunka ir vėl grįžta aš vis skirtingose vietose senuos dulkių pilnuos namuos ...“ [1978 08 20].

Koks yra reikšminis subjekto santykis su erdve? Pirmasis įspūdis skaitant tekstus – kad nėra euforinio arba disforinio matmens sapnams aprašyti, tarsi sakytojas ramus, nes žino: perteikia „fiktyvius“ įvykius, kaip jau minėjome, empatiniam sakytojo santykiui trukdo sapnų realybės „keistumas“ arba nerealumas. Todėl nors pasakojamos gana įtemptos ir kartais dramatiškos emocinė prasmės situacijos, kuriose turėtų kilti subjekto nerimas, gėda, baimė, pyktis, panika,

nuogaštavimas, apie jas kalbama labai ramiai, abejingai, „mediciniškai“ objektyviai, visiškai be įtampos, tik kartais įvardijant savo jausmus. Ne viename sapne, jei ir yra koks nors emocinis ar numanomas, santūriai išreikštas emocinis santykis su regimais vaizdais ar situacijomis, tai jis neišsirutulioja, baigiasi gerai, ramiai, pozityviai, neutraliai. Sapno erdvė nepavojinga, net jei sakytojas tikisi kokios nors grėsmės ar iškyla realus pavojus, tai patiriama neskausmingai, be pasekmių. Net ir sapnuojant savo mirtį, išlaikoma visiškai ramybė: „aš dabar kambarį numeris keturi ilgas didelis kambarys ir aš bėgu iš jo ir įbėgu į kitą kambarį, kambarį numeris trys ir vėl atgal į numerį keturi ir aš nežinau katras kambarys yra tikrai mano ir pro kurias duris įeit o aš mirštu ir aš labai netikras savo gyvenimu tai aš sustoju vidury koridoriaus ir leidžiu kambariams bėgti pro mane ir aš išbundu“ [1978 08 21].

Sapnuose dominuoja miesto (Niujorko) erdvės. Sapnų erdves galima būtų suskirstyti į: a) Amerikos vietas (požeminis traukinys, Times aikštė, prie „Criterion“ kino laboratorijos, įvairios Niujorko vietos, apibrėžtos ir ne); b) vaikystės ir jaunystės laikų vietas Lietuvoje ir Vokietijoje (dėdės namuose, ratuose, rugių lauke slėpdamasis nuo lėktuvų ir t. t.); c) kitos, abstrakčios ar konkrečios vietos (kažkoks kambarys, kažkokia uždara kamera, „nepažįstama vieta“, arabų teritorija, kitas didelis miestas, gatvės vidurys, dulkinas mažas kelias ar gal nedidelės miesto gatvės, kažkokioj laboratorijoj, „kažkokia vieta“). Galima išvelgti skirtumų tarp sakytojo diskurso apie miesto (Niujorko) erdvę ir kaimo (gamtos, gimtinės) erdvę. Sapnuojant miestą dažnai juntamas arba pabrėžiamas miesto nepatogumo aspektas – jo labirintiškumas, judėjimo „komplikuotumas“, apsunkinimas, ribojimas: „mano brolis Kostas vairuoja sunkvežimį mes pervežam „Anthology Film Archives“ muziejaus archyvus sunkvežimis pilnas dėžių mes važiuojam per siauras ir

komplikuotas gatves ir mes atvažiuojam ir kažkas sako mes turim nešti visas tas dėžes dešimt aukštų žemyn tai aš sakau Kostui čia kažkokia klaida mes turim išvažiuoti iš čia ir bandyt kitas duris ir mes turim važiuoti atžagariom per visas tas komplikuotas gatves bet Kostas išvažiuoja labai gerai“ [1978 08 13]. Kai kuriuose sapnuose miestas apibūdinamas kaip nešvarus, purvinas: „Kennethas Angeris sako o kad taip visi nustotų dirbę lygiai trečią valandą kasdien ir išvalytų visus kambarius tai Niujorke nebebūtų tiek daug tarakonų“ [1978 08 15]. Sapnuose subjektas išreiškia tam tikrą vertybinį santykį su miestu erdve: maištaujama, protestuojama prieš socialinius politinius suvaržymus, pvz., kai reikia gauti kareivių leidimą norint patekti į „uptown“.

Sapnuose regima gimtoji, vaikystės, Lietuvos erdvė, lydima nostalgijos, kiek sentimentalios nuotaikos. 1978 m. rugsėjo 23 d. sapne, regėdamas žmogų, duobėje kojomis trepsintį ant bulvių ir burokėlių, užsodamas kvapą sakytojas staiga prisimena vaikystę ir stipriai susijaudina: „ir aš prisiminiau savo vaikystę ir mano nosis pagavo bulvių ir burokų kvapą ir aš lyg pats buvau dabar tas žmogus basom kojom ant bulvių duobės ir galėjau labai stipriai jausti visą rudens nuotaiką ir ta nuotaika buvo tokia stipri kad aš pradėjau verksti ir išbudau su ašaromis“. Kitoje vietoje Meko sapnams būdingas erdvinis apsunkinimas, negalėjimas laisvai judėti tapatinamas su negalėjimu grįžti į vaikystę: „ašėjau ilgais ir sudėtingais tuneliais per vieną tada per kitą ir tada dar per kitą ir jie vis siaurėjo ir siaurėjo ir aš vis prieidavau prie akligatvio ir vis nebuvo galima apsisukt ir grįžt atgal / ir aš sakiau a, nėra kelio atgal, niekados nėra kelio atgal į vaikystę niekados negalima gyvent savo gyvenimo vėl iš pradžių ar eit atgalios autobiografija yra negalimas žanras“ [1979 01 29].

Su šia erdve siejami ir pozityviausiai sakytojo vertinami sapno įvaizdžiai – seno-

viniai reliktai, knygos, o ypač – medis. Tai labai dažna figūra, poetinio vaizdo, sustojimo, išsižiūrėjimo, gėrėjimosi, meditacijos objektas, kai išsižiūrima į nulaužtą šaką, kai jis piešiamas ant lango ir t. t. Apie medį sapnuose kalbama visuomet pozityviai, euforiškai – žiūrima, grožimasi, ieškoma prie globsčio, kalbamas, pvz.: „aš stoviu ir žiūriu į aukštą gražų medį ir aš pastebiu kad kažkas jį pjauna ir jis greit virs, po teisybei, jis jau virsta ir aš galvoju ar aš stoviu užtektinai toli tai pasitraukiu keliais žingsniais toliau ir tik kelios viršutinės laibos šakelės mane lengvai paliečia tai aš sakau viskas gerai čia tik mažos šakelės pačiom viršūnėlėm mane palietė tai O.K. aš sakau pats sau ir aš žiūriu į nuvirtusį gražų didelį medį ir tada pabundu“ [1978 08 14]; „aš turiu abiem rankom stumt save aplink didelį pastatą ir ten matau medį, pilną glėžnų žalių lapų ir aš sakau medžiui tu kvailiukas kodėl taip anksti sprogsti, ištrauk tuos lapelius atgal į spurgus nes dabar gili žiema, o ne tai jie sušals“ [1978 09 13].

Pasak Greimo, miesto erdvės skaitymui dažniausiai pasitelkiamos trys pagrindinės izotopijos, „iš teigiamų (euforiškų) ir neigiamų (disforiškų) verčių sudaromos trys verčių sistemos: *estetinė* (grožis ir bjaurumas), *politinė* (socialinė ir moralinė „sveikata“), *racionali* (funkcijų veiksmingumas, elgsenos ekonomija)²². Taikant šias vertybines izotopijas Meko sapnuose artikuliuojamos erdvės, galima teigti, kad miesto erdvėse dominuoja politinė ir racionali izotopijos, tuo tarpu gimtoji, vaikystės erdvė labiau vertinama remiantis estetinė verčių sistema.

Sapno dokumentavimo būdas, pasirinktas Meko, itin artimas jo filmų kalbai, kurios principas – meninę tikrovę ne kurti, o fiksuoti, perteikti tai, kas yra aplink sakytoją ar jo vidujybėje. Tuo paaiškinamas nemetaforizuotas, daiktiškas, tiesioginis sapno reginių įvardijimas, siekiant išvengti subjektyvios interpretacijos ir vienos prasmės suteikimo. Sapnuose pateikiama nemažai nuorodų į

įvairius kino kūrėjus ir jų kūrinius, tačiau sapnų kinematografiškumo išpūdį labiausiai kuria sapno užrašymo ir filmavimo paralelizmas, kai sapno erdvės kaita pateikiama kaip scenos pokytis, o regimas sapno vaizdas prilyginamas kino kadru. Pavyzdžiui, „klounas turi aukštą skrybėlę ir jis apsirengęs plačiais drabužiais panašiai kaip Redas Groomsas kai jis apsirengia klounu ir jis verčias per galvą bet labai labai lėtai kaip kino „slow motion“ juostoj ir labai nuostabiai gražiai“ [1978 08 14]; „lietuviškas žodis pasirodo prieš akis sapne kaip kino ekrane subtitrai žodis KUMELYTĖ mes dabar lauke kitoj baro pusėj ir bandom pagaut jauną kumeliuką“ [1978 08 16]; „dabar matau Francenę Keery ji kalbas su Hollis ir Francene valgo abrikosus ir pasirodo subtitras: FRANCENE VALGO ABRİKOSUS“ [1978 08 16] ir pan.

Taigi sapno prasmės prielaidos visų pirma yra erdvinės – tai epizodų, situacijų grandinė, kurios pagrindinė ašis erdvinė, o paskui laikinė. Savita, nepaaiškinama logika grįsta erdvių (vietų) kaita yra semiotinė sapno dominantė. Imanentinės sapno analizės pagrindas – erdvinė struktūra.

Išvados

Meko sapnų užrašymas ir perteikimas yra estetizuotas. Pasinaudodamas į siurrealistų automatinį rašymą panašia sapnų fiksavimo technika, Mekas konstruoja sapnus kaip kalbinius pranešimus, kuriems būdinga pabrėžtinai paprasta raiškos forma, kontrastuojanti su sudėtingais, painiais, poetiniais sapno vaizdais. Šio kontrasto funkcija – netrukdyti atsiskleisti poetiškam sapnų turiniui, jų interpretacija, prasmės suteikimas paliekamas pačiam skaitytojui. Skaitytojas yra sapnui būtinas interpretuotojas, kuriam sapnus skaityti ir interpretuoti siūloma remiantis tam tikrais estetiniais ir biografiniais kodais.

Sapno reikšmė neturi būti vertinama pagal sapnuojamų įvykių santykį su tikrove, atitikimą arba neatitikimą jai, nors knygos gale pateikiami paaiškinimai ir suteikia tokią galimybę. Patys sapnai yra meninės vizijos, kurių meniškumas – laisvos asociacijos pagrindų siejamos vietos, naratyvinėmis, kasdienėmis programomis nepaaiškinamos veiklos, neįtikėtini vaizdų, objektų junginiai. Tai vaizduotės veiklos pasaulis, kuris sapnuojant iškyla kaip savarankiškas ir nepaaiškinamas semiotinis procesas. Sapno dokumentavimo būdas, pasirinktas Meko, itin artimas jo filmų kalbai, kurios principas – meninę tikrovę ne kurti, o fiksuoti, perteikti tai, kas yra aplink sakytoją ar jo vidujybėje. Tuo paaiškinamas nemetaforizuotas, daiktiškas, tiesioginis sapno reginių fiksavimas, siekiant išvengti subjektyvios interpretacijos ir prasmės primetimo. Formos ir turinio požiūriu unikalūs Meko sapnai tęsia avangardinę literatūros tradiciją, kurioje eksperimentuojama su sapno kaip teksto statusu, jam suteikiama originali meninė forma, savarankiško žanro statusas. Meko knygoje pabrėžiamos sapno tarsi eilėraščio, sapno tarsi filmo prasmės leidžia atskleisti ir tyrinėti sapną kaip ypatingą poetinio diskurso tipą, kuriame, pvz., logiškai nepaaiškinama erdvių kaita iškyla kaip semiotinė dominantė. Meko sapnų užrašymas, palyginti su kito lietuvių išeivių poeto Nykos-Niliūno sapnais, išsiskiria ypatingu santykiu su sapnų tikrove: tai žaidybinis, eksperimentinis, vizualus požiūris, desakralizuojantis ir demistifikuojantis sapnų tikrovę. Sapnas – savaiminė tikrovės transformacija, kurią Mekas užrašo ir pateikia laisvam estetiniam interpretavimui. Psichoanalitiko ar sapnų aiškintojo vietą užima avangardiniu menu besidomintis skaitytojas, nesuinteresuotas kokios nors „anapusinės“ ar giliosios sapnų reikšmės atradimu.

- ¹ Подорога Валерий. Франц Кафка. Конструкция сновидения, *Выражение и смысл. Ландшафтные миры философии: Сёрен Киркегор, Фридрих Ницше, Мартин Хайдеггер, Марсель Пруст, Франц Кафка*, Москва: Ad Marginem, 1995, с. 382.
- ² Gifford Don. The Imitation of Dream in Literature, *Consciousness, Literature & the Arts* (1573–2193), 2011, Vol. 28, p. 109–124, 16 p.
- ³ Лотман Ю. М. Л. Сон – семиотическое окно, *Семиосфера*, С.-Петербург: «Искусство-СПБ», 2000, с. 123.
- ⁴ Успенский Б. А. История и семиотика (Восприятие времени как семиотическая проблема), *Учен. зап. Тартуского гос. ун-та*, вып. 831, 1988, с. 71–72 (Труды по знаковым системам. [Т.] 22).
- ⁵ Лотман., *op. cit.*, с. 124.
- ⁶ Лотман, *op. cit.*, с. 125.
- ⁷ Лотман, *op. cit.*, с. 126.
- ⁸ Лотман, *op. cit.*, с. 126.
- ⁹ Nastopka Kęstutis. *Literatūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2010, p. 54.
- ¹⁰ *Columbia Electronic Encyclopedia*, 6th Edition, Jun 2013, žiūrėta per Literary Reference database.
- ¹¹ Prancūzų psichosemiotikas Ivanas Darrault-Harris paskaitoje „Greimas ir psichoanalizė“ (2013 m. gegužės 22 d. Vilniaus universitete) mėgino susieti šias dvi skirtingas diskurso analizės pakraipas. Jis rėmėsi 1991 m. gegužės 2 d. Algirdo Juliaus Greimo jam parašytu laišku, kuriame Greimas kalba apie tai, kaip jis skaitė ir interpretavo Freudo sapnų aiškinimą (*Traumdeutung* (1900); jį Darrault-Harris vadina „ikisemiotiniu darbu apie sapnus“). Laiške Greimas prisipažįsta: „*Traumdeutung* kankino mane keletą metų. Nuolatos skaitydavau iš naujo, dar kartą. Tai suvaidino labai svarbų vaidmenį, kuriant izotopijos sampratą. Taip pat – gelmės sampratą.“ Darrault-Harris įžvelgia sąsajas ne tik su izotopijos sąvoka, bet ir su Freudo sukurtu dviejų lygmenų – latentinio ir manifestinio – modeliu, mat Greimas irgi sukuria tokį į lygmenis suskirstytą modelį, kurį pavadina generatyviniu taku. Darrault-Harris daro prielaidą, kad didžiausią įtaką tokiai Greimo sąvokai padarė ne Chomskio ge-

neratyvinėje gramatikoje panaudotas gėlmės ir paviršiaus modelis, o būtent Freud'o teorija.

¹² Подорога, *op. cit.*, c. 383–384.

¹³ Kai kurių tyrinėtojų nuomone, ryšys tarp siurrealizmo ir avangardinio *fluxus* judėjimo, kuriam priklausė ir Jonas Mekas, turėjo ne tik realias, bet ir labai tvirtas sąsajas (pvz., žr. Bertrand Clavez. Fluxus et Surréalisme, centre meurtre de pere et redite historiciste, *Mélusine: Cahiers du Centre du Recherche sur le Surréalisme, No XXVIII. Le surréalisme en héritage – Les avant-gardes après 1945. Colloque de Cerisy*. Red. Olivier Penot-Lacassagne, Emmanuel Rubio. Editions l'Age d'Homme, 2008, p. 194).¹⁴ *Manifesto of Surrealism*. By: Walters, Gordon, Masterplots, Fourth Edition, Database: Literary Reference Center.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Maumėnaitė Birutė. Naktinis Jono Meko gyvenimas (Jonas Mekas. *Mano naktys*, 2007), *Metai*, 2008, nr. 7, p. 146.

¹⁷ SURREALISM. By: A.B., New Princeton Encyclopedia of Poetry & Poetics, Database: Literary Reference Center.

¹⁸ Jonas Mekas, <http://www.booksfromlithuania.lt/lt/node/161>, žiūrėta 2013-08-22.

¹⁹ Nyka-Niliūnas Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai (1938–1970)*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1998, p. 411–412.

²⁰ Nyka-Niliūnas Alfonsas, *Dienoraščio fragmentai (1938–1970)*, p. 104–105.

²¹ Nyka-Niliūnas Alfonsas. *Dienoraščio fragmentai (1971–1998)*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1999, p. 218.

²² Greimas Algirdas Julius. Topologinės semiotikos linkui, *Baltos lankos*, nr. 34, 2011, p. 152.

Agnė JURČIUKONYTĖ

THE SEMIOTICS OF DREAMS IN JONAS MEKAS'S *MY NIGHT LIFE*

Jonas Mekas's book *My Night Life* (2007) is a collection of dream narratives unique in terms of form and content. It is an experimental, creative, avant-garde dream-diary book. It balances on a boundary of several genres and combines various elements of avant-garde (experimental) prose, memoirs, art history, and autobiography. Mekas uses a dream fixation technique similar to surrealist automatic writing: it is characterized by a contrast between minimalist, very simple linguistic expressions and a complex, confusing, and poetic dream content. The contrast between the fantastic, sometimes even threatening dream events and the subject's calm, unemotional reaction to them reminds one of Franz Kafka's artistic principle of neutral language aimed at directly displaying the

disturbing images of poetic reality without revealing the subject's reaction. In Mekas's book dreams gain the status of an autonomous artistic genre and of a specific poetic discourse that reveals the dream as itself being a semiotic process which, according to Yuri Lotman, is a translation of individual undefined images to yield a linguistic message understandable by the addressee, to which chronological consistency and a constant change of space as a semiotic dominant are added. The reality of a dream is interpreted as poetic and cinematographic. The dreams as narratives are characterized by an artistic principle Mekas uses in his poetry and films: the activity of the artist is not to create but merely to record or fix the instantly occurring internal and external reality.

Individas Jono Meko publicistikoje, literatūrinėse pasakose ir kine

Šio straipsnio tikslas – remiantis daugiausia Arvydo Šliogerio filotopijos teorija, analizuoti Jono Meko ankstyvąją publicistiką, literatūrines pasakas ir kelis kino filmus. Filotopija – tai ne tik žmogaus meilė vietai, bet ir daiktiškasis santykis su ja, atmetant pažintinį tikslą ir asmeninius jausmus, atsisveriant Kito patirčiai, kuri yra ne istorinė, bet tradicinė. Istorija šiame straipsnyje traktuojama kaip tai, kas slypi praeityje, neturi įtakos žmogaus dabarčiai, todėl yra negyva. Tradicija, priešingai, yra praeitis, tęsiama dabartyje, todėl gyva ir esmingiau veikianti žmogų ir jo gyvenimą. Taigi individas – asmuo, kuris atsisako pažinti ar išjausti tikrovę, gyvena puoselėdamas tradiciją ir yra atviras daiktiškajam Kitam.

Filotopijos teorija kategoriškai neigia fenomenologinę nuostatą, kad daiktai ir žmonės įgauna prasmę tik intersubjektyvaus pažinimo santykio metu. Filotopas siekia ne išreikšti save, eksternalizuoti, interpretuoti savo vidujybę, o patirti Kitą kaip substancijų daiktą arba gyvą būtybę. Daiktiškojo santykio kryptis visada išorinė. Grynasis, arba fenomenologinis, santykis krypsta į save. Filotopo tikslas nėra įtikinti santykio partnerį savo tiesa, atsisakoma Kitame ieškoti savo

atspindžio, nes ieškoma Kito. Objektyvumas kaip subjektyvaus turinio apykaitos rezultatas nesusiformuoja, nes jis būtų pažinimo rezultatas. Filotopas siekia ne pažinimo, bet transcendencijos – svarbiausia peržengti savo žmogiškąjį ribotumą ir atverti Kitą, kuris yra nepažinus. Daiktiškasis santykis su Kitu reiškia ne pažinimą, o patirtį. Daiktiškojo santykio kryptis yra ne žmogaus savęs objektyvacija, o Kito patirtis: filotopas ir jo santykio Kitas yra individualūs, todėl laisvi. Pasak Šliogerio, ne intersubjektyvumas palaiko visuomenės gyvenimą. Iš tiesų socialumo pagrindą sudaro individų įvairovė. Literatūros kūrinio kalba kaip fenomenologinė objektyvacijos priemonė savitikslių: ji atlieka priešingą funkciją nei individualizacija – ni veliuoja, kategorizuoja, analizuoja. Kasdienį žmonių ir visuomenės gyvenimą verbalinė kalba palaiko tik tuomet, kai visuomenę valdo totalitarinė valdžia¹. Tokios valdžios pavergtam žmogui literatūros kūrinio kalbos prireikia tuomet, kai neįmanoma būti „čia“ ir „dabar“ – tradicija virsta istorija (pasak Šliogerio, tęsiama ir gyva tradicija – tai filotopijos esmė, o mirusi praeitis kaip istorija – kolektyvinio buvimo ypatybė); praeitis svarbi tada, kai visuomenė ar jos grupės trau-

muoja žmogų, jis fiksuoja trauminius praeities įvykius, kuriuos verbalinė kūrinio kalba laikinai padeda įveikti, užmiršti; ateitis – tai netenkinančios dabarties projekcija². Laisvoje visuomenėje individai paprastai būna šiame laike ir šioje vietoje ir nepasiduoda simbolinio pasaulio prievartai, įtikinėjimui ir pažadui. Laisvoje filotopų visuomenėje (ji neutopinė tik senovės Graikijoje) nevyksta konceptualizacija – visuomenė kupina įvairovės³. Totalitarinės ir, iš dalies, demokratinės visuomenės nukrypimus, ką žmonės, tariamai objektyvuodami savo patirtį, priskyrė „objektyviai“ tikrovei – deviacijas filotopinė visuomenė radikalai neigia: nėra standarto, pagal kurį būtų įmanoma nustatyti normą ir nukrypimą nuo jos. Totalitariniai, prievartiniai, fenomenologiniai visuomenės santykiai diktuoja normą, pagal kurią simboliniai pasauliai yra vienas iš tvariausių visuomenės darinių. Filotopinė visuomenė yra nuolat atvira permainingoms, nes neturi galutinių formų. Filotopija reiškia nuolatinį atvirumą kaitai ir dinamikai. Jei fenomenologine terapija vadiname išimčių įtraukimą į simbolinį pasaulį, jo papildymą nauju turiniu, tuomet turime konstatuoti, kad visa filotopija yra nuolatinė terapija. Vis dėlto „terapija“ filotopinį atvirumą naujai patirčiai galima vadinti tik sąlygiškai, nes individų patirtys filotopinėje visuomenėje nesumuojamos ir neapibendrinamos. Tai – neįmanoma. Totalitarinėje visuomenėje dažną, demokratinėje visuomenėje retesnę, bet vis dėlto pasitaikančią deviacijos naikinimą filotopinėje visuomenėje keičia nuostata, kad visos realybės aprėpti (simboliniai pasauliai funkcionuoja būtent tuo tikslu) neįmanoma, todėl netikslinga priešintis įvairovei. Filotopinėje visuomenėje svarbi ne schema, tipas, įprotis, o unikalumas. Nėra jokio tipinio elgesio, mat šis visada būtų istorinis – pagal išankstinę schemą besielgiantysis nėra „čia“ ir „dabar“, todėl neautentiškas. Istorinis buvimo būdas reiškia ne daiktišką, gyvą, filotopinį santykį

su tradicija, o sustabarėjusią praeitį – istorijos dominavimą. Tradiciją filotopui tęsti įmanoma ir būtina; istorijos pratęsti neįmanoma, ji visada nukreipta į praeitį⁴. Filotopija – meilė tai vietai, kurioje daiktiškuoju santykiu tęsiama tradicija. Filotopui rūpi daiktų ir žmonių prasmės. Nefilotopui svarbios tik reikšmės, kurios randasi iš grynojo, ne daiktiškojo, santykio. Fenomenologas ar struktūralistas vieną fenomeną sureikšmina tik lygindamas su kitu, o filotopui pakanka unikalumo. Reikšmė – pažinimo santykio pasekmė, prasmė – daiktiškojo santykio esmė. Filotopinis individas nevertina savęs, pasak Šliogerio, „jo akis neapsimeta, kad mato pati save“⁵. Fenomenologui rūpi jo paties matymas Kito akivaizdoje, remiantis reikšmių ir verbalinės kalbos šablonais. Jie – neišvengiami. Rašantis filotopas nesiekia priklausyti literatūros srovei, judėjimui, paradigmai kaip tipinei kalbai. Filotopinis individas niekada nepavirsta beveidės masės dalimi. Tokių individų visuomenėje veikia Arūno Sverdiolo apmąstyta sauga, Vakaruose įgyvendinta tik senovės Graikijos demokratijoje⁶.

Filotopinio individo kino kameros objektyvo stiklas ir kino ekranas, vartojant Levo Manowichiaus kino ekrano metaforinį apibrėžimą, yra „langas“, per kurį operatorius mato tikrovę⁷. Filmuojantis filotopinis individas nesiekia pažinti, kas yra anapus jo regėjimo, transcendentiška. Siekiama unikalaus santykio su Kitu, nepakartojamos patirties. Filmuojančiam filotopiniam individui dar labiau nei literatūroje rūpi ne vaizdo diskursyvumas ir socialumas, ne noras, geismas, vaizdo alkis, o ši akimirka, jam svarbiau ne specialiai sukurti įmantrią, kitonišką formą, o tik užfiksuoti net nepažintus⁸. Filotopas kameros objektyvą ar kino ekraną patiria tik kaip mediją-priemonę, atmeta Marshallo McLuhano suformuluotą medijos kaip poveikio terpės idėją: filotopui svarbu ne tai, ką jis išgyvena matydamas vaizdą (tai būtų pažinimo, grynasis santykis⁹), o tai, kas ma-

toma (net ne tai, kaip sukurtas kino filmas). Klasikiniame kine individualus daiktiškasis santykis su kino ekranu neįmanomas, nes ten siekiama pažinti ir kategorizuoti Kitą, o filotopiniam individui svarbu leisti Kitam būti tokiam, koks jis yra, nedaryti įtakos ir negeisti Kito¹⁰: klasikiniame kine daiktas ir žmogus nufilmuotas veikiant kadro kompozicijos, apšvietimo ir montažo taisyklėms, kurios yra šabloninės. Avangardinis kinas, kuriame atmetami minėtieji šablonai, filotopui prasmingas todėl, kad leidžia patirti individualų daiktiškąjį santykį su tuo, kas yra anapus objektyvo. Filotopui avangardinis kinas – dokumentika, neveikiama filmuojančiojo. Filotopinis transcendentinis (iš filmuojančiojo reikalauja peržengti savo ribas), nepažįstantis kinas artimas Viktoro Emilio Franklio logoterapijos gyvenimo prasmės teorijai – logoterapeutas, kaip ir filotopas, prasmės ieško ne šiapus, ne psichoanališkai giliai pasąmonėje ar vaizduotėje, ne vidujybėje ir net ne socialiniuose santykiuose, o individo orientacijoje į Kitą¹¹. Vizualiajame daiktiškajame nepažinimo santykiyje su Kitu randasi kiną filmuojantysis kaip individas, neveikiamas klasikinio kino diskurso, įsitraukimo į vaizdą, savo vidujybės, vaizduotės, pažintinio ir fenomenologinio socialumo.

Jonas Mekas kaip individas DP spaudoje

Vokietijos DP stovyklose 1946–1948 metais Jonas Mekas su broliu Adolfu Meku, Algirdas Landsbergis ir Vytautas Adamkevičius-Leonas Lėtas leido neperiodinį kultūros žurnalą „Žvilgsniai“, kuriame spausdino tuometinės Vakarų literatūros kūrinius ir jų ištraukas. Mekas savo estetines ir kūrybines nuostatas išdėstė DP stovyklose lietuvių tremtinių leisto savaitraščio „Minties“ straipsniuose. Šiose publikacijose jis teigė kitokią, nei buvo įprasta lietuvių tremtinių kultūrinėje spaudoje, po-

žiūrį į lietuvių literatūros klasiką, Vakarų Europos humanistiką, filosofiją ir kūrybos psichologiją – ryškėjo originalus filotopinis santykis su tuo, kas daugeliui lietuvių tremtinių simbolizavo nusistovėjusias, tipines tiesas, leidusias justi bendrumą, o ne būti individualiems.

„Minties“ straipsniuose Mekas tvirtino: tarpukario lietuvių literatūros klasika daugeliui yra jau ne tęsiama tradicija, o istorija, tapusi tuomet, kai Lietuva buvo okupuota. DP stovyklose atsidūrusiems tremtiniais tarpukario istorija padėti galėjo nedaug, nes atitraukė nuo pokario tikrovės, kuri radikaliai skyrėsi nuo tarpukario Lietuvos literatūrinio gyvenimo. Imituodamas ankstesnę lietuvių literatūrą, sekdamas jos pavyzdžiais, rašytojas nėra „čia“ ir „dabar“, o bando nuo savęs ir skaitytojo slėpti išgyvenamas tragiškas traumas. Meko teigimu, lietuvių tremtinių bendrystė, jų visuomenė – simbolinis pasaulis, kuriame tremtiniai jautėsi saugiau, nes kartu kalbėjo apie savo sunkumus ir ne-tektis. Daugumai lietuvių tremtinių rūpėjo jie patys ir palikta tėvynė. Mekas „Minties“ straipsniuose tvirtino, kad istoriniai lūžiai neturi iš filotopinio individo atimti teisės į dėmesį ne sau, o kitam daiktui, žmogui ir vietai, kurioje atsiduriama. Mekas net nesvarstė abstrakčių tėvynės, tautos klausimų – susitelkdamas į konkretybę, išvengė rūpinimosi savimi, todėl galėjo pastebėti ne masinį istorijos pavergtųjų susirūpinimą savo padėtimi, o unikalią tiesą, gėrį ir grožį: „Jūs, kurie sustingusiais šaltais veidais nuduodate rimtuosius, – štai yra kitas gyvenimas – pasaulis, kurį jūs pamiršote: ne raidės, ne stagnacijos, bet grožio ir žaismo.“¹² Tautiškumą kaip simbolinio pasaulio taisyklėmis pagrįstą bendrystę Mekas priešino atvirumui ir naujai patirčiai – ne sekant ir aprašant savo išgyvenimus, o nuolat orientuojantis į aplinką, kuri daug įvairesnė ir įdomesnė nei socialinės problemos: „Šitas rašytojas, taip gyvendamas, tą dusinantį ir paties pa-

sirūpintą orą, savo vidun traukdamas, rašo romaną, jau antrą tomą, iš dabarties gyvenimo... Duok, Dieve, kad jis nepatektų mano vaikams – nenorėčiau taip šiurkščiai paliesti jų žaidimo turtingumą.¹³ Minėtųjų straipsnių autorius nesiekė pažinti savo meto kultūrinės, politinės ir socialinės situacijos ir kalbėti deklaratyviai – jam svetimas kolektyvinis buvimo būdas: Mekas teigia, kad istorinis sumavimas, asmenybių įtraukimas į simbolinį tremtinių pasaulį tik niveliuoja ir kategorizuoja individualybes, kurios dažnai tarp savęs nedaug teturi bendra. Kolektyvinis buvimas – visada istorinis, individo būtis – visada tradicinė ir filotopinė.

Mekas, būdamas atviras Vakarų kultūrai ir literatūrai, nesiekė su ja tapatinti savo kūrybinių nuostatų, akiai perimti Vakarų Europos ir Amerikos literatūros praeitį, nes šioji nutrūko prasidėjus karui – Mekas ir vėl saugojo dabarties išgyvenimą ir meilę konkrečiai vietai. Tai nereiškia, kad Mekas buvo uždaras: jis atsivėrė Vakarų kultūros ir literatūros lobynui, tačiau išlaikė nemėgdžiojančią santykį su kitokia nei lietuviška patirtimi. Pasak Šliogerio, kolektyvas visada yra ribotas ir uždaras, o individas peržengia savo egoizmą ir atveria Kitą. Vakarų kultūra ir literatūra, daugiausia knygos, – tai Meko pokario Kitas. Ramutis Karmalavičius studijoje „Žvilgsnis į „Žvilgsnius“ tvirtina, kad tarpukario Lietuvos santykis su vakariečių kultūra slopino lietuvių kūrybingumą, skatino mėgdžioti – terapija bandyta plėsti savo lietuvišką simbolinį pasaulį, jo neatsisakant, autentiškai neatsiveriant naujai ir visiškai kitokiai patirčiai.

Mekui, kreipusiam žvilgsnį į lietuvių bei Vakarų literatūrą ir kultūrą, jos tradicija svarbi tik tiek, kiek ji dar prasminga dabartyje – siekta ne pažinti istoriją, jos epochas, stilius, žanrus, kryptis, sroves, judėjimus, o „čia“ ir „dabar“ išgyventi susitikimą su tekstais, kurie reikšmingi ne todėl, kad priklauso istorijai, o todėl, kad byloja aktualias

prasmes – tikriausią tradicijos tąsą. Mekas buvo literatūros skaitytojas be išankstinių nuostatų, skaitant kalbėjo ne jis, o skaitomas literatūros tekstas.

Mekas ir kiti „Žvilgsnių“ redaktoriai leidyne daugiausiai dėmesio skyrė egzistencializmo filosofinei kryptčiai, kuri tuo laikotarpiu buvo nauja Vakarų Europoje. Mekui artima egzistencialistinė nuostata, kad prasmingas yra vieno individo gyvenimas ir pasirinkimai, o ne masinės tragedijos ir lūžiai. Pasaulio kaip beveidės masės akivaizdoje individas turi laisvę ir teisę į egzistencinį autentiškumą, reiškiantį minties ir veiksmo prasmę. Kita vertus, egzistencinis mąstymas – labiau subjektyvusis nei individualusis. Mekas, atsiskydamas kreipti dėmesį į save, siekė filotopinio individualumo, o ne tik subjektyvumo. Laikraštyje „Mintis“ jis teigė, kad menininkas yra tas individas, kuris iš prigimties turi teisę ir privalo netapti beveidės masės dalimi ir peržengti savo žmogišką egoizmą: „Taip, mielas bičiuli, aš mielai būčiau saikingesnis ir nuolaidesnis, deja – kūryboje nėra nuolaidumo ir nėra saiko. Nes kūrėjas ir pačiuose sunkiausiuose laikuose turi išlaikyti savo rankų karališkumą. Kitaip jis tebus žmogus, ir žmogumi būti yra gera.“¹⁴ Pasak Meko, menininkas yra individas, kuris jautriausiai ir tikriausiai reaguoja į aplinką, nes turi pašaukimą, kurį privalo papildyti kantriai dirbdamas. Išlaikyti savo individualumą – Meko kaip menininko pašaukimo esmė: „Nes būti kūrėju, reikia gerbti kūrėjo pašaukimą.“¹⁵ Pabrėždamas menininko pašaukimo esmę, Mekas nesureikšmino jo – gebėjo autoironiškai žvelgti į save ir savo darbus (ketvirtajame „Žvilgsnių“ numeryje patys leidinio redaktoriai paskelbė kritines oponentų pastabas). Saaviironija – vienas iš ženklų, kad Mekas ir kiti „Žvilgsnių“ redaktoriai įveikė savo ribotumą, išlaikė distanciją su savimi.

„Mintyje“ pareikštas ir „Žvilgsnių“ leidybinėmis nuostatomis patvirtintas Meko požiūris į tarpukario klasikinę lietuvių litera-

tūrą, santykis su Vakarų kultūra ir literatūra, filosofinė, kultūrinė ir kūrybinė pozicija DP stovyklų aplinkoje buvo neįprasta, nes atmetė kolektyvizmą. Mekas ir kiti „Žvilgsnių“ redaktoriai formavo savąją individualybę „visuomenę“, nepripažinusią standarto, literatūros ir kultūros istorijos diktato, ieškojo būties prasmės susitikus su Vakarų kultūros tekstais, pabrėžė menininko, kaip stipriausiai peržengiančio savo egoizmą, galias ir gebėjo pašiepti save. Lietuvių tremtinių DP stovyklose spauda nestokojo įvairovės, tačiau tik Mekas ir kiti „Žvilgsnių“ redaktoriai reiškė tokius radikalius, individualybę pabrėžiančius principus, parodžiusius, kad net ekstremaliomis pokario sąlygomis įmanomas filotopinis buvimas konkrečioje vietoje ir laike, įveikiant istoriją ir tęsiant tradiciją.

Archetipai brolių Mekų pasakose

Mekas lietuvių literatūroje debiutavo kartu su broliu Adolfu Meku 1946–1947 metais parašytais literatūrinių pasakų rinkiniais. Šio žanro tekstai lietuvių tremtinių literatūroje DP stovyklose buvo gana dažni: 1948 metais Julius Kaupas išleido literatūrinių pasakų rinkinį „Daktaras Kripštukas pragare ir kitos ne mažiau įdomios pasakos, surašytos slaptose Kauno miesto kronikose“; tais pat metais Nelė Mazalaitė parašė ir publikavo knygą „Legendos apie ilgesį“. Romaninės literatūrinės pasakos ir legendos žanrų suklestėjimas lietuvių tremtinių literatūroje paaiškinamas autorių siekiu atitraukti skaitytoją nuo niūrios DP stovyklų kasdienybės, sunkių materialinių sąlygų, nežinios dėl asmeninės ir Lietuvos valstybės ateities. Pokario lietuvių tremtinių literatūrinės pasakos – tai dažniausiai bandymas prisiminti tarpukario neoromantinę praeitį, kuri yra jau istorinė. Brolių Mekų pasakos kaip pokario literatūrinės pasakos turi savitumo: skir-

tingai nei Kaupo kūrinuose, čia neieškoma paguodos tarpukario Kauno atsiminimuose, broliai Mekai į savo pasakas beveik neįtraukia tikroviškų tarpukario detalių, kurios būtų skaitytojo atpažįstamos. Kaupo pasakose Europos literatūrinės pasakos įtaka daug ryškesnė nei brolių Mekų pasakų rinkiniuose: Kaupas remiasi istorine praeities tikrove ir ją adaptuoja pagal europietiškąją literatūros istoriją, o Mekai tęsia tradiciją, savaip perkurdami archetipus. Nuo Mazalaitės legendų brolių Mekų pasakos labiausiai skiriasi tuo, kad veikėjai nerodo savo jausmų ir labiau pabrėžiamas siužetas nei lyrinis išgyvenimas. Mazalaitės pasakotojas dėmesį kreipia pats į save, Mekų – visada į aplinkybes, įvykių posūkių, pragmatiškiau reaguoja, nei jaučia. Ir Kaupas, ir Mazalaitė pabrėžia savo kūrinių veikėjų patirties, kolektyvinio simbolinio pasaulio atpažįstamumą skaitytojui, o Mekai sukuria tokius veikėjus, kurių neįmanoma priskirti jokiai mokyklai ar stiliui; jie pabrėžiamai individualūs ir neteikiantys paguodos skaitytojui. Tai, kas Kaupui ir Mazalaitėi yra istorinė praeitis, Mekams – gyva archetipų tradicija, kurią reikia tęsti perkuriant.

Liaudies pasaka – tautos kolektyvinės atminties tekstai, paveldėti iš praeities. Brolių Mekų pasakų rinkiniai „Trys broliai ir kitos pasakos“ (1946), „Iš pasakų krašto“ (1947) ir „Knyga apie karalius ir žmones“ (1947) – tai savita archetipų interpretacija, atmetanti pasakos funkciją vienyti tautos narius, palaikyti senąsias vertybes. Pasakų rinkinyje „Trys broliai ir kitos pasakos“ dar remiamasi kolektyvine atmintimi. Vėlesniuose rinkiniuose jau ryškėja filotopinės archetipų modifikacijos, kuriomis pasakų siužetai ir struktūra individualizuojami, originaliai ir netikėtai traktuojant liaudies pasakų temas ir motyvus – archetipai nuolat tęsiami dabar. Carlas Gustavas Jungas teigia, kad archetipas reiškia nuolatinę kaitą: „Archetipas yra tas nesąmoningas turinys, kuris keičiasi įsisąmoni-

namas ir priimamas.“¹⁶ Brolių Mekų pasakų archetipai – įsisąmoninta ir tęsiama tradicija. Mekas tvirtina, kad jo tekstai glaudžiai susiję su aktualizuota praeitimi: „Elementų lentelė sukurta jau prieš man gimstant, bet, būdamas ta medžio viršūnėlė ir naudodamas tuos elementus, galiu augt truputį aukščiau. Čia svarbus Carlos Gustavas Jungas. Yra visa atmintis, bet ji auga, kaip ir medis: plečiasi minties ir kultūros paveldas. Tai – labai normalu ir natūralu.“¹⁷

Pirmojo brolių Mekų pasakų rinkinio „Trys broliai“ tekstams būdinga stilizacija, nes folklorinės pasakos elementai ir struktūra perkuriami minimaliai, dar pastebima, kad orientuojamasi į istorinę pasakos praeitį ir personažų atpažįstamumą. Priešingai nei vėlesniuose pasakų rinkiniuose, „Trijuose broliuose“ pasakotojas kreipia dėmesį į istoriją – kaip tik ji iš „Gražiausiosios pasakos“ karaliaus atėmė tėvynę: „Ak, jūs mokyti vyrai. Daug gražių pasakų papasakojot, bet užmiršot pačią gražiausią. Joje kalbama apie mano tėvynę.“¹⁸

Knygos „Trys broliai“ to pat pavadinimo pasaka, parašyta eksperimentine dramos forma, trečiojo brolio kaip kvailio interpretacija nedaug skiriasi nuo liaudies pasakų, nes ir čia trečiasis brolis nepritampa prie unifikuotos visuomenės (stilizuodami trečiojo brolio personažą, Mekai remiasi ta istorijos išimtimi, kuri teigia trečiojo brolio unikalumą, individo nepritapimą prie visuomenės ir jos normų): trečiasis brolis geba paaiškinti netikėtus įvykius, mąsto būtent tokių įvykių sankirtomis, todėl mato daug daugiau nei kiti du broliai. Pasakoje „Trys broliai“ tik kvailys trečiasis brolis žino apie stebuklingą maišo ir stalelio galią: „Pažiūrėk tik. Pasidenk, staleli, greitai vynu, valgiais visokiausiais. (Tuo staleliu apsidengia. Net gudruoliai žemėn pritūpia ir vėpso).“¹⁹ Mekų unikalus ir individualus kūrybinis sprendimas pasakoje „Trečias brolis“ yra tas, kad trečiasis brolis piktai atsilygina blogio lin-

kėjusiems broliams gudruoliams – pasmerkia juos būti sumuštiems lazdomis. Trečiojo brolio kvailio laukia ne turtai ar karalystė, o linksma puota. Taigi Mekai rinkinyje „Trys broliai“ kalba apie tą patį iš folkloro paveldėtą trečiąjį brolių, kurio traktuotę tik veiksmo kulminacijoje kiek nutolina nuo nusistovėjusių istorinių reikšmių ir priartina prie filotopinio buvimo dabartyje, nors ir istorijoje trečiasis brolis buvo filotopinis individas, atsisakantis pažinti tikrovę grynuoju, ne daiktishkuoju santykiu. Rinkinio „Iš pasakų krašto“ tekstas „Lietuvių pasaka apie tris brolius“ originalus, mat visi trys broliai pasirodo esą kvaili – žūva prigėrę ar nuskendę. „Knygoje apie karalius ir žmones“ Mekai rašo apie trečiąjį brolių, kurių pasakų pabaigoje ištinka dvejojas likimas: mirtis (tekstas „Nature morte“) arba tipinė stebuklinių pasakų laiminga pabaiga. Mekų pasakų rinkinių trečiasis brolis, kaip ir liaudies pasakų, nepripažįsta normos ir niveliacijos.

Karaliaus figūra brolių Mekų pasakų rinkinyje „Knyga apie karalius ir žmones“ aptinkama bene dažniausiai. Čia karalius yra ne tipinių stebuklinių pasakų veikėjas, valdantis karalystę, formuluojantis pagrindiniam veikėjui užduotį ir vėliau apdovanojantis už jos įvykdymą (tai būtų stilizacija). Karalius Mekų pasakose žmogiškas, dvejojantis, pats išgyvenantis skausmą ir neviltį. Jis nėra bendruomenės vadovas. Pasakos „Apie karalių sode“ karalius suvokia, kad jo galia yra bevėrtė – svarbiausia širdis, reišianti jautrumą žmonėms ir atvirumą patirčiai. Karalius kreipiasi į sodą: „Gėlės, mieli medžiai, mieli medžiai – ką aš darysiu, savo išminties ir žinojimo netekęs? – Karaliau, aš dar tau liksiu, – atsakė širdis, ir jis numetė savo išmintį ir žinojimą.“²⁰ Kadangi jausmu besivadovaujantis karalius žmonių bendrijai netinka (jis tik žaidžia su lelijomis), pasakos pabaigoje žmonės išsirenka naują karalių. Broliai Mekai pasakose atskleidžia kolektyvo poreikį būti valdomiems karaliaus, kuris im-

tęsi fenomenologinės terapijos ir naikinimo. Mekų karalius yra individas, atsisakęs galios valdyti išsiskiriantį iš beveidžio kolektyvo Kitą. Visuomenė, kuriai reikia prievartinio simbolinio pasaulio, negali pakęsti laisvo karaliaus. Valdovas, kuris toleruoja įvairovę, netinka valdyti kolektyvą.

Filotopiškai tęsdami tradiciją, broliai Mekai pasakų rinkiniuose kuria originalias ir kitų, ne tik trečiojo brolio ir karaliaus, veikėjų vaidmenų interpretacijas. Ypač nauja yra velnio figūros traktuotė. Brolių Mekų tekstuose velnias simbolizuoja ne pikta linkintį apgaviką (tokia būtų tautosakinė samprata), apdovanotą suktumu ir nugalintį žmogų, o atvirkščiai – silpną, lengvai pergudraujamą: „Velnias tuojaus liuokt į butelį, o seneliukas ne kvailas buvo – į kaklą įstatė kamštį ir užspaudė nykščiu. Ilgai velnias prašėsi, kad išleistų, bet ir iki šios dienos jo niekas neišleidžia ir, sako, niekas jo nebematęs laisvai vaikstant po žemę“²¹ (pasakoje „Uždarytas velnias“ iš rinkinio „Trys broliai ir kitos pasakos“), dažnai tarnaujantis geriems ir moraliems tikslams („Švedų pasakoje apie velnią nabagėlį“ iš rinkinio „Iš pasakų krašto“ velnias padeda žmogui ištraukti karvę iš dumblyno, tačiau už tai nesulaukia jokio dėkingumo: „Ūkininkas nuėjo žmonių kviestis karvei ištraukti, o velnias tuo tarpu išlindo iš krūmo ir ištempė karvę iš dumblo. [...] ūkininkas sugrįžo ir pamatė karvę vėl ant sausumos, sušuko: „Ačiū Dievui, ji jau išbrido!“²²). Mekų pasakų velnias – tai visuomenės toleruojamas Kitas, prieš kurį nereikia kovoti, jis gali padėti, jį reikia saugoti. Velnio kaip Kito figūra dar labiau paryškina kolektyvo gyvenimo nuostatų siaurumą ir ribotumą.

Taigi pasakų rinkinyje „Trys broliai“ Mekai dar remiasi liaudies pasakos struktūra ir veikėjų tipišku – negyvu istoriniu šablonu, – ir tik kai kurių tekstų pabaigoje nuo praeities schemų pereina prie originalių archetipų interpretacijų. Rinkiniuose „Iš pasa-

kų krašto“ ir „Knyga apie karalius ir žmones“ broliai Mekai teigia savo kaip rašančiųjų filotopinį atvirumą dabarčiai, Kitam, todėl nebelieka liaudies pasakos normų, standartų, simbolinio pasaulio – kūrybingai keisdami archetipinę tradiciją, Mekai siekia unikalios kalbos, kurioje slypėtų tolerancija įvairovei. Mekų pasakos – tai filotopinė tradicijos tąsa dabartyje kaip pasipriešinimas niveliuojančiai ir negyvai istorijai.

Daiktiškoji *fluxus* dokumentika („Zefiro Torna“ ir kiti filmai)

Meko filmas „Zefiro Torna, arba Vaizdai iš Jurgio Mačiūno gyvenimo“ sumontuotas 1992 metais, naudojant medžiagą, filmuotą XX amžiaus šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje. Čia – Jurgio Mačiūno gyvenimo Mekui susipažinus su juo ir iki jo mirties fragmentai. „Zefiro Torna“ filmavimo ir montažo ypatybės rodo, jog Mekas į Mačiūną žiūri iš distancijos, pabrėždamas, kad pats nepriklausė istorija tapusiam *fluxus* judėjimui, kurio pradininkas XX amžiaus antroje pusėje buvo Mačiūnas. Mekas interviu tvirtina: „Jurgis buvo mano geriausias draugas, aš jam padėjau, sutariau su juo. Bet mes abu – labai skirtingi. Aš dariau savo, jis darė savo. Jis rėmė mane, aš rėmiau jį, bet mes labai skirtingi. Aš dienoraštininkas. Ir man visados viskas arti ant žemės, viskas dabar ir čia. Kamera gali pagaut, užrašyti, dokumentuoti tai, kas yra prieš tą *lensę*. O Jurgiui viskas yra fantazija, jumoras, viskas dirbtina, išrasta – realu, bet dirbtina. Viskas ateina ne iš gyvenimo, o iš jo.“²³ Šios charakteristikos patvirtina Meko nuostatą į *fluxus* individualiai žvelgti kaip į dokumentinę tikrovę, iš šalies, tik filotopiškai fiksuojant ir vengiant interpretuoti *fluxus* judėjimo nuostatas, performansus ir akcijas. Daugelyje jų Mekas nei dalyvavo, nei jas stebėjo ar filmavo. Neperėmė Mekas ir *fluxus* vertybių,

nes ir savo literatūroje, ir kine apie vertybes kaip tokias kalba retai arba išvis neužsimeina, nes šios iškart sietųsi su ideologija. Mekas kasdienybėje filotopiškai atsisakė idėjų. Kontrakultūrinės Mačiūno nuostatos Mekui artimos tik tiek, kiek *fluxus* yra lygiagretus avangardinio kino gimimui ir raidai. Mekas filmu „Zefiro Torna“ ir kitais kino tekstais nedemonstravo pasipriešinimą meno suprekinimui. Mačiūno ir Meko nesieja ir zen filosofija: ne viename interviu Mekas tvirtina, kad su zen jis mažai teturi bendra, šios sąsajos būdingesnės *fluxus* judėjimui, su kuriuo Mekas dažnai klaidingai tapatinamas. Filme „Zefiro Torna“ Mekas niekaip neparodo savo santykio su *fluxus* atstovais japonais Ay – O, Yoko Ono, Mieko Shiomi ir kt. Mačiūnas kaip *fluxus* judėjimo pradininkas Mekui artimas ir kaip daiktų meno autorius: iš kasdienio daikto Mačiūnas darė antimeno objektus, o Mekas, niekada nekaupęs daiktų, kad iš jų kurtų antimeną, savo filmais artimas filotopiniam daiktiniam santykiui su tikrove.

Meko kameros objektyvas, filmuojant „Zefiro Torna“, yra Manowichiaus apibrėžtas „langas“, nes filmuojantysis neįsitraukia į anapus objektyvo vykstantį veiksmą. „Zefiro Torna“ yra vienas iš retų Meko filmų, kuriame jis save filmuoti vengia. Kuriamas nesocialinis santykis su tuo, kas matoma ir fiksuojama. Mekas savo nuomonę, *fluxus* ir Mačiūno asmenybės vertinimus pateikia tik verbaliniu komentaru už kadro. Šis komentaras ir filmo vaizdai – dvi kontrastingos plotmės: vaizdu nesukeliamas įsitraukimo, empatijos ir geismo santykis; žodžiu reiškiamas jausminis nostalgiškas ir draugiškas ryšys su pagrindiniu filmo veikėju. Filmą pradedamas ir baigiamas Claudio Monteverdi madrigalu „Zefiro Torna“, kuris buvo vienas mėgstamiausių Mačiūno muzikos kūrinų. Italų kalbos žodžių junginys *zefiro torna* reiškia „zefyrai, sugrįžk“. Zefyras – šiltas Viduržemio jūros regiono pietų vėjas. Taigi

muzikinis fonas, kaip ir balsas už kadro, – tai ne filotopinio, daiktiškojo, o jausminio įsitraukimo ir geismo išraiška. Apibendrinant filmo „Zefiro Torna“ verbalinės ir vizualiosios plotmės santykį galima apibrėžti kontrapunkto sąvoka.

„Zefiro Torna“ vaizdai – realizmo kinas, nes su tuo, kas filmuojama, siekiama sietis ne vaizduotės, socialiniais ryšiais, o tik tiesiogine orientacija į *fluxus* ir Mačiūno kitoniškumą. Kuo labiau filmuojantysis kreipia save į Kitą, tuo aiškiau, kad Mekui Mačiūnas lieka nepažinus. Mačiūno net nesiekama pažinti: vaizdu neaiškinama, kodėl jis buvo toks, koks buvo, tiesiog leidžiama jam tokiam būti. Mekas vaizdu nereiškia nei nuostabos, nei kitokių jausmų (apibendrintai sakant, nepri-meta savo vidujybės), kuriais būtų bandoma filmuojamą žmogų išsprauti į filmo „sumanymą“. Meko tikslas yra tik patirti realistinį santykį, kurio esmė, kaip rodo ir žodžio „realis“ reikšmė, visų pirma yra ne socialumas ir bendravimo ryšiai, o daiktiškumas. Daugelyje filmo scenų, kuriomis nekuriamas vientisas, chronologija pagrįstas naratyvas (montažas labiau pagrįstas ne semiotinės naratyvinės programos reikalavimais, o priešingumu skaitomam už kadro tekstui), Mačiūnas užfiksuotas performansų ir kasdienybės metu manipuliuojantis daiktais – būgnais, lazdelėmis, klavesinu ir kt. Meko daiktiškojo santykio su Mačiūnu ir jo aplinkoje buvusiais daiktais priemonė yra vaizdo filmavimo kamera kaip medija, kuri pati irgi, pirmiausia, yra daiktas. Meko filmo „Zefiro Torna“ vaizdai įgyvendina daugelio dokumentinio kino kūrėjų siekiamybę – sukurti dokumentiką be stebėtojo įsikišimo. Balso už kadro jausmingumas ir verbalinis vidujybės eksponavimas – tai Meko (jis skaito savo dienoraščio įrašus, susijusius su Mačiūnu) filmo efektas, kuriuo dar labiau akcentuojamas vaizdinis filotopinis ne pažinimo, ne fenomenologinio socialumo, o daiktiškasis santykis su Kitu – Mačiūnu ir jo daiktais.

Meko filmas „Zefiro Torna“ – pirmasis, bet ne vienintelis bandymas kinu prisiminti ir priminti Mačiūną. Buvęs Mačiūno bendramintis ir *fluxus* judėjimo atstovas Jeffrey Perkinsas 2013 metais sukūrė filmą „Jurgis“ ir pasirinko priešingą kūrybinį sprendimą nei Mekas: filme „Jurgis“ Perkinso balsas už kadro ir interviu duodantys buvę Mačiūno draugai kalba apie jį kaip apie pasaulinės meno istorijos figūrą, padariusią didžiulę įtaką kontrakultūros ir jos virsmo kanonu procesams. Perkinso filmas papildo Mačiūno įrašymo į istoriją diskursą – autoriui svarbiau ne daiktiškasis ar jausminis, o kategorizuojantis ir analizuojantis santykis su Mačiūno veikla (vengiama net asmeniškumo). Filmo „Jurgis“ tikslas yra ne parodyti pagrindinį veikėją tokį, koks jis buvo, o palaikyti jo statusą istorijoje, remiantis kolegų, draugų pasakojimais ir archyvine medžiaga.

Biografiniai Meko filmai – tai ne tik Mačiūno, bet ir kitų draugų portretai. Vienas ryškiausių iš tokių filmų – „Vaizdai iš Andy Warholo gyvenimo“; sumontuotas 1990 metais, praėjus trejiems metams po Andy'o Warholo mirties, naudojama 1966–1980 metais filmuota medžiaga. „Vaizdų iš Andy Warholo gyvenimo“ mizanscenos grupuojamos pagal tikslą pateikti *Fluxus* atstovo, vėliau – populiariojo meno kūrėjo – Warholo gyvenimo faktografiją, neinterpretuojant ir neįrašant į meno istorijos diskursą, tik individualiai fiksuojant, nepasirenkant tokių įvykių, kurie būtų reikšmingi Warholo kaip pasaulinio garso menininko portretui. Mekas filmuoja Warholo kasdienybę, pavyzdžiui, 1971 metais Mačiūno namuose vykęs koldūnų vakarėlis. Trumpa kadrų trukmė ir montuotojų, ir žiūrovų veikia kaip būdas išvengti interpretacijos – savo vidujybės primetimo vaizdams. Warholo, kaip ir Mačiūno, nesiekama pažinti, jis draugas todėl, kad yra kitoks, unikalus ir individualus, Mekas savo filmavimu niekaip nesiekia jo

įsprausti į scenarijaus ar pažintinių tikslų rėmus. Kita vertus, Meko interpretuojančios atminties apie Warholą veikimą filme išreiškia montažas, kuris yra itin fragmentiškas. Mekas mizanscenos pavadinimo skirtuke rašo: „Viskas grįžta fragmentais“ – iš tokių mažų fragmentų montuojamo filmo vaizdai interpretacinę reikšmę įgyja tik Mekui pavaadinant mizanscenas, pavyzdžiui, „Vasaros buvo kupinos džiaugsmo“. Visgi Meko atmintis apie Warholą daiktiška. Filme gausu fragmentų, kuriuose Warholas ir kiti žmonės fotografuoja vaizdus polaroidine fotokamera. Kaip ir Meko vaizdo kamera, šie fotoaparatai yra medija kaip priemonė, per kurią individai palaiko daiktiškąjį ryšį su išorine tikrove. Filme „Vaizdai iš Andy Warholo gyvenimo“, kuris itin stipriai susijęs su faktiniu fiksavimu, garso takelis irgi turi fiksavimo prasmę – skamba grupės „The Velvet Underground“, su jos nariais bendravo ir Warholas, ir Mekas, muzika. Filmas „Vaizdai iš Andy Warholo gyvenimo“ – filotopinio, individualaus santykio (jis svarbus filmuojant ir iš dalies montuojant) su Warholu kaip Kitu ir interpretuojančios, geidžiančios, besilginčios atminties (ji svarbi tik montuojant filmą) savitas derinys.

Filmą „Johno Lennono gimtadienis“ Mekas sumontavo 1996-aisiais iš 1970–1972 metais filmuotų vaizdų. Šis filmas pradedamas Meko ir Johno Lennono pokalbiu apie eksperimentinį kiną, kurio pagrindinė ypatybė, taip sutaria abu pašnekovai, turėtų būti montažo kaip filmuoto vaizdo interpretacijos būdo atsisakymas. Filme „Johno Lennono gimtadienis“ Mekas ne tik nedaro įtakos filmuojamiems įvykiams, bet ir atsisako iš anksto sumanyto montažo – mizanscenos redaguojamos pagal grupės „The Beatles“ per Lennono gimtadienio vakarėlį 1972 metais dainuotą ir grotą muziką, kuriai filmuojantysis neturi jokios įtakos, jos niekaip neveikia, neprimeta savo nuostatų. Išankstinio plano ar sumanymo neturinti muzika yra

pagrindinė montažo sąlyga, kuriai Mekas negali daryti jokios įtakos, jis tik parenka ištisinį, nepertraukiamą fragmentą, skambantį vakarėlio, taigi ir filmo, metu. Filmas baigiamas tylos fragmentu, kai rodomas žmonių sambūris Lennono žūties vietoje – tylą pabrėžiamas neutralumas minėtam įvykiui, atsisakymas jį dramatinizuoti (Lennono mirtį itin sureikšmino ir eskalavo žiniasklaida bei populiariosios kultūros industrija). Iš visų portreto žanro Meko filmų „Johno Lennono gimtadienis“ yra daiktiškiausias, jame filmuotojas ir montuotojas mažiausiai pri-meta savo jausmus ir mintis vaizdams.

Išvados

Ir publicistiniuose straipsniuose, ir kartu su broliu Adolfu parašytose pasakose, ir biografiniuose filmuose Mekas save ir Kitą individualizuoja, megzdamas daiktiškąjį, o ne fenomenologinį santykį su žmonėmis ir daiktais. Daiktiškasis santykis reiškia jausminio ryšio su tikrove atmetimą. Ir literatūroje, ir kine Mekas netelkia dėmesio į save, jis atviras Kitam, naujai patirčiai, kuri reiškia unikalia verbaline ir vizualiąja kalba, atmetant jos istoriškumą ir įtvirtinant jos tradiciškumą. Mekas bando tęsti literatūros ir kino tradiciją, pastarąją suvokdamas kaip

tai, kas nuolat papildoma, kinta ir priešinama istorijai, kuri reiškia sustabarėjimą, negyvą šabloną ir mirtį. Publicistikoje, literatūrinėse pasakose ir kai kuriuose filmuose praeitis nelieta praeitimi, ji esmingai veikia ir keičia Meko dabartį, atverdamą filotopinį buvimą, kuriame Mekas yra individas, o ne istorinis subjektas (toks jis būtų, jei gyventų istorine praeitimi, prisiminimais, nostalgija) ar tiesiog žmogus (tuomet jis dėmesį kreiptų tik į save ir liktų uždaras Kito patirčiai). Atsisakydamas Kitam primesti savo geisumus, jausmus ir mintis, Mekas literatūrinėje publicistikoje, pasakose ir kine teigia toleranciją įvairovei, paneigiančiai simbolinio pasaulio tipiskumą, terapijos ir naikinimo mechanizmus. Mekui niekas nėra deviacija nuo normos, nes nėra normos, standarto, todėl patirtis plečiasi nuolat, o ne tik tada, kai susiduriama su tuo, kas nauja ir neįprasta. Taip išsaugoma nuolatinė nuostaba, pirminė filotopinio buvimo sąlyga. Mekas filotopiškai nepripažįsta pokario ir Amerikos XX a. šeštojo–aštuntojo dešimtmečių standartinės visuomenės, todėl rašo ir filmuoja nediskursyviai, dokumentiškai „čia“ ir „dabar“ fiksuoja tikrovę, nedarydamas jai jokios įtakos. Leisdamas būti Kitam neistoriškam, Mekas pasiekia asmeninę laisvę, kuri yra viena svarbiausių individo filotopinio buvimo sąlygų.

Nuorodos

- ¹ Šliogeris A. *Bulvės metafizika*, Vilnius: Apostrofa, 2010, p. 118–119.
- ² *Ten pat*, p. 243.
- ³ *Ten pat*, p. 56.
- ⁴ *Ten pat*, p. 243.
- ⁵ *Ten pat*, p. 149.
- ⁶ Sverdiolas A. *Steigtis ir sauga*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 85.
- ⁷ Manowich L. *Naujųjų medijų kalba*, Vilnius: Mene, 2009, p. 176–177.
- ⁸ Šliogeris A. *Bulvės metafizika*, p. 144.
- ⁹ *Ten pat*, p. 20–21.
- ¹⁰ *Ten pat*, p. 65.
- ¹¹ Frankl V. E. *Sielogyda*, Vilnius: Vaga, 2012, p. 99.
- ¹² Mekas J. Menas yra laisvas, *Mintis*, Memingenas, 1947, nr. 251, p. 5.
- ¹³ Mekas J. Apie kūrybą ir karališkas rankas, *Mintis*, Memingenas, 1947, nr. 26, p. 3.
- ¹⁴ *Ten pat*, p. 3.
- ¹⁵ *Ten pat*, p. 3.
- ¹⁶ Jung C. G. *Archetip i simbol*, Maskva: Renaissance, 1991, p. 99.
- ¹⁷ Mekas J. Ramūno Čičelio pokalbio su Jonu Meku Antologijos filmų archyve 2012 m. balandžio 25 d. garso įrašas, 2012.

¹⁸ Mekas A., Mekas J. *Trys broliai ir kitos pasakos*, Wiesbaden: Giedra, 1946, p. 8.

¹⁹ *Ten pat*, p. 27.

²⁰ Mekas A., Mekas J. *Knyga apie karalius ir žmones*, Tuebingen: Patria, 1947, p. 25.

²¹ Mekas A., Mekas J. *Trys broliai ir kitos pasakos*, p. 13.

²² Mekas A., Mekas J. *Iš pasakų krašto*, Wiesbaden: Giedra, 1947, p. 56.

²³ Mekas J. Ramūno Čičelio pokalbio su Jonu Meku Antologijos filmų archyve 2012 balandžio 25 d. garso įrašas, 2012.

Ramūnas ČIČELIS

THE INDIVIDUAL IN JONAS MEKAS' ESSAYS, TALES AND FILMS

This article discusses the being of individual in Mekas' articles, tales and some films. The being of individual is analyzed from the psychoanalytical, media philosophy and philotopy point of view. The main theoretical authors are Šliogeris (philotopy theory), Manowich (media theory) and Jung (psychoanalysis). The main attention is paid to understand and explain the relations between phenomenology and philotopy, history and tradition. The article also gives some data about definition of archetype, media as

means. The most important and significant problem of the article is the relation between the individual and the Other: the individual avoids cognitive or sensual relation and lets the Other to be as it is. This tendention makes an influence to Mekas' articles, tales and films – the individual who writes and films is very tolerant to Other. The article concludes that Mekas, who in his articles, tales and films lets the Other to be as it is, reaches the individual freedom, which is opposite to the symbolic world of phenomenology.

‘Hey, I Escaped the Ropes of Time Once More’: Three Readings of Jonas Mekas’s *Reminiscences of a Journey to Lithuania* Based on its Temporal Aspects

As we shall see, the summary narrative of the diary films is the attempt to regain Lithuania, a mission that has several components whose isomorphism and fungibility supply the massive energy of Mekas’s myth. The myth has a psychoanalytic component – the recovery of the mother; a social component – the recovery of the organic village community; an environmental component – the recovery of the rural scene; and a philosophico-aesthetic component – the recovery of a cultural practice appropriate to these.

David E. James¹

Jonas Mekas’s diary film *Reminiscences of a Journey to Lithuania* (1972) has been chosen for this analysis mainly for two reasons:

- 1) it is the first of Mekas’s diary films that contains extensive footage filmed in Lithuania;
- 2) the film’s temporal aspects, to the best of my knowledge, have never previously been the privileged object of an academic analysis.

In this paper I will try to unfold three readings of Mekas’s film by focusing on the various forms of temporality intrinsic to it.

The first reading is in a sense semiotic; it is specifically concerned with the oppositions found in the film’s verbal layer, namely the voice-over commentary spoken by Mekas throughout the film. This reading is also the most restricted of the three, precisely because it does not account for the remaining elements of the work. The second reading is psychoanalytic. It is essentially an application of a theory developed by Jeffrey Prager in which he attempts to describe the relationship between psychological trauma, an individual’s perception of time, and what Prager calls ‘the redressive community’. This reading provides the viewer with one possibility of connecting the narrator’s experiences prior to, during and after the Second World War – without turning to Mekas’s biography but judging from what is stated in the film – to the temporal structure of the film, as well as the audience’s role in the film’s making. The third and final reading is chronotopic. This reading, based on the method proposed by Mikhail Bakhtin, regards the temporal aspects of the film jointly with the spatial aspects, and allows for a conceptualisation of the dominant worldviews expressed in *Reminiscences*.

Due to spatial limitations, I will not go into details about the methodological decisions or further implications of my analysis. I must also apologize that I will not provide a broad introduction to the film and will only briefly outline what is important about *Reminiscences* for the purposes of this analysis.

The length of the film is 88 minutes. It is divided into three parts. The first part lasts for roughly twelve minutes and shows footage from Mekas's first years in the USA. The second part lasts for almost an hour and depicts the titular journey – Mekas's return to his homeland, a small village on the north of Lithuania, Semeniškiai, after twenty-five years of exile, accompanied by his brother, Adolfas Mekas, and Adolfas's wife, Pola Chappelle. This part is the only one which has its individual title: "100 Glimpses of Lithuania, August 1971". The final part lasts for sixteen minutes and comprises two smaller episodes. The first is the footage of Jonas and Adolfas visiting Elmshorn, Germany, the site of the labor camp in which the two brothers were detained in 1944. The second episode shows Jonas visiting Vienna with fellow New York-based artists: Peter Kubelka, Hermann Nitsch, Annette Michelson, and Ken Jacobs. Thus, the film begins just outside New York and finishes in Vienna.

The feel and mood of *Reminiscences* is very intimate and melancholic with a tinge of brightness. The raw individuality of the handheld camera is enveloped by a rationalistic structure, which nevertheless retains subjectivity. The color palette of *Reminiscences* has a subtle blue tint, which adds to the melancholy, although there is also a black-and-white portion in the first part of the film. In addition, the soundtrack, apart from Mekas's voice-over commentary, includes pieces of piano and Lithuanian folk music, both in minor key and of unacknowledged authorship, as well as bits of sound recorded on location in Lithuania. Perhaps most im-

portantly, there is a strong contrast between Mekas's experiences, captured in his monologues, and the blooming rural scene bathed in sunlight. It can be said that these formal qualities complement the film's central theme of the impossibility of return home.

The First Reading²

Let us begin by assembling the phrases spoken by Mekas in the film that directly relate to time or duration. Here are some of the most significant ones, presented in chronological order:

- 1) "That early fall in 1957 or '58, one Sunday morning we went into the Catskills, into the woods";
- 2) "It was good to walk like that and not to think, not to think anything about the last ten years, [...] the years of war, of hunger, of Brooklyn";
- 3) "...that early fall day for the first time I did not feel alone in America";
- 4) "There was a moment when I forgot my home. This was the beginning of my new home. 'Hey, I escaped the ropes of time once more!' I said";
- 5) "Yes, we are, we still are displaced persons even, even today";
- 6) "The minute we left, we started going home, and we are still going home. I am still on my journey home";
- 7) "Have you ever stood in Times Square and suddenly felt very close to you and very strong the smell of a fresh bark of a birch tree?";
- 8) "...and there was Mamma, and she was waiting, she was waiting for 25 years";
- 9) "...and there was our uncle, who told us to go West: 'Go, children, West, and see the world!' And so we went. And we are still going";
- 10) "...and as we were approaching [...] the places we knew so well, suddenly in

front of us we saw a forest; I did not recognize the places. There were no trees when we left”;

- 11) “Our mother is telling about the terrible postwar years and how the police was waiting for a year for me to come home. [...] Every night the police was waiting behind the house in the bushes”.

In the sentences 1), 3) and 11) we find seasons of the year and parts of the day mentioned: “early fall”, “one Sunday morning”, “every night”. The three examples can be divided so that the first two mentions are put into an opposition with the third one. The first two mentions refer to a single event, a walk in the Catskill Mountains, during which, as we know from the context, the sensations of “forgetting home” and “beginning of a new home” occur to the subject. These sensations have a euphoric connotation, that is, are invested with positive value. The third mention, on the other hand, refers to a negative experience, extended in time by means of the iterative quantifier “every.”

We may already sketch a provisional scheme:

<u>singular event</u>	vs	<u>iterative event</u>
euphoric		dysphoric

In the sentences 2), 4), 6), 8) and 11) we find units of the so-called clock time: “ten years”, “moment”, “minute”, “25 years”, “years”, “a year”. These can easily be divided into two groups based on their length:

<u>moment, minute</u>	vs	<u>a year, years, ten years, 25 years</u>
<u>brief</u>		<u>long</u>

We can tell straight away that the opposition between singularity and iterativeness is maintained here. However, the phoric aspects need to be analyzed in more detail.

The left half of the division corresponds to two critical events: the minute of “leaving home and starting going home” and the moment of “forgetting home and beginning of a new home”, which is a further verbalization of the same Catskills walk experience. In both cases there is a double relation with the spatial denomination “home” established: it is simultaneously disjunctional (marking a disruption of the subject’s connection to “home”) and conjunctional (marking a setup of the subject’s connection to “home”).

Secondly, since both of these events are punctual – that is, are said to have occurred at precise points in time – they can be described in terms of inchoativity (the tendency towards initiation) and terminativity (the tendency towards conclusion). Again, both cases show duality in this respect: they are simultaneously inchoative (“beginning of a new home”, “starting going home”) and terminative (“forgetting”, “leaving”).

Despite these similarities, the two events seem to differ in their phoric aspects: the sensations of “forgetting home and beginning of a new home” have a euphoric connotation, whereas the sensations of “leaving home and starting going home” have a dysphoric connotation. This introduces a certain ambiguity on the left side of the given opposition.

We have located on the right side of the division four units denoting periods of time that appear huge in comparison with the brief periods on the left. All of these units (“ten years”, “25 years”, etc.) denote duration and while they do have a starting and an end point (otherwise, they would not be possible to measure), in themselves they are not events but states, or non-events, if you will.

For instance, the mention of “ten years” is followed in Mekas’s commentary by the syntactic objects “of war, of hunger, of Brooklyn”, but these objects are not realized as events. Instead, they appear as inconclusi-

In addition, all of the temporal units in question have a common dysphoric connotation. Furthermore, the non-events to which they refer ("waiting", "war", "hunger", "Brooklyn") all maintain a disjunctive relation with "home".

Moreover, it is clear from the situational context of the sentences that the two end points do not correspond to any of the spatial denominations present in the film:

All of this suffices to say that the sentences with the lexeme “still” fit perfectly into the right side of our opposition.

We may represent the outcome of our analysis at this point as follows:

What can a viewer devise from this analysis? Firstly, that there are at least two different types of time present in the film's voice-over commentary. One of them is of a *punctual* kind and the other is of a *durative* kind. The latter is associated with emotional and temporal continuity, while the former is associated with emotional and temporal disruption. *Punctual time* is entwined with both euphoric and dysphoric experiences, while *durative time* with dysphoric ones. In the first type of time the subject may find either a conjunction or a disjunction with "home", but in the other he only finds disjunction. Hence, we may justly assume that *durative time* is what the narrator has called "the ropes of time" and *punctual time* is what allows him to "escape" them.

118 **oikos** LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

negative aspects. Such an asymmetry correlates with the entirety of the narration and its melancholic mood. It is as if the analysis that has just been undertaken anticipates the twofold emotional effect produced by *Reminiscences*, whereby brightness and joy occur only briefly and are very fragile in light of the dragging states of emotional and psychological discomfort. It is these brief moments that need to be noticed and cherished.

The Second Reading

Contrary to the dominant psychoanalytic tradition, Jeffrey Prager defines “psychological trauma” not as *an event in the past* but *a condition of the present*. According to Prager, the main symptom or consequence of a psychological trauma has to do with an individual’s perception of time: substituted for a “normal” time perception is the state of “timelessness”: “The present is distorted to incorporate the memory of an un-metabolized, or unprocessed, past; a *then* folds in upon the *now* largely without awareness or distinction.”³ Time is now perceived as “frozen and unyielding, even as threatening the attachment of the person, or the collectivity, to a defining sense-of-oneself”, as “the fear of [trauma’s] present-day return [...] shapes the person’s relationship to the future”⁴.

Apart from this influence on temporality, trauma’s manifestations are always social, since it “indicts in memory the victim’s intimate community – principally mother, father or other caregivers – who, at the time of such overwhelming experience, is felt to have failed to protect the victim”⁵. Furthermore, in trauma, harm and disillusionment are inextricably conjoined. For instance, trauma “shatters a fantasy of omnipotence: the destruction of the victim’s sense that because of the perfection of the world, all is possible and anything can be achieved”⁶, however ir-

rational this initial feeling may be. Trauma, then, has a social and a temporal aspect.

In the case of *Reminiscences* the event that defines the traumatic condition is the narrator’s exile from his homeland in July 1944 together with his brother Adolfas. The temporal aspect of the condition manifests in the way the seemingly unrelated present-day activities regularly yet almost imperceptibly evoke emotional and often painful fragments of the past. This certainly applies to editing: Mekas often cuts temporally distant shots together or subverts the chronological order of a sequence, like in the case of jumping between fall and winter footage in the first part of the film.

The present and the past are interwoven to such an extent that curious contradictions occur when the narrator attempts to express his thoughts verbally. For example, in the Catskills episode the narrator speaks of the joy of having his mind free from the troubled war and postwar memories, and says: “I was wondering myself that I could walk like this [and not] think about the years of war, of hunger, of Brooklyn.” The narrator is talking of *not* thinking about the traumatic events, but such a phrasing suggests precisely the opposite: it posits the thought about the traumatic events (even if in the form of its own negation) as being part of the memory of the Catskills walk, which was previously stated to be free of it. The past interferes with the present; one is constantly mistaken for the other.

The social aspect of the traumatic condition is embodied in the complicated relationship between the two brothers and the family members that had remained in Lithuania. By no means do I consider these family members the perpetrators of the narrator’s traumatic experiences, rather I believe that it is their absence, the fact of physical distance and the inability of sharing the traumatic experience with them, that fuels the narrator’s

suffering. Moreover, because of their exile, the narrator and his brother have in the meantime been excluded from the no less definitive experiences shared by the family members in Lithuania. Suffering is felt by both parties, and in their own way, and therefore the will to overcome the ensuing existential lacuna between them becomes all the more challenging. Note how in the film the united family members talk very little about their respective experiences. Attention is directed elsewhere, although this theme never leaves the frame completely.

What means can help to overcome such a condition? Prager states that closure becomes possible if a community of listeners, capable of understanding the condition and its origins, is formed: "Only when the conviction develops that significant others 'know the trouble I've seen' [...] does it become possible to appropriate past experiences on behalf of the future."⁷ The participation of the "significant others" allows for a conquering of both the temporal and the social ruptures:

"Present-day members of a community-in-information collude, on behalf of a common future, to move beyond memory and to enable, once more, an illusionary world of possibility for everyone. When it occurs [...] individuals are able once again, each in their own way, to engage the world freely and on their own behalf."⁸

Inversely, when such a "redressive community" is absent, according to Prager, the "victim" begins to shout (compare the narrator's confession from early on in the film about his first memories from New York: "I wanted to shout, to shout that there was a war, 'cause I walked the city and I thought that nobody knew that there was a war, nobody knew that there are homes in the world where people cannot sleep, where the doors are being kicked in at night", etc.).

In the case of *Reminiscences* there are two groups of "significant others", the narrator's

family and the viewers of the film. What unites them is the will to hear and understand the narrator's trouble. By joining his family members in Lithuania and then by presently addressing the viewers of *Reminiscences*, the narrator is creating his redressive community. In other words, it is the homeward journey, the act of narration and the presence of the audience that constitute the possibility of closure.

In the third part of the film, as the narrator leaves Lithuania, he loses his homeland for the second time. This is, of course, a symbolic and much less intensive repetition of the 1944 and postwar events, but it is important that the narrator is now surrounded by friends who all share the experience of living in a foreign culture. In fact, the narrator sees his companions as people who are able to feel at home and take root in an alien environment, and this attitude serves as a model for him.

Vienna and its surroundings, the company's destination, are explored by the narrator as a place where the past is preserved without interrupting the city's present. A big part of the film's third part is thus devoted to the company's visit to the medieval monastery of Kremsmünster and to an abandoned countryside mansion purchased by Hermann Nitsch for his theatre (both scenes edited to religious choral music). These and other sites appearing on screen, as well as those simply mentioned in voice-over, illuminate the narrator's own ambitions of maintaining a culturally and temporally manifold identity. At one point he says: "I begin to believe again in the indestructibility of the human spirit, in certain qualities, in certain standards that have been established by men through many thousands of years and that will be here when we are gone." A few moments later, as we observe the view from the Kremsmünster tower, the voice-over concludes: "It was very, very peaceful. Our hearts and our minds elated."

Yet, interestingly, the possibility of a cultural cohabitation is put to question in the final scene of the film: Hermann Nitsch's favorite fruit market, one of Vienna's oldest, is set on fire. The narrator comments bitterly: "They want a modern market now." In a wider context, this may seem as a denial of redress, but, in fact, Prager theorizes the threat of failure as part of the closure process: "Paradoxically, redress is achievable only when the shadow of absolute failure constitutes real possibility, when the potential for an even more permanent alienation between members is not foreclosed."⁹ If we are to believe Prager, the market fire scene is actually crucial for the psychoanalytic reading of the film: it provides the final element needed for the trauma's closure.

Family reunion, narration and audience constitute the core, but without the threat of failure closure would be impossible. This is why it is important that the viewer sees the final scene as a purposive part of the whole project of redress. The film is, then, a construct which serves as a guide to a safe and trustworthy relationship with one's social environment and one's perception of the future in the case of psychological trauma.

The Third Reading

In 2006, a chronotopic analysis of Mekas's film *Lost, Lost, Lost* (1976) by Efrén Cuevas was published. Cuevas identified two dominant chronotopes in the film's spatio-temporal system: the idyllic chronotope and the chronotope of the road. These same chronotopes, albeit in a different way, dominate in *Reminiscences of a Journey to Lithuania*. The names of these two types, as well as the term *chronotope* itself, are borrowed from Mikhail Bakhtin's 1937 essay "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel". Bakhtin writes: "We will give the name chronotope

(literally, 'time space') to the intrinsic connectedness of temporal and spatial relationships that are artistically expressed in literature."¹⁰

It is important to note that Bakhtin's definition is ontologically limited to spatio-temporal relationships produced by language. Unfortunately, I am not in a position to argue that Bakhtin's method is perfectly applicable to an audiovisual discourse, so for now I will simply go with Cuevas statement: "Transposing Bakhtin's approach from novel to film seems natural, given the spatial and temporal materiality of the film medium. [...] This is especially evident when working with diary films, since the filmmaker is working necessarily with images placed in temporal frames to disclose his worldview."¹¹

According to Bakhtin, the idyllic chronotope is distinguishable by "an organic fastening-down, a grafting of life and its events to a place, to a familiar territory with all its nooks and crannies, its familiar mountains, valleys, fields, rivers and forests, and one's own home. [...] This little spatial world is limited and sufficient unto itself, not linked in any intrinsic way with other places, with the rest of the world."¹² In addition, the unity of place "fuses the cradle and the grave (the same little corner, the same earth), and brings together [...] the life of the various generations who had also lived in that same place, under the same conditions, and who had seen the same things"¹³. Also characteristic of the idyllic chronotope are cyclical time and the cult of food and drink.

Cuevas points out the importance of nature in *Lost, Lost, Lost*, where it functions as a metonymy of the idyllic chronotope.¹⁴ She argues that New York's parks, gardens and other green spaces, or natural objects such as flowers, embody idyllic harmony for Mekas because they retain features of the countryside in an otherwise urban environment. Furthermore, Mekas comes close to realizing

cyclical time through his everyday filming practice. Concentration on nature and the mundane is thus understood as Mekas's ways of seeking elements of the idyll associated with his life in Lithuania before departure.

The space of "100 Glimpses of Lithuania, August 1971", on the other hand, is not just partially idyllic but idyllic *par excellence*. The narrator visits his familial home where agricultural labor is still central to the community and is still governed by the phenomena of nature. In addition, the space is inhabited by objects possessing memories of the past, such as the scythes and ploughs, which Jonas and his brothers used in the fields as children. Also, the cult of food and drink, although present in Mekas's New York-based films (one remembers the footage of George Maciunas's dumpling parties or the many occasions of wine-drinking), is especially significant in *Reminiscences*: indeed, we see different generations gather at one table and hear the narrator proclaim: "Oh, cool water of Semeniskiai! No wine ever tasted better anywhere." Central to this space is the figure of the mother ("Mamma"): through her the community and the different generations are connected, and the way she takes up everyday tasks (for example, cooking in the open air, just like someone a hundred years ago would) is suggestive of an inner stability in light of sociopolitical change.

On a closer look, though, it becomes apparent that the film presents a variation on the theme of the idyll's destruction, also outlined by Bakhtin. He defines it as the narrative of "the idyllic world rapidly approaching its end" due to its submission to "the forces that are destroying it – that is, the new capitalist world"¹⁵. From the time of the narrator's childhood, the space of Semeniskiai has been deformed on various levels: as a consequence of the Soviet occupation, a dozen of neighbouring villages have been reorganised into a collective farm and the labor

has been mechanized, completely changing the sociocultural landscape of the area. Moreover, Mekas's own use of camera and microphone is alien to the organic local culture. These changes are not so much "capitalist" as they are industrial and economically-conditioned. But perhaps most important is the absence of the father (who died in 1951) because it disrupts the temporal unity, the natural change of generations, and marks the final disillusionment in the idyll's continuity, the irretrievability of the sense of omnipotence linked with childhood years.

Therefore, one can read the way Mekas films his family and the surviving artifacts from his early years as an effort to reconcile to the idyll's loss. The same can be said of certain elements of the spatio-temporal relations in the first and third parts of *Reminiscences*: their micro-narratives can be interpreted as attempts at reconciliation by means of discovering individual idyllic elements in the green areas of New York, the cultural heritage of Vienna or the cinema's ability to manipulate time and space.

The chronotope of the road is defined by Bakhtin as follows: "On the road ('the high road'), the spatial and temporal paths of the most varied people – representatives of all social classes, estates, religions, nationalities, ages – intersect at one spatial and temporal point."¹⁶ In other words, it is a chronotope of encounter and, as such, it takes on an important role in *Lost, Lost, Lost*, "helping Mekas merge with his new country and share its goals"¹⁷ as social distances collapse during his regular walks around the city. In *Reminiscences*, even though the concept of the road underlies the titular journey, this chronotope practically does not appear in its pure form. The film depicts major stops rather than the travelling process.

Moreover, the few manifestations of travel that do occur in *Reminiscences* are in fact extensions of the idyllic chronotope. Firstly,

this is because the road reveals temporal discontinuity of the familiar territory and may participate in the idyll's destruction. Such is the case of the narrator's remark about not recognizing a forest when approaching Semeniškiai.

Secondly, the figure of the road reappears at another crucial moment, when a new song "about somebody who is far away" („Pilki keleliai dulka“) is sung to Jonas. In the song, time and space are fused into one entity. The state of displacement and longing is located in the present ("Oh, how much I have missed you, mother!") and put in contrast to the figures of nature (a group of rustling green birches, blooming Guelder Roses). Nature embodies harmony and continuity that are missing from the human realm, yet the very fact of embodiment is enough to grant the hope of achieving them once again in the future: "Soon the long road will bring me home."

The road, while being a metaphor for the existential distance between the present state of suffering and the sought sense of omnipotence, is nevertheless invested with a power to reintroduce the subject to the idyllic worldview. Stated differently, the idyll is supported by the road in this instance. Transposing this fantasy to his own situation, Mekas accompanies the song with shots of his mother walking down the country road. In essence, the said song invokes a narrative that constitutes the core of the entire project of *Reminiscences*, namely, that of the subject's return home. Consequently, the way in which the viewer interprets this little episode is going to direct their interpretation of the whole film.

Conclusion

The three readings outlined in this article are not meant to be understood as an exhaustive body of theory on Mekas's brilliant film. None of them is supposed to be superior in

relation to the others. They simply delineate partial and infinitely subjective possibilities of apprehending the film. Moreover, depending on one's point of view, each reading can be viewed as self-sufficient or as merely opening up a wider discussion. One is welcome to combine them with one another or with interpretations and methods of analysis not mentioned here altogether. Some elements of one reading will necessarily correlate with elements of the other (perhaps even rule each other out), and it was my intention to touch upon the same ideas from different perspectives without referring to what is said at another point in the article.

I wished to demonstrate that temporality acquires huge significance in Mekas's film and that it can take on many guises. A relatively broad understanding of the film can be developed from analyzing a little portion of the narrator's text in which time or duration is mentioned. A psychoanalytic perspective is able to produce a fruitful reading of the film's temporal aspects and offer a particularly active role for the audience by making use of the revisionist concept of psychological trauma. Finally, the semantic whole of the film's dominant spatial and temporal aspects can be articulated with the aid of a chronotopic analysis.

For me, the beauty of these readings is that they bring to light different bits and pieces of the analyzed film. At the same time, none of them can account for absolutely all of it. But who would want that? It is always a good sign if, after a part of it has been explained, a work of art retains its power to delight.

Endnotes

- ¹ James, David E., "Film Diary/Diary Film" // *To Free the Cinema: Jonas Mekas & The New York Underground*, 1992, Princeton University Press, p. 158. According to James, Lithuania appears in Mekas's diary films as

a mental concept, a sort of utopian place which, once regained, will render "Mekas's myth" complete. The three readings I present in this article are in a constant dialogue with the quote.

² In this section of the article I follow, even if loosely, some of the methodology and terminology elaborated by Algirdas Julien Greimas in his analysis of Guy de Maupassant's "Two Friends". See: Greimas, Algirdas Julien, *Maupassant: The Semiotics of Text*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1988.

³ Prager, Jeffrey, "Jump-Starting Timeliness: Trauma, Temporality and the Redressive Community" // *Time and Memory*, 2006, Brill, pp. 229–230.

⁴ Ibid., p. 235, 237.

⁵ Ibid., p. 234.

⁶ Ibid., p. 236.

⁷ Ibid., p. 238.

⁸ Ibid., p. 243.

⁹ Ibid., p. 240.

¹⁰ Bakhtin, Mikhail, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel" // *The Dialogic Imagination*, 1985, University of Texas Press, p. 84.

¹¹ Cuevas, Efrén, "The Immigrant Experience in Jonas Mekas's Diary Films: A Chronotopic Analysis of *Lost Lost Lost*" // *Biography*, 2006, 29 (1), p. 59.

¹² Bakhtin, p. 225.

¹³ Ibid.

¹⁴ Cuevas, pp. 65–68.

¹⁵ Bakhtin, p. 233.

¹⁶ Ibid., p. 243.

¹⁷ Cuevas, p. 65.

Maksim IVANOV

TRYŠ JONO MEKO PRISIMINIMŲ IŠ KELIONĖS Į LIETUVĄ PERSKAITYMAI, ATSIŽVELGIANT Į LAIKINIUS FILMO ASPEKTUS

Santrauka

Šiame straipsnyje yra pristatomi trys Jono Meko filmo *Prisiminimai iš kelionės į Lietuvą* skaitymo būdai, plėtojami remiantis kūriniui būdingomis laikiškumo formomis. Pirmasis perskaitymas artimas semiotiniam metodui. Čia dėmesys sutelkiamas į priešpriešas, aptinkamas užkadriniame Meko skaitomame tekste. Šio skaitymo metu yra suskaidžiama didžioji dalis likusių filmo elementų, todėl tai – ribočiausias iš trijų perskaitymų. Antrasis perskaitymas yra psichanalitinis. Iš esmės tai bandymas Meko filmui pritaikyti Jeffrey'o Pragerio teoriją, kuria siekiama apibūdinti psichologinės traumos, individualios laiko pajautos ir vadinamosios kompensuojamosios bendruomenės ryšius. Tokia interpretacija žiūrovui pateikia vieną

iš galimybių, kaip susieti filmo pasakotojo aprašomą patirtį prieš, per ir po Antrojo pasaulinio karo su laikine kūrinio struktūra, be to, numato galimą paties žiūrovo padėtį filmo kūrimo procese. Trečiasis ir paskutinis perskaitymas yra chronotopinis. Šiuo atveju yra remiamasi Michailo Bachtino pasiūlytu metodu, kai laikiniai kūrinio aspektai nagrinėjami neatsiejant nuo erdvinių. Toks skaitymo būdas sudaro sąlygas konceptualizuoti pagrindinius pasaulėvaizdžius, atpažįstamus *Prisiminimuose iš kelionės į Lietuvą*. Visos šios prieigos yra pabrėžtinai dalinės ir subjektyvios. Straipsnyje pristatomi perskaitymai nepretenduoja išsemti visuminės filmo prasmės nei po vieną, nei visi drauge. Autoriaus tikslas – parodyti laikiškumo pavidalų daugį ir svarbą Meko filme, pateikti galimas traktavimo gaires.

Inga VIJAIKYTĖ

Kristaus ir Čingischano kova Londone. Tapatybės konstrukcija Mariaus Ivaškevičiaus pjesėje *Išvarymas*

Jūratė Sprindytė 2005 m. straipsnyje *Debesų Lietuva. Marius Ivaškevičius – mitų perkūrėjas* apžvelgdama ir nagrinėdama tuometinę rašytojo kūrybą išskiria dvi ypatybes: „sąmoningas požiūris į poetinės kalbos vaidmenį tekste; esminių kūrybos vaizdinių kildinimas iš nacionalinės savasties.“¹ Praėjo nemažai laiko ir matyti, kad šių dviejų kūrybos principų skirtis yra pamatinė ir leidžia kalbėti apie tai, ką šie principai, kaip tokie, reiškia ir sako apie autoriaus kūrybos linkmę ir reikšmę. Ivaškevičiaus akiratyje, debiutiniame novelių rinkinyje *Mindaugo Lietuva*, romanuose *Istorija nuo Debesies*, *Žali*, pjesėse *Malbiš*, *Madagaskaras*, *Mistras*, *Išvarymas*, vis išryškėja kokia nors istorinė asmenybė arba asmenybė istorijoje, amžių ir kataklizmų sandūroje, kai ypač svarbūs klausimai: kas aš toks, kur esu, kur einu, ką darau. Galima teigti, kad Ivaškevičiaus kūryba remiasi tapatybės raiška, kuri neatsiejama nuo gebėjimo kurti pasakojimą ne žanro, o savasties erdvėlaikio prasme, remiantis istorine, kultūrine, socialine žmogaus situacija ir išgyvenimo modeliais. Kitaip sakant, kurti dramą.

Šio straipsnio tikslas – nagrinėti vieną tokių dramų – *Išvarymą*. Pjesės premjera įvyko 2011 metų pabaigoje ir sulaukė visuomenės

atgarsio. Turbūt ne vien dėl keiksmažodžių tekste, bet ir dėl to, kad Ivaškevičiui ir dramos režisieriui Oskarui Koršunovui veidro-džio principu pavyko parodyti visuomenės atspindį ir į Londoną emigravusių jos narių tapatybės dramą. Pavyko todėl, kad atpažinome, o jei atpažinome, vadinasi, susitapatiname. Anot prancūzų filosofo Paulo Ricoeu-ro, „to, ką patiria vienas asmuo, neišmanoma kaip vienokios ar kitokios patirties visiškai perteikti kam nors kitam. Mano patirtis negali tiesiog tapti tavo patirtimi. Vienam sąmonės srautui priklausančio įvykio neišmanoma kaip įvykio perkelti į kitą sąmonės srautą. Tačiau, nepaisant to, kažkas iš manęs pereina į tave. Kažkas iš vienos gyvenimo sferos perkeliama kiton. Tas „kažkas“ – ne patirtis kaip patyrimas, bet jos reikšmė.“²

Pjesės veiksmas apima laikotarpį, kai įstojus į Europos Sąjungą ir atsivėrus judėjimo laisvei iš šalies emigravo nemažai piliečių. Pirmiausia plūstėjo tie, kuriuos sociologai apibūdina kaip ne kvalifikuoto darbo jėgą. Pjesė perteikia ne tik tokių emigrantų iš Lietuvos pastangas įsitvirtinti Londone, bet ir mūsų esmines žaizdas, vyriškumo ir moteriškumo traumas, sovietinio mentaliteto liekanas. O šios kasdienybėje reiškiasi kaip

*habitus*³ – veiklos būdai, sovietinės patirties suformuoti ir perduoti elgesio modeliai. Bręstant pagal atitinkamus visuomenės idealus, santykio su kitu pavyzdį, išmokstama elgtis, veikti pasaulyje. Tamsioji brandos pusė reiškiasi ir panieka, nepagarba kitam, savigarbos ir pasitikėjimo stoka, prisitaikėliškumu, daugumos ideologija, žeminimu ir nusižeminimu, kaltės jausmu, neviltimi, agresija, savinaika, baime ir įtarumu, apatija.

Prisiminkime ankstesnę Ivaškevičiaus pjesę *Madagaskaras*, kuri išryškina tarpukario lietuvių pasaulėžiūrą. Pagrindinio pjesės veikėjo Kazimiero Pakšto siekis perkelti lietuvių į Afriką ir taip išsaugoti lietuvių tautą brėžia visai kitokią tapatumo sampratą nei *Išvarymas*. Agrarinė mąstysena ir vizionieriškumas kuria šypsena keliančią idėją, kuri įžvalgi keliomis prasmėmis. Kazimieras Pakštas mąsto kaip geras ūkininkas: nieko tokio, jei lietuviai Afrikoje susimaišys su vietiniais ir pakeis odos spalvą. Vis naujai gimusieji kalbės lietuvių kalba, o mūsų tautos kultūra ir vertybės pasklis po juodąjį žemyną ir, kaip neabejotinai vertingesnė sėkla, sėkmingai prigis. Agrarinis kolonijinis mąstymas (LDK laikais lietuviai taip pat buvo kolonizatoriai) suvokiant save kaip aukštesnės tautos atstovus rodo pasaulėžiūrą, grįstą saviverte. Lietuviai tikrai buvo perkelti, tik ne į Madagaskarą. Šių dienų Londonas ir kiti multikultūriški pasaulio didmiesčiai taip pat yra persikėlimo vietos. *Išvarymo* personažai Londone siekia užimti savą teritoriją, tačiau ne kultūros prasme, o silpnojo ir stipresniojo perskyra, kuri svetimoje aplinkoje iškelia tapatinimąsi kaip maskuotę ir išlikimo garantą.

Galia straipsnyje nagrinėjama per kalbos diskursą. Remiamasi prancūzų psichoanalitiko Jacques'o Lacano samprata, kad subjektas pasirodo kalboje. „Tėvynės yra tiek, kiek ji išlaikoma per kalbą, kitaip tariant, išsakoma“, – teigia Neringa Mikalauskienė, analizuodama Dalios Staponkutės užrašytą emigracijos patirtį – eseistikos rinkinį *Lie-*

*tumi prieš saulę*⁴. Tėvynę čia supraskime ne kaip idėją, o kaip tapatybės konstrukciją, kurios pamatai klojami nuo vaikystės perimant šeimos, visuomenės kasdienybės praktikas. Galios vaizdinys – pagrindinė sovietinio mentaliteto figūra – reiškia įvairiais kalbos lygmenimis per *kito* – savasties ir svetimumo reprezentaciją. Tai nusako veikėjų socialinę terpę ir veikimo aplinkoje būdus. Taip pat brėžia vyriškos ir moteriškos tapatybės trajektorijas. Dramos, kaip žanro kontekste, tiesioginė kalba įgauna naujų funkcijų. Siekiama perteikti ne tik dramą, bet ir pasakojimą. O pasakojimas – tai jau refleksija, stengiantis suvokti, kas įvyko ir kodėl.

Pjesės *Išvarymas* analizei pasitelkiama prancūzų filosofo Paulo Ricoeuro studija *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius* (2000), Nomedos Šatkauskienės straipsnis *Tekstai, kurie ieško gilumos. Naratologija dramos teorijoje* (2004), sociologo Artūro Tereškino studija *Vyrų pasaulis. Vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje* (2011), Deborah Caslav Covino kritinė Julios Kristevos studija *Amending the Abject Body. Aesthetic Makeovers in Medicine and Culture* (2004), Toril Moi feministinės literatūros teorijos knyga *Lyties / teksto politika* (2001).

Situacija ir pasakojimas dramoje

Benas Ivanovas – pagrindinė pjesės figūra. Iš jo perspektyvos ir konstruojamas pasakojimas, kuris prasideda į Londoną riedančiame autobusiuke, pilname įvairaus plauko keleivių. Kartu keliauja jo draugas Vandalas, fotografuoti į Londoną vykstanti Eglė, Edis ir kiti. Beno, Eglės, Vando ir Edžio likimas kuria pjesės naratyvą, kuris konstruojamas kaip situacijų laikas ir vieta. Įdomu pagvil-denti, kokios dramos pasakojimo strategijos laikosi autorius ir kokias interpretacijas toks pasakojimas atveria.

Klasikinėje dramoje plėtojama įvykių seka paremta dialogų, monologų ir autoriaus remarkų principu. Siekiama iliuzijos, lyg įvykiai plėtotųsi *čia ir dabar*. Aš kalbuosi su tavimi. Tai mimezės principas. Dialogo santykis, arba šnekos imitavimas, reiškia, kad per dialogą nurodomi ir tie, kas kalba, kokį diskursą jų kalba perteikia. Dramoje tiesioginė kalba išryškina kalbėtojų intencijas perlokucijos, ilokucijos ir interlokucijos aktais⁵. Taigi atveriami du lygmenys: dramos vyksmas (ilokucija ir perlokucija) ir vyksmo adresatas (diskursyvos jungtys su klausančiuoju). Galima teigti, kad dramoje tiesioginė kalba lengviau sukurti vyksmo fikciją ir įtikinti, nes kalbama pirmuoju asmeniu. Kuriama autentiškumo iliuzija, kuri suteikia balsą ir galią kalbėti. Tiesioginė kalba yra diskurso džiunglės. Šnekamajai kalbai būdinga sakinio struktūra, retorika – tai kodas, nurodantis kalbantįjį, jo priklausymą socialiniam sluoksniui ar erdvėlaikiui.

BENAS *Baik tu vieną kartą keiktis...Visą kelią pralojai. Važiavau kaip prie šūdo krūvos...*

Vandalas grėsmingai atsuka.

Visi pritilo taip, apmirė..

VANDALAS *Kaip pasakei?*

BENAS *Kaip girdėjai. [...]*

VANDALAS *Ar tu rimtai šito nori? Kad aš – gražiai... Piderastiškai...*

Pauzė

(Rėkia) *Tai prašyk, bliat. Kaip pridera!*

(Staugia) *Na kalieni, bliat, suka!*

BENAS *Žinojo, kad aš nesiklaupsiu. Nors čia ir buvo erdvė...*

VANDALAS (rėkia) *Kam sakyta – ant kelių.*

BENAS *Mus galima sunaikinti. Bet parklupdyti...*⁶

Ivaškevičiaus kūrybai apskritai būdingas dialogiškumas kaip teksto struktūra ir kaip santykis su skaitytoju (nors jo dramos ir apibūdinamos kaip literatūriškos dėl poetinės kalbos principų ir reikšmių žaismės. Tai

irgi galima vertinti kaip literatūrinės kalbos „mitų“ laužymą).

Diegezė yra kitas dramos pasakojimo lygmuo, kuris nurodo autorių. Čia jis kalba savo vardu apie kitus personažus⁷. Manyta, kad tai žymi pastabos tekste. Tačiau diegezė Ivaškevičiaus pjesėje atskleidžiama ne tik per remarkas, bet ir per pasakotoją. Pasakoja Benas Ivanovas. Jo ir kitų personažų pasakojimas plėtojamas dialogais pirmuoju asmeniu. Kyla klausimas: jeigu pokalbiai dramos tekste kuriami per *čia ir dabar* situaciją ir Beno fokusuotę, kokį laiką jie rodo? Ivaškevičiaus pjesėje turime kelis ne dramos naratyvui būdingus požymius: pasakotoją Beną Ivanovą, pasakojimo perspektyvą ir fokusuotę. Paradoksalu – per dialogą atmintį, kuri dėliojama mimezės ir diegezės principu nuosekliai atkuriant įvykius. Asmeninė ir bet kuri kita istorija yra kalbos sritis. Tačiau atmintis nepriklauso kalbai, ji priklauso vaizdiniam. Tik įvardyti vaizdiniai struktūruoja asmeninę patirtį. Per kalbą (nebūtinai verbalinę) išeinantys į paviršių jie tampa laikiški. Pasakojantis Benas žino, kas jis toks ir kuo tapo. Paprastai taip jaučiasi žmogus, nuėjęs savo gyvenimo kelią. Kad pasakojama iš laiko perspektyvos, žymu jau pradžioje:

BENAS *Praėjo tik dešimt metų. Meluoju, jau dvylika. Atsimenu, kaip pirkau kokakolos skardinę. Nepamenu tiksliai – už kiek*⁸ (paryškinta – I. V.).

Atkreipkim dėmesį į pusjuodžiu kursyvu pažymėtus žodžius. *Meluoju* reikštų tiksliai nežinau, negaliu atkurti. Atmintis nėra laikiška, ji erdviška ir fikciška, nes sąmonė atrenka tik tuos epizodus, kurie turi prasmę tau pačiam, į kuriuos grįžti arba iš kurių dėlioji asmeninę istoriją:

BENAS *Paskui, vis slenkant į Vakarus, vis nusipirkdavau naują [skardinę] ir kaskart vis brangiau. Paskutinė jau man kainavo n kartų brangiau už pirmą. Keturis ar penkis... O tai tau, pagalvojau, keturiskart brangiau. Išėity,*

ir aš **dabar** vertas keturiskart daugiau. Vertė-
ji nieko neveikdamas⁹ (paryškinta – I. V.).

I Vakarų žymi kelionės baigtinį tašką, pradinis, numanomas, parodo pasakotojo mentalitetą ir yra pirmoji tapatybės apibrėžtis. (Keista skirtis: Rytai–Vakarai Baltijos šalių piliečiui. Lietuvis vargu ar savo nacionalinę tapatybę nusakytų Rytai. Benas Ivanovas nusako. Europiečiai Baltijos šalių piliečius priima kaip esančius iš Rytų, t. y. turinčius regionui būdingo mentaliteto ypatybių. Rytai neasocijuojasi su Azijos šalimis, nors ir tokia konotacija pjesėje išryškėja. Kodėl? Į šį klausimą dar teks atsakyti, tačiau jau dabar aišku, kad Rytai įvardijamos ypatybės ateina iš išorės, iš skirties Mes–Jūs.) Beno menkavertiškumo jauseną žymi kokakolos skardinės vertė. Keliaujant vis toliau, skardinė darosi vis brangesnė. Ironiškas žvilgsnis į savo vertę taip pat reiškia tapatinimosi vyksmą. Atmintis ir ironija šiuo atveju yra ir refleksijos talpykla, ir gebėjimas reflektuoti. Pasakojimo pradžia yra vienintelė pjesės vieta, kur Benas apie save kalba būtuojų laiku:

BENAS Norint tiksliau atkurti visą tą laiką ir kvapą, reikia atkurti Beną. Kitaip sakant – save, nors aš jo beveik neatsimenu. Žinau tik, kad Benas tada buvo labai laimingas¹⁰.

Refleksiją, vidinį pasaulį, žvilgsnį iš šalies ir atmintį reiškia ir pasakotojo balso įspraudai dialoguose. Štai kaip Benas apibūdina savo draugą Vandalą:

VANDALAS Išleisi ar ne, bliat!

BENAS Atšok.

VANDALAS Bet, žinok, be paščiados...

Vandalas smogia Benui į petį.

BENAS Dar jam prastai su kantrybe.

Jei, būdavo, „žirgas“ spiriasi, Vandalas jį torpeduoja. Išbaladoja stiklą, išprievartauja spynele ir varosi į garažą. Kiek mes su juo esam lėkę vien ant adrenalino. Žiūrėję į mirtį – kaip filme...

VANDALAS (smogia Benui į petį) Išleisi?

BENAS Baigė!

VANDALAS Daužysiu¹¹ (paryškinta – I. V.).

Šios dramos, kaip žanro, kontekste tiesioginė personažų kalba nenusižengia kanonui, *čia ir dabar* situacijai, tačiau realybės atvaizdą kuria diskursyviai: per leksiką, retoriką, intertekstualumą, šnekamajai kalbai būdingą sakinio konstrukciją. Taip iškyla kalbančiojo tapatybė. Diegės lygmuo – pasakotojo balsas – rodo būtąjį laiką: atminties vaizdinių ir ženklų žaismę. Tai leidžia susitelkti ne į istoriją, o į pasakotojo vidų. Pasakotojas, kuris per dialogus modeliuoja įvykių situacijas ir kuria tai, kas pretenduoja būti suvokiama kaip realybė, bet yra atminties strategija, dramos, kaip žanro, kontekste parodo refleksiją – siekį papasakoti savo, emigranto, istoriją ir pastangą suprasti, kas esi.

Vyriškumo savivaizdis

Pasak sociologo ir kultūros kritiko Tereškino, kalba – vienas iš svarbiausių *habitus* nešėjų. „Individų lingvistiniai sugebėjimai ir kalbinė raiška itin ryškiai nusako jų socialinę poziciją. Kartu kalba – simbolinio dominavimo priemonė, įteigianti tam tikrą tikrovės sampratą, įtvirtinanti dominuojančias normas ir nustatanti institucinių procesų kasdieniškumą.“¹² Ivaškevičius viename iš interviu yra minėjęs, kad medžiagą pjesei rašyti rinko Londone ir rėmėsi emigravusių žmonių patirtimi, jų savijauta. Kalba, anot autoriaus, kūrinyje gali labai tiksliai pabrėžti du dalykus: socialinę aplinką, herojaus kilmę arba statusą, į kurį jis kėsina¹³.

I BROLIS[...] Dirbt važiuojat?

VANDALAS Žudyti.

Žudyti, paskui, bliat, rūkyti ir valgyti, kurva, dešras. <...>

I BROLIS O ko jūs tokie pikti?

VANDALAS Mes čia pikti, bliat?

I BROLIS Nu negi...

VANDALAS Dar pakartok, kurva.

I BROLIS Ką?..

II BROLIS Einam, nu ko tu veliesi?

VANDALAS Benai, ar tu, bliat, ne **vyras**?
Šmeižia tave šitas **pydaras**.

BENAS Apsiramink...

VANDALAS (I Broliui) **Na kalieni!** Na kalieni – prieš **angelą**...

Kurva, jeigu ne jis, seniai jau griovy gulėtum¹⁴ (paryškinta – I. V.).

Pusjuodžiu kursyvu išskirti žodžiai turi labai stiprų emocinį krūvį, reiškia atitinkamas nuostatas ir socialinio sluoksnio ideologiją. Pjesės veikėjų kalba tiršta sociokultūrinių ženklų: dešrų kvapas autobusiuke, rusiška leksika, žargonas: *na kalieni, nu nachui mums lotis, guzas tarčialins, superturbo...*, liaudies dainos motyvai (*Balnoookim, broliai, žirgus... Reiks karan jooti...*), Žalgirio mūšio paminėjimas kaip atitinkamas vertybinis angažavimasis. Tautiniai, patriotiniai motyvai dramos tekste ironizuojami, tačiau iš tikrųjų veikia kaip iškreipti mentifaktai¹⁵, ženklai, kurių simbolinė reikšmė hibridiška. Rusiški keiksmažodžiai, angelo įvaizdis, reikalavimas klauptis ant kelių (kalėjime įgyta praktika?) tekste sumišę su kvietimu į mūšį ir lietuvių liaudies karo daina. Tai ne manifestuoja patriotiškumą ar tautines vertybes, bet parodo Beno ir jo bendrakeleivių dominavimo formas, tikrovės sampratą, tapatinimąsi:

BENAS *Ruskis, lenkas, mongolas... Aš – visas Žalgiris, šūdžiau. Viskas, kas ten stovėjo ir lupė tą Kristaus ordą, subėgo paskui į mane. Už tai aš šiandien teisingas, o tu esi padugnė*¹⁶.

Benas kalba mažai, daug nutyli, dažnai autoriaus remarkomis žymimos pauzės. Netiesioginė Beno kalba, pasakojimas kuria metakalbą. Save jis mato iš šalies ir vaizdinį įvardija:

BENAS ...Žinau tik, kad Benas tada buvo labai laimingas.

Maždaug toks: kietas, įtemptas veidas, smakras – plėšrus, šiek tiek atkištas, o žvilgsnis įtrauktas į vidų – kaip paslėptas, prigesintas. Sunkiausia atkurti vidų, tą šlamštą, kurio

jis prikimštas, kurio jis taip ilgai kratėsi. Aš jį vadinu Mongolu. Arba tiesiog – Rytais¹⁷.

Kalbiniai ir išorės ženklai pirmiausia reiškia sociokultūrinį, ne asmeninį tapatumą. Šis tapatumas išskirtinai remiasi galios, jėgos samprata. Ją galima nusakyti kaip hegemoninę, dominuojančią, grįstą hierarchija ir pavaldumo santykiais. Tai, kas į tokią sampratą neįtraukta, tampa nepakantos ir paniekos taikiniu. Labiausiai Vando dėmesį patraukia kitas pakeleivis – ilgaplaukis hipis Edis, kuriam žadama nukirpti garbanas ir kuris dar apšaukiamas „pydaru“. Vėliau Vandalas savo vietą Londone randa statybose: griaua sienas, daužo apdailas, gyvena vagonėlyje, miega patogioje biuro kėdėje. Jo jėga ir energija panaudojama lyg darbinio gyvulio. Kitos galios, kuri apibrėžtų jo vertę ir užimamą padėtį svetimoje kultūroje, Vandalas neturi. Tereškinas, nagrinėdamas vyrišką tapatybę Lietuvoje, pabrėžia, kad posovietinis vyras pirmiausia buvo „apibrėžiamas kaip darbininkas ir kareivis“, o kolektyvo jausmas ir fizinė jėga buvo svarbiausi tokio vyriškumo atributai. Benas Ivanovas priklausytų kareiviams, gal net strategams. Jis slapstasis policijos agentas, kurio užduotis – sekti Vandalą. Benas ir Vandalas susidraugauja, nes jų vertybinis pamatas labai panašus. Tai priklausymas atitinkamai grupei, kuri turi savo garbės kodeksą ir jį demonstruoja siekdama susikurti savivaizdį, įgyti saugumo, valdžios ir savotišką grupinę autonomiją.

Beną Londone pirmiausia patraukia tos vietos, kur renkasi tikrai vyriška publika: futbolo varžybos, bokso ringas. Įvyksta vienos kultūros galios ženklų perkėlimas į kitą.

BENAS *Kai aš girdžiu tą garsą – kalavijus smūgiuojant į skydus* – žinau, kad Ramiaveidis apsuptas mano žmonų. Ir aš turiu paskubėti, nes mano žmonės **įsiutę**, mano žmonės **pikti**, o ypatingai – Fredis. Kiek jau mes kartų jį **žudėme**, o Ramiaveidis vis dar gyvas... Kiek gitarų suskaldyta į tą jo supistą galvą..

*Todėl aš sakau žmonėms – neskubėkit žudyti, laukit, kol aš prieisiu. Bet, aišku – adrenalinas... Kadangi minia tai galinga – visas, bliat, stadionas, pakilęs virš savo kėdžių... Ir kala visi kalavijais, adrenalinas putoja... O tada uždainuoja...*¹⁸ (paryškinta – I. V.).

Pusjuodžiu kursyvu išskirti žodžiai atskleidžia mentaliteto apraiškas, kurios siekia LDK laikus, kovas su krikščionimis (Ramia-veidis čia simbolizuoja anglą, krikščionį), dainas, o gali ir dainų šventės reikšmę baltiškoje kultūroje sovietiniais laikais. Ironiška, tačiau Benui jau nebesvarbu, kad futbolo varžybas jis stebi su Azimu, „babajumi“, kad aplinkui staugia įvairiaspalvė publika, o komanda, už kurią taip audringai sergama, beveik nuolat pralaimi. Visas futbolo varžybas stebintis stadionas yra jo žmonės, kuriuos vienija bendra dvasia ir siekis. Fredžio Merkurio dainos žodžiai „We are the champions, my friend / And we'll keep on fighting – till the end...“ čia skamba taip pat ironiškai, nes išskiria tapatinimosi pobūdį. Lankydamasis bokso varžybose, Benas supranta, kad svetimoje kultūroje jo reikšmė kinta. Jis išsiaiškina, kad pagal pavogtą pasą jo vardu boksuoja kitas Rytų Europos atstovas, net ne boksuoja, o vyrų stebimame vyriškumo spektaklyje atstoja bokso kriaušę. Benas pamato: atsivežtinė jėgos ir stiprybės samprata, elgesio modeliai ir vertybės kitoje kalboje ir kultūroje virsta savotišku performansu, netenka savo simbolinės reikšmės ir veikia kaip ženklai.

Julios Kristevos teorijoje vaiko raida aiškinama semiotine – motinos – ir simboline – tėvo erdve, kuri reiškia kalbos įgyjimą, socialinę tvarką, kultūrą, viešumoje vyraujančius elgesio kodus, taisykles¹⁹. Pereinamoji šių erdvių stadija yra veidrodžio fazė, kai vaikas, stebėdamas savo atvaizdą veidrodyje, pradeda suvokti savo tapatybę kaip atsijusią nuo motinos. Vadinas, pradeda suvokti save kaip *kitą* – atvaizdą. Atsidūręs kitoje sociokultūrinėje aplinkoje Benas irgi išgyve-

na pereinamąjį laikotarpį – veidrodžio fazę, žyminčią susvetimėjimą su savimi ir reikmę tapatinimosi kriterijus atrasti iš naujo. Prigimtinėje kultūroje vyravusi simbolinė tvarka virsta antrine, grįžta į semiotinių ženklų erdvę, o pagrindiniai jutikliai apčiuopti ir suprasti naująjį pasaulį tampa rega ir klausa. Atkreipkime dėmesį į pusjuodžiu kursyvu išskirtus žodžius:

Dabar taisau savo išraišką. Jau skiriu, jeigu anglas, ir pagal juos formuojuosi. Žvilgsnį beveik jau suminkštinau, nors kartais dar išlenda vilkas. Bet jau rečiau – nepalygint.

*Dirbu dabar su žandikauliu... Pas juos jis kažkoks įtrauktas, kaip prikąstas ar ką... Suveržtas iš vidaus. Man čia sunkiausia dalis. Nerandu į jį rakto. Kai žiūri, atrodo – papras-ta, o pačiam – nichuja. Bandžiau dantimis prikąsti, kad būtų kaip kokios duobutės... Bet kalba keičiasi ir šiaip burnoje vieni randai, žodžiu, neteisingas metodas. Net pradėjau skaityti. Dikensą, Valterį Skotą... Perskaitai vieną skyrių, ir iš karto prie veidrodžio – ar kas nors nepasikeitė? Bet, aišku, čia reikia kantrybės... Jie gi formavosi šimtmečiais, savo tą veidą tekino, tą, bliat, netrikdomą iš-raišką, žemindami kitus, apsistatę vergais...*²⁰ (paryškinta – I. V.).

Mimikriška tapatybė: ženklo ir reikšmės slinktys

Mimikrijos sąvoka pokolonijinės teorijos ir literatūros diskurse dominuoja. Kolonijinė mimikrija yra pakeisto, atpažįstamo *kito*, kuris *įkūnytų skirtingumą, būdamas beveik toks pat*, troškimas²¹. Kaip matyti iš anks-tesnių hegemoninio vyriškumo pavyzdžių, ironija pjesėje yra viena iš naratyvo poetikos formų ir priemonių atskleisti mimikriją. Ji leidžia išryškinti tapatybės dvilypumą ir pažvelgti tarsi iš šalies, iškeliant tuos dalykus, kurie ironizuojami, bet kurie gali būti kitaip neišsakomi.

Po Londoną klaidžiojančio Beno pirmąjį prieglobstį atstoja Vaterlo tilto patiltė, o stogą virš galvos – tuščia „Bosch“ įmonės šaldytuvo dėžė. Neatpažįstamai suspardytas vietos anglo ir tiesiogine prasme netekęs savo veido kaip atvaizdo, su kuriuo galima būtų tapatintis, jis glaudžiasi pramoginio laivo, vadinamo Pirmuoju pasauliniu, dugne, o vėliau apsigyvena tuščiuose laidojimo namuose „Funeral“. Benas tarsi grįžta į būseną, kuriai apibūdinti tikta Kristevos kalbos teorijoje vartojama sąvoka *chora*. Tai uždara erdvė, išsios, semiotinės būties, neišverstos į simbolinę, talpykla. „Chora nėra nei ženklas, nei pozicija, bet visiškai laikina artikuliacija, iš esmės mobili ir sudaryta iš judėjimų ir jų efemerškų *stases*... Nei modelis, nei kopija, ji yra artimesnė už ir slypi po figūraciją, tad taip pat ir po spekuliaciją ir leidžiasi būti lyginama tik su vokaliniu arba kinetiniu ritmu.“²² Lindėdamas butaforiniame Pirmojo pasaulinio karo laive ir skvoteriaudamas laidojimo namuose, Benas klausosi Fredžio Merkurio (homoseksualo ir tokio pat emigranto) muzikos, gauda svetimos kalbos žodžius ir mėgina suteikti jiems reikšmės. Pradedata tapatintis su svetima erdve, visur ieškoti *kito* – *Ramiaveidžio* anglo veido.

BENAS [...] Vieta, kad čia, tipo, FUNERAL, manęs apskritai neįaudino. Užsidėdavau Fredį, o jis gi yra **lavonas**, nu tai ir aš prisijungdavau – gulėdavom **karstuose**. O jis dar milijardierius, tai ir karstai milijardiniai – gilūs tokie, kaip **lopšiai**, pridėta pagalvių, minkšta... Fredis manęs užklausdavo...

FREDIS (dainuoja) *Is this the real life?*

BENAS Aš truktelėdavau pečiais... (Dainuoja) *Is this just a fantasy?*

Tada atsiverdavo stogas. Ir mudu su juo atsimerkdavom...

(Dainuoja kartu su Fredžiu) *Look at the skies and seeee...*

BENAS O ten žvaigždėta, skaidru, kaip kaimė kokiam, o ne Londone... O Fredis pažįsta Londoną. Žino maždaug, kur bazuojasi

tie ramiaveidžiai džentelmenai. Ieškom, bet to vis nėra...

FREDIS *I see a little silhouetto of the man... Scaramouche, Scaramouche, will you do the Fandango?*²³ (paryškinta – I. V.)

Tai yra Beno naujosios tapatybės atskaitos taškas. Pagal *Ramiaveidžio* veidą Benas kuria savo atvaizdo-kaukės Londono sociume bruožus pirmiausia turėdamas tikslą rasti smurtautoją ir atkeršyti jam: sugriauti jo savastį, atimti galią, kad pats galėtų užimti stipresniojo poziciją. Beno kerštas simbolizuoja vidinį siekį susigrąžinti savasties ypatybes, kurios anksčiau apibrėžė jo vertę: teisę veikti, jėgą, dominavimą – vyriškumą. Jis siekia susigrąžinti socialinį statusą, bendruomenės ir bendrystės jausmą. O tai padaryti gali tik panašus į vietinius ir jų pripažintas. Lenko tautybė, kaip ir kitų jo sutiktų emigrantų, pavyzdžiui, skvoterių Olgos ir Karlio susikurtas anarchistų įvaizdis, yra tik prieškaukė, kurią užsidėjęs Benas gali tikėtis būti pripažintas. Savos teritorijos ir bendruomenės apibrėžtys jam būtinos, o klajojančių nomadų būseną nepriimtina. Reikia pasakyti, kad ir anksčiau nacionalinė ar etninė tapatybė Benui buvo tik pavadinimas, kreipinys, į kurį atsiliepiama, nelygu kokia situacija. Vandalui jis – rusas, ruskelis, jį suspardžiusiam anglui – *fucking Polish*, Karolinai, antros kartos lenkei Londone – lenkas, savo pirmoje darbovietėje, naktiniame klube – taip pat lenkas. Tik Eglei, su kuria susipažino autobusiuke ir kurią vėl sutinka Londone, prisipažįsta, kad maišytas, augęs be tėvo, su motina – Benas Ivanovas (hibridiška vardo ir pavardės dermė). Benas niekur savęs ir kitų tiesiogiai neįvardija kaip lietuvių.

Antros kartos lenkė Karolina Benui artima todėl, kad jos bruožai yra tokie, kokių pats trokšta – mimikriški.

KAROLINA *Apie ką tu kalbi?*

BENAS *Apie tai, kad mes skiriamės. Net veidai, pastebėjai? Ramūs tokie, neišmuši... Sėdi, fuck, savo tam humore...*

KAROLINA Kieno veidai?

BENAS Nevermind.

KAROLINA Apie ką tu kalbi?

BENAS Nevermind – tegu sėdi. Mes su tavim – ne blogiau...

Karolina klausiamai žiūri į Beną.

*Užmiršau, kad ji anglė. Nes ji kaip Fredis – slidi. Tai ji anglė – tai lenkė, ir aš dažnai susipainioju*²⁴.

Galima teigti, kad kalbos, signifikacijos sistemos, prigimtis taip pat mimikriška. Skirdamas savos ir svetimos kultūros skirtumus ir panašumus, emigrantas svetima kalba prisidengia tarsi iškreiptu atvaizdu ir išstumia tai, ko negali išreikšti, kas gali būti nepriimta, neatpažinta. Pasak Kristevos, signifikacija yra poziciškumo klausimas. Kad būtų produkuota, semiotinis kontinuumas turi būti suskaldytas²⁵. Benas taip ir elgiasi: įsimena užpuolusio anglo bruožus, analizuoja emigrantų ir vietinių skirtumus. Pirmiausia išoriškai, semiotiškai.

Kalbos dvilypumą pjesėje rodo ir paroniškai. Jie brėžia kintančios tapatybės trajektoriją asociatyviai, diskursyviomis jungtimis: Big Benas-Benas, Boschas-Bošas-Bosas, Benas-Bobis, Miglė-Eglė-Ugly. Pjesės pavadinimas *Išvarymas* taip pat koduoja keletą interpretacijų. Pirmiausia tai žargonas, *išvaryti* – išvažiuoti, išeiti (socialinis lygmuo); emigrantai mūsų valstybėje dar yra vertinami kaip „išvaryti“ susiklosčiusios valstybės politikos (politinis, galios lygmuo); kita reikšmė – dvasinio diskurso – (*kito*) apsėdimas ir išvarymas.

Kaip matyti, gimtosios erdvės ženklai ir reikšmės deformuojasi, nuslopinti jausmai, nuoskaudos, neužgijusios žaizdos, atminties vaizdiniai nugula į pasąmonės sluoksnius ir netenka simbolinės galios. Bet neišnyksta – naujos sukonstruotos tapatybės atvaizde reiškiasi kaip pėdsakai. Tai galima gretinti su Kristevos teorijos *abjekto* (abject) sąvoka. *Abjektas* – simbolinės tvarkos išstumtas ir nuslopintas semiotinių ženklų chaosas, ne-

racionalios būties proveržiai, gąsdinantys, nesuvokiami, neįvardijami, grasinantys simbolinei tvarkai ir jos pastovumui²⁶. Gimtinė emigranto savimonėje dažnai lygintina su motina, namų pasauliu, vaikystės erdve. Šių dalykų negalima ištrinti. Juk emigrantas – ne kalbą įgyjantis vaikas, o kalbą (vadinasi, ir pasaulį) senosios pagrindu iš naujo konstruojantis žmogus. Čingischano dvasia, išskylanti Beno vaizduotėje kaip pamišimo grėsmė, pjesėje atstovauja užslopintai būčiai, kuri neišverčiama į svetimos kultūros ženklus. Čingischano ir Kristaus kova – esminis Beno mimikriškos egzistencijos pagrindas – kova tarp to, kas neišverčiama, neįvardijama, ir to, kas patenka į kalbos ir vertimo sferą. Kristus čia reiškia *kito* galią ir diktatą per kultūrą, teisę, santvarką, socialinį statusą, atpažinimą ir kaukę. Kristus lygintinas su Beną suspardžiusio anglo veido bruožais, kurie apibūdina ir dvasią – *Ramiaveidis*. Šis išorės ir vidaus požymis yra priešingas tikriesiems Beno bruožams: plėšriai, kovojančiai, neramiai prigimčiai – nenusipėjamam, iš tyrų atklydusiam barbarui.

Turbūt vienintelis Vandalas neužsideda ramiaveidžio kaukės ir lieka kuo buvęs. Jis net nesupranta, ką Benas turi omenyje sakydamas, kad juose abiejuose kovoja Kristus ir Mongolas.

BENAS ...Vandalai, pas mus kas trečias Čingischaną nešioja.

VANDALAS Kaip... nešioja?

BENAS Jo geną. O kur dar visi eiliniai... Visi tochtamyšai, timūrai...

VANDALAS Tu, bliat, aiškiau kalbėk...

BENAS O kas tau čia, bliat, neaišku? Mus Čingischanas suvienijo, o juos čia – Kristus. Ir viskas.

Pauzė.

Matei, kokie pas juos snukiai? Nieko bendro su mūsų...

VANDALAS Nu tai kita tauta.

BENAS Ne tauta, bliat, Vandalai. Čia esmė visa skiriasi – jie mongolo neturi...

VANDALAS (pilsto) *Klausyk, davaj, gal mes išgeriam. Gal aš tada įsikirsiu...*

BENAS *Čia ir yra esmė. Užtai, kad mes postmongolai. O sovietai – čia šūdas. Jie tik pritaikė modelį. [...]*

VANDALAS *Mes – tai čia, tipo, lietuviai?*

BENAS *Čia yra viskas – Rytai. Maždaug iki vokiečių sienos*²⁷.

Čingischanas, arba Mongolas, interpretuojamas kaip dvasinė emigrantų iš Lietuvos savastis²⁸. Vandalas ir lieka Mongolo valdžioje: jėgą, energiją ir dvasią eikvoja statybose ar skandina alkoholyje. Gal todėl ir miršta – nuskęsta Temzėje, kai jiedu su Benu sugalvoja paplaukioti. Benas Vandalo mirtį ir savo išgelbėjimą suvokia simboliškai – kaip Kristaus globą. Kristus jį išgelbėja, nors anksčiau suspardytą ir bejėgį atstūmė. Tai ženklas, virtęs simboliu.

Moteriškoji mimikrija: Eglė-Ugly

Patriarchalinėmis vertybėmis grįstoje visuomenėje moteris socialinį statusą įgyja dėl vyro. Moterų pasaulėvaizdis konstruojamas per vyro žvilgsnį ir šio žvilgsnio priskiriamas ypatybės. Todėl tai, kas pasiduoda kalbai: įvardijimui ir apibrėžtims, yra tarsi drabužis, formuojantis moters siluetą, gyvenimo tikslus ir užduotis. Pagrindiniai iš jų turbūt būtų šie: ištėkėti už vyro (pasiturinčio), pagimdyti, būti rūpestingai motinai, žmonai, šeimininkei, vyro žvilgsniui – išsaugoti patrauklumą. Galima teigti, kad moteris tokioje visuomenėje apibrėžiama susitelkiant į jos kūną, reprodukcinės galias. Vien tokių ypatybių sutelktis ją taip pat paverčia ir naudos teikiančiu, vartojamu objektu arba vyro atvaizdu. Įvardydamas *kitą*, įvardijį save. Anot prancūzų feminizmo teoretikės Luce Irigaray, patriarchalinėje visuomenėje „moteris pirmiausia gali būti suprantama tiek kaip vartojamoji vertė, tiek kaip mainomoji vertė:

ji yra „gamta“ (vartojamoji vertė), žmogaus darbo pavergiama ir paverčiama mainomąja verte. Būtent šis jos mainomosios vertės vaidmuo leidžia ją analizuoti kaip rinkos prekę: jos vertė yra ne jos pačios esybė, bet kažkoks transcendentalus atitikmens standartas (pinigai, falas)²⁹.

Norint išeiti iš šios suobjektintos būties prireikia asmeninės atsakomybės ir galios priimti sprendimus. Taip pat reflektuoti savo patirtį, kurti asmeninį naratyvą, kitaip – įgyti galią veikti ir kalbėti savo balsu, būti išgirstai. Posovietinė patirtis perduodama kaip savi-vaizdis, kuris kinta, įgauna naujų formų, bet geriausia išryškėja susidūrus su kitomis kultūromis. Apie emigrantės patirtį daugiausia rašė moterys: Birutė Jonuškaitė, Ina Pukelytė, Jurga Ivanauskaitė, Aleksandra Fomina, Zita Čepaitė, Agnė Žagrakalytė, Aneta Anra, Gabija Grušaitė. Jų pasakojimai skiriasi kartų prasme, tačiau bendrus dėsningumus galima išskirti. Pirmiausia todėl, kad moters emigrantės kolonizacija dviguba. Į ją žiūri ir jos vardu kalba kolonizuojantis ir kolonizuotas vyras. Išvykus susiduriama su svetimos kultūros žvilgsniu ir lengviausiai jis atpažįstamas kaip vyro. Į Londoną išvykusi Beno bendra-keleivė Eglė, kuri Benui iš pradžių prisistato kaip Miglė, tampa šio žvilgsnio objektu ir atvaizdu, nes kitaip savęs regėti negali. Ironiška, jos išvykimo į Londoną tikslas – susikeisti žiūra: pačiai tapti akimi – fotografuoti, sutelkti žvilgsnį į vietinius kaip objektus.

Paronimas Eglė-Ugly žymi dvilypę būtį mieste. Jos tikrasis vardas iškraipomas, taip pat pakinta ir asmenybė. „Ugly“ reiškia bjaurus, pasišlykštėtinas. Taip į ją kreipiasi vietinis pasiturintis anglas, kurio namuose ji gyvena: išveda šunį pasivaikščioti, teikia seksualines paslaugas, tvarko butą. Eglė, kaip ir Benas, svetimoje erdvėje neišgirsta dėl kalbos, negebėjimo savęs reikšti.

EGLĖ Nevermind. *Aš angliškai – kaip debilė – visai savęs neišreiškiu. Nei šarmo, nei humoro – kūnas...*³⁰

Ji nebyli trejopai: kaip moteris, kaip posovietinėje aplinkoje užaugusi moteris ir kaip emigrantė. Būdama svetur vis tiek jaučia (galime įtarti, nors tekste tai tiesiogiai neįvardijama) visa regintį, stebintį ir teisiančią *kitą*: artimuosius, gimines, draugus, kurie jos vertę išmatuotų sėkmingomis vedybomis su vietiniu turtingu angliu. Tačiau Eglės socialinis statusas yra greičiau prostitutės nei namų šeimininkės. Regėdama save kaip kūną (nes taip ją mato vyrai), ji nepajėgia kūno ženklų paversti savo kalba: „Pagaliau – kas tas seksas? Čia gi ne vien genitalijos – jį reikia artikuliuoti. Tu sutinki?“³¹ O kalbėti ji nori *kito* lūpomis, kad *kitas* – vietinis, svetimos kalbos ir kultūros atstovas – ją *ištartų*, apibrėžtų ir pavadintų, t. y. kūno, juslinius, nuslopintų emocijų ir jausmų ženklus paverstų reikšmę turinčiais simboliais. Šis Eglės bejėgiškumas, gėda ir kaltė uždaro ją kūne tarsi inde ir atveria kelią bėprotystei. Eglė taip ir neišeina iš semiotinės erdvės, nes kalba ženklais, kurių simbolinė reikšmė nesuprantama.

Tačiau per kūniško objekto – prostitutės – patirtį ji įgyja šventosios bruožų. Šventosios nebūtinai krikščioniškai. Šventam žmogui priskirtinos ne tik dorybės, bet pirmiausia ryšys su dvasia. Eglė tokį ryšį turi. Čingischanas – svetimoje erdvėje slopinama, nereprezentuojama, bet besireiškianti emigrantų dvasia – pjesėje veikia kaip piktasis. Savos kalbos ir kultūros erdvėje Čingischanas galėtų reikštis simboliškai: per ritualus ir praktikas. Londone jis pasirodo periferiškai, per ženklus: savinaiką, antžmogišką jėgą (anglams neaišku: statybose sienas daužantis Vandalas yra kvailas ar stiprus), nekontroliuojamą pyktį, įsiūtį, aplinkiniams nesuvokiamą elgesį, kalbėjimą kalbomis (Benas naktimis kalba lietuviškai), vaikščiojimą tyruose – socialiniame užribyje. Eglės juokas, kurį Benas atpažįsta kaip Čingischano, kitų ausiai nesuvokiamas ir gąsdinantis. Benas Eglę paskutinį sykį mato dėvinčią nikabą – musulmonės drabužį. Šis drabužis paslepia

jos kūną, bet išlaisvina dvasią. Eglė juokiasi viešai ir aplinkiniai ją girdi. Galima teigti, kad tai jau yra dvasios (arba moters) apsireiškimas.

BENAS *O mes, pasilikę aukštai, žiūrėjome vienas į kitą iš tų karnavalinių kaukių...*

BENAS *Ir aš maniau, kad mes kalbamės... Aš taip atvirai jai klojau, kad čia yra man ne kaukė... Čia yra mano esmė... Aš peržengiau per save, bet save įgyvendinau...*

Eglė juokiasi.

LIZ, *palik ją ramybėj. Ji yra nesveika.*

LIZ *Bobi, kažką ji man rodė...*

BOBIS *Čia yra jų problemos... Palik ją tame maiše.*

LIZ *Tu negali taip kalbėti.*

BOBIS *O ta vis labiau kvatojosi. Ir čia jau yra Čingischanas – nėra abejonių...*³²

„Pasak Irigaray, mistinis diskursas yra „vienintelė Vakarų istorijos vieta, kurioje moteris kalba ir veikia taip viešai“. Mistiniai vaizdiniai pabrėžia sielos naktį: sąmonės tamsybę ir maišatį, subjektyvystės praradimą. Paliesta dievybės liepsnų, mistiko siela pavirsta fluidų srautu, sutirpdančiu visus skirtumus. Ši orgazmiška patirtis išvengia veidrodinės patriarchalizmo logikos racionalumo: sadistinė akis / aš privalo užsimerkti...“³³ Prisidengusi musulmonės drabužiu, Eglė pasislepia nuo žvilgsnių. Per kančią, o gal atvirkščiai – per nuodėmę, tarsi apsivalo ir atsiveria Čingischano dvasiai – iš tikrųjų leidžia kalbėti *kitam*.

Išvados

Atsidūrus svetimoje aplinkoje pagrindinė problema tampa reprezentacijos, kitaip – kalbos paieška. Kalba (ne tik verbaline) kuriamas ir steigiamas bet koks savivaizdis. Marius Ivaškevičius šią kalbos svarbą parodo keliais būdais. Pirmiausia žanriniu. Tiesioginė dramos veikėjų leksika, sintaksė ir retorika diskursyviai nusako socialinę ir kultūrinę

jų terpę. Tai leidžia analizuoti susiklosčiusias kultūros ir tos kultūros atstovo ypatybes, elgesio modelius, kurie perkeliama į svetimą aplinką ir išryškėja kaip vyriškosios ar moteriškosios tapatybės apibrėžtys. Dramos tekste atsirandantis pasakotojas rodo pastangą kurti asmeninį naratyvą: kalbiniais ženklais dėlioti dvasinius. Žvelgti iš šalies kinematografiškai: per kataliojamus laikus ir pirmo, trečio asmens pasakojimą išryškinti ir kaip per objektyvą pritraukti arba nutolinti tuos ženklus ir vaizdinius, kurie kuria reikšmę.

Kitas – semiotinis. Ausis pagauna svetimos kalbos žodžius ir pagal panašumo, ir skirtumo principą asociatyviai iškraipo jų reikšmes. Panašus dviejų kalbų žodžių skambėjimas atskleidžia apibrėžties sunkumus ir išryškina mimikrišką kalbos prigimtį. Rega taip pat pagauna aplinkos skirtumus ir panašumus ir konstruoja binarinius savo ir kito vaizdinius. Taigi per šias dvi kalbos plotmes: vardo, kaip pavadinimo, ir atvaizdo, kaip kaukės, konstruojama Beno ir jo bendrakeleivių mimikriška tapatybė. Tapatybę čia supraskime kaip žodį, reiškiamą fonetiškai, grafiškai (atvaizdas, ženklas), semantiškai.

Trečias kalbos lygmuo – simbolinis – parodo galios diskursą. Tai galimybė prisitaikyti, gebėti kalbėti svetimoje kultūroje taip, kad tave suprastų. Čia išryškėja kalbos kaip

vertimo problema. Esi priverstas verstiti į svetimą kultūrą, prisidengti kito bruožais tarsis kauke, iš kurios būtum atpažįstamas. Tačiau lieka ir tai, kas neišverčiama. Tokios verstinės tapatybės dvasinis ir kultūrinis diskursas perteikiamas Kristaus ir Čingischano kova. Kristus ir Čingischanas susiduria kaip Vakarai ir Rytai, centras ir periferija, kultūra ir barbariškumas, stiprus ir silpnas, valdantis ir pavaldus. Moters ir vyro mimikriška tapatybė šioje kovoje brėžia dvi skirtingas galimybes. Vyras gali išeiti iš ženklų – semiotinio – lygmens į simbolinį ir taip įgyti galią kalbėti, veikti. Moteris rizikuoja taip ir įstrigti semiotinėje erdvėje, nes jos galia ir veikimo galimybės tradiciškai apibrėžiamos vyru(-o). Galima teigti, kad taip save suvokia dauguma Rytų Europos moterų.

Galimybių ir emigrantinės patirties tapatybių gali būti visokių. Tai žmogaus drama ir jo situacija pasaulyje. Ar pjesės herojams pavyksta susikurti savo atvaizdą Londone? Taip. Tačiau pritapti – ne. Čingischanas simbolizuoja kelias plotmes: istorinę, kultūrinę, dvasinę. Kaip minėta, ši dvasia turi galimybę reikštis simboliškai įprastoje erdvėje. Gal todėl gerai nepastebima. Reikia laiko ir pasakojimo. Vis dėlto išryškėja svetimoje teritorijoje, kai priešais išvysta *kitą* ir pagal jo atvaizdą pamato save.

Nuorodos

- ¹ Sprindytė Jūratė. Debesų Lietuva. Marius Ivaškevičius – mitų perkūrėjas, *Darbai ir dienos*, 2005, nr. 42, p. 175.
- ² Ricoeur Paul. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 27.

- ³ *Habitus* – prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu sąvoka, reiškianti internalizuotas išorės struktūras, per įkūnijimą suindividualėjusį kolektyvumą arba per socializaciją su kolektyvėjusį biologinį individą. Žr.: Tereškinas Artūras. *Vyrų pasaulis. Vyrų ir žaidžios vyriškumas Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 66; Bourdieu Pierre, Wacquant J. D. Loïc. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 157.

- ⁴ Mikalauskienė Neringa. Dalia Staponkutė: kalba kaip subjekto tėvynė, *Colloquia*, nr. 30.
- ⁵ Lokucija reiškia sakymo veiksmą, ilokucija – komunikacinę funkciją (pvz., liepimą, grasinimą, pažadą), perlokucija – poveikį, interlokucija – sakymo adresatą. Žr. Ricoeur Paul. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*, p. 25–30.
- ⁶ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, Vilnius: Apostrofa, 2012, p. 23.
- ⁷ Šatkauskienė Nomedė. Tekstai, kurie ieško gilumos, *Darbai ir dienos*, 2004, nr. 39, p. 95.
- ⁸ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 11.
- ⁹ *Ten pat*.
- ¹⁰ *Ten pat*.
- ¹¹ *Ten pat*, p. 13.
- ¹² Tereškinas Artūras. *Vyrų pasaulis. Vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*, p. 66.
- ¹³ Ivaškevičius Marius. Tie, kurie rėkia: „Lietuva – lietuviams“, nebuvo toli išvažiuavę iš savo Vilniaus ar Kauno, LRT klasikos laida „Ryto allegro“, 2013 03 17. Prieiga per internetą: http://www.lrt.lt/naujienos/kalba_vilnius/32/13726/m._ivaskevicius_tie_kurie_rekia_lietuva_lietuviams_nebuvo_toli_isvaziave_is_savo_kauno_ar_vilniaus
- ¹⁴ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 15.
- ¹⁵ Literatūrologė Laura Laurušaitė siūlo literatūrologijai nebūdingą, tačiau parankią sąvoką – artefaktą. Artefaktas – tai materialiosios kultūros objektas, daiktinė identiteto apraiška, bet kuris apčiuopiamas, lengvai identifikuojamas tautos savitumo elementas. Mentifaktas, artefakto atmaina, priklauso mentaliteto sričiai ir atspindi tikėjimus, idėjas ar elgesio taisykles, kuriomis tam tikros bendruomenės nariai pristato savo kultūrą. Žr. Laura Laurušaitė. Lietuvių ir latvių artefaktai išeivijoje (literatūrinė reprezentacija), *OIKOS*, 2012, nr. 2 (14), p. 90.
- ¹⁶ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 13.
- ¹⁷ *Ten pat*, p. 11.
- ¹⁸ *Ten pat*, p. 73.
- ¹⁹ Deborah Caslav Covino. *Amending the Abject Body. Aesthetic Makeovers in Medicine and Culture*, State University of New York Press, 2004, p. 21.
- ²⁰ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 94.
- ²¹ Bhabha K. Homi. Apie mimikriją ir žmogų: kolonijinio diskurso dvilypumas, *XX amžiaus literatūros teorijos: chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, II d., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 388.
- ²² Moi Toril. *Lyties / teksto politika: feministinė literatūros teorija*, Vilnius: ALK / Charibdė, 2001, p. 141.
- ²³ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 53.
- ²⁴ *Ten pat*, p. 95.
- ²⁵ Moi Toril. *Lyties / teksto politika: feministinė literatūros teorija*, p. 141.
- ²⁶ Deborah Caslav Covino. *Amending the Abject Body. Aesthetic Makeovers in Medicine and Culture*, p. 20–21.
- ²⁷ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 112.
- ²⁸ Kadaise gyvavusi tiurkų-mongolų imperija driekėsi iki Juodosios jūros, kaip ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, o dalis rusų žemių buvo jos teritorijoje. Kita dalis rusų žemių priklausė LDK. Praėjus laikui, tiurkų-mongolų teritorija atsidūrė rusų valdžioje. Vėliau ir LDK tapo carinės Rusijos dalimi, o Lietuva – Sovietų Sąjungos. Istorinės lygiagretės brėžia dvasines. Beno, Eglės, Vandalo, Edžio viduje ši kolonizuojanti dvasia išsiveržia kaip prigimtis ženklai, smegenų atminties plokštėje genetiškai užkoduota informacija: nuolat slopinama ir slepiama, bet nepasiduodanti aplinkos prievartai išnykti.
- ²⁹ Moi Toril. *Lyties / teksto politika: feministinė literatūros teorija*, p. 125.
- ³⁰ Ivaškevičius Marius. *Išvaymas*, p. 59.
- ³¹ *Ten pat*, p. 63.
- ³² *Ten pat*, p. 142.
- ³³ Moi Toril. *Lyties / teksto politika: feministinė literatūros teorija*, p. 121.

THE STRUGGLE BETWEEN JESUS CHRIST AND GENGHIS KHAN IN LONDON. THE CONSTRUCTION OF IDENTITY IN MARIUS IVAŠKEVIČIUS'S PLAY *EXPULSION*

The article analyzes a play by Marius Ivaškevičius based on the experience of Lithuanian citizens who emigrated to London at the beginning of this century. Identity is conceived as the ability to create and articulate one's own narrative which expresses the emigrant's personal history on the levels of genre (form) and discourse (language). The story of Benas Ivanovas, the play's main character, is created as a drama. It is a psychological condition and a form of story-telling in which the direct spe-

ech of the characters reveals the social context of Lithuania and displays the manifestations of identity constructed in one's own space. These manifestations appear in an unfamiliar environment as signs the meaning of which may be unrepresented and not conveyed. The construction of identity is a search for representation while one is seeking to be recognized in an alien culture; in other words, while seeking to pass from a semiotic level of signs to a symbolic level of power.

Iš archyvų

Valdas SELENIS

Adolfo Šapokos politinės veiklos ir pažiūrų atspindžiai korespondencijoje. Trys laiškai iš Kanados

Į Augsburgio išvietintųjų asmenų (DP) stovyklą Hochfelde istorikas Adolfas Šapoka su šeima atsikėlė 1945 m. rudenį ir čia išgyveno trejus metus. Dėstė istoriją lietuvių gimnazijoje, skaitė viešas paskaitas. Iš pradžių Šapoka galvojo emigruoti į JAV, dirbti rusų kalbos dėstytoju arba gamykloje, nors tai priverstų atsitraukti nuo mokslinio darbo¹. 1948 m. rugsėjo 28 d. su šeima atvyko į Kanados miestą Monrealį. Čia dirbo vielų fabrike, vėliau kailių dirbtuvėje, rašė lietuvių savaitraščiui „Nepriklausomoji Lietuva“. 1949 m. pabaigoje persikėlė į Torontą, kur redaguoti naują savaitraštį pakvietė Kanados lietuvių katalikų kultūros draugija². Pirmasis „Tėviškės žiburių“ numeris išleistas 1949 m. gruodžio 24 d., o paskutinis – po jo mirties³. Skaitytųjų kontingentą sudarė daugiausia naujos bangos emigrantai, todėl teksto stiliumi nereikėjo koreguoti, kad būtų labiau prieinamas seniesiems išeiviams.

A. Šapoka buvo veiklus lietuvių bendruomenės tarybos, Lietuvių katalikų kultūros draugijos, Ateitininkų federacijos tarybos narys, Kanados lietuvių katalikų federacijos pirmininkas⁴. Tuo pat metu jis suprato tautiečių, gyvenusių tuometinėje Lietuvoje, padėtį, pavyzdžiui, viename iš paskutinių

„Tėviškės žiburiams“ rašytų „vedamųjų“ yra tokia mintis: „Su viltimi pradedame naujus metus ir mes lietuviai, nors jokių šviesias dienas žadančių ženklų tuo tarpu ir nematome. [...] Tauta rusiško bolševizmo valdžioje atlaikė jau 15 ištisinių metų. Be abejonės, ji jau surado savą kelią, išmoko vinguriuoti, išmoko vykdyti okupanto įsakymus kuo mažiau pažeisdama savus lietuviškus interesus. Šitų tautos grumtynių nuotrupas ir mes matome iš krašto ateinančioje spaudoje arba ir kitais keliais nugirstame. Mes tuo gėrimės, nors viešai vertinti ir negalime [...]“⁵

Šioje publikacijoje „iš archyvų“ skelbiame trys A. Šapokos laiškai, rašyti Kanadoje. Pirmasis – 1949 m. gegužės 18 d. laiškas siųstas Zenonui Ivinskiui į Boną iš Monrealio ir saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS), Z. Ivinskio fonde (f. 198). Laiške A. Šapoka aprašė savo trumpalaikę veiklą Kanados lietuvių taryboje ir 1948 m. kovo 26–27 d. Monrealyje vykusį suvažiavimą, kuriam pats pirmininkavo. „Seimo“ metu įvyko konfliktas ir ateitininkai paliko salę. Tai itin retas šaltinis, liudijantis apie A. Šapokos mėginimą reikštis ne tik visuomeninėje, bet ir politinėje veikloje.

Antrasis ir trečiasis laišakai siųsti 1949 m. gruodžio 7 d. ir 1960 m. kovo 26 d. chemikui, mokslininkui išradėjui, Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) štabo vadovui, nacistinės okupacijos laikotarpio Lietuvos laikinosios vyriausybės pramonės ministrui Adolfui Damušui. Laiškai įdomūs tuo, kad atskleidžia A. Šapokos, kaip artimų pažiūrų laiško adresatui žmogaus 1941 m. Lietuvos laikinosios vyriausybės, kartu birželio sukilimo ir VLIK veiklos nacistinės okupacijos laikotarpiu vertinimą, „Tėviškės žiburių“ savaitraščio įkūrimo aplinkybes ir jo „idėjinę“ kryptį. Laiško originalai saugomi Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto archyve. Kalba ir stilius netaisyti.

Adolfo Šapokos laiškas Zenonui Ivinskiui, 1949. 05. 18., Monrealis–Bona, *VUB RS*, f. 198–548, l. 256. Originalas. Rankraštis.

Montrealis, 1949 m. gegužės 18 d.

Mielas Zenonai,

Dievas žino, kur Tu dabar esi. Teko girdėti, kad ruošiesi vykti ar jau išvykai į Romą. Kad neatvykai dar į JAV, numanau iš spaudos. Tavo vardo atvažiavusių sąrašuose neteko matyti. O būtų vis dėlto gera, jei pasiektum Vatikano archyvus. Medžiagos ten tikrai marios. Gal pasiteisintų bent Tavo vieno klajavimo laikotarpis, gal sulauktume maždaug Teineriškų⁶ rezultatų. Kada nors, manau, atsišauksi ir iš Italijos padangės. O aš rašau tuo tarpu dėl to, kad pasitaikė laisvesnė valandėlė ir neturiu noro kam kitam ją sunaudoti.

Gyvenam senoviškai, užguiti kasdieniškų rūpesčių. Laikas čia dabar gana sunkus. Darbų kažkaip per žiemą sumažėjo, net ir dabar dar neatsigauna. Daugelis fabrikų naujų darbininkų nepriima, bet dar senųjų mases atleidžia. Ir aš savo darbo netekau jau balandžio 1 d. Naujo darbo pradėjau ieškoti dar tik šią savaitę, nes užkinkė mane bi-

čiuliai organizaciniam darbui, padarė net K. Liet. Sąjungos Biuletenio⁷ (rotatorius) redaktoriu. Rytoj išeis jo Nr. 5. Bet šitą darbą dirbu niekam nežinant, sakausi tebedirbąs fabrike. Tad ir Tau rašau tik dėl Tavęs. Nenorėčiau, kad po kokio mėnesio ši žinia ateitų vėl į Kanadą iš Vokietijos. Čia Biuletenio atsiradimo būdai tebėra paslaptis. Tad, ššš! Sėdžiu ten miesto bibliotekoje ir rašau visokius straipsnius, atseit, redaguojau. Tačiau šitas mano darbo laikotarpis jau baigiasi. Nors bičiuliai dar nesako nieko, aš jau ieškau kito darbo. Redagavimo reikalą teks kitaip tvarkyti. Galbūt, pereisime prie leidimo žurnalo, tačiau dar labai daug neaiškumų yra. Tuo tarpu tiriamo sąlygas, bet daug kas bijo rizikos. Tik Rinkūnas⁸ karštai tą mintį remia. Pažiūrėsim.

O kas atsitiko Kanadoje, gal girdėjai. Anksčiau veikusi KL Taryba⁹ skaitė save ALT¹⁰ tipo organizacija. Įvairiose vietose 1948 m. susikūrė KLT skyriai, kaip individų organizacijos. III. 26–27. Montrealy įvyko šitų skyrių atstovų suvažiavimas ir „seimas“, t. y. įvairiausių organizacijų atstovų suvažiavimas. Skyrių atstovų suvažiavimas priėmė savo organizacijos statutą ir išrinko Centro Valdybą. Po to sekusiame „seime“, kur tebuvo vos 10 kitų organizacijų (ir dar iš dalies fiktyvių) atstovų įvyko konfliktas. Taryba, turėdama 18 narių + daugumas anų jos pasikvietusių organizacijų 10 atst. + apie 10 balsų iš skyrių atstovų tarpo, seime pradėjo viską savaip tvarkyti. Skyriai, jausdamiesi, kad tik jie vieni čia tėra tikra visuomeninė pajėga, nusistatė prieš aną daugumą ir po kurio laiko 9 atstovai padarę pareiškimus, o kiti nieko nesakę, seimą apleido. Nelaimei, man teko būti to seimo pirmininku. Kilo triukšmas, pasipylė mitinginės kalbos, priekaištai partiškumo. Mat, išeinantieji motyvavo, kad jie negalį būti kartu su partijom, kaip nepartinės organiz. atstovai. O buvo viso I soc. dem.¹¹ atstovas. Išėjusių dauguma ateitininkų. Taip pat šių dauguma yra skyrius sukur-

tos organizacijos, pavadintos KL Sąjunga¹², centro valdyboje. Dėl to tai po suvažiavimų „Nepr. Lietuvoje“ KLCT¹³ ir pradėjo kovą. Ji paskelbė, kad KLS sukūrė atskilėliai, išėję iš seimo, kad jos iniciatyva suorganizuoti skyriai tebesą jos žinioje, kad kur pasireikšią noro pakeisti vardą į KLS, reikia perrinkti valdybas ir toliau veikti. Biauriausiai buvo šmeižiami, iškraipant faktus ir pareiškimus, pirmiausia išėjusieji atstovai, o paskui KLS Centro valdyba. Tai esą kraštutiniai, nesukalbamieji krikščionių demokratų žmonės. KLCT tikėjosi savo iškraipymais galėsianti dezorientuoti visus, KLS nedavė laikraštyje jokios notelės ir manė, kad ji neras būdo priešingai veiklai. Kad „N. Liet“ akcijai pasipriešintumėm, pradėjome leisti Biuletinį. Gal ir mes kiek pasikarščiavom, bet jų metodai buvo iš tikrųjų bolševikiniai: kad KLS rezultatas Suvažiavimo nutarimų, N. Liet. tylėjo, o vis ją maišė su žemėmis, apšaukdama partinių atskilėlių organizacija ir t. t. Po reakcijos Biuletiniuje jie pradėjo aiškinti, kad KLS tikrai įkurta suvažiavimo, bet jo nutarimai neteisėti, niekingi, nes tas posėdis įvykęs tik susitarus, kad po savo posėdžio atstovai dalyvaus seime, o jie išėję. Esą, sugriovus sąlygą, pagal kurią įvykęs posėdis, neturį galios nutarimai, nes be tos sąlygos, esą, daugelio skyrių atstovai į posėdį būtų nėję ir jis būtų neįvykęs.

Rezultate KLCT maišomosios veiklos ir apšaukus KLS partinę organizaciją, KLS dabar turi 7 skyrius aiškius, 3 dar nieko nepasisakė, 3 pareiškė būsią tuo tarpu neutralūs, nepriklausysią nei vienam centrui, 1 pasisakė už KLCT, 1 vietoje (dėl antros dar neaišku) įvyko skilimas ir susidarė 2 organizacijos. Atrodo, kad laimėtoja išeina KL Sąjunga. Bet daugelyje vietų, o ypač Montreale, kur masę sudaro senieji, veikti bus labai sunku. Ginčai dabar kiek apimsta, abi pusės nori užimponuoti pozityvia veikla. KLS turi daug daugiau intelektualinių pajėgų, bet KLCT turi visas priemones, sukurtas pernai bendromis

jėgomis, turi jau visiems įprastą vardą centro, o svarbiausia turi laikraštį.

Taigi Kanadoje vietoje jėgų sutelkimo įvyko susiskaldymas. Tuo tarpu abi pusės sakosi esančios jungėjos visų jėgų, net ten dominuoja socialistai su liaudininkais, kurie deda pastangų ir tautininkus pritraukti, o čia vadovauja katalikai. Ar vėl bus prieita prie bendro stalo, sunku pasakyti. Abi pusės yra pareiškusios, kad reikėtų susitarti, bet kalbos dar nepradėtos. KLCT nesiskubina, matyti, nori išbandyti savo griauamosios veiklos rezultatus. Mes savo norą kalbėtis užacentavome seniai, nes skyrius rezervuotai laikytis tik tas vienas dalykas ir tesulaiko. Visi jaučiasi susibūrę kovai dėl krašto laisvės, o iki šiol visų pripažįstamas centras buvo KLCT, visi būrėsi prie laikraščio ir dėl jo išlaikymo.

Beje, seime ir mane buvo išrinkę į KLCT, bet buvau tik viename posėdyje. Parašiau pareiškimą, kad išeinu. Jį išspausdino Biuletenis, o po to ir „N. Liet“¹⁴. Iki šiol viešai manęs dar nepuolė. Tenkinasi viską versdami ant Rudinsko¹⁵, Limgailos, Šidlauskaitės¹⁶ ir Rinkūno¹⁷, kuris pirmas iš seimo išėjo. Kas bus toliau, pamatysim. Žinoma, Tau tas ne labai ir įdomu. Per daug toli. Bet aš jau tikrai pamačiau, kaip biauri yra partinė demagogija. Kardelį¹⁸ aš visada laikiau aklu partiečiu, bet kad būtų toks akiplėša melagis ir išsikiotojas, nelaukiau. Kol jis čia bus, abejoju ar bus ramybės. Aš jau galvoju, kad pradėjus derybas, reikės siūlyti jam pasitraukti. Teužleidžia vietą kad ir Pronskui¹⁹. Jų žmogus, bet toks nekultūringas demagogas gal nebūtų.

Parašiau, kuo dabar sergame ir rūpinamės. Parašyk, kaip Tu laikaisi ir ką veiki. Gal galėtum kaip nors pasiekti Lenktaitį²⁰ ir sužinoti, kaip yra su Liet. Istor.²¹ perspausdinimo reikalu. Rašiau, bet nieko neatsako. Ar jis kada nors išspausdins ar visai ne? Jis man apie Kalėdas rašė, kad per 3 mėn. bus gatava. Išspausdinsias Vokietijoje arba JAV, jei ten persikelsias, nes esą jau nufotografuo-

ta, reikią tik spausdinti. Būtų įdomu žinoti, kaip ten yra.

Tuo tarpu vis mūsų šeimynėlė ir Bronytė siunčiame Tau daug geriausių linkėjimų.

Tavo Adolfas.

P. S. Rašiau Brazaičiui²² vienu kanadišku reikalu apie Gylį²³, bet neįdėjau jo adreso. Gal nežino. Prie progos perduok:

Vytautas Gyls

422 Quebec Str.

Toronto. Ont., Canada

Adolfo Šapokos laiškas Adolfui Damušui, 1949. 12. 07., Torontas–Čikaga, VDU LII, f. 8, ap. 1-2, b. 315.

1949 m. gruodžio 7 d.

Toronto, Ont.

Mielas Profesoriau,

Skubėdamas ilgai nerašysiu. Mano reikalą, rodos, jau galit numanyti. Kanados lietuvių bendruomenė nusprendė leisti savą laikraštį. Tai rezultatas ilgai užsitęsusio konflikto su Kardelio²⁴ klika, užgrobusia „Nepr. Lietuvą“²⁵. Kitos išeities mes neradom. Betgi negausi čionykštė kolonija dviejų laikraščių neišlaikys. Dėl to mūsų „Tėviškės Žiburiai“ taikomi tik iš dalies Kanados reikalui. Šiaip jie orientuojasi į europinės kultūros inteligentiją, t. y. į DP masę. Ideologiškai jie stovės toje plotmėje, kurioje stovėjo „Žiburiai“²⁶. Mes tikimės, kad mus parems pirmiausia visa ateitininkija, kuri sau tinkamo laikraščio dar neturi ir vargu ar galės turėti atskirą JAV. Šia prasme aš esu rašęs prof. J. Meškauskui²⁷, norėčiau ir Jus paprašyti tą reikalą paremti ne tik asmeniškai, bet ir kaip ateitininkijos vadą. Nežinau, ar JAV ateitininkija yra svarščiusi savo laikraščio klausimą, bet jei jį svarstyty, prašyčiau neužmiršti „Tėviškės Žiburių“. Faktiškai jie yra ateitininkų rąkose. Leidėjas yra K. Liet. Katalikų Kultūros

Dr-ja²⁸, įkurta kunigų vienybės suvažiavime. Red. kolegiją sudaro: Dr. kun. Gutauskas²⁹, Tamulaitis³⁰, Kralikauskas³¹, Inž. Dr. Juozapavičius³², Alšėnas³³ ir Kastytis³⁴. Tikiu, kad daugumą pažįstat.

Iš ateitininkijos mes laukiam visiškos paramos. O iš Jūsų jau dabar prašau paramos konkrečia medžiaga. Iš spaudos žinau, kad skaitėte paskaitą apie rezistencinę veiklą Lietuvoje. Ar negalėtumėt ją parašyti ir duoti „T.Ž.“? Tai gal galėtų būti ir, kad ir netiesioginis atsakymas „Naujienų“ Trumpai (Kardeliui-Valuckui³⁵), kurie visus nuopelnus VLIK sudaryme priskyrė liaudininkams ir soc. dem. Žinoma, viską kelti aiškėn dar ne metas, bet šį tą pasakyti gal būtų galima.

Jei ta tema Jums būtų nepriimtina, mus džiugintų kiekviena kita. Ir mokslo populiarizacijos imtis vienam dr. Juozapavičiui vargu ar bus pakeliama.

Skubėdamas daugiau nerašysiu. Laukiam paramos! Paraginkit ir kitus, ypač prof. Malinauską,³⁶ Barzduką³⁷ ir kt.

Beje, 1 Nr. vis dar neišleidžiam, nes nesu-
laukiam lietuviškų spaudos ženklų. Gal teks pasitenkinti vienu Nr. prieš Kalėdas.

Daug geriausių linkėjimų

Jūsų A. Šapoka

Redakcijos adresas:

941 Dundas Str. W

Toronto, Ont.

Canada.

P. S. Jei pasiekiamas p. Racevičius, gal galėtumėt jam perduoti, kad jau laikiu informacinių žinių iš Clevelando. Tuoju spausdinsim. Aš gal nespėsiu ir jam dar parašyti.

Adolfo Šapokos laiškas Adolfui Damušui, 1960. 03. 26, VDU LII, f. 8, ap. 1-2, b. 579. Originalas. Rankraštis mėlynu rašalu.

1960. III. 26

Bičiuli,

Bylinėtis su tais raudonukais³⁸ gal iš tikro būtų per išlaidu ir tai per ilgai užsitęstų, nors man vis atrodo, jog būtų gera, jei kas nors juos už to brudo³⁹ perspausdinimus pamokyty. Vieną kartą apmokyti jie būtų atsargesni. O dabar štai torontiškis „Liaudies balsas“⁴⁰ tą patį Deksnio⁴¹ laišką irgi persispausdino. Buvo jis ir „Tėvynės balso“⁴², kuriam iš tikrųjų galima kelti bylą, arba paštui ir sustabdyti jo siuntinėjimą. Gaila, kad nėra tokių fondų, iš kurių būtų galima padengti išlaidas.

Pareiškimas tame pačiame laikrašty išspausdintas, be abejonės, taip pat geras dalykas. Tačiau Jūsų juodraštis to pareiškimo man atrodo per daug džentelmeniškas. „Vilnies“⁴³ skaitytojų masė nėra tokia, kad šitokią džentelmenišką raštą perskaičiusi pajustų, kad čia užvažiuota jų laikraščiui. Aš manyčiau, kad galit reikalauti ir ilgesniam pareiškimui vietos, nes ir jų straipsnis buvo ilgas. Be to, man atrodo, [reikėtų] nusistebėti, kam jie tokius straipsnius persispausdina, nors jų vertė žino. Pastabą dėl nacionalistų bendravimo su naciais, man rodos, reikėtų sušvelninti. Juk „Vilnies“ skaitytojų dauguma nieko nežino apie tuos nacionalistus. Jiems visi nebolševikai yra nacionalistai.

Jūsų rašto 1, 2 ir 3 punktus ar ne geriau būtų sujungti į vieną ir tą patį pasakyti trumpiau. 4 punktą, mano galva, gal geriau būtų perredaguoti, kad būtų suprantamiau „Vilnies“ skaitytojams – aiškiai parodyti kas prikišama, ir kaip buvo. Be to, vertėtų gal šio punkto pradžioje išryškinti ir tą faktą, kad tie tariamieji nacių bendradarbiai ir savos tautos priešai vis dėlto buvo uždaryti į nacių kacetą⁴⁴, kad jų tarpe buvo didžioji dalis VLIK'o⁴⁵ narių. O tai jau rodo, kad jie ne vien

prieš bolševikų okupaciją, bet ir prieš kievieną okupaciją kovojo ir kovos.

Gal būtų gera, jei tą patį pareiškimą persiųstumėt ir „Liaudies balsui“, lydrašty priminus, jog tai teismo baudžiamas dalykas. Jie turbūt taip pat išspausdintų be teismo. Vis šis tas. „Liaudies balso“ adresas: 160 Claremont, Toronto 3, Ont. Gal būtų ne pro šalį primint redakcijoms, kad jos pareiškime jokių pataisymų ar trumpinimų nedarytų.

Iš mano rašymo naudos gal ir nebus, nes ir rašau labai išsiblaškęs ir lovoje – susišaldžiau ir sustreikavo strėnos. Rašau mažai ką apgalvojęs, nes laišką tik šiandien tegavau. Manyčiau, kad rašyti vis dėlto reikėtų.

Daug geriausių linkėjimų visai gražiai Jūsų šeimynėlei nuo mūsų trejeto.

Jūsų A. Šapoka

Nuorodos

- ¹ A. Šapokos laiškas anglų kalba nežinomam asmeniui dėl galimybės emigruoti į JAV. Mašinraštis. 1946 12 10, *Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institutas (toliau – VDU LII)*, f. 1, ap. 1-7, b. 4188-903, l. 1.
- ² Sužiedėlis S. Knygos autorius, Šapoka A. *Senasis Vilnius*, New York, 1963, p. 293–294.
- ³ *Ten pat*, p. 295.
- ⁴ Sužiedėlis S. Knygos autorius, p. 298.
- ⁵ Naujų Metų slenksty, *Tėviškės Žiburiai*, Toronto, 1961, sausio 5, nr. 1 (573), p. 1.
- ⁶ Augustin Theiner (1804–1874) – vokiečių istorikas, šaltinių rinkinių leidėjas.
- ⁷ Kanados lietuvių sąjungos biuletenis.
- ⁸ Antanas Rinkūnas (1909–1985) – pedagogas, 1948 m. atvyko į Kanadą. Vienas iš *Tėviškės žiburių* bendrovės steigėjų. Nuo 1957 m. ėjo Kanados lietuvių kultūros fondo pirmininko pareigas.
- ⁹ Kanados lietuvių taryba.
- ¹⁰ Amerikos lietuvių taryba.
- ¹¹ Socialdemokratų.
- ¹² Kanados lietuvių sąjunga.
- ¹³ Kanados lietuvių centro taryba.
- ¹⁴ *Nepriklausoma Lietuva* – Kanados lietuvių tarybos savaitraštis leistas Monrealyje nuo 1940 m.

- ¹⁵ Pranas Rudinskas (1911–1978) – agronomas, publicistas. Nuo 1952 m. Kanados lietuvių bendruomenės Krašto tarybos narys ir nuo 1948 m. *Nepriklausomos Lietuvos* redaktorius.
- ¹⁶ Agota Šidlauskaitė (g. 1914 m.) – psichologė, 1949–1965 m. Otavos universiteto profesorė.
- ¹⁷ Antanas Rinkūnas (1909–1985) – pedagogas.
- ¹⁸ Jonas Kardelis (1893–1969) – žurnalistas, nuo 1953 m. gyveno Monrealyje.
- ¹⁹ Juozas Pronskus (1893–1984) – žurnalistas ir rašytojas, 1948–1957 m. gyveno Kanadoje.
- ²⁰ Jonas Lenkaitis 1945 m. atkūrė leidyklą „Patria“ Vokietijoje, nuo 1951 m. tęsė leidybinę veiklą JAV.
- ²¹ 1936 m. A. Šapokos redaguoto vadovėlio leidimas iševijoje.
- ²² Juozas Brazaitis 1952 m. buvo išrinktas Kanados ir JAV Lietuvių fronto bičiulių Centro valdybos pirmininku ir tas pareigas ėjo dešimt metų, žr. *JAV lietuviai. Biografių žiny-nas*, t. I, Vilnius, 1998, p. 148.
- ²³ Vytautas Jonas Gylys (1886–1959) – diplomatas, Lietuvos generalinis konsulas Kanadoje 1949–1959 m.
- ²⁴ Jonas Kardelis (1893–1969) – žurnalistas, nuo 1953 m. gyveno Monrealyje.
- ²⁵ *Nepriklausoma Lietuva* – Kanados lietuvių Centro tarybos Monrealyje nuo 1940 iki 2001 m. leistas savaitraštis.
- ²⁶ *Žiburiai* – laikraštis, leistas 1945–1949 m. Augsburgėje, Vokietijoje, vėliau prijungtas prie *Aidų*. Turėjo ateitininkų, skautų, moterų skyrius. A. Šapoka buvo laikraščio bendradarbis.
- ²⁷ Juozas Meškauskas (1906–2000) – gydytojas, VDU profesorius, išėivijos visuomenės veikėjas, ateitininkas, Vytauto Didžiojo universiteto profesorius (1941 m.).
- ²⁸ Kanados lietuvių katalikų kultūros draugija „Žiburiai“ įsteigta leisti lietuvių savaitraštį *Tėviškės žiburiai*. Pirmasis jos pirmininkas – Balys Sakalauskas-Sakalas (1915–2006).
- ²⁹ Kun. dr. Jonas Gutauskas (1906–1986) 1940 m. VDU Teologijos-filosofijos fakultete įgijo teologijos daktaro laipsnį, 1953 m. – pedagoginių mokslų daktaro laipsnį Kvebeko universitete. 1946–1952 m. Ateitininkų sąjungos dvasios vadas.
- ³⁰ Vytautas Tamulaitis (1913–1993) – rašytojas, karininkas, redaktorius. 1935 m. gavo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus jaunimo literatūros premiją, redagavo žurnalus *Kariūnas* (1937–1938), *Karo mokykla* (1938 m.) ir Antrojo pasaulinio karo metais – *Žiburėlis*. Kanadoje gyveno nuo 1948 m. Dirbo paprastą darbą, laisvalaikį rašė pasakas vaikams.
- ³¹ Juozas Kralikauskas (1910–2007) – rašytojas, 1948–1994 m. gyveno Kanadoje. Dirbo „Pickle Crow“ aukso kasyklose. Parašė istorinių romanų ciklą apie XIII a. Mindaugo epochą.
- ³² Antanas Juozapavičius (Juzėnas, g. 1916) – inžinierius, 1947 m. Karlsruheje (Vokietijoje) įgijo inžinerijos daktaro laipsnį, 1948 m. atvyko į Kanadą, dirbo pagal specialybę, nuo 1930 m. reiškėsi ateitininkų veikloje.
- ³³ Pranas Ališauskas (pasirašydavo Pranyš Alšėnas, 1911–1986) – žurnalistas, dirbo nuo 1929 m. ir tęsė Kanadoje ne vien lietuvių, bet ir anglų spaudoje. *Tėviškės žiburių* redakcinės kolegijos narys.
- ³⁴ Vytautas Tvardauskas (Vytautas Kastytis, 1922–2003) – dainininkas, aktorius, poetas. 1941–1944 m. studijavo Kauno dramos teatro vaidybos studijoje, privačiai mokėsi dainavimo pas Joną Būtėną. 1944–1947 m. Norvegijoje ir Belgijoje leido sienlaikraštį, po to laikraštį *Svetimoj padangėj*. Į Kanadą atvyko 1947 m. pagal laikiną sutartį dirbti aukso kasyklose. Kanadoje išleido dvi poezijos knygas.
- ³⁵ Andrius Valuckas (1905–1976) – agronomas, mokytojas, 1944–1946 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos sekretorius, jų atstovas VLIK.
- ³⁶ Jonas Malinauskas (1907–?) – agronomas. 1948 m. atvyko į Kanadą. 1953–1954 m. Kanados lietuvių bendruomenės Vinipego skyriaus pirmininkas.
- ³⁷ Stasys Barzdukas (1906–1981) – pedagogas, kalbininkas, visuomenės veikėjas. 1949 m. persikėlė į JAV. Su P. Skardžiumi ir J. M. Laurinaičiu parengė *Lietuvių kalbos vadovą* (1950).
- ³⁸ Prosovietinės pakraipos intelektualai.
- ³⁹ Šlamšto.
- ⁴⁰ *Liaudies balsas* – Kanados lietuvių kairiosios krypties laikraštis, ėjęs 1936–1976 m. Toronte.
- ⁴¹ Jonas Deksnys (1914–1982) – politinis avantiūristas, dirbo antinaciniame pagrindyje, Vyriausiąjame Lietuvos išlaisvinimo komite (VLIK). 1944 m. suimtas gestapo, išgaben-

tas į Vokietiją, ten išvaduotas amerikiečių. 1949 m. Lietuvoje sovietų saugumo agentų suimtas ir užverbuotas. 1960 m. komunistinėje spaudoje paskelbė viešą laišką ir seriją straipsnių, smerkiančių išsivadavimo sąjūdį; žr. Venclova T. *Vilniaus vardai*, Vilnius: R. Paknio leidykla, p. 277.

⁴² *Tėvynės balsas* – Grįžimo į Tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Lietuvos iniciatyvinės grupės laikraštis,

leistas 1947–1953, 1957–1967 m. Vilniuje, kaip *Tiesos* leidinys.

⁴³ *Vilnis* – savaitinis darbininkų laikraštis, ėjęs 1920–1990 m. Čikagoje.

⁴⁴ Kacetas (vok. *Konzentrationslager* arba KZ) – koncentracijos stovykla.

⁴⁵ Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas – lietuvių rezistencinė organizacija, vienijusi įvairias partijas ir organizacijas; įkurta 1943 m. lapkričio 25 d. Kaune.

Recenzijos

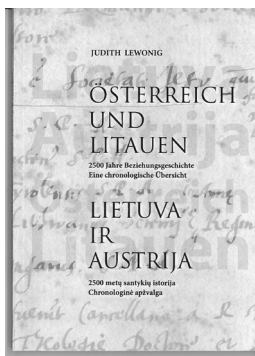
Mykolas DRUNGA

Austrija ir Lietuva – ar laimingos?

Judith Lewonig. *Österreich und Litauen. 2500 Jahre Beziehungsgeschichte. Eine chronologische Übersicht. Lietuva ir Austrija. 2500 metų santykių istorija. Chronologinė apžvalga.* Mitarbeiter/ Bendradarbis: Rūstis Kamuntavičius. Vilnius: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institutas, SAVAS TAKAS ir ko., 2013, 112 p.

Žurnalistiką ir istoriografiją (tai, kuo užsiima istorikas) sieja organiškas ryšys. Žurnalistas aprašo ir analizuoja artimiausios dabarties įvykius ir procesus, o istorikas – artimesnės ar tolesnės praeities. Galima netgi per daug neklystant sakyti, kad istorikas yra praeities žurnalistas, o žurnalistas – dabarties istorikas. Žinoma, tarp šių dviejų disciplinų – žurnalistikos ir istoriografijos – esama esminių skirtumų, tačiau šįkart norime pabrėžti panašumus. Juk prieš akis – žurnalistės Judith Lewonig knyga apie 2500 metų Lietuvos ir Austrijos santykių istoriją, žurnalistiniu stiliumi parašytos chronologinės apžvalgos.

Knyga – dvikalbė. Tai didelis jos privalumas, nes iškart tampa prieinama ir vokiškai, ir lietuviškai skaitančiai auditorijai. Gerai, kad abi kalbos traktuojamos lygiai: lietuviškasis tekstas niekuo (nei turiniu, nei grafiniu apipavidalinimu) ne prastesnis už grakštų, bet paprastą ir suprantamą, ne perdėm išraiškingą ar stilistiškai įmantrų vokišką originalą. O vertėja į lietuvių kalbą Austėja Merkevičiūtė savo darbą atliko itin pavyzdinčiai.

Knygos autorė – austrė, bet tokia, kuri Lietuvą pamilo ir čia gyvena jau daugiau nei dešimtmetį. Tai, kad ji Lietuvai jautri austrė (o ne Austrijai jautri lietuvė) beveik neatsispindi dėstomų temų atrankoje¹ ir pačiame dėstyme, tad gal reikėtų sakyti: šioje knygoje ne tik kalbos, bet ir valstybės traktuojamos lygiai. Viena būdinga detalė – knygos pavadinimas irgi dvikalbis: *Österreich und Litauen / Lietuva ir Austrija*. Taigi vokiškoje pavadinimo dalyje pirma eina Austrija, paskui Lietuva, o lietuviškoje – pirma Lietuva, paskui Austrija. Tai ženklas, kad abi šalys deramai pripažįstamos, tačiau nė vienai iš jų neteikiama absoliuti pirmenybė.

Žinoma, lygybė nereiškia šimtaprocentinio vienodumo visais atžvilgiais. Antai knygos pabaigoje labai gerai sumanytos – irgi dviem kalbom – trumpa Austrijos istorija ir trumpa Lietuvos istorija. Nors Lietuvos istorijos apybraiža prasideda 1009 m., kada Lietuvos vardas (Litua) pirmą kartą raštu paminėtas Kvedlinburgo analuose, Austrijos istorija pradedama nuo kur kas senesnių, taigi priešistorinių Halštato kultūros laikų,

bet ir čia asociacija – lietuviška, bent jau baltiška: 550–467 m. prieš Kristų keltų kapuose prie Zalcburgo Diunbergo randama baltiško gintaro. Jo randama ir vėliau, bet vis dar prieš Kristų, Lateno kultūros laikais taip pat prie Diunbergo.

Raštiškai Austrijos vardas pirmą kartą paminėtas 996 m., vos 13 metų anksčiau nei Lietuvos. Tada nuo 1235-ųjų prasideda Lietuvos didžiųjų kunigaikščių, o nuo 1282-ųjų ir austriškųjų hercogų Habsburgų istorija. Tik 1452-aisiais Habsburgas Frydrichas III tampa pirmuoju Šventosios Romos imperijos (iš tiesų Vokiečių imperijos) imperatoriumi iš Habsburgų giminės. Būtent iš čia ir kyla Habsburgų giminiškos sąsajos su Gediminaičiais, nes Frydrichas III buvo hercogo Ernesto Geležinio Habsburgo ir Cimburkos Mazovietės sūnus.

O kas gi ta Cimburka Mazovietė? Populiariojoje Lietuvos istorinėje sąmonėje jos vardas beveik nelinksnuojamas², bet knygos autorė Judith Lewonig jai skiria ypač daug dėmesio, nes austrams ji nemažai reiškia – juk šioji Jogailos dukterėčia įvardijama kaip „imperatorių iš Habsburgų giminės pramotė“ (p. 11). Jos tėvas buvo Mazovijos kunigaikštis Zemovitas IV, o motina – Lietuvos kunigaikštienė Aleksandra, Jogailos sesuo, jauniausia Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo, Gedimino sūnaus, dukra, taigi tikrų tikriausia Gediminaitė, tuomi ir Cimburka Mazovietė – Gedimino proanūkė. „Skrido gandas, kad iš „didžialūpės Cimburkos“ giminė paveldėjo ryškią apatinę lūpą, ji tapo charakteringa „Habsburgų lūpa“. Buvo pasakojama apie ypatingą Cimburkos jėgą, ji „pirštais skaldė riešutus, varė vinis į sieną ir laužė pasagas“ (p. 11).

Apie giminiškus Gediminaičių, o paskui tiesiog ir Jogailaičių ryšius su Habsburgais Judith Lewonig daug rašo: „Jogailos sūnaus Kazimiero Jogailaičio, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, sutuoktuvės su karaliaus Albrechto II dukterimi Elžbie-

ta Habsburgaite, įvykusios 1454 m. vasario 10 d., pradėjo virtinę politika grindžiamų Habsburgų ir Jogailaičių santuokų – aštuonios Habsburgaitės tapo Lietuvos didžiosios mis kunigaikštienėmis“ (p. 12).

Bet ir kai kurios Gedimino palikuonės buvo Austrijos valdovės. Vieną, Cimburką, jau minėjome, o kita, ne mažiau svarbi, buvo Jogailos proanūkė Ona (1503–1547), ištėkėjusi už būsimo imperatoriaus Ferdinando II per garsiąsias dvigubas vaikų tuoktuves (1515), kurios netrukus tapo „tikromis“ ir „nulėmė Habsburgų iškilimą iki didžiosios Europos galybės ir Jogailaičių galios mažėjimą“ (p. 15–16).

Knygoje vienu ar kitu būdingu štrichu, o kartais ir plačiau pavaizduojamos beveik visos svarbesnės Lietuvos ir Austrijos istoriją nuo vėlyvųjų viduramžių iki mūsų dienų vienijusios asmenybės (karaliai, kunigaikščiai, didikai, diplomatai, dvasininkai, karvedžiai, mokslininkai, rašytojai, auksakaliai, architektai, dailininkai, menininkai, muzikai, sportininkai), nuotaikingai aprašomos asmeninės jų savybės, tarpusavio santykiai (kur tokių būta), ryškiausia veikla, apžvelgiama jų įtaka politikai, visuomenei ir kultūrai.

Išėivijos istorijos požiūriu ypač reikšmingas autorės dėmesys po 1944 m. Austrijoje atsidūrusiems lietuvių pabėgėliams. Jų gyvenimui, ekonominei, kultūrinei, religinei ir politinei veiklai vaizdžiai aprašyti skiriama beveik 17 puslapių (p. 62–79). Taip pat daugeliui Lietuvos, o gal ir Austrijos bei Vokietijos skaitytojų mažai žinoma ir kiekvienu atveju įdomu turėtų būti tai, ką autorė pasakoja apie 1732 m. Prūsų Lietuvoje atsidūrusius Zalcburgo tremtinius, iš tėvynės išvytus dėl protestantiško tikėjimo. Jų ir jų palikuonių atminimu dar ir šiandien rūpinasi trys susivienijimai, įsikūrę šiaurės vakarų Vokietijoje, Bylefelde (p. 42–46).

Iškeliama ir Austrijos tikinčiųjų moralinė parama už geležinės uždangos persekio-

jamiems tikintiesiems „nebyliųjų žvakių“ pavidalu (p. 79–80) ir kiti Austrijos piliečių žygiai Lietuvos nepriklausomybės priešaušryje, kad ir „Zalcburgo Bibliją“ dovanojimas, vėliau pagalbos krovinyos po Kruviniojo sekmadienio 1991 m. sausio 13-ąją (p. 81–86).

Nepamirštama ir ankstesnė opi praeitis: Vienoje 1900 m. gimusio ir Vilniuje 1942 m. nuteisto vermachto feldfelio, gelbėjusio žydus, Antono Šmido mirtis, dviejų pasaulinių karų vokiečių kareivių kapai, austro Antono Jobsto, tapusio Lietuvos partizaninio pasipriešinimo kovotoju, „lietuviškas likimas“ (p. 58–62). Minima ir Austrijos atminimo tarnybos veikla, *Holokausto Lietuvoje atlaso* sudarymas, priverstinių darbininkų telkimas nacionalsocialistinės valdžios laikais ir simbolinis kompensavimas per Austrijos susitaikymo fondą 2001–2005 m. (p. 87–88).

Beje, savo dėmesiu Vakaruose mažai kam žinomiems Lietuvos istorijos faktams ir ypač pabrėždama dinastinius Gediminaičių-Jogailaičių ir Habsburgų ryšius, žurnalistė Judith Lewonig primena vieną žymų vyresnį ir jau amžinatilsį savo tautietį. Turiu minty visuomenės ir politikos teoretiką Eriką Marią Ritter von Kuehnelt-Leddihn, gimusį 1909 m., mirusį 1999, visuomet akcentavusį savo aristokratišką kilmę Austrijos Imperijoje ir Vengrijos Karalystėje, nuo mažens šnekėjusį ir rašiusį vokiškai, vengriškai, prancūziškai, angliškai ir dar keliomis kitomis kalbomis. Iš viso šis daugiau Amerikoje nei Europoje žinomas publicistas susišnekėjo aštuoniomis kalbomis ir skaitė dar septyniolika kitų, taigi buvo lygaus neturintis poliglotas. Jis laikė save „kraštutiniu konservatyviu arkiliberalu“ arba „kraštutinės dešinės liberalu“, buvo Romos katalikas, monarchistas, priešinosi visų formų totalitarininkams, ypač bolševikams ir naciams (pastaruosius laikė, kaip ir komunistus, gimusiais iš politinės kairės) ir, be daugybės kitų knygų, angliškai parašė 1979 m. išleistą *Inteligentiško amerikiečio vadovą po Europą*³.

Šia knyga austras aristokratas norėjo amerikiečiams paaiškinti daugelį dalykų apie Europą, kurių jie, anot autoriaus, nesupranta, ypač apie Vidurio Europą; čia svarbi vieta teko ne tik Austrijos ir Vengrijos imperijai ir iš jos išsiritusioms šalims, XX a. tapusioms ar jau ir anksčiau buvusioms nepriklausomoms, bet ir Abiejų Tautų Respublikai – istorinei Lenkijai ir Lietuvai. Erikas von Kuehneltas-Leddihnas pabrėžė, kad daug Lenkijos didikų kilo būtent iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Jis, kaip ir Judith Lewonig, akcentavo didelę Lietuvos svarbą bendruose Abiejų Tautų Respublikos projektuose. Todėl iš Kuehnelt-Leddihno knygos skaitytojas gali gauti gerą, reto įtaigumo bendrą Europos vaizdą, nes joje iš liberalių konservatyvių politinių vertybių perspektyvos aptariama kiekviena Europos valstybė ir tauta, o tokia kaleidoskopiniame Europos vaizde Lietuvai – kartu su Lenkija, bet ir atskirai nuo jos – tenka svarbi vieta, beveik atitinkanti jos niekada vėliau nebesiektą fizinį dydį Europoje Didžiosios Kunigaikštystės laikais. Tuo Kuehneltas-Leddihnas lyg ir atperka daugelio istorikų ar šiaip istorijos publicistų nuodėmę į Lietuvą žiūrėti pro lenkiškus ar net rusiškus akinius.

Panašiai ir Judith Lewonig apgailestauja, jog Austrijos archyvuose dažnai reikia įvesti žodžius „Lenkija“ ar net „Rusija“, kad prietum prie informacijos apie istorinę Lietuvą (p. 98–99). Šitą klaidinimą Judith Lewonig irgi puikiai atitaiso. Apžvalgoje negalėjome iškelti daugybės kitų šaunių knygos privalumų – reikia tik pasiūlyti skaitytojams atrasti juos patiems. Kas nori glaustai susipažinti su Austrijos ir Lietuvos santykių istorija politiniais ir kultūriniais aspektais, tam Judith Lewonig knyga bus originalus, išsamus, nenuobodus ir gerai, bet neperkrautas iliustruotas vadovas.

Nors autorė – ne profesionali istorikė, ji naudojos daugybe archyvų ir šaltinių, kuriuos kruopščiai išvardija, dėstydamą neretai

cituoja Lietuvos istorikus, pvz., Raimondą Ragauskienę, Jūratę Kiaupienę, Liną Salduką ir kitus. Tad jos darbas, nors priklauso istorijos populiarizacijos žanrui, kartu ir moksliskai pakaustytas.

Knygoje labai mažai korektūros klaidų ar suklydimų faktuose. Pastebėjome tik vieną mažmožį. 96 p. lietuviškai turėtų būti rašoma taip: Jonas Mekas „žinomas visame pasaulyje“ ne kaip „avangardinio kino dievas tėvas“, bet kaip „avangardinio kino krikštatėvis“. Analogiškai ir vokiškame tekste Mekas turėtų būti vadinamas ne „Gottvater“ (Dievas Tėvas), o „Pate“ arba „Taufpate des Avantgardefilms“ (avangardinio kino krikšto tėvas).

Nuorodos

¹ Nebent įtraukiant su Lietuva ar lietuviais ryšius turėjusius pasižymėjusius austrus, apie kuriuos Lietuvoje palyginti mažai žinoma ar kalbama.

² Ji paminėta tik bostoniškėje *Lietuvių enciklopedijoje* (kaip Cymburka straipsnyje *Aleksandra*), bet nepaminėta nei *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje*, nei *Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje*, nei *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje*, nei dabar baigiamoje leisti *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*. Pirmą kartą apie ją išgirdau skaitydamas 1956 m. Čikagoje išleistą dr. Vandos Daugirdaitės-Sruogienės knygą *Lietuvos istorija: Lietuva amžių sūkury*. Štai ilgesnė citata iš p. 292–293: „Tų pačių 1434 m. birželio mėn. pabaigoje mirė ir Jogailos sesuo Aleksandra, Mazovijos kunigaikštienė, savo laiku pa-

Galop jeigu dar to nežinojo, užsienietis skaitytojas iš šios knygos šiek tiek sužinos ir apie Juozapą Skvirecką, Vincą Krėvę-Mickevičių, Henriką Nagį, Liūnę Sutemą, Alfonsą Nyką-Niliūną, Bernardą Brazdžionį, Kazį Bradūną, Telesforą Valių, Praną Domšaitį, Juditą Vaičiūnaite, Tomą Venclovą, Marių Ivaškevičių ir aibę kitų Lietuvos ir diasporos kultūrai svarbių žmonių. Judith Lewonig mini Tomo Venclovos eilėraštį „Tu, Felix Austria“⁴ (p. 95). Todėl galiu baigti pastaba: nors Austrija istoriškai, regis, buvo (ir gal tebėra) laimingesnė nei Lietuva, bent šioje knygoje jų sutuoktuvės tikrai pavyko.

garsėjusi Lenkijoje kaip įtakinga ir protinga moteris. Jos vardas yra įrašytas į didžiausių Krokuvos universiteto geradarių sąrašą. Jos duktė Cymbarka, ištekęsusi už Habsburgo, buvo vokiečių imperatoriaus Fridricho IV motina. Gedimino kraujas plaukia beveik visų Europos karališkųjų šeimų gyslose...“ Tokie žodžiai mums, anuomet jauniems išeiviams, kėlė didžiulį pasididžiavimą Lietuva ir jos valdovais, leido suprasti, kad mums tada fiziškai neprieinama protėvių tėvynė – ne kažin koks Dievo apleistas užkampis.

³ *The Intelligent American's Guide to Europe*, Arlington House, 1979, 560 p.

⁴ Pats T. Venclova palydi tokiu paaiškinimu: *Bella gerent alii, tu, felix Austria, nubes* (Te-kariauja kiti, tu, laimingoji Austrija, tuokis), *Metmenys*, 1992, p. 7.

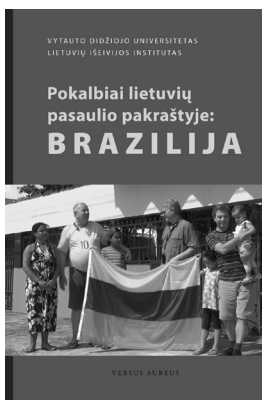
Sigita ŽEMAITYTĖ

Lietuvių pasaulio pakraščius lankant

Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija. Sud. Egidijus Aleksandravičius, Daiva Kuzmickaitė, Ingrida Celešiūtė, Marija Raškauskienė. Vilnius: Versus aureus, 2013, 296 p.

Rodos, galime nedrąsiai sakyti, kad tampame vis atviresni kituose kraštuose gyvenantiems lietuviams, drąsiau įsileidžiame į savo tautinę ir nacionalinę savimonę. Juk ir šiandienos žiniasklaidoje vis dažnėja informacijos apie užsienio lietuvių bendruomenes, jų veiklą. Bet vien tai, kad tokią informaciją nustelbia apokaliptiški lietuvių „išsivaikščiojimo“, „protų nutekėjimo“ ir galiausiai visiško „išnykimo“ šešėliai, rodo, jog tikro lietuvių gyvenimo svertur dar visai nesuprantame. Norime viltis, kad daugėjant visuo-menei prieinamos informacijos tyrimų ar skelbiamų šaltinių pasaulio lietuvių ir lietuvių pasaulio¹ suvokimas prasiplės.

Galimybė prisiliesti prie tiriamojo objekto, jį prakalbinti, išgirsti ir pamatyti gali nepaprastai stipriai paskatinti mokslininko kūrybiškumą. Kelionė į sąmonės ir fizinius (o kas nusakys, kokios suvokties šiandien yra daugiau?) lietuvių diasporos pakraščius Brazilijoje tapo tokiu impulsu Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos instituto tyrėjų komandai, o to rezultatai dabar jau galime laikyti savo rankose.

Knyga *Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija*, kaip sako sudarytojai, ne tik tam tikras baigtinis 2011 m. rugsėjį–spalį Brazilijoje vykusios ekspedicijos rezultatas, bet ir šaltinių publikacija². Neabejotinai šiame leidinyje sugula keletas plotmių. Tai ne tik pokalbiai su kelionėje sutiktais žmonėmis, tai ir savotiškas kelionės patirčių dienoraštis, atskleidžiantis per žavius, turinčius ir netikėtus susitikimus.

Kartais kyla nemalonūs jausmas suvokiant, kad dar kiek provincialokai mėginame įsikibti į skverną savo tikriems ar įsivaizduojamiems partneriams Šiaurės Amerikoje, kartu į dėmesio centrą išstumdami ir ten gyvenančią lietuvių bendruomenę. Visaip stengdamiesi išsaugoti būtent tokį ryšį, pastangų pritrūkstame bendraudami su kitur gyvenančiais ir lietuviškumą (trans)formuojančiais tautiečiais, taip juos nustumdami. Ekspedicija, kurios vienas rezultatų yra ši šaltinių publikacija, tai bandymas išsukti iš greitkelio, avantiūristinis kiek vingiuoto ir dar ne visai pažinto kelio pasirinkimas. Knygos sudarytojai ir ekspe-

dicijos dalyviai teigia, kad sumanymas kilo prof. Egidijui Aleksandravičiui kalbantis su kun. Antanu Saulaičiu ir pastarąjį derėtų laikyti visos šios gražios avantiūros *spiritus movens*³. (Vienas iš pokalbių su kun. A. Saulaičiu fragmentų pateikiamas ir knygos prieduose⁴.) Kelionės tikslas, rodos, yra atverti šitą pasaulio kampelį pasitelkus ne tik diasporinį lietuvių gyvenimą, bet ir Lotynų Amerikos politiniais ir socialiniais procesais besidominčius žmones. Siekis supažindinti visuomenę su ekspedicijos rezultatu, teksto ir vaizdo pavidalu (leidinys iliustruotas keliaujant Henriko Gulbino darytomis ir V. Kiaušo interviu metu demonstruotomis nuotraukomis. Be to, H. Gulbino sukurtą dokumentinį kelių dalių filmą galėjo pamatyti Lietuvos ryto TV žiūrovai) prilygintinas siekiui sukrėsti lietuviškąjį uždaramą, paskatinti atverti akis ir širdį primirštai lietuvių pasaulio periferijai ir jos žmonėms.

Leidinį, be sudarytojų ir transkribuotojos tekstų bei priedų, sudaro keturi interviu: su istoriku Marku Lipu, legendinio lietuvių misionieriaus Brazilijoje Aleksandro Ferdinando Bendoraičio globotiniu med. m. dr. Vitu Kiaušu, tautodailininke ir aktyvia lietuvių bendruomenės nare Žanete Ziziene ir trečiosios bangos meilės emigrante Aurelija Dulevičiūte-Voulgarelis. Dar reikėtų pridėti į pokalbį su V. Kiaušu įsiterpusį brazilo Domasceno pasakojimą. Šis kun. A. F. Bendoraičio priglobtas brazilas, taip pat sėkmingai kaip brazilšką sambą galintis padainuoti ir sugroti lietuviškas liaudies dainas, yra tam tikras neetninio lietuviško tapatumo pavyzdys. Jis puikiai papildė ekspedicijoje sutiktą ir įvairias lietuviško tapatumo spalvas atskleidžiančių žmonių puokštę. Interviu ne tik pateikia istorijos ar socialinių mokslų profesionalams naudingos medžiagos, bet ir yra ekspedicijos dienoraštinė iliustracija, leidžianti kartu su kelionės dalyviais panirti į lietuvių pasaulio Brazilijoje pažinimo nuotykį. Tyrėjas subtiliai formuoja betarpišką santykį su pašnekovais, išlaikydama

pusiausvyrą tarp jų, savęs ir supančios aplinkos. Dėl šios priežasties versdami puslapį po puslapio galime stebėti dinamiškai besirutuliojančius pokalbius apie gyvenimą šiandien, praeityje ir ateityje. Būtent pokalbių forma geriausiai nusako turinį, su kuriuo susiduria skaitytojas. Tai nėra pernelyg formalių mokslinių, nors tyrėjai ir įvardija savo tyrimą istoriniu etnografiniu⁵, ar dažnai kiek paviršutiniškų žurnalistinių interviu rinkinys. Kiekvienas iš keturių leidinio pokalbių yra unikalus, nesivadovaujama iš anksto parengtu klausimynu, o improvizacija suteikia savitų spalvų.

Svarbu paminėti, kad nors ir skirtas Lotynų Amerikos, Brazilijos kontekstui, tačiau minėtieji pokalbiai atskleidžia keletą rakurų. Pokalbyje su V. Kiaušu, greta tekančio braziliškojo pasakojimo, galime matyti Australijos lietuvių, atsikėlusius į tą šalį gyventi išsklaidžius DP stovyklas, istoriją. Pasakodamas savo šeimos istoriją V. Kiaušas savaip spalvina viso pokarinio lietuvių judėjimo po įvairias pasaulio šalis, likimų ir tapatumų maišymosi procesą. Toks pat daugiasluoksnis ir paskutinis interviu su A. Dulevičiūte-Voulgarelis. Trečiosios bangos emigrantė, t. y. ta, kuri iš Lietuvos išvyko atgavus nepriklausomybę, jau kiek kitaip mato ir konstruoja savo lietuviškąją būtį. Šiame pokalbyje atskleidžia įprastos į naują šalį gyventi atsikėlusius ar mišrią santuoką sudariusių žmonių problemas: lietuvių kalbos perdavimo savo vaikams, adaptacijos svetimoje aplinkoje, savojo ir sutuoktinio etninio tapatumo lyginimo klausimas.

Greta minėtųjų interviu, norėtųsi akcentuoti pateikiamą archyvinę medžiagą – Petronėlės Draugelytės-Vosylienės 1938 m. kelionės į Braziliją užrašus⁶. Šiek tiek sentimentalioji literatūrinė kalba parašyti atsiminimai – puiki galimybė susipažinti su patirtimis žmonių, iš Lietuvos išvykusių likus vos keletui metų iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Šis tekstas yra neabejotina vertybė

lietuvių emigracijos istorikams, besispecializuojantiems Lotynų Amerikos tyrimuose, ir, žinoma, visiems besidomintiems diasporiniu mūsų tautos sąmoningumu.

Knygos sudarytojai teigia, kad „šią knygą galima vertinti [...] kaip šaltinių publikaciją – žaliavą tolesniems Brazilijos lietuvių diasporos tyrimams“, vis dėlto norėtume tikėti, kad leidinys yra gražios „pokalbių“ su įvairiuose pasaulio kraštuose gyvenančiais lietuviais serijos pradžia. Juk dar tiek daug lietuvių pasaulio pakraščių nepažinta.

Nuorodos

- ¹ Plačiau apie lietuvių pasaulio konceptą žr. Aleksandravičius E. *Karklo diegas. Lietuvių pasaulio istorija*, Vilnius: Versus aureus, 2013.
- ² *Pokalbiai lietuvių pasaulio pakraštyje: Brazilija*. Sud. Aleksandravičius E., Kuzmickaitė D., Celešiūtė I., Raškauskienė M., Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 19.
- ³ *Ten pat*, p. 45.
- ⁴ *Ten pat*, p. 285–287.
- ⁵ *Ten pat*, p. 19.
- ⁶ *Ten pat*, p. 243–283.

Kronika

Lietuvos Respublikos (LR) Prezidentė

2013 m. birželio 27 d. LR Prezidentė Dalia Grybauskaitė Vytauto Kasiulio dailės muziejaus atidarymo proga pasveikino iškilaus menininko kūrybos gerbėjus ir padėkojo dailininko šeimai už Lietuvai dovanotą kolekciją. Šalies vadovės teigimu, simboliška, kad lietuvių menininkas Vytautas Kasiulis, po karo įsitvirtinęs Paryžiuje ir išgarsėjęs visame pasaulyje, į Lietuvą sugrįžo istoriniu metu, kai Lietuva pradeda pirmininkauti Europos Sąjungos Tarybai. Naujasis Vytauto Kasiulio dailės muziejus duris atvėrė Vilniuje. Prezidentė nuo pat pradžių rėmė prasmingą muziejaus atidarymo idėją.

2013 m. liepos 1 d. LR Prezidentė Dalia Grybauskaitė, lankydamosi Prancūzijoje su darbo vizitu, susitiko su Paryžiuje dirbančių lietuvių bendruomene. Tarptautinės patirties turintys lietuviai daugelyje pasaulio šalių buriasi į „Globalios Lietuvos“ lyderių tinklą, savo patirtimi, žiniomis ir kontaktais prisideda prie Lietuvos sėkmės įvairiose srityse. Šalies vadovė pakvietė Prancūzijos ir pasaulio lietuvių bendruomenes aktyviai prisidėti prie Lietuvos garsinimo ir šalies pirmininkavimo ES Tarybai.

2013 m. rugpjūčio 29 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė, vadovaudamasi Konstitucija ir atsižvelgdama į Vyriausybės teikimą, pasirašė dekretus, kuriais atšaukė Artūrą Žurauską ir Renatą Jušką iš ambasadorių pareigų. A. Žurauskas nuo rugsėjo 30 dienos atšauktas iš Lietuvos Respublikos nepaprastojo ir įgaliootojo ambasadoriaus Azerbaidžano Respublikoje pareigų. R. Juška nuo rugsėjo 30 dienos atšauktas iš Lietuvos Respublikos nepaprastojo ir įgaliootojo ambasadoriaus Vengrijos Respublikoje, Serbijos Respublikai, Bosnijai ir Hercegovinai ir Juodkalnijai, Makedonijos Respublikai pareigų.

2013 m. rugpjūčio 29 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė išvyko darbo vizito į Jungtines Amerikos Valstijas ir rugpjūčio 30 dieną Vašingtone susitiko su JAV Prezidentu Baracku Obama. Susitikime Baltuosiuose rūmuose taip pat dalyvavo Latvijos Prezidentas Andris Bērzinis ir Estijos Prezidentas Toomas Hendrikas Ilvesas.

2013 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė naujų mokslo metų proga įteikė pirmąją pasus Vašingtone aštuonmetės Kristijono Donelaičio lituanistinės mokyklos pirmaklasiams. Pa-

sak Prezidentės, rugsėjo 1-oji yra prasminga, kupina vilčių šventė, klojanti pamatą mūsų visų ateičiai. Todėl sveikindama su naujų mokslo metų pradžia, šalies vadovė visiems palinkėjo ne tik išlikti lietuviams, bet ir visada nešiotis Lietuvą širdy. Kristijono Donelaičio lituanistinė mokykla Vašingtone buvo įkurta 1960 metais. Mokyklą lanko vaikai nuo 2 iki 14 metų. Dabar čia mokosi daugiau nei 100 mokinių.

2013 m. rugsėjo 19 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė įteikė skiriamuosius raštus Lietuvos ambasadoriui Belgijoje Gediminui Varvuoliui. Per susitikimą Prezidentė pabrėžė, kad svarbu toliau stiprinti dvišalius santykius ir bendradarbiauti tarptautinėse organizacijose. Anot šalies vadovės, Lietuvai pirmininkaujant Europos Sąjungos Tarybai, ypač svarbi Belgijos parama Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje bei mūsų šaliai kandidatuojant į nenuolatines JT Saugumo Tarybos nares.

2013 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė minint Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dieną pasveikino IV-ojo pasaulio litvakų kongreso dalyvius. Prezidentės teigimu, Lietuva pirmininkauja Europos Sąjungos Tarybai, todėl šie metai yra galimybių metai. Pasak Lietuvos vadovės, būtina prisiminti praeitį ir kartu dirbti ateičiai. Šalies vadovė pabrėžė, kad Lietuva yra informacinių technologijų, lazerių, išsilavinusių ir darbščių žmonių šalis, sparčiausiai auganti ES valstybė, ir pakvietė litvakus kartu ieškoti naujų galimybių kurti bendrą verslą ir investuoti. Valstybės vadovė taip pat sakė, kad Lietuvos teisuoliai, prisidėję prie žydų gelbėjimo, turi būti prisiminti, o jų žygdarbiai įamžinti.

2013 m. rugsėjo 25 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė darbo vizito

Niujorke metu buvusiai JAV valstybės sekretorei Hillary Rodham Clinton ir menininkui Michaelui Philipui Davisui įteikė valstybės apdovanojimus. Apdovanojimai, kurių Liepos 6-ąją jie atsiimti negalėjo, H. Clinton ir M. Davisui skirti minint Valstybės dieną.

2013 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė dalyvavo Kaune Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos 25-mečio minėjime, į kurį susirinko daugiau nei 3 tūkstančiai dalyvių iš visos Lietuvos. Sveikindama susirinkusius dalyvius šalies vadovė pabrėžė, kad Lietuvos tremtiniai ir politiniai kaliniai, ištvėrę nežmoniškus išbandymus ir nepalūžę sunkiausiomis sąlygomis, išsaugojo meilę Tėvynei ir žmogiškąsias vertybes. Prezidentės teigimu, šiandien jie yra tautos tvirtybės, vienybės ir pilietiškumo pavyzdys jaunajai kartai.

2013 m. spalio 17 d. Lietuva pirmą kartą istorijoje išrinkta į Jungtinių Tautų (JT) Saugumo Tarybą. Nuo 2014 metų pradžios mūsų šalis bus viena iš 10 nenuolatinių jos narių. Baigusi pirmininkauti ES Tarybai Lietuva nuo sausio 1-osios perims ir Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos pirmininkavimo vairą. JT Saugumo Tarybą sudaro 15 narių. Lietuva balsavime surinko 187 balsus. Jungtinėms Tautoms priklauso 193 valstybės.

2013 m. spalio 24 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė kartu su Europos Vadovų Tarybos Pirmininku Hermanu Van Rompuy ir Europos Komisijos Prezidentu José Manueliu Barroso pirmininkavo ES Trišalei tarybai. Trišalė taryba yra aukščiausio lygio ES socialinis forumas, kuriame ES vadovai, pirmininkaujančios šalies vadovas ir socialinės apsaugos ministras, pirmininkavimą ES perimsiančių valstybių, darbuotojų ir darbdavių asociacijų atstovai aptaria, kaip spręsti nedarbo problemas, mažinti skurdą ir socialinę nelygybę, gerinti

darbuotojų padėtį. Šiame forume Prezidentė atstovavo ES Tarybai. Susitikime kalbėta apie Europos Komisijos pasiūlytas priemones, kaip stiprinti ekonominės ir pinigų sąjungos socialinę dimensiją. Siūloma sukurti specialią „socialinę švieslentę“ (Scoreboard), kuri pagal 5 rodiklius – nedarbo lygį, neaktyvaus jaunimo skaičių, skurdo riziką, namų ūkio ir pajamų santykį – padėtų įvertinti realią socialinę šalies situaciją ir pagelbėtų formuluojant rekomendacijas, kokias reformas valstybė turėtų įgyvendinti.

2013 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė į Vilniaus viršūnių susitikimą atvykusiam Liuksemburgo Ministrui Pirmininkui ir ilgamečiam Euro grupės vadovui Jeanui Claude'ui Junckeriui įteikė vieną aukščiausių Lietuvos valstybinių apdovanojimų. Už asmeninį indėlį plėtojant tarpvalstybinius Lietuvos ir Liuksemburgo santykius bei aktyvią veiklą stiprinant abiejų šalių ir tautų bendradarbiavimą Liuksemburgo vyriausybės vadovas apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino Didžiuoju kryžiumi. Respublikos Prezidentės dekretu taip pat pabrėžiama reikšminga Liuksemburgo ir asmeninė Jeano Claude'o Junckerio parama Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą ir NATO.

LR Seimas ir LR institucijos

2013 m. birželio 4 d. pradėjo veikti Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento sukurta socialinio tinklo „Facebook“ puslapis „Globalus tinklas Lietuvai“ – po visą pasaulį pasklidusiems lietuviams skirta bendravimo erdvė. Puslapyje kviečiama aktyviai bendrauti, dalytis gerąja patirtimi, nuveiktais darbais, planuojamais renginiais ir kita aktualia informacija. Čia taip pat skelbiamos žinios apie Užsienio reikalų ministerijos ir diplomatinę atstovybių iniciatyvas, planuojamus darbus, partnerių

projektus bei kita užsienio lietuviams naudinga informacija.

2013 m. birželio 18–19 d. Užsienio reikalų viceministras Neris Germanas Ženevoje vykstančioje Tarptautinės migracijos organizacijos (TMO) konferencijoje diasporų klausimais pristatė Lietuvos Vyriausybės bendradarbiavimo su užsienio lietuviais patirtį ir veiklą įgyvendinant „Globalios Lietuvos“ programą. N. Germanas susitiko ir su TMO generaliniu direktoriumi Williamu Lacy'u Swingu, perrinktu antrajai penkerių metų kadencijai. Viceministras jį pasveikino ir pakvietė į neformalų ES Teisingumo ir vidaus reikalų tarybos susitikimą. Ženevos konferencija skirta vyriausybių institucijų, atsakingų už ryšius su diaspora, vadovams, kurie pirmą kartą susirinko pasidalyti patirtimi ir aptarti bendrų tikslų, kaip sėkmingiau įtraukti diasporas į kilmės ir tikslo šalių ekonominę, socialinę ir kultūrinę gyvenimą.

2013 m. birželio 30 d. Klaipėdoje vykusiu IX Pasaulio lietuvių sporto žaidynių baigiamąjo renginio – Pasaulio lietuvių sporto forumo – metu Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento direktorė ambasadorė Gintė Damušytė pristatė praktinius žingsnius, kaip įgyvendinti „Globalios Lietuvos“ programą telkiant užsienio lietuvius. G. Damušytės teigimu, svarbu užtikrinti „Globalios Lietuvos“ idėjos įgyvendinimą siekiant, kad išvykusieji neprarastų ryšio su Lietuva ir, kad ir kur gyvendami, stiprintų tarpusavio ryšius ir politinius, ekonominius, mokslo ir kultūros sątus su Lietuva, puoselėtų, kurtų lietuvių bendrąją tapatybę taip prisidėdami prie valstybės stiprinimo. Ambasadorė pranešė, kad, siekdama stiprinti užsienio lietuvių organizacijas ir bendruomeniškumą, URM kasmet iš dalies finansuoja beveik 100 užsienio lietuvių organizacijų projektų, remia beveik tiek pat diplomatinę atstovybių kartu su užsienio lietuviais vykdomų projektų, kurių dalį

sudaro sporto iniciatyvos. Nuo 2011 metų ministerija dalinai finansavo tokių sporto projektų už daugiau nei 85 tūkst. litų. Pasaulio lietuvių sporto žaidynės yra kas ketverius metus Kūno kultūros ir sporto departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės vykdoma „Globalios Lietuvos“ programą įgyvendinanti priemonė. Žaidynėms organizuoti sudarytas organizacinis komitetas iš Lietuvos sporto federacijų sąjungos, Klaipėdos miesto savivaldybės, Lietuvos tautinio olimpinio komiteto, asociacijos „Sportas visiems“ atstovų. IX Pasaulio lietuvių sporto žaidynės globoja Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė.

2013 m. liepos 13 d. Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga kvietė į Kudirkos aikštę Vilniuje, į koncertą „Pažink pasaulio Lietuvą“, kuriame pasirodė daug populiarių lietuvių grupių. Liepos 15 d. prasidėjo tradicinis „LT Identity“ projektas „Migruojantys paukščiai“; čia kasmet dalyvauja Lietuvos išeivijos menininkai. Liepos 17 d. naujienų portalas „Made in Vilnius“ kartu su projektu „Mes darom“ organizavo PLVD minėjimo akciją, žmonės buvo kviečiami lankstyti popierinius lėktuvėlius „Lituanica“, ant jų rašyti linkėjimus Pasaulio lietuvių vienybės dienos proga ir modeliais dalytis su savo draugais bei kaimynais.

2013 m. rugsėjo 25 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento atstovai lankėsi Seinuose ir Punske, susitiko su vietos lietuvių organizacijų ir įstaigų vadovais, aptarė aktualijas, 2014 metų veiklos planus ir perspektyvas. Užsienio lietuvių departamento direktorė Gintė Damušytė pristatė URM vaidmenį įgyvendinant „Globalios Lietuvos“ programą, koordinuojant 13 Lietuvos institucijų dalyvavimą ir siekiant numatytų tikslų. Susitikimuose apžvelgtos lietuvių kultūrinės veiklos Seinų ir Punsko krašte perspektyvos, konstatuotas kvalifikuotų kul-

tūros įstaigų darbuotojų poreikis, aptartos galimybės finansuoti užsienio lietuvių organizacijų projektus. G. Damušytė taip pat lankėsi Punsko valsčiaus savivaldybėje, Punsko lietuvių kultūros namuose, Lenkijos lietuvių etninės kultūros globos draugijos Etnografiniame muziejuje, Punsko pagrindinėje mokykloje ir gimnazijoje. Susitikimuose taip pat dalyvavo Lietuvos konsulato Seinuose vadovė Vida Bagdonavičienė. G. Damušytė Berznyko kapinėse pagerbė Lietuvos savanorių kareivių atminimą, Seinuose padėjo gėlių prie lietuvių poeto, vyskupo Antano Baranausko paminklo ir bazilikos.

2013 m. spalio 2 d. Tris dienas Vilniuje vyko seminaras, skirtas užsienio lietuvių kultūros centrų vadovams ir darbuotojams, kurį rengė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamentas, vadovaujamas ambasadorės Gintės Damušytės. Tai pirmas toks renginys, skirtas užsienio lietuviams, dirbantiems kultūros srityje. Pirmą seminaro dieną 35 dalyviai iš 28 užsienio šalių dalijosi savo bendruomenių ir organizacijų gerąja patirtimi, laimėjimais ir problemomis, išsakė lūkesčius ir pageidavimus.

2013 m. spalio 11–13 d. Užsienio reikalų ministerijos Užsienio lietuvių departamento direktorė Gintė Damušytė Detroite JAV lietuvių bendruomenės tarybos sesijoje pristatė „Globalios Lietuvos“ programą, kuria siekiama užtikrinti, kad iš Lietuvos išvykę tautiečiai neprarastų ryšio su tėvyne ir ištrauktų kuriant šalies ateitį. Sesijoje dalyvavo 70 išeivijos atstovų iš 10 JAV LB apygardų ir aptarė praėjusių metų darbus, ateities veiklos gaires. G. Damušytė pabrėžė, kad JAV lietuvių bendruomenė yra viena iš stipriausių pasaulyje ir jau konkrečiais darbais prisideda įgyvendinant „Globalios Lietuvos“ tikslus. Dalykiniuose pokalbiuose su JAV LB krašto valdybos pirmininke Sigita Šimkuvienė-Rosen ir apylinkių atstovais sutarta bendradarbiauti

plėtojant ryšius su Lietuvos verslu, nevyriausybinio sektoriumi ir vietos savivalda. Sesi- joje priimta JAV LB veiklos ataskaita, kurioje apžvelgiami lituanistinio švietimo, jaunimo lyderystės ugdymo, kultūros, mokslo ir visuomeninės veiklos darbai. JAV LB veikia visuomeniniu pagrindu, darbai finansuojami iš privačiai sutelktų lėšų. Lietuvos užsienio reikalų ministerija teikia paramą JAV ir Kanados LB remiamai Lietuvos išeivijos studentų stažuotčių (LISS) programai, Šiaurės Amerikos lietuvių dainų šventėms.

2013 m. spalio 29 d. Lietuvos ambasadą JAV aplankė 2013-ųjų Nobelio ekonomikos premijos laureatas, lietuvių kilmės Jeilio universiteto profesorius Robertas Shilleris. Svečias noriai dalijosi prisiminimais apie lietuvišką šeimos kilmę ir lietuvių bendruomenėje Detroito apylinkėse praleistą vaikystę. Užsienio reikalų ministerijos pranešime spaudai skelbiama, kad garsus ekonomistas domėjosi Lietuvos aktualijomis, ekonomine situacija ir reformomis, pirmininkavimu ES Tarybai. Lietuvos ambasadorius Vašingtone Žygimantas Pavilionis laureatui perdavė Lietuvos užsienio reikalų ministro Lino Linkevičiaus sveikinimo laišką ir kvietimą atvykti į Lietuvą.

2013 m. lapkričio 5 d. Šiaurės Čekijos mieste Liberece pradėjo dirbti naujasis Lietuvos garbės konsulas Saulius Bazevičius. Oficialioje Lietuvos garbės konsulato Liberece atidarymo ceremonijoje dalyvavo ir Lietuvos ambasadorius Čekijoje Aurimas Taurantas. Nauja dvišalius verslo, turizmo ir kultūros ryšius plėtojanti įstaiga įsikūrė S. Bazevičiaus vadovaujamos įmonės „Baltaxia“ pastate netoli miesto centro. Vakare Libereco Šaldos teatre vyko iškilmingas renginys, skirtas konsulato atidarymui, dalyvavo miesto vicemeras Jiříš Šolcas, regiono politikos, verslo, kultūros veikėjai. Šiaurės Čekijos metropolija vadinamame Liberece

gyvena apie 106 tūkst. gyventojų. Tai regiono politinis, ekonominis, švietimo ir kultūros centras, įsikūręs netoli Vokietijos ir Lenkijos. Kaune gimęs S. Bazevičius Čekijoje apsigyveno studijuodamas Libereco aukštojoje tekstilės ir mašinų gamybos mokykloje. Šiuo metu verslininkas vadovauja kelioms savo čia įkurtoms įmonėms, aktyviai prisideda prie komercinių ir visuomeninių Lietuvos ir Čekijos ryšių plėtojimo. Nuo 2006-ųjų Moravijos sostinėje ir trečiajame pagal dydį Čekijos mieste Brno reziduoja pirmasis Lietuvos garbės konsulas Petras Sláčala.

2013 m. lapkričio 15 d. Parlamente darbą baigė Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisija. Posėdžiuose buvo nagrinėti pilietiško ir tautiško ugdymo Lietuvoje ir užsienyje, pilietybės, verslo plėtros ir kiti klausimai. Išeivijos atstovai siūlė neskelbti referendumo dėl dvigubos pilietybės ir sudaryti bendrą komisiją šioms problemoms spręsti. Dabar Lietuvoje dviguba pilietybė leidžiama tiems, kurie iš Lietuvos pasitraukė iki Nepriklausomybės atkūrimo, tačiau jos negali įgyti naujosios kartos emigrantai. Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos narė Regina Narušienė teigė, kad lietuvių tautos tęstinumą būtų galima užtikrinti, jei išvykę žmonės turėtų gimtinės pilietybę. Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos paskirtis – skatinti Lietuvoje ir užsienio valstybėse gyvenančių lietuvių bendradarbiavimą, rūpintis abipuse pagalba ir parama, keistis mokslo, kultūros ir kita informacija, Seimui ir kitoms valstybės institucijoms teikti siūlymus, kurie padėtų stiprinti valstybingumą ir demokratinę tradicijų puoselėjimą.

Visuomenėje

2013 m. birželio 13 d. Mykolo Romerio universitete vyko Adolfo Damušio demokratijos studijų centro steigimo ceremonija.

Centro veiklos tikslas – tirti nepriklausomos Lietuvos ir okupacijų laikotarpio lietuvių demokratinės minties tradiciją, atskleisti ir įtvirtinti jos sąsajas su demokratinėmis dabarties vertybėmis, grąžinti į visuomenės kultūrinę atmintį asmenybių, nuosekliai gynusių ir brandinusių demokratinę mintį Lietuvoje ir išeivijoje, vardus ir intelektualinį paveldą. Adolfo Damušio demokratijos studijų centras įsteigtas atsižvelgiant į universiteto misiją visuomenės ir humanitarinių mokslų srityje bei minint Adolfo Damušio 105-ąsias gimimo metines.

2013 m. birželio 3 d. Didžiosios Britanijos lietuviai susirinko į Hampšyro grafystėje įsikūrusią Lietuvių sodybą, kurioje vyko jau tradicinė didžiausia Britanijos lietuvių šventė „Sekminės 2013 – Lituanica Fest“. Kaip ir kasmet, renginys prasidėjo šv. Mišiomis, po kurių savo dainas ir šokius žiūrovams dovanojo gausus būrys vietinių kolektyvų ir svečiai iš Lietuvos – Egidijus Sipavičius ir Asta Pilypaitė. Sekminių šventė buvo skirta S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą 80-osioms metinėms ir įmonių grupės „Lituanica“ dešimtmečiui paminėti.

2013 m. birželio 26 d. Carrie Norman iš Pekoverio mokyklos Visbičo miesto Kembridžšyro grafystėje išleido aštuonias knygytes lietuvių ir anglų kalbomis. Mokytoja siekė integruoti lietuvius vaikus į Britanijos gyvenimą. Ji dirba mokykloje, turinčioje 350 mokinių, iš kurių net 80 lietuvių nuo 4 iki 11 metų. Knygelėse aptariamos įvairios temos:ėjimas į mokyklą ir gyvenimas Didžiojoje Britanijoje, savaitės dienos, skaičiai, maisto produktai ir metų laikai.

2013 m. liepos 6 d. Mindaugo karūnavimo dieną lygiai 21 val. viso pasaulio lietuviai jau penktą kartą susivienijo kartu giedoti „Tautišką giesmę“. Pirmiausia nuskambėjęs Naujoje Zelandijoje, šeštadienio vakarą Lie-

tuvos himnas keliavo per Australiją, Rusiją, Gruziją, Turkiją ir pasiekė Lietuvą. Toliau per Norvegiją, Švediją nuvilnijo į Didžiąją Britaniją ir pasiekė Argentiną, Jungtines Amerikos Valstijas. Pasak iniciatyvos organizatorių, šiais metais „Tautiška giesmė“ dedikuota Lietuvos pirmininkavimui Europos Sąjungos Tarybai.

2013 m. liepos 1–14 d. Jungtinėje Karalystėje ir Lietuvoje vyko Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas – tradicinis Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos renginys, rengiamas kas ketverius metus; iš viso pasaulio atvyksta užsienio lietuvių jaunimo sąjungų lyderiai ir aktyviausi jų nariai. XIV kartą vykstančiame PLJS Kongrese dalyvavo per 70 dalyvių iš JAV, Kanados, Brazilijos, Venesuelos, Urugvajaus, Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Prancūzijos, Danijos, Norvegijos, Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos. Dvi savaites Kongrese buvo skaitomi įvairūs pranešimai, organizuojamos diskusijos, edukacinė programa. Įvairių pasaulio šalių lietuvių organizacijos nariai išrinko naują PLJS valdybą ir prezidentą. Prezidentu antrai kadencijai perrinktas Kęstas Pikūnas. Per studijų dienas jaunimas svarstė dabartines sąjungos veiklos galimybes ir formas, klausėsi nemažo būrio pranešėjų, diskutavo. Netrūko laiko ir kultūrinei programai.

2013 m. liepos 16 d. Vytauto Didžiojo universitete prasidėjo kasmetinis Pasaulio lietuvių bendruomenės ir Pasaulio lietuvių jaunimo sąjungos kraštų valdybų pirmininkų suvažiavimas. Čia buvo sprendžiami aktualiausi klausimai, susiję su lietuviybės išsaugojimu, virė diskusijos, sutvirtėjo seni ir užsimezgė nauji svarbūs ryšiai. Kaip vieną aktualiausių klausimų PLJS pirmininkas minėjo siekį į organizaciją pritraukti jaunimą ir išlaikyti. Tai nėra lengva, nes dažnai šiai visuomeninei organizacijai pritrūksta resursų. Gausus atstovų būrys iš Airijos, Argentinos, Australijos, Baltarusijos, Belgijos, Danijos,

Estijos, Gruzijos, Islandijos, Italijos, JAV, Jungtinės Karalystės, Kolumbijos, Latvijos, Lenkijos, Moldovos, Norvegijos, Portugalijos, Prancūzijos, Rusijos, Suomijos, Švedijos, Šveicarijos, Ukrainos, Urugvajaus, Vokietijos šurmuliavo Vytauto Didžiojo universitete, siekiančiame tapti viso pasaulio lietuvių akademiniu branduoliu. Universiteto projektas „Pasaulio lietuvių universitetas“ (PLU) buria lietuvių diasporą, skatina išeivijos ir Lietuvos mokslininkus bei studentus bendradarbiauti akademiniuose projektuose, pritraukia besidominčius Lietuva ir jos kultūra.

2013 m. liepos 17 d. Lietuvoje paminėta Pasaulio lietuvių vienybės diena. Šiemet pirmą kartą minima kaip atmintina diena. Didžiausias minėjimas surengtas Kauno valstybiniame muzikiniame teatre ir vyko koncertas „Švęskime Pasaulio lietuvių vienybės dieną kartu“. Koncerto programą rengė įvairiose užsienio šalyse gyvenantys lietuviai. Šių metų gegužę Seimas papildė Atmintų dienų įstatymą ir liepos 17-ąją paskelbė Pasaulio lietuvių vienybės diena. Liepą minėti Pasaulio lietuvių vienybės dieną pasiūlė konservatorius Audronius Ažubalis. 2013 metais Lietuvoje minimos S. Dariaus ir S. Girėno skrydžio per Atlantą ir žūties 80-osios metinės.

2013 m. liepos 21 d. Marijos Nekaltojo Prasidėjimo seserų vienuolyne Putname vyko kasmetinis piknikas. Šventė prasidėjo šv. Mišiomis, kurias atnašavo kun. Gediminas Keršys, padedamas dviejų kunigų. Vėliau dalyviai vaišinosi lietuviškais patiekalais. Susirinko lietuviškųjų mokyklų mokytojai, bendruomenių vadovai pasitarti, kaip geriau atlikti savo misiją. Naujai išrinktas Šiaurės Amerikos Ateitininkų tarybos pirmininkas dr. Tomas Girnius pakvietė sendraugius padiskutuoti, kaip reikėtų atnaujinti Kristuje ateitininkų veiklą, nes daugelyje apylinkių ateitininkų veikla pasibaigė jų vaikams sulaukus pilnametystės.

2013 m. liepos 17–21 d. San Paulo mieste, Brazilijoje, vyko Pietų Amerikos lietuvių jaunimo suvažiavimas. Dalyvavo daugiau nei 90 atstovų iš Argentinos, Venesuelos, Urugvajaus, Kanados, Lietuvos ir pačios Brazilijos. Suvažiavimas buvo rengiamas Pasaulio jaunimo dienų išvakarėse: atvyko ir Lietuvos jaunimas. Tarp kitų siekių pirmosios savaitės tikslas buvo susipažinti su vietos bendruomene, pažinti šalį. Lietuvius šiltai sutiko ir priėmė šv. Juozapo parapijiečiai, Brazilijos lietuvių bendruomenė ir Brazilijos lietuvių jaunimo sąjunga San Paule. Liepos 19 d. įvyko ekskursija po San Paulo centrą, jaunimas lankė svarbiausias miesto vietas, šventoves ir futbolo muziejų. Vakare lietuviai įsitraukė į maldos vigilijos programą, skirtą visiems PJD piligrimams, San Paulo miesto stadione. Liepos 20 d. rytą išvažiavo į Atibaia – lietuvišką sodybą „Lituanika“. Jaunimas turėjo progą pasidžiaugti gamta, dainavo lietuviškas dainas, žaidė ir plaukiojo baseine. Vėliau visi kartu klausė šv. Mišių „Lituanikos“ koplyčioje. Sekmadienį buvo atnašaujamos iškilmingos šv. Mišios su piligrimais ir vietine lietuvių bendruomene Šv. Juozapo parapijoje, Vila Zelinoje. Po susitikimo lietuviai piligrimai, atvykę iš įvairių pasaulio kraštų, persikėlė į Rio de Žaneirą ir dalyvavo pagrindinės Pasaulio jaunimo dienų savaitės programoje.

2013 m. rugsėjo 2 d. Lietuvių savišalpos ir kultūros draugija „Nemunas“ minėjo 104-ąsias gyvavimo metines. Ši lietuviška draugija yra seniausia Pietų Amerikoje palyginti su kitų tautų draugijomis Beriso mieste. Argentinos lietuvių draugija „Nemunas“ įkurta 1909 metais. Šventė vyko draugijos patalpose, Beriso mieste, susirinko daugiau nei 200 žmonių. Buenos Airių provincijos lietuvių bendruomenė išrinko savo karalienę, kuri atstovavo visai bendruomenei „Imigrantų“ šventėje ir mugėje. Šventės pradžioje, prieš sveikinimus ir vakarienę, buvo iškeltos Argentinos ir Lietuvos valstybinės vėliavos,

giedami Argentinos ir Lietuvos himnai. Iškilmingą šventės pradžios žodį tarė Guillermo Di Giácomo – Beriso miesto savivaldybės sekretorius; jis maloniai pasveikino visus susirinkusius, palinkėjo sėkmės ir darbingo jubiliejaus. Taip pat sveikinimo žodį tarė Argentinos lietuvių bendruomenės ir Susivienijimo lietuvių Argentinoje vardu Jorge Brazaitis, Pasaulio lietuvių bendruomenės valdybos narys ir lietuviškos radijo valandėlės „Ecos de Lituania“ vedėjas Juanas Ignacio Fourment Kalvelis, Argentinos lietuvių centro atstovė Marta Pilka, Lietuvių katalikų kultūros ir savišalpos draugijos „Mindaugas“ valdybos sekretorė Juana Trinskis, Buenos Airių provincijos lietuvių bendruomenės karalienė Karen Balchunas (Balčiūnaitė) ir vaikų karalienė Lourdes Contreras Chizas Guntulis (Čižaitė Guntulytė). Beriso miesto Imigrantų organizacijų sąjungos atstovė Rosana Bajcic ir miesto darbuotojų sindikato generalinis direktorius Alfredo Dulkė. Šventę pradėjo ir savo pasirodymu džiugino vaikų šokių grupė „Skaidra“, kuriai vadovauja Romina Fourment Kalvelis (Kalvelytė) ir Alejandra Pumar Žebrauskas (Žebrauskaitė). Ši grupė įkurta 1971 metais, o joje šoka daugiau nei 20 vaikų nuo 3 iki 12 metų. Su džiaugsmu ir dideliu entuziazmu vaikai atliko savo programą. Vėliau vaikai dainavo lietuviškas dainas, skaičiavo lietuviškai. Pasirodymų pabaigoje buvo išrinkta lietuvių vaikų bendruomenės karalienė. Ja tapo Amparo Cabrera Dulkė.

2013 m. rugsėjo 20 d. Paskirtos keturios premijos Lietuvos ir pasaulio mokslui nusielpnusiems užsienio lietuviams: biomedikui Feliksui Bukauskui ir fizikui Jonui Žmuidzinui iš JAV, Vokietijoje gyvenančiai kalbotyrininkei Jolantai Gelumbeckaitei ir technologijos mokslų daktarei Vidai Malienei, dirbančiai Jungtinėje Karalystėje. Premijos skirtos už pasaulinės reikšmės mokslo laimėjimus, bendradarbiavimą su Lietuva, paramą

Lietuvos mokslui, lietuvybei. Septintą kartą teikiamomis Švietimo ir mokslo ministerijos Mokslo premijomis siekiama paskatinti užsienyje dirbančius lietuvių mokslininkus būti Lietuvos mokslo ambasadoriais ir su iškiliais lietuvių kilmės mokslininkais supažindinti Lietuvos visuomenę.

2013 m. rugsėjo 30 d. NATO sporto centre Briuselyje vyko Belgijos, Liuksemburgo ir Olandijos lietuvių sporto žaidynės „BeNeLux 2013“. Beveik pusę tūkstančio dalyvių sutraukęs renginys sekmadienį baigėsi bendra vakariene ir džiazų grupės iš Lietuvos koncertu. Jau aštuntą kartą rengiamose kasmetinėse žaidynėse Beneliukso lietuviai galynėjosi krepšinio, futbolo, badmintono, rankinio, šachmatų, boulingo, stalo ir lauko teniso, bėgimo, plaukimo ir kitose rungtyse. Šeimos galėjo dalyvauti estafėčių varžybose, o vaikams sudarytos sąlygos išmėginti jėgas beveik visose rungtyse. Jauniausias šiemet užsiregistravęs – trimetis sportininkas kėglių turnyre.

2013 m. spalio mėn. „Lietuvos vyčiai“ iškilmingai minėjo savo jubiliejų Bostono priemiestyje Kvinsyje, „Marriott“ viešbutyje; čia apsilankė ir Los Andžele gyvenanti žinomiausia lietuvių kilmės Holivudo žvaigždė Rūta Kilmonytė-Lee su vyru Webbu Lowe. Aktorė, pasidabinusi prašmatnia suknele, pasakė unikalią šventinę kalbą iškilmingame vakaro bankete. „Vyčius“ garbingo jubiliejaus proga sveikino LR generalinis konsulas Niujorke Valdemaras Sarapinas, mūsų šalies ambasadoriaus JAV ir Meksikoje Žygimanto Pavilionio pavaduotojas Simonas Šatūnas, Lietuvos garbės konsulas Bostono regione islandų kilmės verslininkas dr. Thorsteinnas Gislasonas, Lietuvos Vyskupų delegatas užsienio lietuvių sielovadais prel. Edmundas Putrimas, Vilniaus metropolitas arkivyskupas Gintaras Grušas, Kauno arkivyskupo metropolito Sigito Tamkevičiaus

vardu specialiai iš Lietuvos atvykęs kun. Nerijus Šmerauskas, vienintelės tebeveikiančios Bostono lietuviškos Šv. Petro bažnyčios klebonas kun. Stepas Žukas ir keletas kitų. „Lietuvos vyčiams“ priklauso apie 1500 narių, didžiausias jų skaičius – iš Naujosios Anglijos regiono, kuriame ir įvyko šimtasis suvažiavimas-seimas.

2013 m. spalio 20 d. Airijoje gyvenantys, dirbantys ir vaikus auginantys lietuviai surengė labdaros projektą „Lietuva–Airija 2013“. Nuo spalio 20-osios iki gruodžio 4-osios įvairiuose Airijos miestuose vyko daugybė renginių: lyrikos vakarai, zumbos pamokos, lietuviško teatro „Alternatyva alternatyvai“ spektaklis „Orkestro repeticija“, Helovino vakarai vaikams ir suaugusiesiems, džiaz vakaras, kalėdinė mugė, folklorinio ansamblio „Lietuviškas dobilas“ advento vakaronė ir Vilniaus miesto savivaldybės choro „Jauna muzika“ koncertas. Renginių metu surinktas lėšas buvo numatyta skirti nepelno organizacijai, vienijančiai šeimas, auginančias vaikus su raidos sutrikimais, asociacijai „Kitoks vaikas“ ir dviem žmonėms su Dauno sindromu besirūpinančioms organizacijoms Airijoje. Airijos lietuvių bendruomenė siekia, kad šis projektas būtų simbolinis tiltas ir padėka abiem šalims.

2013 m. lapkričio mėn. Pasaulio lietuvių bendruomenės leidinys „Pasaulio lietuvis“ minėjo 50 metų sukaktį. 1963 m. lapkričio 1 d. JAV įkurtas ir per gyvavimo istoriją jis leistas trijose šalyse – Amerikoje, Lenkijoje, o dabar Lietuvoje. Jam vadovavo bene pora dešimčių redaktorių. Pirmuoju šio žurnalo redaktoriumi ir įkūrėju buvo Amerikos lietuvis Stasys Barzdukas. Leidėjai skelbia, kad dabar „Pasaulio lietuvių“ skaito 19 šalių, daugiausia prenumeratorių žurnalas turi JAV, Rusijoje, Lietuvoje, Australijoje, Kanadoje ir Vokietijoje.

2013 m. lapkričio 11 d. Penktą kartą Rennhofo sodyboje (Vokietijoje), įkurtoje Vasario

16-osios gimnazijoje, organizuotas talentingų jaunųjų atlikėjų klasikinės muzikos koncertas. Labdaringo koncerto „Žvaigždutės pilyje“ iniciatorė – Vasario 16-osios gimnazijos direktorė dr. B. Narkevičienė. Renginyje dalyvavo Lietuvos Respublikos ambasadorius Vokietijoje D. Matulionis, LR garbės konsulas A. Naumannas, LR Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkė A. Pitrėnienė, M. Rostropovičiaus labdaros ir paramos fondo Valdybos pirmininkė R. Kubilienė, Pasaulio lietuvių bendruomenės Valdybos vicepirmininkė J. Caspersen, Bergštrasės apskrities viršininko atstovas H. Klee, Lampertheimo miesto meras G. Störmeris, Hiutenfeldo seniūnas K. H. Bergas, Vokietijos lietuvių bendruomenės pirmininkas A. Šiugždinis, buvęs ilgametis Gimnazijos kuratorijos pirmininkas R. Čuplinskas, Klaipeidos ir Manheimo partnerystės draugijos pirmininkas B. Jörgenas, Gimnazijos mokinių tėvai, mokiniai, mokytojai ir kiti svečiai.

Nekrologai

2013 m. liepos 19 d. mirė buvęs „Ateities“ vyr. redaktorius, aktyvus žurnalo bendradarbis, redakcinės kolegijos narys, ilgametis Šiaurės Amerikos ateitininkų dvasios vadas kun. Kęstutis A. Trimakas. Jis gimė 1930 02 21 Kaune. Čia baigė pradžios mokyklą, vėliau mokėsi Miuncheno lietuvių gimnazijoje Vokietijoje, kurią baigė 1948 m., atvykęs į JAV 1949 m. įstojo į jėzuitus. Vestono koledže baigė filosofijos ir teologijos mokslus, Bostono koledže įgijo humanitarinių mokslų magistro laipsnį. 1960 m. išventintas kunigu. 1969–1972 m. Čikagos Lojolos universitete studijavo psichologiją, apgynė daktaro disertaciją, dirbo kaip klinikinis psichologas ligoninėse, taip pat pastoracinį darbą, redagavo žurnalus (nuo 1960 m. žurnalo „Laiškai lietuviams“ vicedaktorių, 1962–1969 m. – vyriausiasis redaktorių, 1975–1983 m. – žurnalo „Ateitis“ vyriausiasis redaktorių, 1980–1991 m. – vie-

nas iš žurnalo „Aidai“ redaktorių). Nuo 1977 m. bendradarbiavo su Lituanistikos institutu, aktyviai dalyvavo lietuvių diasporos kultūriname ir sielovadiname darbe. Gyvendamas JAV, K. Trimakas išleido keliolika knygų, daugybę mokslinių ir publicistinių straipsnių. Atsisveikinimas su kun. K. A. Trimaku vyko liepos 27 d. Čikagos Šv. Antano lietuvių bažnyčioje. Velionio palaikai buvo kremuoti ir rudenį palaidoti Lietuvoje Kauno Prisikėlimo bažnyčios kriptoje.

2013 m. spalio 1 d. Sulaukęs 90 mirė buvęs Seimo narys Kazys Bobelis. Jis gimė Kaune, baigė „Aušros“ berniukų gimnaziją. 1941 m. K. Bobelis dalyvavo tautos sukilime prieš bolševikus. Naciams likvidavus Laičinąją vyriausybę, dalyvavo antinacinėje jaunimo veikloje. Vėliau studijavo mediciną Vytauto Didžiojo (Kaune), Graco (Austrijoje) ir Tiubingeno (Vokietijoje) universitetuose. 1953 m. pradėjo privačią chirurgo praktiką Čikagoje ir Elgine, Ilinojaus valstijoje. 1962–1972 m. Čikagos medicinos mokyklos ir Čikagos Lojolos universiteto klinikinės chirurgijos profesorius. 1978–1991 m. vertėsi privačia medicinos praktika Floridoje. Priklusė daugeliui JAV ir pasaulio medicinos organizacijų. 1977–1978 m. Kane apygardos medikų draugijos prezidentas. Daugelį metų buvo Šv. Juozapo ir Šv. Antano ligoninės chirurgijos vadovas, Šv. Juozapo ligoninės prezidentas. Nuo 1949 m. Katalikų mokslo akademijos narys. Pasaulio lietuvių gydytojų sąjungos narys. JAV atkūrė Lietuvos ateitininkų organizaciją ir 1949–1952 m. vadovavo Čikagos ateitininkams. 1962–1976 m. JAV lietuvių bendruomenės tarybos narys, 1969–1979 m. Amerikos lietuvių tarybos pirmininkas, nuo 1979 m. šios organizacijos garbės pirmininkas. 1979–1992 m. iki Vilniuje įvykusio simbolinio Uždaromojo Seimo, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto pirmininkas. Vadovavo VLIK organizuotoms demonstracijoms, piketams įvairiuose JAV ir

pasaulio miestuose. Pristatinėdavo Lietuvos Nepriklausomybės bylą įvairiose tarptautinėse konferencijose, atstovavo VLIK Pasaulio antikomunistinės lygos konferencijose Liuksemburge, Taivane, San Diege (JAV). 1983 m. VLIK iniciatyva Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją, smerkiančią neteisėtą Lietuvos okupaciją ir aneksiją. 1985 m. vadovavo Lietuvos delegacijai Danijoje, kai vyko Kopenhagos Tribunolas, ir pristatė Lietuvos kaltinimą Sovietų Sąjungai dėl neteisėtos Lietuvos okupacijos ir inkorporacijos. 1975–1991 m. atstovavo Lietuvai visose Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijose. 1995 m. Otavoje išrinktas Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos Parlamentinės asamblėjos viceprezidentu, 1996 m. Stokholme perrinktas trejų metų kadencijai. 1992 m. grįžo į Lietuvą. 1992–2004 m. VI, VII, VIII ir IX Seimo narys, išrinktas 29-oje Marjampolės rinkimų apygardoje. Kandidatu į Seimą 1992, 1996 ir 2000 m. iškėlė Lietuvos krikščionių demokratų sąjungą, 2004 m. Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungą. 1992–1996 m. Seimo Užsienio reikalų komiteto pirmininkas, 1996–2000 m. Užsienio reikalų ir Europos reikalų komitetų narys, 2000–2004 m. Užsienio reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas. VIII ir IX Seimų pirmojo posėdžio pirmininkas kaip vyriausias Seimo narys. 1997 m. kandidatas į Lietuvos Respublikos Prezidentus.

2013 m. lapkričio 16 d. Čikagoje, JAV, mirė ilgametis JAV lietuvių laikraščio „Dirva“ redaktorius Vytautas Radžius. Jis gimė 1925 m. lapkričio 9 d. Tūbiniuose, Šilalės vls., Tauragės apskr. Gyveno Marquette Parke, Čikagoje. 1943 m. baigė Šilalės gimnaziją. 1944–1947 m. studijavo Eichšteto ir Dilingeno Filosofijos-teologijos aukštosiose mokyklose. 1947–1949 m. Eichšteto lietuvių gimnazijoje dirbo mokytoju. 1949 m. atvyko į JAV ir tais pat metais su A. Gečiu subūrė vyrų chorą, kuris vėliau pasivadino Čika-

gos lietuvių vyrų chorą „Vytis“. Jo pagrindu 1956 m. liepos 7 d. įkurta Lietuvių opera Čikagoje. Velionis daugiau nei 40 metų buvo Lietuvių operos Čikagoje valdybos pirmininkas ir jos narys, priklausė Lietuvių fondui, ALTU, ateitininkams, buvo kuopų valdybų pirmininkas, globėjas ir kt. Vienas pirmosios JAV ir Kanados lietuvių dainų šventės (1956 m.) ir pirmosios JAV ir Kanados lietuvių tautinių šokių šventės (1958 m.) organizatorių. 1974 m. Rooseveltto universitete įgijo verslo vadybos ir buhalterijos bakalauro laipsnį. Buvo „Draugo“ dienraščio pirmojo puslapio redaktorius ir administratorius, ilgametis laikraščio „Lietuvių balsas“, „Dirva“ redaktorius, literatūrinių konkursų, puoselėjančių lietuvių kalbą ir kultūrą renginių idėjų autorius ir organizatorius. Atsisveikinimas vyko Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčioje, Čikagoje. Po šv. Mišių a. a. Vytautas buvo palaidotas Šv. Kazimiero kapinėse.

VDU Lietuvių išeivijos institute

2013 m. gegužės 17 d. VDU Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus surengė antrąjį renginių ciklo, skirto Lietuvos vyčių organizacijos 100-mečiui paminėti, seminarą apie organizacijos istoriją ir dabartį. Renginio metu aptartos planuojamos steigti Draugijos pasaulio lietuviams pažinti gairės. JAV lietuvių Romos katalikų jaunimo organizacija Lietuvos vyčiai įkurta 1913 m. balandžio 27 d. Lorens, Masačusetso valstijoje. Savo tikslu organizacija paskelbė telkti lietuvių jaunimą lietuvių išlaikyti ir siekti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. 1918 m. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, organizavo Lietuvių legioną, įsteigė „Kardo fondą“, iš kurio surinktų lėšų Lietuvos kariuomenės vadui gen. Silvestrui Žukauskui padovanojo aukštinį kardą. Siuntė aukas Lietuvos šauliams, kareivių globos draugijai, palaikė glaudžius

ryšius su pavasarininkų ir ateitininkų organizacijomis. Po Antrojo pasaulinio karo mažai naujai atvykusių lietuvių tepapildė organizacijos gretas, tad ji ilgainiui transformavosi į dar carinės okupacijos metais iš Lietuvos išvykusių palikuonių organizaciją. Nors daugelis organizacijos narių pastaruoju metu lietuviškai nebekalba, tačiau savo tautinį identitetą bando išlaikyti kultūriniais renginiais, paskaitomis, lietuviškų dainų ir šokių kolektyvais.

2013 m. gegužės 29 d. VDU Lietuvių išeivijos institute vyko atvirų durų diena, būsimiems studentams buvo pristatyta Migracijos politikos ir lietuvių diasporos studijų programa. Atvirų durų diena institute skiriama kiekvienam besidominčiam galimybe plėsti Lietuvos istorijos, migracijos politikos ir teisės žinias, pažinti dar neatrastus pasaulio lietuvių gyvenamus kampelius, analizuoti ir diskutuoti apie lietuviškosios kultūros ir sąmonės klausimus. VDU Lietuvių išeivijos institutas yra ir didelių archyvinis pasaulio lietuvių istorijos kodus saugantis mokslo centras. Norėdami pristatyti platų išeivijos studijų spektrą, organizatoriai kvietė kartu pažiūrėti archyvinės vaizdo medžiagos filmuką.

2013 m. rugsėjo 18 d. VDU lankėsi avangardinio kino „krikštatevis“, poetas ir filminkas Jonas Mekas. Universiteto bendruomenė iki šiol pamena 1997 m. spalio 30 d. Jono Meko pasakytą įspūdingą Garbės daktaro inauguracijos kalbą ir poezijos rinkinio „Semeniškių idilių“ skaitymus. Šįkart VDU bendruomenei J. Mekas pristatė naujausios savo kūrybos fragmentus.

2013 m. rugsėjo 30 d. VDU Lietuvių išeivijos instituto darbuotojams ir „Migracijos politikos ir lietuvių diasporos istorijos“ magistrantūros studijų programos studentams buvo surengta pirmoji pažintinė ekskursija į

Punsko ir Suvalkų kraštą. Lankytasi Krasnagrūdoje, susitikta su Menų ir kultūros centro darbuotojais, pasižvalgyta po Česlovo Milošo dvaro erdves. Vėliau keliauta į Seinuose įsikūrusį „Pogranicze“ centrą, svečiuotasi Lietuvos Respublikos konsulate ir Lietuvių namuose, bendrauta su čionykštės lietuvių bendruomenės senbuviais, aplankytas lietuvių vyskupo Antano Baranausko kapas ir Seinų Bazilika. Kelionė baigta užsukant į Punksą, kur talkinant mokytojai ir kraštotyrininkei, Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjai Anastazijai Sidarienei susipažinta su Punksko krašto lietuvių veikla ir kultūriniu paveldu. Kelionę organizavo LR konsulė Seinuose dr. Vida Bagdonavičienė.

2013 m. spalio 9 d. Lietuvių išeivijos institute vyko vieša paskaita-diskusija apie Punksko ir Suvalkų krašte gyvenančius lietuvius. Savo įžvalgomis dalijosi Lietuvos istorijos instituto mokslininkai dr. Rimantas Miknys ir dr. Vitalija Stravinskienė.

2013 m. spalio 10 d. VDU Lietuvių išeivijos instituto Pasaulio lietuvių bendruomenės menėje (S. Daukanto g. 25, II a.) vyko naujo leidinio – žurnalo „VDU – pasaulio lietuvių universitetas“ – sutiktuvės. Žurnalą pristatė leidinio vyr. redaktorius Mykolas Druga ir jo sumanytoja VDU viešųjų ryšių prorektorė prof. Auksė Balčytienė. Mintimis, įžvalgomis apie VDU kaip pasaulio lietuvių universitetą taip pat dalijosi ir leidėjus sveikino pirmasis prieš 25 metus atkurto universiteto rektorius prof. Algirdas Avižienis, VDU Lietuvių išeivijos instituto vadovas, istorikas prof. Egidijus Aleksandravičius, VDU Tarptautinių ryšių tarnybos direktorė Zinaida Baltrėnienė ir VDU prorektorė plėtrai prof. Natalija Mažeikienė. Taip pat renginio metu buvo pristatytos PLU vykdomos veiklos. Apie tai pasakojo VDU socialinio projekto „Pasaulio lietuvių universitetas“ kuratorė, žurnalo redaktorė Vaiva Ragauskaitė.

2013 m. spalio 17 d. Vytauto Didžiojo universiteto Kūrybinės dokumentikos kino dirbtuvės kvietė į žurnalistės Enrikos Striogaitės filmo „August Varkalis“ – apie žinomą tapytoją, menininką, kaunietį Eugenijų Varkulevičių – pristatymą. Savo kūryba įsitvirtinęs lietuviškoje tapyboje E. Varkulevičius, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, išvyko į Niujorką, pasinėrė į modernaus amerikiečių meno, avangardisto ir filmininko Jono Meko aplinkos pasaulį. Po 11 metų klajonių po pasaulį sugrįžo į Kauną, pasuko abstrakčiosios tapybos linkme, kuria, rengia parodas. E. Striogaitės filmas nukelia į tapytojo kūrybos pasaulį, ryškina jo kūrybos kontekstus, aplinką ir atveria menininko kūrybinės virtuvės duris. Filmą pristatytas Lietuvių išeivijos institute Pasaulio lietuvių menėje. Dalyvavo filmo autorė Erika Striogaitė ir filmo herojus Eugenijus Varkulevičius (Varkalis).

2013 m. spalio 23 d. Lietuvių išeivijos institute vyko atvira paskaita „Lietuvių tautinė mažuma Lenkijoje“. Paskaitą skaitė Varšuvos universiteto Sociologijos instituto mokslininkė Katarzyna Wójcikowska. Renginyje taip pat dalyvavo doc. dr. Giedrius Janauskas. Buvo kalbama apie lietuvių bendruomenės Lenkijoje specifiką, jos susidarymo aplinkybes, istoriją, skaičių ir lokalizaciją, paliesti savivokos, apibrėžimo per kalbą, dialektą, tradicijas ir religiją klausimai, diskutuota apie lietuvių švietimą Lenkijoje, bendruomeninį gyvenimą ir veiklą. Taip pat svarstyti lietuvių ir lenkų santykių klausimai pasienio regione. Renginio metu mokslininkė pristatė atliekamo tyrimo metodiką ir pasidalijo teorinėmis įžvalgomis.

2013 m. lapkričio 4 d. Lietuvių išeivijos institutas ir Vytauto Didžiojo universiteto Kūrybinės dokumentikos kino dirbtuvės sukvietė į visuomenininko, filmų, televizijos ir radijo laidų kūrėjo Anatolijaus Šluto do-

kumentinės filmuotos medžiagos peržiūrą. A. Šlutas buvo lietuviškų radijo ir televizijos laidų vedėjas, Antrojo pasaulinio karo negandų nublokštas į Jungtines Amerikos Valstijas. Čia įsitvirtino, pasinėrė į radijo ir televizijos gyvenimą. Inicijavo pirmosios lietuviškos televizijos laidos „Lietuviai televizijoje“ kūrimą; ji buvo transliuojama Čikagoje ir jos apylinkėse nuo 1966 m. balandžio 25 d. iki 1979 m. pradžios. A. Šlutas teikė profesionalias filmavimo paslaugas ne tik lietuvių bendruomenei, sukūrė ne vieną reklamą Amerikos įmonėms, taip pat filmavo kitas tautines mažumas. Televiziją uždarius pasitraukė į radijo eterį, sukūrė pokalbių laidą „Radijo forumas“, kuri, deja, egzistavo tik vienerius metus. 1985 m. įsteigė „Amerikos lietuvių radiją“ ir dirbo iki pat mirties 2006 m. Svečiai galėjo susipažinti su keturiais fragmentais iš Lietuvių išeivijos instituto archyve saugomų A. Šluto palikimų. Pristatyti kadrai bylojo apie televizijos buitį, interviu filmavimą ir montavimo subtilybes. Medžiaga atskleidė lietuvių bendruomenės socialinį ir politinį gyvenimą, švenčiamą Lietuvos valstybingumo šventę. Vaizdo fragmentai perteikė laiko dvasią. Žiūrovus supažindino su gyvąja lietuvių bendruomenės atmintimi, kurią, įrašų padedami, gali išvysti laisvos Lietuvos žmonės. Deja, kol kas tik menka dalis įrašų yra skaitmenizuoti ir prieinami tyrinėtojams. Vis dėlto daugelis puoselėja viltį, kad jų atsiras vis daugiau ir jie papildys lietuvių išeivijos istorijos tyrinėtojų pasakojimus.

2013 m. lapkričio 12 d. Lietuvių išeivijos institutas ir Prezidento Valdo Adamkaus biblioteka-muziejus kvietė į renginį, skirtą žurnalisto, kraštotyrininko, kolekcionieriaus, ekonomisto, teisininko Broniaus Kviklio 100 metų jubiliejui. Visi besidomintys galėjo apžiūrėti naujai atidarytą parodą, kurioje pristatyta nedidelė, tačiau reprezentatyvi dailė gausios ir unikalios B. Kviklio kolekcijos eksponatų – įvairių dokumentų, rankraščių,

senų ir retų knygų, medalių, apdovanojimų, filatelijos rinkinių, įvairių organizacijų atributikos, nuotraukų, paties B. Kviklio darytų teminių parodų plakatų, sukaupytų per ilgus šio Lietuvai ir jos žmonėms atsidavusio žmogaus metus. Besižvaldydami po parodą, surengtą Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekos-muziejaus patalpose, susirinkusieji galėjo išgirsti ir šio renginio „kaltininko“ – paties Broniaus Kviklio pokalbius iš „Amerikos balso“ radijo įrašų archyvo, pavartyti keturtomę „Mūsų Lietuvą“ ir „Lietuvos bažnyčių“ septyntomį. Susipažinę su paroda renginio svečiai buvo kviečiami į VDU Lietuvių išeivijos instituto Pasaulio lietuvių bendruomenės menę, čia vyko pašnekesiai apie lietuvių tautos herojų, suteikiantį mums visiems stiprybės. Susirinkusieji turėjo galimybę išgirsti žurnalisto dr. Mykolo Drungos, skauto akademiko prof. Algirdo Avižienio, istorikės prof. Vaidos Kamuntavičienės ir B. Kviklio dukters Rūtos Kulikauskienės prisiminimus ir įžvalgas.

Prezidento V. Adamkaus biblioteka-muziejus

2013 m. gegužės 15 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje vyko I-oji tarpuniversitetinė studentų istorikų konferencija „Lietuvos istorijos perspektyvos: studentų moksliniai tyrinėjimai“, skirta Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920 05 15) atminimui. Konferenciją organizavo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra ir VDU istorikų draugija. Konferencijoje dalyvavo 19 studentų iš Lietuvos ir Lenkijos, atstovavusių penkiems – Vytauto Didžiojo, Vilniaus, Šiaulių, Lietuvos edukologijos ir Varšuvos universitetams. Bakalauro ir magistro istorijos studijų pakopų studentai moksliniuose pranešimuose aptarė įvairias temas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užsienio politikos tyrimus, Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomenės

ir kultūros analizę, šiuolaikinę tautinių mažumų problematiką.

2013 m. liepos 1 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje apsilankė Lietuvos fondo Tarybos pirmininkas Marius Kasniūnas. Svečias iš Čikagos atnešė gerų naujienų – Lietuvos fondo pelno skirstymo komiteto sprendimu, bibliotekos-muziejaus projektui šiemet skirta 8 tūkst. dolerių suma. Susitikimo metu buvo aptartos Lietuvos fondo ir bibliotekos-muziejaus bendradarbiavimo galimybės. Fondo vadovas apžiūrėjo patalpas, dalį prezidento perduotų eksponatų. M. Kasniūnas taip pat susipažino su VDU Lietuvos išeivijos instituto veikla, bendravo su instituto darbuotojais. Lietuvos fondas yra nepelno siekianti organizacija, jau daugiau nei penkiasdešimt metų telkianti lėšas ir remianti įvairiausius mokslo, kultūros projektus, prisidedančius prie lietuvių skatinimo ir plėtros. Fondas per savo gyvavimo laikotarpį jau paskyrė 16 mln. dolerių lietuvių puoselėti. Greta įvairių kultūrinių projektų, fondas remia ir Lietuvos studentų bei mokslininkų veiklą.

2013 m. liepos 17 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje apsilankė Pasaulio Lietuvių bendruomenės valdybos nariai bei bendruomenių pirmininkai, kiti PLB pirmininkų suvažiavimo dalyviai. Susitikime dalyvavo VDU prorektorius prof. Juozas Augutis ir bibliotekos-muziejaus valdybos pirmininkas prof. Egidijus Aleksandravičius. Svečiai susipažino su bibliotekos-muziejaus idėja, atliktais darbais ir kitomis aktualijomis. Susitikimo metu buvo pristatyti ir VDU Lietuvos išeivijos atlikti darbai, tolesnių tyrimų perspektyvos, įvairios PLB, universiteto, Išeivijos instituto ir bibliotekos-muziejaus partnerystės galimybės, diskutuota aktualiausiais lietuvių diasporos klausimais.

2013 m. spalio mėn. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje kartu dirbo studentai ir dėstytojai iš Baltarusijos, Lenkijos ir kitų užsienio šalių. Čia vyko dalis trečiojo tarptautinio Baltarusijos tyrėjų kongreso mokslinių konferencijų ir dr. Kazimierz Wóycicki intensyvus paskaitų kursas. Spalio 11–13 d. Kaune vykusiame tarptautiniame Baltarusijos tyrėjų kongrese dalyvavo pusketvirto šimto tyrinėtojų iš viso pasaulio, užsiimančių Baltarusijos ir Vidurio Europos tyrimais. Konferencijose susitikę socialinių ir humanitarinių mokslų tyrinėtojai diskutavo apie regiono vystymąsi, Baltarusijos bendradarbiavimo su Europos Sąjunga ir kitomis pasaulio šalimis perspektyvas ir tendencijas. Kongresą organizavo Lietuvos ir Baltarusijos organizacijos, vadovaujamos VDU, Baltarusijos instituto „Politinė sfera“ ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės instituto. Po įvykusio kongreso bibliotekoje-muziejuje prasidėjo savaitę trukęs dr. Kazimierz Wóycicki intensyvus paskaitų ciklas „Viešojoji diplomatija ir kultūros švelnioji galia“. Dr. K. Wóycicki yra lenkų publicistas, žurnalistas, politologas ir filosofas, Varšuvos universiteto dėstytojas. Paskaitas organizavo VDU Politikos mokslų ir diplomatijos fakultetas ir Lenkijos institutas Vilniuje. Paskaitos skirtos analizuoti ir aptarti kultūros vaidmeniui ir galiai viešojoje diplomatijoje. Intensyvus kursas skirtas VDU Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto magistrantūros programos „Diplomatija ir tarptautiniai santykiai“ studentams. Paskaitose-seminaruose dalyvavo studentai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Pietų Korėjos, Azerbaidžano, Kroatijos, Lenkijos, Švedijos, Italijos, Gruzijos, Ispanijos.

2013 m. spalio 28–30 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje dirbo Nacionalinės moksleivių akademijos ir Vytauto Didžiojo universiteto organizuotos atviros istorijos sesijos mokiniai ir dėstytojai. Nacionalinė moksleivių akademija,

VDU partnerė – papildomo ugdymo institucija, skirta mokslui ir muzikai gabiems Lietuvos vaikams. Jos istorijos sekcijai vadovauja VDU profesorius Egidijus Aleksandravičius. Universiteto dėstytojų paskaitose, kuriose dalyvavo jaunieji humanitarai, matematikai ir gamtos mokslų gerbėjai iš Kauno, Vilniaus, Kėdainių, Šiaulių ir kitų Lietuvos vietovių, aptartas kintantis istoriko vaidmuo ir darbas šiandienos visuomenėje, „mažųjų pasakojimų“ vieta didžiajame istoriniame naratyve, senosios ir naujosios miesto kultūros bruožai, miesto kaip teksto samprata.

2013 m. lapkričio 7–8 d. Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje įvyko mokslinė konferencija „Bažnyčios santykiai su valstybe ir visuomene Lietuvoje“. Renginys skirtas 600-osioms Žemaičių krikšto metinėms atminti. Konferenciją organizavo Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarnių mokslų klasteris.

Giedrė Milerytė

Parengta pagal:

www.president.lt

<http://adamkuslibrary.lt>

www.urm.lt

www.delfi.lt

www.bernardinai.lt

www.iseivijosinstitutas.lt

www.plb.lt

Mūsų autoriai

ČIČELIS Ramūnas
Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Lietuvių literatūros katedros doktorantas
El. paštas: r.cicelis@hmf.vdu.lt

DAPKUTĖ Daiva
Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotoja
El. paštas: d.dapkute@hmf.vdu.lt

DRUNGA Mykolas
Humanitarinių mokslų daktaras,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotojas,
Viešosios komunikacijos katedros lektorius
El. paštas: m.drunga@hmf.vdu.lt

IVANOV Maksim
Vilniaus universiteto
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos
centro magistrantas
El. paštas: maksim@ivanov.lt

JURČIUKONYTĖ Agnė
Humanitarinių mokslų daktarė,
M. Romerio universiteto
Vadybos instituto docentė
El. paštas: Jurciukonyte@gmail.com

KUIZINIENĖ Dalia
Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išėivijos instituto
Vyresnioji mokslo darbuotoja,
Lietuvių literatūros katedros docentė
El. paštas: d.kuiziniene@hmf.vdu.lt

MILERYTĖ Giedrė
Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Č. Milošo centro mokslo darbuotoja
El. paštas: g.mileryte@hmf.vdu.lt

PETRAITYTĖ- BRIEDIENĖ Asta
Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išėivijos instituto mokslo darbuotoja,
Lozoraikių muziejaus vedėja,
El. paštas: a.briediene@hmf.vdu.lt

PIVORAS Saulius
Humanitarinių mokslų daktaras,
Vytauto Didžiojo universiteto
Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto
Viešojo administravimo katedros docentas,
katedros vedėjas
El. paštas: s.pivoras@pmdf.vdu.lt

SELENIS Valdas
Humanitarinių mokslų daktaras,
Lietuvos edukologijos universiteto
Lietuvos istorijos katedros lektorius
El. paštas: valdas.selenis@gmail.com

STRAVINSKIENĖ Vitalija
Humanitarinių mokslų daktarė,
Lietuvos istorijos instituto
XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja
El. paštas: stravinskiene@istorija.lt

TAMOŠIŪNAITĖ Aurelija
Humanitarinių mokslų daktarė,
Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Lietuvių kalbos katedros lektorė
El. paštas: a.tamosiunaite@hmf.vdu.lt

VIJAIKYTĖ Inga
Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Lietuvių literatūros katedros doktorantė
El. paštas: i.vijaikyte@hmf.vdu.lt

ŽEMAITYTĖ Sigitą
Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Istorijos katedros doktorantė
El. paštas: s.zemaityte@hmf.vdu.lt

Reikalavimai straipsniams

Akademiniis žurnalas *Oikos* (gr. kalba „namai“) yra skirtas šiuolaikinės migracijos, Lietuvos migracijos politikos, diasporos istorijos ir kultūros problemoms aptarti. Leidinyje spausdinami originalūs moksliniai ir apžvalginiai straipsniai, recenzijos, archyvinų dokumentų publikacijos.

Straipsniai skelbiami lietuvių ir anglų kalbomis.

Straipsnių apimtis – iki 1 autorinio lanko (40 000 spaudos ženklų), recenzijų – iki 0,25 autorinio lanko (10 000 spaudos ženklų). Dėl didesnės apimtys publikacijų reikia iš anksto susitarti su redakcija. Tekstai redakcijai pateikiami A4 formato *Times New Roman* 12 šriftu, 1,5 eilutės intervalu.

Žurnalui *Oikos* teikiami straipsniai yra vertinami dviejų redaktorių kolegijos paskirtų recenzentų.

Leidinyje skelbiami tik anksčiau neskelbti straipsniai. Jie turi atitikti akademiniams straipsniams keliamus reikalavimus. Juose turi būti suformuluotas mokslinių tyrimų tikslas, pristatyta analizuojamos problemos tyrimų būklė, pateiktos tyrimo išvados, nurodyti šaltiniai ir literatūra. Prie lietuviškai skelbiamo mokslinio teksto turi būti pridėta santrauka anglų ir lietuvių kalbomis

(600–1000 spaudos ženklų). Prie nelietuviškai skelbiamo straipsnio būtina santrauka lietuvių kalba.

Pastabos ir nuorodos pateikiamos straipsnio pabaigoje, numeracija ištisinė. (Nuorodos ir pastabos daromos per insert/endnote.) Nuorodos straipsnio pabaigoje pateikiamos pagal tokią schemą:

- **Nurodant knygą:** autoriaus pavardė, vardas, leidinio pavadinimas, leidimo vieta, leidykla, leidimo metai ir puslapis, iš kurio cituojama. Prireikus nurodomas leidinio tomas.
 - **Nurodant straipsnį iš knygos:** autoriaus pavardė, vardas, straipsnio pavadinimas, knygos pavadinimas, leidimo metai, leidykla, puslapis, iš kurio cituojama.
 - **Nurodant straipsnį iš periodinio leidinio:** autoriaus pavardė, vardas, straipsnio pavadinimas, periodinio leidinio pavadinimas, leidimo metai, numeris, puslapis, iš kurio cituojama.
- Citatos išskiriamos dvigubomis kabutėmis nekeičiant šrifto ir neišskiriant tekste kitaip.

Lietuviškame tekste nelietuviški asmenvardžiai rašomi originalo forma. Pirmą kartą

tekste yra pateikiamas visas vardas, pavardė, toliau galima rašyti tik to paties asmens pavardę. Dažniausiai vartojami vietovardžiai, apie kuriuos žinių galima rasti prieinamose enciklopedijose, lietuvių kalba rašomi tradiciškai, pagal tarimą. Reti ir negirdėti pavadinimai, neturintys transliteracijos, rašomi originalo rašyba.

Bendradarbiai ir autoriai siųsdami savo straipsnį turi nurodyti savo vardą, pavardę, atstovaujamą instituciją, mokslo laipsnį, el. pašto adresą, telefoną.

Oikos redaktorių kolegijai pateikiamas kompiuteriu surinktas tekstas ir išspausdintas vienas straipsnio egzempliorius.

Straipsnius, recenzijas prašome siųsti į Lietuvos išieivijos institutą (S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, el. paštas isc@fc.vdu.lt. Informacija tel. (8 37) 32 78 39) arba redaktoriaus pavaduotojai Daliai Kuizinienei el. paštu d.kuiziniene@hmf.vdu.lt.

Žurnalas recenzuojamas ir dedamas tarptautinėse EBSCO publishing duomenų bazėse <http://www.epnet.com/>.

oikos

2013 Nr. 2 (16)

LIETUVIŲ MIGRACIJOS IR DIASPOROS STUDIJOS

ISSN 1822-5152

Redaktorė *Romualda Brastavičienė*
Serijos dailininkė *Kornelija Buožytė*
Maketuotojas *Saulius Bajorinas*

Išleido „Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 10, Vilnius LT-01135
info@versus.lt | www.versus.lt